

MÁRTONFI JÓZSEF TANULMÁNYI FŐIGAZGATÓ ÉS CENZOR

VULKÁN VERA TÜNDE

MÁRTONFI JÓZSEF
TANULMÁNYI FŐIGAZGATÓ
ÉS CENZOR

Kolozsvár, 2018

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

© Vulkán Vera Tünde, 2018

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Felelős kiadó
BIRÓ ANNAMÁRIA

Lektorálta
EGYED EMESE

Szerkesztette
PAPP KINGA

A latin szövegeket ellenőrizte
BOÉR MÁTÉ

Korrektúra
ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv
BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok
IDEA Nyomda, Kolozsvár

Felelős vezető
NAGY PÉTER

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VULKÁN, VERA TÜNDE

Mártonfi József tanulmányi főigazgató és cenzor / Vulkán Vera Tünde. -
Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Conține bibliografie

ISBN 978-606-739-116-9

Édesanyámnak

„Mártonffi püspök magas műveltségű férfi, philosophusi ész, nagy matematikus és ritka főpapi jellem volt; történeti ismerete tömérdek, finom politikai érzékkel egyesülve, bevégzett latin és görög nyelvismerő, a mit könyvvizsgálói ítéletei s jelentései igazolnak; jezsuita nevelést kapott, de igaz magyar nemzeti és alkotmányos érzését s világi papi szabad gondolkozását minden élethelyzetében ritka tapintattal megőrizte; az ő érdeme a római kath. oktatásügynek a múlt század végén s ennek elején nemzeties alapon szervezése s az oktatásnak a jezsuitákról a kegyesrendiekre átszállása, oly módon, hogy a világi papság se legyen közölök kizárva. E férfi egész élete áldásos munkásságban folyt le: nemes egyéniségéért s közjóra irányult tettei után az egyház büszkén gondolhat rá, a hazai történet a legnehezebb idők egyik legkimagaslóbb alakját bírja benne.”

Jakab Elek

TARTALOM

Bevezetés	11
Mártonfi József, a pedagógus és magánember	19
A Norma Regia a vita tükrében	19
A Norma és a német nyelv	19
Mártonfi, a vitapartner	28
A tanügy a Bánffy Györgynek írt levelek tükrében	56
Folytatódik-e a piarista korszak?	70
A piaristaügy továbbhúzódik	78
A projektum	81
Kitekintés a tanügyi témából	82
A Községes rendtartás	85
Mártonfi pedagógiai forrásai	95
A csillagászat és az iskola	103
Mártonfi József és a cenzúra	107
A tanügy és a cenzúra kapcsolata	107
Visszapillantó: a cenzúra bevezetése Erdélybe	112
A cenzúra az 1770-es években	125
Mártonfi cenzori kinevezése	126
Mártonfi cenzori tevékenysége	140
Cenzori példányok, bejegyzések	151
Kettős cenzori bejegyzések	155
A cenzúra szigorítása	159
A Református Főkonzisztórium újabb panasza	162
A recenzuráló bizottság munkájának nyomai	164
Cenzor, kritikus és olvasó egy személyben	167
Az erdélyi Schlözer	169
Összegzés	185

Levéltári és kéziratári források, rövidítések jegyzéke	193
Szakirodalom	195
Mellékletek	205
Rezumat	273
Abstract	277

BEVEZETÉS

Mártonfi József (1746–1815), Erdély XIX. század eleji katolikus püspöke az oktatás újjászervezésében és a kultúra terjesztésében már főpappá való szentelése (1800) előtt is jelentős eredményeket ért el. A tudományos műveltség iskolai megalapozásában az ifjúság jövőjének gondos alakítása mellett a térség felvirágoztatását remélte, aminek a megvalósításában aktív szerepet vállalt mind tanárként, mind cenzorként. Abból az okból kifolyólag, hogy a cenzori szerepkör betöltésére művelt, tudós férfiakat jelöltek, Mártonfi József oktatói, majd tanfelügyelői, illetve könyvvizsgálói minősége összefonódott, ezek kiegészítő, ugyanakkor összetett tevékenységgé válhattak. Munkámban ennek a természetes módon összekapcsolódó, kultúraalakító, illetve a kultúra alakulását szabályozó és ellenőrző hivatali szerepnek a megnyilvánulását követem nyomon. Különösképpen a Mártonfi József tanfelügyelői munkájának eredményeként egyre jobban kibontakozó tanügyi reformot és ennek a protestáns körökben való fogadtatását vizsgálom meg, majd végigkísérem a királyi rendeletek mentén az erdélyi cenzúra XVIII. század végi, XIX. század eleji alakulását.

Az általam vizsgált korszak négy évtizede a jezsuita szerzetesrend feloszlásával (1773) kezdődik, mivel Mártonfi József ekkor kerül újra vissza Erdélybe, illetve 1815-ig, a főpap haláláig tart. Mártonfi ebben az időszakban, 1779-ig, főigazgatói kinevezéséig matematikatanár Szebenben, 1777-től pedig tanári teendői mellett elkezdi cenzori tevékenységét is. Tanfelügyelői funkciót 1786-ig tölt be, utána kormányiszéki tanácsosként működik tovább. Batthyány Ignác halála után őt nevezik ki püspöknek, tehát 1815-ig főpapként végzi szolgálatát.

A XVIII. század végi, XIX. század eleji erdélyi tanügy és cenzúra kutatásának eredményeivel nemcsak a Mártonfi József szerepére világítunk rá, hanem ezen keresztül csatlakozunk ahhoz a kérdéskörhöz is, amely-

nek középpontjában a Habsburg-kormányzatnak Erdélyt a birodalomba való beillesztésére vonatkozó politikája áll. A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalait Kovács Kiss Gyöngy taglalja részletesen. Szerinte a Habsburg-berendezkedésiterv öt pontja az igazságügy, egyházügy, közigazgatás, hadügy és a kamarai, illetve gazdasági ügyek rendezése.¹ Bár jelen munka célpontját nem ez a problémarendszer képezi, akaratlanul mégis tükrözni fogja az érintett bécsi politikát, hiszen a feldolgozott forrásanyag nagy része királyi rendeletekből áll. A tanügy szerkezete és működése a birodalom többi részében is érvényes egységes oktatás bevezetését írja elő, illetve a cenzúra terén kiadott rendeleteknek is az a céljuk, hogy érvénybe léptetésük által a Bécsben megfogalmazott tiltások egyformán működjenek Erdélyben is. Tehát Erdélynek a birodalomba való beillesztése szándéka a tanügy és a cenzúra terén is nyomon követhető.

A dolgozat alapját és kiindulópontját jelentő gyulafehérvári, kolozsvári, marosvásárhelyi és budapesti levéltári anyagok kutatásom elején nagy változatosságban és gazdagságban tárultak fel, értelmezésük által olyan összefüggésekre is fény derült, amelyek a saját értékükből adódó élményszerűségeen túl Mártonfiról és a korszakról kialakított tudásunkat reményeim szerint nem elhanyagolandó módon tudják bővíteni. A témához kapcsolódó kutatást a levéltári anyag mellett természetesen meghatározzák Ballagi Géza,² Fináczy Ernő,³ Jakab Elek⁴ munkái, illetve a XX. század közepén végzett kutatások (Mályusz Elemér, Török István, György Lajos és mások könyvei), amelyek lehetővé teszik, hogy egy szűkebb témakörben is új összefüggéseket lehessen megjeleníteni.

Mártonfi biográfiájából még életében jelentek meg részleges adatok a *Siebenbürger Quartalschrift*ben,⁵ az *Erdélyi Múzeumban*,⁶ majd később is, a XIX. század végén a *Vasárnapi Újságban*, a XX. század elején Szinnyei József nagyméretű munkájában. Átfogó jelleggel bíró monográfiát György Lajos írt először Mártonfiról, azonban az irodalomtudós korábban elhunyt, mintsem művét befejezhette és kiadhatta volna. Így jó néhány évtizednek kellett eltelnie, míg a megírt munka a fiók mélyéről újra előkerült, és a kiadását előkészítették. A Fejér Tamás által szerkesztett, 2009-ben megjelentetett György Lajos-mű a Mártonfi-kutatás gazdag eredményeit tárja fel,

¹ KOVÁCS KISS Gyöngy: *A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai (1711–1790)*. In: Uő: *Rendtartás és kultúra*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 73–94.

² BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888.

³ FINÁCZY Ernő: *Az újkori nevelés története*, Egyetemi Nyomda, Bp. 1986; Uő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. I., II. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1899, 1902.

⁴ JAKAB Elek: *A cenzúra története Erdélyben*, Figyelő 1881. 161–182, 253–273, 333–354.

⁵ BINDER Johann: *Initia astronomica speculae Batthyianianae Albensis in Transilvania*. Karlsburg 1798. *Recension*. *Siebenbürgische Quartalschrift*, 1801. 152–175.

⁶ DÖBRENTEI Gábor: *Gróf Batthyáni Ignác*. Erdélyi Múzeum 1815. 1–9.

jelentősen árnyalva a püspök élete és munkássága által a kor erdélyi képét is. Munkám ezt a képet tovább részletezi és bővíti olyan levéltári anyagok által, amelyek eddig ismeretlenek voltak.

Az erdélyi tanügy és iskolatörténet kutatása vizsgálatában Koncz Józsefnek a marosvásárhelyi református kollégiumról írt történetéig⁷ nyúltam vissza, amelyben az intézmény tanárainak, igazgatóinak életrajza mellett a tanulók névsorát, a tanított tárgyakat, az oktatás folyamatát és körülményeit is bemutatja a szerző. Koncz munkáját a mai kutató nemcsak a református iskolaügy terén hasznosíthatja, hanem a művelődéstörténet tágabb keretein belül is gazdag tárházként forgathatja a benne található életrajzi adatok miatt. Mivel a kollégium professzorai a tanításon kívül tudományszervező, irodalmi munkát is folytattak, kapcsolatot tartottak fenn külföldi tudósokkal, egyetemekkel vagy akár magyarországi írókkal, olyan kapcsolatok alakulhatnak ki a XVIII. századi iskolaügy terén is, amelyekről eltekinteni nem lehet, és nem is kell. Ezek a kapcsolatok hasznosan árnyalhatják a cenzúraügyről alkotott képünket is, hiszen a kollégium könyvrendeléseit a revizorok is átvizsgálták.

A református és katolikus iskolaügy egymáshoz való viszonyulásának képét mutatja be Török István a kolozsvári református kollégium történetéről írt művében.⁸ A szerző részletesen és pontosan, a katolikus iskolaügyre és Mártonfi József személyére is vonatkozóan hasznos információkat nyújt a Norma Regia⁹ erdélyi fogadtatásáról, a református Konzisztóriumnak a tanügy terén hozott újításokhoz való viszonyulásáról, az azokkal való szembehelyezkedéséről. Mindemellett helyet enged a szerző a Norma Regia szövegének, amelyet először közöl magyar fordításban. Az új tanulmányi renddel való ellenállás megszervezése és módszertana, illetve a feliratok szövege mellett megismertet azzal a szellemmel, amely a református oktatási rendszert a XVIII. században jellemezte. Török István Mártonfi szerepét főként a református-katolikus polémiaiban jelölte meg, amelyet a tanulmányi bizottság jegyzőkönyvének ismertetése által mutatott be. A Norma Regia ellen írt kifogások részletezése által bepillantást nyerünk abba, hogy milyennek látták a katolikus oktatást a protestáns tanügyet irányító erdélyi társaik.

A Norma Regiáról és az erdélyi tanügyről, Török István kutatási eredményeit és jelentős levéltári anyagot felhasználva, Fináczy Ernő is írt. Az *újkori nevelés története* című művében¹⁰ kitér a hetvenes évek erdélyi iskola-

⁷ KONCZ József: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557-1895)*. Marosvásárhely, 1896.

⁸ TÖRÖK István: *A Kolozsvári ev. ref. Collegium története*. Kolozsvár, 1905.

⁹ *Norma regia pro scholis magni principatus Transilvaniae Iosephi II. Caesar Aug. Magni Principis Trans. Iussu edita* M.DCC.LXXXI. Cibinii, Martini Hochmeister. 1781.

¹⁰ FINÁCZY, 1986.

ügyére, bemutatja a Norma Regia előzményeit, Mária Teréziának az új norma bevezetésére irányuló rendeleteit, az iskolák akkori állapotát és az új tanítási norma alkalmazásának nehézségeit. Tanulmánya a népoktatás mellett a gimnáziumokat és a felsőoktatást is bemutatja, kiter a jezsuita tanterv előadására, nem feledkezik meg a református és a szász iskolarend bemutatásáról sem.

Fináczy a Norma rendelkezései közül az első rész első fejezetét jelentőségére nézve kiemelkedőnek tartja, mivel utasításait a protestáns és katolikus iskolákra egyaránt egységesen érvényesnek nyilvánítja. Ennek érdekében a vizsgált korszakban fontosnak tartották egy vallásilag vegyes tanulmányi bizottság felállítását, amely a Főkormányzók fennhatósága alatt fejtette ki működését. A Norma mindemellett a régi rendszerből is megőriz néhány sajátosságot, mint például azt, hogy a katolikusok nem látogathatják a protestáns iskolákat. A Norma és a magyarországi Ratio Educationis közti hasonlóságok mellett Fináczy kifejti a különbségeket is. Ez utóbbiak közül legnagyobbban azt látja, hogy Mártonfi a Ratio-beli tantárgyakat megrostálta, ám a görög nyelvet a gimnázium mindenik osztályában rendes tárgyként kezeli. A német felvilágosodás eredményének könyveli el azt, hogy Mártonfi hangsúlyozza a gondolkodásra és gondolkodtatásra való tanítás fontosságát. A Norma bemutatása után azt a következtetést vonja le, hogy a Mártonfi által írt tanterv alkalmas lehetett volna az erdélyi gimnáziumi oktatás egységesítésére, viszont ez a protestánsok ellenszegülése miatt nem történhetett meg.

Gál Kelemen Török és Fináczy kutatásaira alapozta a kolozsvári unitárius kollégium történetéről írt művét,¹¹ amelyben a protestáns kérések jogosságával azonosulva mutatta be a Norma Regiát. Mindemellett mégis leszögezi, hogy, habár a tantervet nem alkalmazták a protestáns iskolákban, az mégis jó hatást fejtett ki, mivel felpezsdítette a szunyádó iskolák újítására irányuló mozgást.

Az erdélyi közoktatásügyről, a katolikus oktatásról, illetve Mártonfi József iskolaszervezői működéséről György Lajos beszélt a legrészletesebben monográfiájában.¹² Nyomon követte Mártonfi életpályáját, a jezsuita rend erdélyi feloszlata által bekövetkező zűrzavaros időszak alatti tanárkodását, tanfelügyelői működését. Kutatásainak alapjául az a hatalmas anyag szolgált, amelyet a különböző erdélyi levéltárakban gyűjtött össze és dolgozott fel. Monográfiájában pontos képet fest az erdélyi falusi iskolákról, gimnáziumokról, bemutatja azt a szegényes és elmaradott állapotot, amelyben Mártonfi találta az itteni intézményeket. Fényt derít az er-

¹¹ GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900)*. I. köt., Minerva, Kolozsvár, 1935.

¹² GYÖRGY Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*. METEM, Bp. 2009.

délyi püspökök érdemeire a Mária Teréziához írt levelek bemutatása által. Például az erdélyi iskolaügy helyzetét részletesen lefestő Pius Manzor jelentése az új norma bevezetésének a nehézségét, s ezen keresztül az erdélyi állapotokat világítja meg. György Lajos a gyulafehérvári Érsek Levéltár anyaga tükrében mutatja be Mártonfi tanfelügyelői kinevezését, iskolalátogatásait, a Norma Regiát, egy olyan, az erdélyi oktatásért buzgólkodó személy alakját tárva elénk, aki szervezőképességével, tudásával, pedagógiai érzékével törekedett összefogni, egységesíteni és magasabb műveltségi szintre emelni az erdélyi katolikus iskolákat. A monográfiaíró pontról pontra mutatja be a Norma Regia szövegét, összefoglalja tartalmát, értékeli jelentőségét. Fináczyhoz hasonlóan a Török által írt munkát használja fel a reformátusoknak a Norma elleni küzdelme leírásában.

Mártonfi *Közönséges rendtartását*¹³ hasonló részletességgel mutatja be György Lajos, a jelentőségét pedig abban látja, hogy ez a legelső nyomtatott népiskolai rendtartás Erdélyben, amely a későbbi katolikus népoktatásnak is alapot szolgáltatott. Szerinte ez a szabályzat szoktatta hozzá a szülőket ahhoz, hogy gyerekeiket iskolába küldjék.

A Norma Regiáról és a Közönséges rendtartásról legújabban Fazakas István,¹⁴ illetőleg Gál László¹⁵ írt. Munkáikban mintegy összegzik a korábbi kutatások eredményeit. Fazakas a *Vallás és neveléspolitikai Erdélyben* című kötetében betűhíven közli a *Rendtartást*, Gál pedig doktori disszertációjában részletezi a Norma által kifejtett hatást és ugyanannak a tantervnek a hiányosságait is.

Mártonfinak az erdélyi iskolaügy egységesítése, megújítása érdekében kifejtett munkáját bemutató, korábbi szakirodalomhoz csatlakozva dolgozatomban árnyalni szeretném annak a magatartásformának a bemutatását, amelyet a tanulmányi bizottság református tagjaival, a Főkonzisztórium vezetőivel folytatott polémiában a püspök felvenni kényszerült. Ennek a vitának fontos momentumát véltük felfedezni abban az írásban, amelyet a marosvásárhelyi Teleki Tékában, a könyvtáralapító egyik kézírásos gyűjteményében találtunk latin nyelven megfogalmazva. Ugyanennek a vitának a magánjellegű vonatkozásait (mivel az érem másik oldalaként jelentek meg Mártonfinak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, Kolozsváron őrzött, Bánffy Györgyhez írt leveleiben) külön fejezetben mutatom be. A tanfelügyelő hivatalos és személyes magatartásformáját világítják meg a levelezésben megismert újszerű és fontos részletek, amelyekről eddig nem volt tudomásunk. A Bánffyval

¹³ *Közönséges rendtartás mely a falusi iskolák számára a Felséges Királyi parantsolatokból egybe szedettet.* Szeben, Hochmeister Márton, 1784.

¹⁴ FAZAKAS István: *Vallás és neveléspolitikai Erdélyben.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2003.

¹⁵ GÁL László: *Az erdélyi katolikus felekezeti oktatás II. József uralkodása idején.* Kolozsvár, 2010. (Kézirat)

való korrespondencia által Mártonfinak a kolozsvári országgyűlések alatt betöltött szerepe is árnyaltabbá válik. A cenzúra erdélyi történetére nézve Jakab Elek kutatásain kívül¹⁶ nem lehet más munkát elősorolni. A kutatók egyrészt abból indultak ugyanis ki, hogy a Magyarországon érvényes rendeleteket Erdélyben is bevezették, tehát hasonló történetre számíthatunk, másrészt arra számítottak, hogy az erdélyi viszonyok annyira különbözőek voltak, hogy azt teljesen külön kellene tárgyalni. Kétségtől nagy szolgálatot tettek a magyarországi cenzúratörténeti munkák számunkra is, ám nem helyettesítik azt, amit Jakab Elek is megírt háromrészes publikációjában. Az erdélyi cenzúratörténet alapjait lerakó Jakab Elek tanulmánya kiindulópontja minden azonos tárgyú kutatómunkának, ezért nélkülözhetlenné vált a mi dolgozatunk cenzúráról szóló fejezete számára is.

Mártonfi cenzori tevékenységének értékelésében nagy szerepet játszott – a Jakab-tanulmány mellett – az az iratcsomó, amely több évtizedig lappangott a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, Kolozsváron, nemrég azonban újra előkerült, így elsőként sikerült a könyvvizsgáló bizottság anyagának ezt a részét bemutatni. Ezzel párhuzamosan a Teleki Tékában őrzött, 1780–1815 között (Mártonfi cenzori kinevezésének és halálának időpontja közti időszakban) Erdélyben nyomtatott, mintegy félezer nyomtatvány imprimatúráját vizsgáltam meg, aminek tanulságai a kötet jelentős anyagát képezik.

A kötet a 2013-ban megvédett doktori dolgozatom továbbgondolt és helyenként javított változata. A dolgozat megírása és kiadása között eltelt néhány év alatt a védésben opponensi szerepet vállaló Pintér Márta Zsuzsanna is jelentetett meg munkát Mártonfiról, *Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból*¹⁷ címmel, amelyben Mártonfi József szépirodalmi műveit mutatja be. Pintér Márta Mártonfi József költői szerepvállalásáról, irodalmi munkáiról ír művében, amelyre a munkám többi részében nemcsak a téma különbözősége miatt nem reflektálok, hanem azért sem, mivel az én kéziratomhoz képest három évvel később jelent meg. Azonban mivel Mártonfi József irodalmi munkásságát mutatja be, fontosnak tartottam a kötetet itt megemlíteni.

Munkám megjelentetése köszönhető annak a támogatásnak és segítségnek, amelyet e munka írója dr. Egyed Emese témavezető részéről kapott, aki bátorításával, hasznos tanácsaival, irányításával, emberi magatartásával átsegítette a kutatást minden kritikus helyzeten, és meglátta a lehetőséget mind a témában, mind annak megírójában. Ugyanakkor szeretném megköszönni Gábor Csillának a támogatását, illetve opponenseim-

¹⁶ JAKAB, 1881a; Uő: *Adalék Sinkai György életiratahoz*. Századok 1881. 678–689, 756–765.

¹⁷ PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból. Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)*, Protea Kulturális Egyesület, Bp. 2016.

nek, Pintér Márta Zsuzsannának, Sipos Gábornak a jó szándékát, bírálatát és a dolgozat elolvasására fordított idejét – az azóta sajnálatosan elhunyt Labádi Gergelyre is hálával és tisztelettel gondolok.

MÁRTONFI JÓZSEF, A PEDAGÓGUS ÉS MAGÁNEMBER

Non scholae, sed vitae discimus.

A Norma Regia a vita tükrében

A Norma és a német nyelv

Mártonfi József tanfelügyelői működéséről eltérő véleményt alkothattunk annak függvényében, hogy éppen melyik irodalomtörténész tanulmányát olvassuk erről a témáról. Amiben a szerzők mind egyetértenek, az Mártonfi szakértelme, pedagógiai érzéke és a tanügy szerkezetére, tartalmára vonatkozó megújító tevékenységének eredményessége. Mindemellett mégis megférnek olyan kijelentések, mint amilyen a Fináczy Ernőé, aki, mielőtt bemutatná Mártonfi *Norma Regiáját*, pedagógiai működésének egyik legvitatottabb, ugyanakkor legjobban értékelt eredményét, megjegyzi, hogy „Mártonffi elismerésre méltó buzgóságára azonban árnyékot vet germanizálásra való hajlandósága. A normális módszer behozatalát főképpen ebből a szempontból nézi. Szerinte az legyen a végcél, hogy Erdélyben a német szó nemcsak általánossá, hanem mintegy hazai nyelvvé tétessék (*non modo communis, sed et Patriae veluti proprius redderetur*)”¹⁸ – idézve ezen utolsó mondatot Mártonfinak egy, az Erdélyi Udvari Kancelláriához 1780-ban írt jelentéséből. Fináczy Ernő szerint tehát a Mártonfi József munkája mögötti motiváció nem volt más, mint a német nyelv uralkodóvá tételének szándéka, s ezáltal a németesítés elősegítése.

Néhány oldallal később ugyanebből az iratból idéz egy másik mondatot, amelyben szintén az erdélyi tanfelügyelő vélt németesítő szándékát szemlélteti: „a protestánsok iskoláit is be kell vonni az országos rendezésbe, mert szerinte (Mártonfira utal) csak ezzel az egységbe foglalással érhető el, hogy végre

¹⁸ FINÁCZY, 1986. 356.

az egész tartomány az ausztriai névhez méltó alakot öltön”.¹⁹ S ha valakinek további kételyei lettek volna Mártonfi németesítő szándékával kapcsolatban, azok bizonyosan eloszlottak Fináczynek egy újabb megjegyzését olvasva, amelyben röviden és céltudatosan arra irányítja a figyelmet, hogy a Norma Regia borítóján Erdély címere a kétfejű sas gyomrában található, eltérően a Magyarországon kiadott Ratio Educationistól, amelyen csak a címer van, sas nélkül.²⁰

Gál Kelemen, aki a kolozsvári unitárius kollégium történetében²¹ külön fejezetben foglalkozik a Ratio Educationisszal és a Norma Regiával, Fináczy gondolatát tovább folytatva megállapítja: „Sajátos magyar szellem annyi sincs benne [mármint a Normában], mint a Ratióban”.²² Gál szerint tehát a Norma Regia, a Magyarországon jóváhagyott Ratio Educationisnak az erdélyi körülményekhez alkalmazott változata Mártonfi germanizációs hajlamának újabb bizonyítéka.

A fenti kijelentések vitára sarkallják azokat, akik Mártonfi tanfelügyelői működésével behatóbban foglalkoznak. A legjobb érvelés a tevékenységének szakszerű bemutatása, amelyet György Lajos meg is tett,²³ és az idézett Fináczy-megjegyzésekre külön kitérve is válaszolt.²⁴ Röviden összefoglalva azt, amit György szintén jegyzetben közöl, a Mártonfi kancelláriai beadványából kiragadott mondatok egy királyi rendeletre utalnak, amelyben Mária Terézia Erdélyben a bécsi rendszert kívánja meghonosítani. Ennek a következménye a német nyelv népszerűsítése, illetve kötelezővé tétele lett volna. A kétfejű sasról György véleménye az, hogy ez Erdély akkori közjogi állásának kifejezője, tehát mint ilyen, nem különleges.²⁵

Mi volt a szándéka Mártonfi Józsefnek a német nyelvvel kapcsolatban? Ha egyáltalán beszélhetünk szándékról abban az esetben, amikor királyi rendeletek határozzák meg a Főkörmányszéknek, a katolikus, később a tanulmányi bizottságnak, illetve magának a népiskolai felügyelőnek, mit kell tennie. Mária Terézia korábbi intézkedések eredményeként 1775. március 23-án kiadott általános iskolaügyi rendeletében megköveteli, hogy a bécsi norma bevezetésével a német nyelvet olyan mértékben kell népszerűsíteni, hogy idővel a gimnáziumokba csak azok nyerhessenek felvételt, akik ezt a nyelvet ismerik.²⁶

¹⁹ Uo. 364.

²⁰ Uo. 363.

²¹ GÁL, 1935.

²² Uo. 315.

²³ GYÖRGY, 2009.

²⁴ Uo. 139–140.

²⁵ Uo.

²⁶ Gyulafehérvári Püspöki Levéltár, (A továbbiakban GYÉL), György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

Mártonfi József tanfelügyelői kinevezése idején²⁷ a bécsi rendszer bevezetésére irányuló szándék még érvényben volt, de már azzal a kudarcral is számolnia kellett, amit Grieb András páter távozása jelentett. Grieb atyát ugyanis még 1773-ban küldték Bécsből Szebenbe azzal a megbízással, hogy megszervezze az ottani normális iskolát.²⁸ Azonban hat év alatt, 1773-tól 1779-ig sem sikerült a bécsi rendszert az erdélyi viszonyokhoz alkalmaznia, ráadásul szembesülnie kellett azzal az ellenszennvel, amellyel az itteni szerzetesek az új norma iránt viseltettek.²⁹

A hangulat nem változott, a rendeleteket mégis véghez kellett valahogyan vinnie az új tanfelügyelőnek, Mártonfinak. Kinevezése után nem sokkal pontokba szedve bemutatja a *commissiónak* a királyi rendeletek által előírt és sürgetett bécsi norma bevezetésének módozatát.³⁰ Mindezt azzal a lelkiismeretességgel teszi, amely végigkíséri egész pályáját. Erkölcsi kötelességének érzi az oktatás ügyének felkarolását és javítását. Valószínűsíthető, hogy ez a jelentés a forrása annak a beadványnak, amelyet Fináczy idézett fenti megjegyzéseiben. Ezt látszik bizonyítani a szövegek tartalmi hasonlósága is.

A tíz pont közül három (az a., d. és g.) rendeletek szavait idézi, a többi ezeknek megvalósítására vonatkozó javaslat. Mártonfi az iskolák akkori siralmas állapotához képest az új rendszerben látja egyelőre az egyetlen felemelkedési lehetőséget. A bécsi rendszer előírása szerint már a népis-
kolákban³¹ el kellett kezdeni a német nyelv tanulását. A latin nyelvű tankönyveket párhuzamos magyar és német szöveggel nyomtatták ki, hogy hatékonyabbá tegyék a német nyelv tanítását. Később, a grammatikai osztályokban már arra kellett törekedniük a diákoknak, hogy a német nyelvet olyan mértékben sajátítsák el, hogy a szónoki vagy akár a poétikai gyakorlatokat németül is meg tudják oldani. A német nyelv, amely a művelt réteg számára az új tudományos ismeretekhez való hozzáférést jelentette, mégsem volt könnyen elérhető a tanuló ifjúság számára. A magyar gyerekek

²⁷ Mária Terézia 1779. okt. 20-án kiadott 1300-as számú királyi dekrétumával nevezte ki Mártonfi Józsefet a nemzeti iskolák főigazgatójának. – Vö. György, 2009. 117.

²⁸ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

²⁹ Mária Terézia utasítja Kollonitz László katolikus püspököt, hogy a normális módszer ellen beszélő szerzeteseket vezesse jobb belátásra: „*Ecclesiasticos, Ordinesque religiosos, qui ad propagationem salutaris huius instituti plurimum conferre possunt, ab ejusmodi in vulgus spargendis sermonibus, sub comminatione amotionis dehortentur, eoque inuolent, ut praesertim in locis, ubi methodus haec jam introducta est, vel imposterum introducetur, Parentibus obligationes suas in memoriam revocent; proles vero per demonstrationem utilitatis ex his scholis in ipsas quocunque vitae genere redundaturae ad diligentem frequentationem excitent*”. GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz. (GYÉL, Püspöki Levéltár, 510-1778.)

³⁰ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

³¹ Már az iskola megnevezése is ezt az irányt képviseli: *schola germanica* vagy *schola trivialis*.

nem hallottak a környezetükben német szót, a tanárok kiképezése pedig sok időt és pénzt is követelt.

Protestáns iskolákról nincs szó a szövegben, ehelyett Mártonfi azt tartja fontosnak, hogy a tanítók és tanárok számára ismertté tegyék az új módszert, mivel az oktatás színvonalának emelésével Erdély is elérheti az általa Ausztriában tapasztalt fejlettségi fokot. Tudnunk kell, hogy csupán néhány héttel korábban érkezett vissza Bécsből, ahova a királynő rendelte tanfelügyelői kinevezése után azzal az utasítással, hogy utazása közben Felbiger Ignácot, az ausztriai népoktatás újjászervezőjét, a normamódszer kidolgozóját is keresse fel Pozsonyban az új módszerről való tanácskozás végett.³² A nagy pedagógussal való találkozás körülményei ismeretlenek előttünk, hatása azonban tetten érhető abban a tenni akarásban és határozottságban, amellyel az oktatás ügyét kezeli.

Mártonfi javaslatait figyelmesen megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy az új rendszer bevezetésével, amely egyébként nem az ő akaratától függött, hanem királyi utasítás volt, nem a német nyelv terjesztése a fő cél, hanem az erdélyi (elsősorban katolikus) iskolák állapotának javítása (i. pont).

A bizottság tevékenységét tartalmazó jegyzőkönyv hiányában³³ György Lajos fordítására támaszkodva közöljük a jelentést:

„Hatodik éve annak, – mondotta [Mártonfi] a Commissióban – hogy a királynő többszörös rendeletével a hazai iskolák intézményét az erdélyi nagyfejedelemségben is kiterjeszteni és megerősíteni parancsolta. Az Erdély javát célzó üdvös intézkedései arra irányultak, hogy a régi triviális iskolák a vallásos, erkölcsi nevelést és az alapvető ismereteket jobban előmozdító új módszerhez alkalmazkodjanak, azután az éppoly hasznos, mint szükséges német nyelv ismerete ne csak általános, hanem mintegy hazai nyelvvé váljék, s végül a latin iskolában tovább tanulni szándékozó ifjúság a többi tudományokba bevezetett könyvekből a humanista tanulmányokba bevezetessék. Ismeretes, hogy a királynő erre a célra nem kímélte a költségeket. Hogy ez minél könnyebben megvalósítható legyen, a királynő legkegyelmesebben elrendelte, hogy az elemi iskolai tankönyvek párhuzamos szöveggel, német és nemzeti nyelven készüljenek, hogy az ifjúság a német nyelvet anyanyelvével együtt tanulja s a német beszédet annyira megszokja, hogy majd a latin iskolában elsajátíthassa. A királynő már 1775-ben intézkedett, hogy a latin iskolában a bécsi tankönyvek alkalmaztassanak. Különféle akadályok ezeknek keresztülvitelét meggátolták. A legújabbban kiadott királyi rendelet azt kívánja, hogy a latin iskolák az ausztriai módszerre térjenek át, amiből nyilvánvaló, hogy a hazai iskolák átalakítása sürgőssé vált.

³² Vö. György, 2009. 117.

³³ Eltűnt valamiképpen a Gyulafehérvári Érseki Levéltárból. Tartalmáról György Lajos idézett könyve, illetve a hagyatékában megtalálható fordítások tudósítanak.

Előadói tisztehez tartozó kötelességének érzi ezt az ügyet a Commissio elé hozni, nehogy ráháruljon az ifjúság elhanyagolásának vétke, s arra kéri a bizottságot, hogy fontolja meg a megfontolandókat, nehogy úgy tűnjék fel, hogy csak a cselekvés látszata takargatja a tetteket. A következőket kell figyelembe venni:

A humanista iskolák bécsi szisztémájának elfogadása tovább nem halasztható.

Hogy ez egybehangzóan történjék, szükséges előbb az ifjúságot a német nyelvbe bevezetni.

Királyi rendelet előírja, hogy senki a latin iskolába fel nem vehető, aki a normális módszer szerint a német nyelvben a kellő ismereteket meg nem szerezte.³⁴

A bécsi módszer szerint a humanista osztályokban a latin nyelv elemeit is németül kell tanítani.³⁵

Tehát a német nyelvnek nem akármilyen, hanem jó ismerete kívántatik meg.

Ezt az eredményt csupán az iskolában nehéz elérni azokon a magyar helyeken, ahol a gyermekek az iskolán kívül németül nem hallanak, és nem beszélnek.

Mivel a gimnáziumoknak 1782-ig a német normára át kell térniük, nyilvánvaló, hogy a honi iskolákat már most a gimnáziumokhoz kell alkalmazniuk.³⁶

Nem kevés év a munkájába kerül, míg a magyar ifjúságot a német nyelvbe sikerül beavatni, éppen azért a gimnáziumok alsó osztályú növendékeit a honi iskolába kell visszatenni, hogy a német nyelvi ismereteket megszerezhessék. E miatt egyes osztályok és professzorok néhány évig hiányozni fognak, ami sok költségbe kerül, ezért a normális módszert a honi iskolába már most be kell vezetni.

Az erdélyi iskolaügyet az ifjúság nevelésére káros jelenlegi állapotából kiemelni másképp nem lehet, csak úgy, ha valami biztos módszerre támaszkodik.

Ezért szükséges lesz a professzorokat is egész Erdélyben az új iskolai rendszerbe bevonni, hogy végre Erdély Ausztriához méltó formát öltönn.

A kérdés halasztást nem tűr, minden halogatás mulasztás számba megy. Ezért a Commissio vegye fontolóra a sürgős teendőket”.³⁷

A jelentés szövegét olvasva többszörös utalást fedezhetünk fel az akkori érvényes királyi rendeletekre, amelyeknek a szövegére Mártonfi tudatosan hívta fel a bizottság tagjainak figyelmét. Az 1775. márc. 23-i általános iskolaügyi rendelet Mártonfi kinevezésének évében továbbra is érvényes

³⁴ „... nullus ad gymnasia recipiatur, qui linguam germanicam non callet” – Mária Terézia általános iskolaügyi rendelete, 1775. márc. 23., GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz. (GYÉL, Püspöki Levéltár 69-1775.)

³⁵ „... Professores Rhetoricae, et Poesis linguae germanicae gnaros constituent, qui nempe adolescentes per decursum priorum scholarum lingua germanica jam imbutos in conceptibus quoque, et eloquentia exercere possint” – Uo.

³⁶ Az említett rendeletről Fináczy írja: „Természetes, hogy ennek a reformnak megvalósítása leközdületlen akadályokba ütközött, melyeknél fogva a bécsi kormány kénytelen volt függőben tartani az egész újjászervezést az 1780-ik év közepéig azzal az utasítással (melyet maga Marx Grácian javasolt), hogy az új rend Kolozsvárt 1780/1-ben, a többi gimnáziumokban pedig 1781/2-ben lépjen életbe” – FINÁCZY, 1986. 359.

³⁷ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

utasításnak számít, s hogy ennek pontjait foglalja bele mondanivalójába a főigazgató, azt is tükrözi, hogy a királyi előírást még mindig nem sikerült megvalósítani. Mártonfi számára a rendelet érvényesítésének hiánya immár mulasztásnak tűnik, hiszen az ifjúság oktatásának rendezésében ezek szerint szinte semmit sem sikerült előmozdítani. A helyzet tarthatatlanságára hívja fel a bizottság figyelmét. Meggyőződése, hogy az iskolák állapotán csak úgy lehet javítani, ha elkezdik követni a királyi utasításokat.

Egy évi tanfelügyelői tapasztalat után azonban, amelyet főként iskolalátogatásai³⁸ gazdagítottak, megváltozik Mártonfi véleménye a bécsi új rendszerről. Azzal kell szembesülnie, hogy hét év alatt csupán néhány helyen sikerült bevezetni az új módszert, s ott sincs előrehaladás. Rozogák az iskolaépületek, a tanítók felkészületlenek, a gyerekek nem járnak iskolába.³⁹

1780. ápr. 21-én a kantai iskoláról írt jelentésében⁴⁰ jelzi, hogy Erdélyben is a Magyarországon már bevezetett módszert kellene átvenni. Felismerte, hogy a bécsi módszer nem alkalmas Erdélyben, s az új norma bevezetése főleg a német nyelv miatt ütközik akadályba. „A professzorok szorgalma a maga nemében kifogástalan, de az új század tudományos eredményeinek és irodalmi műveltségének ismerete nagyon hiányzik náluk. E hiányosságon a budai módszer bevezetésével lehetne segíteni iskoláinkban.”⁴¹

Erre nem sokkal később sor került, mivel 1780. máj. 3-án a 640. számú királyi utasítás tanácskozást rendelt el a Ratio Educationis erdélyi alkalmazásának lehetőségéről.⁴² A tanácskozás eredménye ismert, a Norma Regia,⁴³ amelyet II. József 1781. május 16-án hagyott jóvá néhány módosítással. A tantervről részletesen többen is írtak már,⁴⁴ ezért nem térünk ki ezúttal a mű teljes bemutatására. Bennünket most a német nyelvhez való viszonyulása érdekel.

Mártonfi számára a német nyelv tanulása, ugyanúgy, mint más nyelveké is, az új ismeretek elsajátításában játszik szerepet. A Norma Regia szerint (hivatalos kiadványról lévén szó) a német nyelv természetesen a király iránti alattvalói tisztelet miatt is megtanulandó. A német nyelv ugyanakkor hasznos eszközzé válhat az iskolákban, ahol egyfelől azoknak, akik nem tanulnak tovább, gyakorlati ismeretek megszerzésében segít, másfelől elengedhetetlen a továbbtanulók számára (a latin és görög nyelv mellett)

³⁸ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz; GYÖRGY, 2009. 117–119.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

⁴² GYÖRGY, 2009. 135.

⁴³ *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae* Josephi II. Caesar Aug. Magni Principis Trans. Iussu edita M.DCC.LXXXI. Typis Martini Hochmeister, Cibinii.

⁴⁴ TÖRÖK, 1905. 191–283; FINÁCZY, 1986. 342–379; GÁL, 2010. 306–319; GYÖRGY, 2009. 103–154; FAZAKAS, 2003. 100–134. Gál László doktori tézisének egyik fejezete szintén a Norma Regiáról szól: GÁL, 2010.

a tudományok elsajátításában és művelésében. A cél a német nyelv megtanulása által mindkét esetben az ismeretek felhasználása egy boldogabb és hasznosabb élet megvalósítása érdekében. Erről beszél a *Norma Regia Argumenta studiorum universe* című fejezetében:

„Porro inferiorum Scholarum finis est, primum quidem aptare Iuventutem ad ea, quae aut in altioribus Facultatibus, aut futuro vitae decursu discere debent: deinde iis hac aetate rudimentis imbuere, ut Deo, ac Regi fideles, Patriae utiles in posterum ex iis cives respub. accipiat. Aptare Iuventutem ad altiores disciplinas, resque graviores futura aetate perdiscendas in eo consistit, ut linguarum (quae instrumenta sunt et rerum gerendarum, et scientiarum) notitia, tum rerum aetati haud imparium cognitione, eloquendi facultate instruatur”.⁴⁵

A német nyelv fontosságát nem kellett különösebben hangsúlyozni abban a korban. Mind a katolikus, mind a protestáns szülők igyekeztek, ha módjukban állt, fiaikat olyan iskolákban taníttatni, ahol a német nyelvet is elsajátíthatták. Szében ilyen szempontból megfelelt volna, ám katolikus részről a szegénység és az iskola rozoga állapota miatt többen lemondtak a továbbtanulásról.⁴⁶ Török István ismerteti iskolatörténetében, hogy a reformátusok cserediák programmal próbálták tógátus diákjaikat a német beszédre tanítani, ám ettől elálltak amiatt, hogy a diákok tanulás helyett szabadosan éltek, ezért inkább a szünidőben tartottak iskoláikban rendkívüli német órákat.⁴⁷

A német nyelvet az oktatásban fontosnak tartó igyekezetet később, 1790-ben – a II. József által 1784-ben kiadott, majd a halála előtt visszavont nyelvrendelete hatásaként – egyesek elítélték, mások meg továbbra is szorgalmazták. Jellemző példa erre Kazinczynak a Mindenest Gyűjteményben kiadott beszéde, amelyet a kassai tankerület felügyelőjeként a normális iskola látogatóinak mondott. Ebben Péczeli József, a kiadó, Kazinczynak azon javaslatát, hogy a német nyelv által az iskolákban is a felvilágosodást terjesszék, azzal folytatja, hogy ez jó lenne, ha nem menne a magyar nyelv

⁴⁵ Török István fordítását közlöm: „Az iskola célja alkalmassá tenni az ifjúságot arra, a mit élete későbbi folyamában kell tanulnia, azután már ily ifjú korban bele oltani, hogy az Istennek és királynak hű, a hazának hasznos polgárokat nyerjen az állam, előkészíteni az ifjúságot a felsőbb tudományokra s a később következő fontosabb ügyek elintézésére. Ez a nyelvek ismeretén alapszik, melyek az ügyek intézésének és a tudománynak eszközei. Hasznos polgárokká képződnek az ifjak úgy, ha ez iskolákban otthonosakká válnak azon ismeretekben, melyek minden rendű embernek részint szükségesek, részint hasznosak” – TÖRÖK, 1905. 213–214.

⁴⁶ GYÖRGY, 2009. 118.

⁴⁷ Török István erről így ír: „Szóba került a bizottságban az a szokás, hogy a togatus deákok s mások is, a nyári szünidők alatt, a német nyelv ismeretének megszerzése végett, száz városokba mennek, de itt nemcsak, hogy nem tanulnak tiszta német nyelvet, hanem a tapasztalatok tanúsítása szerint, az emberi gyengeségből kifolyólag, a felügyelet nélkül ott levő ifjak, még erkölcsileg is megromolva kerülnek haza gyakran. E helyett azt ajánlják, hogy a német nyelvet tanulni kívánókat tartsák a nyári szünidő alatt a collegiumban s a német nyelv professora, naponként meghatározott órában tanítsa őket. Így felügyelet alatt is lesznek, többet is tanulnak” – TÖRÖK, 1905. 254.

(a mi nemzeti bélyegünk) rovására. S bár kárhóztatja a kisebb iskolákban a német nyelv kötelező tanítását, a tanulmányaikat folytatni akaró nemes ifjaknak külön órát javasol ennek a nyelvnek a megtanulására. Megjegyzi, hogy a nyelvtanulásnak ez a módja jól működik a protestáns iskolákban.⁴⁸

Péczei, ha Kazinczyval szemben el is ítéli a német nyelv kötelezővé tételét, a normamódszer kárhóztatásában egyetért a beszéd írójával. Kazinczy a királyi rendeletek által általános érvényűnek tekintett s a népiskolákban érvényesített Felbiger-féle norma elavultságára hívja fel a figyelmet.⁴⁹ Elítéli a sagani apát által kidolgozott és bevezetett öt elv alapján működő tanítási módszerből az együtt olvasást, a táblán való tanítást, kárhóztatja a hosszú szövegek memorizáltatását, mert mindez arra sarkallja a gyerekeket, hogy ész nélkül tanuljanak. Kazinczy az oktatás céljának azt látja, hogy a gyerekekből jó keresztényeket és hűséges, jó hazafiakat neveljenek. Péczei szerint ennek a célnak az elérésében a normális módszer nem játszik fontos szerepet, mivel a protestánsok mindezt a norma nélkül is megcselekedték. Nyilvánvalóan egy olyan korban írhatta le mindezt Péczei, amikor maga a király is engedélyezte a magyar nyelv használatát a polgári és törvényes dolgokban, illetve az alsóbb iskolákban.⁵⁰

A Mártonfi József által összeállított Norma Regia a gondolkodás és a gondolkodtatás megtanulására/tanítására nagy hangsúlyt fektet. Pontosan a Kazinczy által is felsorolt üres memorizáltatás elkerülése végett a Norma Regiában Mártonfi külön részt szentel a gondolkodásra tanítás fontosságának kifejtésére. A II. fejezet 3. paragrafusa a gondolkodás mesterségére való helyes tanításról beszél. Lelkesítő, buzdító gondolatokkal inti a tanítókat arra, hogy szívükön viseljék a tanítványaik értelmének az alakítását már a gyerekkortól fogva. Kiemelkedően fontosnak tartja, hogy a tanítók az emlékezőtehetség megterhelésétől óvakodjanak, s oknyomozással, helyes kérdésfeltevéssel a tanítványaikat a rejtett összefüggések felismerésére vezessék. Csupán a gondolkodtatással, és nem a logikai meghatározások megtanulásával, fejlődik ugyanis az értelem. A teljes szövegből csupán egy részt kiemelve érezni lehet a kérdés súlyát és fontosságát. Török István fordítását idézve: „Óvakodjanak tehát a tanítók, hogy a tanulónak csak emlékező tehetségét töltsék meg olyan dolgokkal, melyeket meg nem értenek, s ne terheljék a változatossággal és sokféleséggel. Az emlékező tehetséget kell ugyan naponként gyakorolni, de az ifjakat súlyos gyakorlatokkal fárasztani, a dolgok megértésével keveset foglalkozni annyi, mint a dolgok héjához tapadni. Az ész ereje

⁴⁸ Mindenés Gyűjtemény 1790. III. negyed, 167–171.

⁴⁹ Fehér Katalin szerint Kazinczy a beszédében a Norma Regiáról beszél, s nem a normamódszerről általában, mint ahogyan azt fent kifejtettem. FEHÉR Katalin: *A Mindenés Gyűjtemény és a felvilágosodás kori pedagógia kérdései*. MKSz 1990. 134–137.

⁵⁰ Uo.

megszokja a dolgok okát nyomozni a csekélységben is; semmit sem hinni el ok nélkül és meggondolatlanul, hogy ez vagy az miért van így, miért kell így lennie; megszokja bepillantani a távolabb fekvő forrásokba, s az okok szövevényébe. E végett szükséges, hogy a tanítók legyenek gyakorlottak, ügyesek a kérdezés művészetében, a kérdezősködésben, a vizsgálatokban, hogy a tanuló mindig rá legyen szorítva rövid okoskodás alapján felelni”.⁵¹

Fehér Katalin szerint Kazinczy ebben a beszédében a Norma Regiát kárhoztatja.⁵² A szövegben valóban szerepel a norma szó, de úgy gondoljuk, hogy ezen a szerző nem az erdélyi tantervet értette. Elsősorban azért nem, mivel az a vihar, amelyet a Norma Regia kiadása a protestáns körökben okozott, a beszéd megjelenésének időpontja előtt néhány évvel már lecsillapult. Sőt, új irányt is vett a tanügyi bizottságon belüli együttműködés.⁵³ Másfelől pedig azok a kifogások, amelyeket a Normával szemben emelt Kazinczy, egyáltalán nem jellemzőek sem a Norma Regiára, sem Mártonfinak az oktatáshoz való viszonyulására.

Mindezt egybevetve arra gondolhatunk, hogy a Kazinczy által kárhoztatott norma inkább vall a Felbiger-féle tanítási módszerre, amelyet már a bevezetésekor elítéltek némelyek. (Főként a poroszok, akiktől a náluk már elavultnak ítélt módszer származik.⁵⁴) A Felbiger elveit körvonalazó öt tanítási vezérgondolat az osztálytanítás, együtt olvastatás, betűmódszer, a táblázatos és a kérdezőmódszer. Ezek közül a legjobban a harmadik és negyedik elvet ítélték el, mivel mindkettőben az emlékezet fölösleges terhelését látták. A betűs módszer mondatok szavainak kezdőbetűit memorizáltatta, a táblázatos módszer pedig még a tananyag megtanítása előtt magoltatott be átláthatatlan és bonyolult rendszereket.⁵⁵ Kazinczy éppen erre utal beszédében, amikor a tanítás elavult gyakorlatát kifogásolja. Tehát nem kifejezetten a Norma Regiára utal, hanem arra a módszerre, amely Felbiger munkája nyomán a magyarországi Ratio Educationis alappillérvé is vált.

A Norma Regiával való polemizálás nemcsak a jelenben, hanem a múltban is sorsa, úgy tűnik, a műnek. A protestánsoknak a Normával szembeni ellenállását Török István részletesen bemutatta. A református Főkonzisztórium beadványainak ismertetésével világossá válik, milyen kifogásaik voltak az erdélyi protestánsoknak az új tanulmányi normával szemben. Nyilvánvalóan nem hagyhatta mindezt szó nélkül Mártonfi sem. Erről szeretnénk a továbbiakban beszélni.

⁵¹ Vö. Török, 1905. 207–209.

⁵² FEHÉR, 1990. 134–137.

⁵³ Vö. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*. Bp. 1978. 65–80.

⁵⁴ FINÁCZY, 1899–1902. 51.

⁵⁵ Vö. uo.

Mártonfi, a vitapartner

Az 1780. május 3-án kiadott, 640. számú királyi rendelet eredményeként a tanulmányi bizottság által létrehozott tanácskozó testület (*consensus literarius*) Mártonfi Józsefet választotta meg előadónak, és azzal a feladattal bízta meg, hogy a Magyarországon már 1777-ben bevezetett Ratio Educationist az erdélyi viszonyokhoz alkalmazva, egy új rendtartási tervezetet dolgozzon ki.⁵⁶ Néhány hónap alatt el is készült a mű, amelyet szeptember 2-től 15-ig 14 ülésben vitattak meg, majd a tanulmányi bizottságon keresztül beterveztették a Főkörmányszékhez, hogy onnan majd továbbítsák az udvari kancelláriához.⁵⁷ Néhány módosítással II. József 1781. május 16-án a 111. számú rendeletével jóváhagyta a Norma Regiát, és kötelezővé tette alkalmazását minden felekezet számára.⁵⁸

A Norma Regiát létrehozó tanulmányi bizottság, élén Batthyány Ignác katolikus püspökkel, teljes egészében katolikus összetételű volt.⁵⁹ Ezért a protestáns egyházak elfogadhatatlannak minősítették azt, hogy a Normát a véleményük megkérdőjezése nélkül hozták létre. Ezen a sérelmükön az sem enyhített, hogy a 111-es királyi rendelet vegyes bizottság létrehozását írta elő, amelynek élén továbbra is a katolikus püspök állt, de az unitáriusokon kívül a másik két bevett vallás egy-egy tanácsost és szavazati joggal bíró iskolai rektort nevezhetett ki a testületbe.⁶⁰ A reformátusok közül Te-

⁵⁶ Vö. GYÖRGY, 2009. 135.

⁵⁷ Uo. 136.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Commissio is Publico Ecclesiasticis Ordinata – Ordinarius praeses: Excell. D. Ladislaus Kolonits Episcopus Transylvaniensis (június végétől pedig Batthyány Ignác püspök). Vice praeses: Excell. D. S. R. I. Comes Carolus de Szék Cancellaria. Provincialis. Assessores: Ill. D. Comes Wolffgangus Kemény de M. Gy. Monostor, Ill. D. Comes Antonius Haller de Hallerkő, Ill. D. Franciscus Felszegi de Almás Consiliarius Th., R. D. Joannes Theoph. Delphini Abbas de K. Monostra, et Consiliarius Caes. Regius, D. Josephus Donáth de Nagy Ajta Secr. Guber., R. D. Josephus Mártonffi Director Norm. Schol. Et Cons. C. Reg., D. Joannes Lambertus Thorveszten Exactor Cameralis. Protocollista: D. Stephanus Koszta de Belényes. – Tiszti névtár az 1780-ban Szebenben kiadott Calendarium alapján.

⁶⁰ II. József rendelete a Norma Regiáról, 8. pont, 1781. május 16: „Ad inviandam hanc inter religionum quantumvis diversarum asseclas studiorum uniformitatem necessarium invenimus Commissionem in Publico Ecclesiasticis ordinatam, cui superattentio studiorum relate ad Catholicos hucusque concedita fuit, a directione hujus objecti pro futuro dispensare, & pro ejusdem procuracione novam ex trium religionum membris Mixtam Commissionem sub vestra Gubernii Nostrii Regii directione ordinare, ejusque praesidium fideli Nostro sincere Nobis dilecto Ep<isco>po Tran<silva>niensi deferre, pro Assessoribus vero ex parte Catholicorum Cancellarium Nostrum praeclarum Carolum C. Teleki qui simul in absentia Ep<isco>pi praesidium geret, comites item Wolfgangum Kemény et Antonium Haller, utrumque Consiliarium Gublem Actuale Intimum, nec non Scholarum Nationalium Inspectorem Mártonffi denominare Vobis Gubernio Nostro Regio relinquentes, ut ex parte aliarum religionum duos pariter Consiliarios Gubles, unum quidem ex Reformatis, alterum vero ex Augustanae confessioni addictis ad hanc Commissionem designetis hisque duobus religionibus notum reddatis, facultatem ipsis benigne concedi, unum adhuc ex utraque religione Gymnasii alicujus Rectorem de re

leki Sámuel tanácsos, illetve Kováts József nagyenyedi rektor, evangélikus részről pedig Hannenheim István tanácsos és Müller Jakab szebeni rektor került a bizottságba.⁶¹

Az úgynevezett *Commissio Mixta* vegyes vallási összetételével nem a megegyezés, hanem a további harcok színterévé vált. A magyarországi norma bevezetése nemcsak a protestánsok körében szült elégedetlenséget, hanem még a katolikusok közt is akadt ellenkező. Ilyen volt Pállya István piarista rektor, aki az új norma helyett a szintén piarista Marx Gracian bécsi rendszerét szerette volna mindenképp Erdélybe is bevezetni.⁶² Azok közül, akik a *consensus literarius* tagjaiként 1780 szeptemberében a Mártonfi által megírt Normát megvizsgálták és jónak találták, vagy akár a Normával egyetértő és azt felterjesztésre javasoló katolikus bizottság tagjai közül, senki nem állt elő, hogy a protestánsok által felsorakoztatott ellenérvekre válaszoljon. És nem is tudott volna senki jobban érvelni az új tanulmányi rendszer mellett, mint az, aki a megalkotója volt, vagyis maga Mártonfi.

A Református Főkonzisztórium 1782. január 12-én állította össze a II. Józsefhez intézett felterjesztését, amelyben erős érvekkel támadta a Norma Regiát.⁶³ Török István részletezi iskolatörténetében, hogy a Főkonzisztórium számára a Norma semmilyen módosítással sem volt elfogadható. Ellenvetésének egyik célpontja a vegyes bizottság elnöke, a katolikus püspök. Harcolt az ellen, hogy az oktatás állami ügygé váljon, s ennek érdekében felsorolta azokat a törvényeket, amelyek Erdélyben a bevett vallások szabadságát, egyenlőségét biztosították. Kifogásolta, hogy nincs teljes szabadság a latin iskolák látogatása kérdésében, mivel a kitűnő tanulmányi előmenetel nem elég, szükséges az is, hogy a tanuló szülei vagy rokonai ki tudják fizetni a taníttatással járó költségeket. A Főkonzisztórium tagjai tiltakoztak az ellen is, hogy a *Litteraria Commissió*tól függjön a gondnokok és rektorok kinevezése, illetve a tanári versenyvizsgát sem tartották elfogadhatónak. Nem értettek egyet azzal, hogy a diákok ne dolgozhassanak a mezőn, ne úszhassanak, ne szánkózhassanak, stb. Továbbá a csütörtöki

Litteraria bene meritum cum voto ad mox dictam Commissionem delegandi – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz. (Gyulafehérvár, Püspöki Levéltár, 468–1781. sz.)

⁶¹ *Commissio in Re Litteraria ordinata. Ordinarius Praes: Excell. D. Comes Ignatius de Batthyán Episcopus. Vice Praes: Excell. D. S. R. I. Comes Carolus Teleki de Szék. Assessores: D. Comes Wolfgangus Kemény de M. Gy. Monostor, D. S. R. I. Comes Samuel Teleki de Szék, S. C. R. A. Majestatis Camerarius et Excesi Regii M. Principatus Transylvaniae Gubernii Consiliarius Actualis Intimus, D. Stephanus de Hannenheim Consiliarius Gub., D. Josephus Donáth de Nagy-Ajta Secretarius G., R. Josephus Mártonffi Scholarum Nationalium P. Insp., D. Stephanus Koszta de Belényes Protocollosta G., D. Josephus Kováts in Collegio N. Enyed, Philosophiae, et Matheseos Professor, D. Jacob. Aurelius Müller Gymnasii Evang. Cib. Rector.* – az 1782-ben Szebenben kiadott tisztí névtár.

⁶² GYÖRGY, 2009. 136.

⁶³ TÖRÖK, 1905. 229–239.

nap helyett továbbra is a szerda és szombat délutánt szánták pihenésre, s a szünidőnek a Norma szerinti szabályozását sem akarták elfogadni. Felterjesztésükben külön kitértek a tankönyvekre is, amelyeket azért kifogásoltak, mert szerintük a vallásukra nézve sérelmes dolgokat tartalmaztak.⁶⁴

Nem maradt eredménytelen a fölterjesztés, mivel II. József az 1782. máj. 15-i rendeletével felmentette a katolikus püspököt a bizottság elnökségéből, és helyette a kormányzó elnökölt a továbbiakban.⁶⁵ Lehetőséget kaptak a reformátusok, hogy a tanulmányi bizottság elé terjesszék mindazt, amit a vallásukra vagy az ifjúság tanítására nézve ártalmasnak tekintettek, illetve tanulmányi rendjüket, alapítványait, tanítási módszerüket stb. bemutassák.⁶⁶

Az egységesítésnek és az állami felügyeletnek minden erejükkel ellene szegülő reformátusok kifogásaiknak erőteljesen adtak hangot. A bizottságban elhangzó kritikák nem maradhattak válasz nélkül. Mártonfi egyedül maradt a Norma Regia védelmében.⁶⁷ Ő továbbra is hitt az új tanulmányi rend eredményességében, és abban, hogy lehetséges Erdélyben az egyházak fölé emelkedő egységes tanítás. Logikusan felépített, pontról pontra haladó érvelést ír válaszul a reformátusok minden ellenvetésére, amelyet fel is olvasott protestáns bizottsági társainak. Azt a hatást, amelyet remélt, nem érte el, sőt, a megértés és elfogadás helyett tovább fokozódott a vita. A Főkonzisztórium immár Mártonfinak a bizottságban bemutatott gondolatait is felhasználta a Norma Regia ellen készülő következő előterjesztés megírásában.⁶⁸

Török István szerint a tanulmányi bizottság nem döntött Mártonfi József reflexióival kapcsolatban, s ezeket nem is vették emiatt jegyzőkönyvbe.⁶⁹ Mártonfinak a reformátusok ellenvetéseire írt válaszáról György Lajos is beszámol,⁷⁰ ám Törökkel ellentétben éppen a tanulmányi bizottság jegyzőkönyve alapján mutatja be a tanfelügyelő gondolatait.⁷¹ Emiatt arra

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 240.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Azért is marad egyedül, mivel a Trócsányi által „*ad hoc szerv*”-nek nevezett csoport, akik a Norma Regia létrehozásában közreműködtek, nem voltak tagjai a későbbi vegyes tanulmányi bizottságnak. Az 56. jegyzetben felsoroltuk a bizottság tagjait, ehhez képest ebbe a szervbe Mártonfin kívül részt vett Szegedi György kanonok, Kovács József (nem a nagyenyedi, természetesen), Cserei Imre, Pállya István piarista rektor és Koppi Károly. – Vö. TRÓCSÁNYI, 1978. 51.

⁶⁸ Vö. TÖRÖK, 1905. 242.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ GYÖRGY, 2009. 146–147.

⁷¹ György a GYÉL, Püspöki Levéltár, 1065–1784. számmal jelöli a jegyzőkönyvet. Vallomása szerint a jegyzőkönyv alapján mutatja be Mártonfi teljes tanfelügyelői tevékenységét. A jegyzőkönyv már nem található meg eredeti helyén, úgyhogy a téma mai kutatói számára csupán az maradt meg forrásnak, amit György munkája során átmásolt, lefordított. Sajnálá-

gondolhatunk, hogy György nem ugyanarról a szövegről beszél, mint Török. Más okunk is van arra gondolni, hogy a két említett vitairat nem ugyanabban az időben született, mivel György Lajos a jegyzőkönyv szerinti szöveg bemutatásában említi II. József 1783. jan. 23-án kiadott rendeletét is, tehát az általa használt szöveg vagy 1783-ban vagy később került a bizottság elé a bemutatásra. S mivel a protestánsok támadása Mártonfi és a Norma ellen huzamosabb ideig tartott, elképzelhető, hogy többször is egymásnak feszülhetett a két különböző állásfoglalás.

A marosvásárhelyi Teleki Tékában Teleki Sámuel egyik, többek közt a tanüggyel is kapcsolatos kéziratokat és nyomtatványokat tartalmazó gyűjteményében megtalálható az a Mártonfi-szöveg, amelyre Török utalt.⁷² A címe – *Reflexiones Reverend. D[omi]ni Jos. Martonffi ad opinionem Assessorum Com[mission]is Litterariae Helveticae Confessionis addictorum, ex praescripto B. Rescripti Regii die 8-va Novemb. 1781 emanati ex medio Decreti Gubernialis sub 29 Novemb. 1781 et Nro 8122 communicati, super novo Studiorum Systemate depromptam, a.c. sub Nro 3555 J. Commissioni Literariae exhibitam*⁷³ – az erdélyi viszonyokhoz alkalmazott, 1781. nov. 8-án kiadott türelmi rendeletre utal, amely az iskolaügy kapcsán megengedte, hogy a tanulmányi bizottság protestáns tagjainak meghallgatása után előterjesztést tegyen annak érdekében, hogy a változtatásokat a vallások sérelme nélkül véghez lehessen vinni.⁷⁴

A *Reflexiones* azt a feltevést látszik igazolni, hogy 1782-ben írta Mártonfi, mivel az 1782. máj. 15-i rendeletről mint ugyanazon évbeliről beszél: „... Decreto dato 15 Maji a. c. declaravit...”. A szöveg tehát nem azonos azzal, amelyet György Lajos mutatott be.

Ugy tűnik, Mártonfi többször is feltárta a bizottságnak a reflexióit, hogy a *commissiót* véleménynyilvánításra ösztönözze. Az egyetlen, amit sikerült elérnie, az volt, hogy jegyzőkönyvbe vették gondolatait. Bár elsősorban előszóbeli bemutatásra készült a *Reflexiones*, írott változata kidolgozottságában, érvelési módszerében méltó ellenpárja annak a beadványnak, amelyet a reformátusok nem sokkal korábban közös erővel készítettek el.

tos módon a jegyzőkönyvet csak kis részében másolta le, úgyhogy az idézett műve marad sok esetben az egyetlen forrás, ami a tanulmányi bizottság és a Mártonfi munkájára vonatkozik.

⁷² A kézirat érdekességéhez hozzátartozik, hogy sorrendben előtte Teleki Sámuelnek az a kézírata található (*Observationes circa Methodum et Materiam Examinum publice habendorum*), amelyben az enyedi kollégium főkurátoraként a közvizsgálatok tartásáról szóló javaslatait írja le az 1769-ben az egységes tanterv létrehozása érdekében Marosvásárhelyen összeülő *Litteraria Commissio* munkájához kapcsolódóan. – Marosvásárhelyi Teleki Téka, Tf-1157 MS 160. 547–558. A témáról ld. DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997. 110.

⁷³ Marosvásárhelyi Teleki Téka (a továbbiakban MTT), Tf-1157 MS 160. 559–580.

⁷⁴ MÁLYUSZ Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Attraktor, Mária-besenyő-Gödöllő, 2006, 225–226.

A Teleki Sámuel birtokába került irat megítélésem szerint Mártonfi saját kézírása.

A *Reflexiók* szerkezetileg három részből épül fel. A bevezető után a második részben Mártonfi kilenc pontban fejti ki érveit a református Főkonzisztórium által összeállított, a Norma Regia elleni felterjesztés szövegére válaszolva. Minden pontban először összegezi azt, amit a protestánsok kifogásoltak a Norma Regiában, másodszor pedig saját meglátását fogalmazza meg a vitatott kérdéssel kapcsolatban. A *Reflexiók* harmadik részében Mártonfi az iskolák politikai és gazdasági adminisztrációjáról, a szünidőről és a tankönyvekről fejti ki gondolatait.

A *Reflexiók* bevezető részében Mártonfi egy, a katolikusok számára friss sérelemről beszél, a püspöknek a tanulmányi bizottság elnöki székéből való elmozdításáról. Az első pontban újra vissza fog térni erre a gondolatra. Utal arra, hogy a Norma Regia első fejezetének első paragrafusába bele van illesztve az 1781. május 16-i királyi rendelet, amelynek utasításait a Kormányshélynak és a tanulmányi bizottságnak végre kell hajtania. A rendelet szavai Erdély minden lakosára egyformán érvényesek, bár a protestánsok azt mégsem teljesítették. Az 1782. május 15-i évi rendelet pedig a Normában szükséges változtatások feltárását, illetve a megvalósítását akadályozó problémák megoldását várja el. Mártonfi tehát a tanulmányi bizottság fő mozgatórugójának és egyben a vezérvonalának a királyi rendeleteket tartja. Erre az alapra építette fel az udvar által jóváhagyott, s mint ilyen, kötelezőnek minősített Norma Regiát.

A *Reflexiók* második részének címe: *Respondere Adsessores I. E. addicti*, vagyis válasz a református ülnököknek. Első pontjában a reformátusok azon panaszára válaszol, hogy a bizottságot a katolikus püspök vezeti, ami számukra hátrányos helyzetet teremt. Azt állítják, hogy ügyeiket nem tudják sikeresen intézni a katolikus püspök elnöksége alatt, pedig, Mártonfi szerint, mindenki számára ismert a püspök feladatvállalása és a hivatala iránti elkötelezettsége.⁷⁵ A protestánsoknak nem kellene félniük a katolikus püspöktől, véli a tanfelügyelő, hiszen Batthyány Ignác mindig támogatta egyházi ügyeiket. A reformátusok azonban a tanügyi normában a jogaik és a vallási szabadságuk romlását látják. Mártonfi enyhe cinizmussal állapítja meg, hogy a Református Konzisztórium számára május 15-én kiadott királyi rendelet éppen az elképzeléseik alaptalan voltát bizonyítja, mivel a reformátusok panaszait az új tanügyi rendszer ellen éppen úgy gyógyítja, hogy a püspök urat a bizottsági elnöki minőségéből felmenti. Ezt a döntést a rendelet azzal indokolja, hogy a katolikus püspöknek hivatali teen-

⁷⁵ „Protestantes eam, quam ipsorum felicitas requirit fiduciam in Praesidio Episcopali collocare ex eo non posse, quod probi cognitum ipsis sit muneris suae Exclciae Episcopalis rationes, et Officia votis, commodisque ipsorum, et emolumento Religionis Protestantium (cuius magnum momentum in fortuna rei litterariae positum est) haud omnino suffragari” – MTT, uo.

dői miatt amúgy is gyakran távol kell lennie Szebentől. Mártonfi szerint a katolikus főpapnak az elnöki széket éppen a protestánsok panasza miatt kellett elhagynia. Tehát a püspök elnöki minősége ellen több jelentést író reformátusok kérését az udvar teljesítette.⁷⁶

A katolikus püspöknek a tanügyből való folyamatos kiszorításában ez a mozzanat nem kizárólag a református Főkonzisztórium előterjesztésének az eredménye. Már akkor elkezdődött az állami irányítás fokozatos érvényesítése, amikor a püspök jogköréből az oktatást kiemelték, és ráruházták a katolikus bizottságra. A püspök közjogi hatásköre egyre szűkebbé vált, míg teljesen meg nem szűnt. 1782-ben elveszítette a tanulmányi bizottság elnökletét, 1786-ban pedig a kormányszéki tanácsosságot is.⁷⁷

A püspök eltávolítása az egész egyházat érintő sérelem volt, amit Mártonfi nehéz szívvel fogadott el. Batthyány Ignác püspöknek írt levelében (1782. június 2.)⁷⁸ úgy látja, a protestánsok kérésének eredményeként ruházták át az elnöki tisztséget a kormányzóra. Ezt igazolja a rendelet is, amelyben megjegyzik: *ad preces Protestantium*.⁷⁹ Ebben a kényes helyzetben, úgy tűnik, nemcsak a protestánsok féltették iskolaügyüket, hanem a katolikusok is. Mártonfi aggodalmát fejezi ki a püspöknek, úgy érzi, veszély fenyegeti a protestánsok részéről az iskoláikat.⁸⁰ Ők ugyanis azt javasolták a bizottságban, hogy a vegyes vallású településeken közös iskolákat létesítsenek, az iskolai alapot is közössé tegyék, és a tanítókat rátermettség és ne vallásuk alapján válasszák ki. Ez veszélyes lett volna a katolikusokra nézve, mivel a protestánsok számban fölülmúlták a katolikusokat.⁸¹ Ennek a javaslatnak az elfogadása több helyen is a katolikus iskola felszámolásával járt volna.

⁷⁶ „*Quam quidem ipsorum fiduciam haud vanam fuisse confirmat quoque Benigna Resolutio Regia ad demissas Consistorii Reformatorum preces die 15 Maji a.c. edita, quae justis Reformatorum querelis contra novam Studiorum rationem obmotis medelam ex Clementia Indulgentissimi Principis pollicetur, Exlimumque D. Episcopum Transylvaniensem habita benigna reflexione, quod sua Excellentia Ecclesiasticarum Functionum causa Cibinio frequentius abesse debeat, ab eo quod apud Consessum Literarium gerebat Praesidio clementer dispensat*” – MTT, uo.

⁷⁷ TRÓCSÁNYI, 1978. 12.

⁷⁸ GYÉL, Püspöki Levéltár, 878–1782.

⁷⁹ „*Infaustus, et inexpectatus rumor de mutatione Praesidii in Commissione literaria iam Decreto Regio confirmatus est. Praesidium transfertur in Gubernatorem, aut illo impedito, in primum Consiliarium Catholicum. In decreto additur: ad preces Protestantium.*” – GYÉL, Püspöki Levéltár, 878–1782.

⁸⁰ „*Quod mearum erat partium, Excellentiae Vestrae summa cum demissione significare praesumsi meum, bonorumque omnium dolorem, et sane periculum, quod scholis nostris imminet.*” – GYÉL, Püspöki Levéltár 878–1782.

⁸¹ „*Difficultates, quae nobis nunc in Commissione literaria imminet, non leves sunt: nam animadverti, Protestantes opinione sua nuperrime porrecta eo tendere, ut singulae duntaxat in quavis urbe scholae, eaeque communes omnibus religionibus sint, et in legendis Magistris non religionum, sed aptitudinis ratio habeatur. Qua in re non modo numero nos obriment, sed etiam fundum studiorum communem facere volent.*” – GYÉL, Püspöki Levéltár, 878–1782.

A *Reflexiones* második pontjában Mártonfi az alapítványok ügyét fejti ki. A katolikus alapítványok állami igazgatásáról és felügyeletéről a Fő-kormánysház alapítványügyi bizottsága (*Commissio Fundationalis*) gondoskodott.⁸² II. József az 1781. május 15-i rendeletében utasítja a protestánsokat, hogy tanulmányi rendjükkel együtt alapítványaikat is mutassák be.⁸³ A protestánsoknak eddig sikerült alapítványaikat az államosítástól megvédeniük, és továbbra is harcolnak bármilyen fajta külső módosítás ellen. Érvelésükben a pénzalapjaik szűkösségére hivatkozva utasítják el az iskolai alapjuk fölötti rendelkezés jogának korlátozását vagy megvonását. Mártonfi azonban nem látja akadálynak az új rendszer alkalmazásában a protestáns alapítványoknak a reformátusok által érvként emlegetett szűkössé voltát. Szerinte fel kell mérni a tanárok és tanítók számát, azok fizetését, továbbá fel kell becsülni a szükséges tankönyvek és az iskolai eszközök mennyiségét, és azt a tanulmányi alap nagyságához mérni ahhoz, hogy világossá váljék, fedezni tudják-e a kiadásait.⁸⁴ Szerinte ezeknek a szükségleteknek a kielégítése nagy részben befolyásolja az iskolai élet fejlődésének a lehetőségét, illetve mértékét. Tehát az egységesítés jótékony hatással lenne az iskolák fejlődésére, s mint ilyen, elengedhetetlen az oktatás hatékonyabbá tétele számára.

A következő pontban Mártonfi összefoglalja a protestánsok azon állítását, miszerint a Norma Regia alapján *minden* iskola bevételeit állami igazgatás alá kell bocsátani. Szerintük az ilyen mértékű beavatkozás törvénytelen és megengedhetetlen. Igaz ugyan, mondja Mártonfi, ha figyelmesen olvassuk az idézett paragrafus első részét, mindenki levonhatja a következtetést: a *több* (*compluribus*) szó nem jelent *mindent* (*omnibus*). A katolikus iskolák közül is öt gimnázium nincs a kamarai adminisztráció alá rendelve, hanem az iskola élén álló személy közvetlen vezetése alá tartozik.⁸⁵ Mártonfi a Norma szövegével érvelve vonja le azt a következtetést, hogy a protestánsok által idézett részt nyilvánvalóan nem lehet az akatolikus iskolák bevételeire érteni.

⁸² TRÓCSÁNYI, 1978. 12.

⁸³ TÖRÖK, 1905. 239–240.

⁸⁴ „Assentiri porro nequaquam possunt Protestantes: *quod tenuitas fundi receptioni Systematis nihil obstat*; certum enim exploratumque est: numerum Professorum, et Magistrorum, horumque Salaria, necessarios praeterea Librorum, et Instrumentorum apparatus, quantitati fundorum commensurari debere, nec minoribus expensis ea praestari posse, ad quae majores requiruntur sumtus. Petitum vero a Scholis ordinum Religiosorum simile claudicat, si quidem Ordinum Religiosorum longe diversa sit ratio, praeter quam quod rei litterariae in ejusmodi Scholis fortuna longe infra votum Protestantium subsistat.” – MTT, uo.

⁸⁵ Valóban, a Norma Regia Regimen Scholarum oeconomicum című, az idézetben említett részében a citátum a következő: „*Reditus, quos immortalis Principum, & aliorum munificentia his finibus consecravit, tam securitatis, quam adcuratoris administrationis gratia a compluribus Transilvaniae Scholis in Regiam protectionem concessere, & fundum studiorum constituunt*” – 12. o.

A professzorok választásáról, amelyről a Norma Regia a II. fejezet 4. paragrafusában beszél, a május 16-i királyi rendelet ad pontos utasítást,⁸⁶ ezt követte az új tanulmányi rend, a Norma Regia.⁸⁷ Vagyis katedraüresedés esetén a tanulmányi bizottságnak az a feladata, hogy akár világiakról, akár papokról legyen szó, nyilvános vizsgával döntsék el, ki a legmegfelelőbb a líceumi katedra betöltésére.

A protestánsok ezzel a ponttal kapcsolatosan is kifejtik ellenvetésüket. Szerintük az ilyen helyzetek teremtésével éppen a nem megfelelő tanárok kerülnének a katedrákra, valamint az elismert kiváló tanárok körében a verseny nem indokolt.⁸⁸ Török a felterjesztés szövegét részletesen bemutatja iskolatörténetében. Ennek ismeretében még jobban megértjük, miért nem helyeselték a reformátusok a professzorok nyilvános vizsgáztatását. Úgy vélik ugyanis, hogy a nyilvános vizsgáztatás a tudós professzorok önértékét bántaná, hiszen az illető tudományágban a bizottság egyik tagja sem biztos, hogy jártasabb, mint az a személy, akit éppen vizsgáztatnak, illetve egyetlen disputa nem tudná igazságosan megállapítani a pályázó tudományosságának a fokát.⁸⁹

Mártonfi megnyugtató választ ad: a királyi rendelet alapján létrejött tanulmányi rendszert a protestáns iskolákhoz egyaránt igazították, s az új tantervnek nem célja megváltoztatni a református iskolák működését. Biztonságban tudhatják továbbra is az oktatásuk rendszerét, tanáraik, vezetőik, kurátoraik helyét és szerepét. Professzoraikat, gondnokaikat a katolikusokéival egyenlőnek tartja a Norma, s a kiválasztásuk nem hátrányos számukra, hanem az oktatás versenyképességének növelését szolgálja, illetve a teljes erdélyi oktatás színvonalának emelését eredményezi. A versenyvizsga által azt a hibát lehet kiküszöbölni, ami éppen az egyéni nevezés miatt állhat fenn. A vegyes bizottság által létrehozott versenyvizsga-bizottság tagjaiként a protestáns iskolák előljárói és rektorai aktív szerepet kapnának a tanárok kiválasztásában. Mindez az erdélyi oktatásnak az örökös tartományokbéli oktatás színvonalához való emelését szorgalmazná.

⁸⁶ „In Gymnasiis autem, ubi aut Ecclesiastici, aut Saeculares docendi munus sustinent, in casu vacantiae concursum publicum indicetis, candidatos sese insinuatuos per membra e Commissione Studiorum deleganda strictissimae censurae subjicietis, & vacantes cathedras illis, qui in examine exanotato optima prae caeteris documenta capacitatis exhiberent, deferetis.” – II. József 1781. május 16-i rendelete, GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

⁸⁷ „Pro aliis Lyceis per Concursum Publicum Moderatores ex eius religionis, quam ipsa Lycea profitentur, asseclis legentur; de quo concursu per Commissionem, ubi de vacantibus Cathedris ab Directoribus, aut Curatoribus ad eam relatum fuerit, publica mandata dabuntur.” – Norma Regia, Caput II., § IV., 18.

⁸⁸ „Concursus non indicatur medium aptum ad diligendos Professores.” – Refl. 565.

⁸⁹ Török, 1905. 235–237.

Az ötödik pont a reformátusoknak azt a Normával szembeni kifogását vázolja, miszerint az új tanterv megfosztja a továbbtanulás lehetőségétől a szegény szülők gyerekeit. Mártonfi elsősorban a rendelet szavaira hivatkozva fogalmazza meg érveit: a május 16-i királyi leirat tartalma szerint a szerény körülmények között született személyeknek nem kell távol maradniuk az iskolától, hiszen a továbbtanulás lehetősége számukra is biztosítva van, amennyiben szüleik, rokonaik anyagilag támogatni tudják őket, illetve képességük, tehetségük és szorgalmuk is van a tanuláshoz.⁹⁰ A felvilágosodás iskolapolitikájának rendi szemlélete jutott kifejezésre II. József határozatában, miszerint minden társadalmi rétegnek a maga hivatásához mért oktatásban kell részesülnie.⁹¹ A reformátusok a tíz évvel későbbi, 1791-es tantervjavaslatában hasonlóképpen azt fejtik ki, hogy a falusi iskolákban tanuló parasztgyerekek latin nyelvű oktatása fölösleges idővesztés, mivel tanulmányaikat később nem folytatják.⁹² A származás alapján differenciált oktatás elve az 1793-ban tárgyaló tanügyi bizottságban is elhangzik: mást kell tudnia a paraszt-, illetve a jobbágyfiatalnak és a közügyek vitelére rendelt nemesnek.⁹³

Másodsorban Mártonfi jól ismerte iskolalátogatásai révén a falusi iskolák helyzetét, ahol szerinte a szegénység mellett az érdektelenség is lehetetlenné tette a továbbtanulást. Püspöki levelek szólnak arról, hogy a szegénység miatt sok fiatalnak év közben kellett abbahagynia az iskolát, és hazamennie,⁹⁴ vagy éppen a szülőket kellett megróni, mivel nem járatták gyerekeiket iskolába.⁹⁵ Éppen ezért Mártonfi úgy látja, hogy a tanítás-tanulás eredményessége, illetve a közhaszon tekintetében, azokat, akik bár tehetségesek, de lusták, vagy az iskolában sokat tanulnak, mégis kevés gyümölcsöt hoznak, s a tudományok terén képtelenek teljesíteni, vagy akár rossz erkölcsűek, az iskolától az „ekeszarvhoz” vagy más életmódhoz kell

⁹⁰ „...de eximio ibidem facto progressu magistrorum testimonio semet legitimaverit, ad Scholas Latinas admittatur; in quorum conformitate candidati ad Scholas Latinas recipi antelantes sua super prae-missis testamonia Academiarum, Gymnasiorum, et Lycaeorum Praefectis exhibeant, si vero in delectu eatenus faciendo ad candari in Scholis Normalibus progressum, ad capacitatem, et talenta proprias ipsius facultates, vel subsidia, quae aut Parentibus, aut vero Cognatis, vel Patronis exspectanda habet, attentionem convertant illosque quorum intuitu nulla spes futuri profectus affulgeret, a limine scholarum abesse jubeant” – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

⁹¹ GYÖRGY, 2009. 110.

⁹² VÖ. TÖRÖK, 1905. 294.

⁹³ TRÓCSÁNYI, 1978. 67.

⁹⁴ Pius Manzador püspök a királynőhöz küldött jelentése a szebeni iskoláról. 1773. szept. 14. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz; GYÉL, Püspöki Levéltár, 140–1773.

⁹⁵ Batthyány Ignácnak az oláhfalviakhoz, zetelakiakhoz és lövéteiekhez írt levelét lásd GYÖRGY, 2009. 123.

irányítani.⁹⁶ Mártonfi szemlélete szerint tehát nem a származás tesz valakit képessé, vagy akár méltóvá arra, hogy továbbtanulhasson, hanem a jó képesség, tehetség és szorgalom hármas feltétele szükséges a haladáshoz.

Panaszra adott okot a protestánsok közt az is, hogy a Norma Regia előírása szerint a katolikus ifjak csak a saját iskoláikat látogathatják, ellenben a többi vallás gyermekeit a legnagyobb jóindulattal kell a katolikus iskolákban fogadni.⁹⁷ A Ratio Educationisban ugyanígy szereplő tiltás az uniformitás elvének hangoztatása mellett az egységes tanrendszer ellen szól. Gr. Teleki József⁹⁸ 1787-ben azt tartja jónak, hogy mindenki maga választhassa meg, milyen iskolába járjon.⁹⁹ A szabad iskolaválasztás jogát a Norma jóváhagyásának idején királyi rendeletek korlátozták. Mária Terézia többször megismételte azt a rendeletét, melyben megtiltja a katolikus ifjaknak, hogy más vallású iskolát látogassanak. Legutóbb 1777. júl. 3-án erősítette meg ezt a tiltást. Az erdélyi katolikus iskolák állapotára nézve ez a rendelet akár jó irányba is terelhette volna az oktatást, ám a tanügy szervezetlensége miatt a tanítás ugyanolyan elhanyagolt maradt. A katolikus ifjak, például Tordán, gyakran azért jártak protestáns iskolákba, mivel csak ott részesülhettek kielégítő színvonalú oktatásban,¹⁰⁰ s ezen a tiltás nem sokat változtatott.

Mártonfi József a protestánsoknak erre a panaszára nem válaszolhatott mást, mint azt, hogy ezt az előírást királyi rendelet szabályozza, amelyet II. József továbbra is érvényesnek ismert el. Ezen tehát változtatni nem áll módjában.

A hetedik pontban Mártonfi a diákok mezei munkájának tiltása miatt keletkezett félreértéseket próbálja meg eloszlatni. Újra világossá teszi, hogy a tanulókat az új rendszer nem a szünidő, hanem a szorgalmi idő alatt tiltja el a mezei munkától. Azokat a szünnapokat pedig, amelyek valamilyen ünnep miatt meghosszabbodnak, és átkerülnek a meleg nyári

⁹⁶ „Si verba § VIII. Cap II hoc sensu accipiantur, in eadem cum Rev. Dno Referente stant sententia Protestantes; ac ad dignitatem literarum, rei que publicae commodum pertinere existimant: ut illi, qui hebetiori praediti ingenio, in Scholis otio abutuntur, et ad tractanda cum aliquo fructu liberalia studia per naturam inepti sunt vel, pravis imbuti moribus, ignaviae et voluptatibus se dedunt, a Scholis ad stivam, vel ad aliud vitae genus amplexendum relegentur.” – MTT, uo.

⁹⁷ Norma Regia, I. rész, 8. paragrafus: „Demum tametsi Catholicis aliena Lycea frequentare prohibitum sit; Protestantium tamen, et omnium universe, qui alienam ab Catholica religionem sequuntur, proles ab Scholis Catholicis seu Nationalibus, seu Latinis, et Altioribus non modo non arcendae; sed omni cum benevolentia, et comitate accipiendae, ad exercitium, aut doctrinam religionis Catholicae nullatenus cogendae, literis, ac bonis moribus absque discrimine pari cum ceteris diligentia, et constantia imbuendae erunt.” – Vö. Török, 1905. 202.

⁹⁸ Teleki József (1738–1796) Ugocsa vármegye főispánja, aki a református Főkonzisztóriumnak az oktatásban bevezetett egységesítés elleni felterjesztését II. Józsefhez jutatta, illetve véleményével a Főkonzisztóriumot támogatta. Vö. Török, 1905. 239–240.

⁹⁹ MÁLYUSZ, 2006. 390.

¹⁰⁰ GYÖRGY, 2009. 118.

vakációba, a Felség döntése szerint a protestánsoknak is követniük kell. Véleménye szerint a protestánsok által említett nyári kánikula nem jelenthet akadályt a tanulás menetében, hiszen a kancellária munkája sem áll meg emiatt. Különben is, Erdélyben, más helyekhez képest, a nyári meleg nem olyan égető. Bár a mezei munka tiltott a tanulási idő alatt, a vizitáció, amely a protestánsok körében elfogadott gyakorlat a szünidők alatt, továbbra is megengedett.¹⁰¹

A vizitációk¹⁰² valóban fontosak voltak a protestánsok számára, mert ezek által olyan bevételhez jutottak, amelyek az iskolák fenntartását, a könyvtárak fejlesztését szolgálták. A legátusok a két nagy szünidőben keresték fel pártfogóikat, hogy átvehessék az iskoláiknak szánt adományt, a szupplikánsok pedig főünnepekkor jártak ki különböző gyülekezetekbe, ahol szolgálatukért adományban részesültek. Az a pénz, amelyet ilyen módon összegyűjtöttek, a szegény sorsú diákok továbbtanulását segítette.¹⁰³

A nyolcadik pontban Mártonfi a református előjáróknak a tantárgyak mennyiségével és elrendezésével kapcsolatos kifogásaira válaszol. Túl soknak tűnik a számukra a tantárgyaknak mind sokasága, mind változatossága. Eredményesebb lenne – véleményük szerint – csökkenteni az anyagot, s a tárgyak zúrzavaros tanítása helyett egy bizonyos tantárgy után egy másik hasonlóan a tanításával folytatni a napot, nehogy az a variáció, amelyet a Norma alkalmaz, az egyes tantárgyak iránt utálatot keltsen a tanulók szívében.¹⁰⁴ Török István a felterjesztés szövegének bemutatásában fényt derít a Főkonzisztórium kifogásainak részleteire is: az akkori protestáns gyakorlat szerint ugyanis a latin nyelvtan tanítását a latin írók szövegének magyarázata követte, s a tanító szabta meg, mikor milyen tárgyat oktat tanítványainak. A Normában leszögezett órarend és munkafelosztás nem tűnt emiatt számukra hatékonynak, mivel összekötött olyan tárgyakat, amelyek szerintük nem találtak, mint például a latin és a görög nyelvtan egymás után való tanítása; illetve órarendszerűen megszabta, mikor mit kell tanítani.¹⁰⁵

¹⁰¹ „Si Literarum Studiosi a laboribus agrestibus non tempore feriarum sed tempore duntaxat Studiis destinato prohibeantur, huic prohibitioni cum hac distinctione, ex recepto inter illos etiam usu libenter subscribent Protestantes.” – MTT, uo.

¹⁰² A katolikusoknál a mendikánság volt elterjedt módja az alamizsnagyűjtésnek.

¹⁰³ MÁLYUSZ, 2006. 397.

¹⁰⁴ „Neque multitudo, neque permixtio materiarum consideranti nimia adparebit, quae etsi in tabella in plures partes divisae sint, si tamen rite considerentur, ad pauca capita revocantur, et confuse plane non tractantur, sed objectum alterum, alteri apti succedit, et variatio quaedam adhibetur, ne pueri uni rei ad taedium inhaereant, apud quos animi alacritas, et hilaritas semper in vigore conservanda est.” – MTT, uo. 8. pont.

¹⁰⁵ TÖRÖK, 1905. 264–265.

Mártonfi rávilágít arra, hogy a protestánsok iskoláiban ugyanúgy, mint az osztrák vagy a magyar rendszer intézményeiben szintén sok tárgyat tanítanak (*plures disciplinas in suis Scholis tractari*). A tantárgyak nagy számát kifogásoló protestánsoknak Mártonfi Claude Fleury (1640–1725) szavaival válaszol, akit La Chalotais idéz *Essai d'éducation nationale* című művében.¹⁰⁶ Az érvelésben használt részlet szerint a gyermekeket ebben az életkorban a változatosság gyönyörködteti legjobban. Nagyobb kedvvel szentelnek két órát négy tantárgyra, mint egy órát egyetlen tantárgyra. Az egyik anyagnak a tanulásával a másik tantárgyat teszik szórakoztatóvá, és minél nagyobb köztük a különbség, annál kevésbé kell attól félni, hogy a tanulók összezavarodnak.¹⁰⁷ A protestánsok szerint az új norma által alkalmazott változatosság a diákokban ellenszenvet szül a tantárgyak iránt, Mártonfi szerint pedig éppen ez fogja az ifjak szívében megőrizni az örömet és a tanulási kedvet.¹⁰⁸ A tanfelügyelő megítélése alapján hibás elítélni azt, amit még ki sem próbáltak, és nem ismernek.

A Ratio Educationis szerzői is figyelembe vették a száz évvel korábban élt Fleury gondolatait a tantárgyak kiválasztásának szempontjairól, és azokat hozzá hasonlóan az utilitarizmus elve szerint csoportosították.¹⁰⁹ Mártonfi nem La Chalotais Esszéjén keresztül ismerte meg a francia egyháztörténész és pedagógus, Fleury írásait, hiszen utal arra, hogy a híres szerző a tantárgyak változatosságának fontosságáról többször is beszél.¹¹⁰ A francia pedagógus írásai fontos műnek számítottak a kor pedagógiai gondolkodásának kialakításában, ezért is idéz Mártonfi tőle, hiszen számíthatott arra, hogy ellenfelei számára is ismertek lehetnek Fleury írásai. Hopp Lajos szerint Fleuryt Magyarországon ismerték és olvasták a XVIII. században,¹¹¹ feltételezhető, hogy Erdélyben is. A Normának az a fejezete,

¹⁰⁶ „Que les enfans voient beaucoup d'objects, qu'on les varie, qu'on les montre sous plusieurs faces & à diverses reprises; on ne peut trop remplir leur mémoire & leur imagination de faits & d'idées utiles, dont ils puissent faire usage dans le cours de la vie. „La variété plaît sur-tout à cet âge, dit l'Abbé Fleury; les enfans étudient plus volontiers deux heures durant, quatre matières différentes, qu'une seule pendant une heure. Une étude sert de divertissement à l'autre; & plus elles sont diverses, moins il est à craindre qu'elles se consignent.” – Essai d'éducation nationale, ou plan d'études pour la jeunesse, par messire Louis-René de Caradeuc de la Chalotais, procureur-général du Roi au Parlement de Bretagne. 1763. 38. La Chalotais Fleurynek a *Traité du Choix et de la Methode des Etudes* című művének a XXXVII. fejezetéből idéz.

¹⁰⁷ „Celeberrimus Fleuri aperte pronunciat varietas hanc aetatem (puerilem) maxime delectat pueri multo libentius duabus horis quator diversis materiis se impendunt, quam uni materiae unica hora. Studium unum servit alteri ad oblectationem, et quo plures sunt lectiones, eo minus metuenda est confusio. Ita Fleuri: vid. Chalotais *Essai d'éducation nationale*.” – MTT, uo., 8. pont.

¹⁰⁸ Megjegyzendő, hogy a bécsi, illetve a magyarországi rendszer a Normához képest még több tantárgyat tesz kötelezővé.

¹⁰⁹ FINÁCZY, 1899–1902. II. 206.

¹¹⁰ „Celeberrimus Fleuri aperte pronunciat.”

¹¹¹ Vö. HOPP Lajos: *Mikes Kelemen Fleury-fordításai*. ItK 1989. 511–529.

amely a gondolkodtatás és a gondolkodás helyes megtanításáról beszél, talán épp a Fleury hatásának is köszönhető. Mártonfi rokon gondolatokat fogalmaz meg, amikor azt követeli a tanítóktól, hogy a dolgok rejtett okának megértésére kell tanítani a tanulókat, hogy semmit gépiesen el ne fogadjanak addig, amíg azt meg nem értik. A tanfelügyelő mégis La Chalotais nevét használja tekintélyként, és nem közvetlenül idéz Fleury *Traité*jéből. A jezsuita oktatási rendszert helytelenítő, az egyháztól teljesen független, szekularizált oktatást felvázoló La Chalotais neve nemcsak ismert, hanem elfogadottabb is lehetett a protestáns körökben. Mártonfi így két jelentős pedagógus szavaival is alátámaszthatta a Normában felsorolt tantárgyak szükségességét.

Az utolsó, vagyis a kilencedik pont a tankönyvekkel szemben felmerült kérdéseket tisztázza. Mártonfi József egy évvel később, 1783-ban is készített egy iratot, amelyben a *Norma Regia* által előírt tankönyveket védi a protestánsok kifogásaival szemben. A Református Főkonzisztórium ugyanis az 1782. május 15-i királyi rendelet által megkívánt előterjesztések elkészítése végett bizottságot hozott létre, amely 1783. február 27-re el is készítette fölterjesztését. A Török István által bemutatott, 40 ívrét terjedelmű anyag részletesen elemzi a reformátusok számára elfogadhatatlan katolikus tankönyveket.¹¹²

A *Norma Regia* az oktatás folyamatában használt tankönyvekről és tantárgyakról külön fejezetben beszél. Így például az alsó grammatikai osztály tankönyveire és tantárgyaira vonatkozó előírása a következő módon fordul elő:

Könyvek és tantárgyak az első félévben.

- a) *Ex institutionibus Emmanuelis Aluari Rudimenta, Supplementa, et de generibus nominum;*
- b) *Ex Chrestomathia Latina narrationes fabulosae, et historicae.*
- c) *Grammaticae Graecae elementa.*
- d) *Historia biblica.*
- e) *Geographia Vngaricae.*
- f) *Arithmeticae Latinae pars prima.*
- g) *Catechismus.*

A tanterv hasonló módon részletesen sorolja fel mindhárom grammatikai, illetve a humaniorák retorikai és poétikai osztályára érvényes tankönyveket és tantárgyakat. A tankönyvek címe vagy a szerző neve csupán néhány esetben jelenik meg pontosan, mint például Alvarez, Soares, Nieuport, Juvencius stb. esetén. Ezeket a tankönyveket megvizsgálva azt láthatjuk, hogy Mártonfi a már korábban is forgalomban lévő szerzők műveinek használatát írta elő az új tantervben is. Ennek egyik oka nemcsak az volt,

¹¹² TÖRÖK, 1905. 240–241, 258, 265–277.

hogy az új norma szerinti tankönyvek elkészítésére még nem került sor, hanem ezeket a műveket továbbra is értékeseknek látták. Mártonfi éppen ezért nem hagyhatta szó nélkül a protestánsok támadásait, külön válaszol nekik a tankönyvekkel szemben hozott kifogásaikra. A tankönyvekről készített jegyzeteiben – latin címe *Pro notitia de libris* – pontokba szedve válaszol a protestánsok minden kifogására.¹¹³ Mivel az írás tartalma hasonlít a *Reflexiones* ugyanazon témájú kilencedik pontjára, egyszerre mutatom be a kettőt.

A református ülnökök kifogásolták az általuk megvizsgált tankönyvekben található, vallásukra sérelmes részeket. Elfogadhatatlannak találták emiatt a *Rudimenta historicá*t. Szerintük használhatatlan Francisco Carolo Palma *Notitia rerum Hungaricum* című műve,¹¹⁴ a patavinai görög nyelvtan,¹¹⁵ az *Enchiridion Sacrum*.¹¹⁶ Holle Mitológiája¹¹⁷ purgatóriumot, csodákat és áldozatot említ, emiatt semmiképp sem elfogadható a protestáns iskolákban. Ehelyett Pomai¹¹⁸ *Pantheum mythticumát* használnák, amelyben illusztrációk is vannak. A *Chrestomathia*¹¹⁹ elleni érvük az, hogy nem felel meg a diákok életkori sajátosságának: a szerzőről való ismereteket másokkal vegyíti, és bizonyos szerzőkhöz túlzottan ragaszkodik.

A jezsuita iskolákban a történelemtanításban 1730-tól használatos, hatkötetes *Rudimenta historica sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi* című tankönyvet a Ratio Educationis szerzői sem tartották már megfelelőnek¹²⁰ azért sem, mert a megtanítására eredetileg szánt hat év immár ötre szűkült, valamint Magyarország és Erdély történelmének tanítására nem bizonyult elegendőnek a kötetekben feldolgozott anyag. A tanulmányi bizottság református tagjai mégsem ezt kifogásolták a tankönyvben, hanem a vallásukra sérelmes tartalma miatt

¹¹³ A *Pro notitia de libris* lelőhelye György Lajos szerint a Batthyaneum káptalani levéltára, itt azonban hosszas keresés után sem sikerült a nyomára bukkanni. A keresésben segített Gál László úr, akinek ezúttal újra megköszönöm fáradozását. Elemzésemben azt a másolatot és fordítást használtam, amelyet György Lajos készített. A *Pro notitiát* nem használta fel az általa elkészített monográfiájában, ezért is fontosnak tartom a bemutatását. GYÉL, György Lajos hagyatéka, 3. doboz.

¹¹⁴ Pintér Márta Zsuzsanna monográfiájában Palma Károly Ferenc *Notitia rerum hungaricarum* című művét jelöli meg Mártonfi Mátyás-drámájának forrásaként. PINTÉR, 2016. 83.

¹¹⁵ *Compendiaria Graecae grammatices institutio in usum Seminarii Pataolini*, Padova, 1756. – MÉSZÁROS, 1980. 355.

¹¹⁶ *Enchiridion sacrum ex scriptura et patribus pro linguae graecae candidatis*.

¹¹⁷ Holle, Philipp Joseph: *Mythologia seu Fabulosa deorum historia: traducta e germanico notis et supplementis illustrata in usum regionum gymnasiorum per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. – ld. MÉSZÁROS 1980. 356.

¹¹⁸ P. Francisco Pomey (1619–1673): *Pantheum mythicum, seu fabulosa deorum historia, hoc primo epitomes eruditionis volumine breviter, dilucideque comprehensa*.

¹¹⁹ MÉSZÁROS, 1980. 362.

¹²⁰ Uo. 354.

emeltek kifogást ellene. Mártonfi erre azt válaszolta, hogy az előírt *Rudimenta historica* azokban az időkben is használatos volt az iskolákban, amikor a különböző vallások nyíltan támadták egymást, amit nem a katolikusok kezdtek.

A *Pro notitiában* folytatja ezt a gondolatot azzal érvelve, hogy a vallási-lag intoleráns tankönyveket a katolikusok már félretették, s a Norma Regia szerint ezek nem használhatóak. Különben is a szóban forgó könyveket még VI. Károly idejében készítették, hagyták jóvá és írták elő, amikor a dolgoknak és a véleményeknek más volt az arcukat, s amikor a különféle vallások (értsd: képviselői) tartózkodás nélkül gúnyolhatták egymást. Kíváncsian volna – véli Mártonfi –, ha a protestánsok is kiküszöbölnék könyveikből a katolikusokat sértő részeket a hazugságokról, babonákról stb., amilyenek bőven fordulnak elő Millernél,¹²¹ Langiusnál,¹²² Cellariusnál,¹²³ Molnárnál,¹²⁴ sőt Schröckiusnál¹²⁵ és Raffiusnál is.¹²⁶

Mártonfi biztosítja „ellenfeleit” arról, hogy az újabban Bécsben és Erdélyben kiadott katolikus könyvekben már nem találhatók a protestánsokra nézve sérelmes részek. A könyveket az udvari kancellária engedélyezte, mivel az volt a cél, hogy az erdélyi iskolákat a magyarországi rendszernek megfelelően alakítsák át. A kancellária az új rendszer szerinti könyveket a budai főgimnázium igazgatójától várta, aki azt válaszolta azonban, hogy az új normát követő könyvek még nincsenek készen. Ezért a régieket küldi el, remélve, hogy még használhatók.

Mártonfi a református ülnökök kifogásai ellen előbb megvédi a jezsuita iskolákban évtizedekig használatos történelemkönyvet, s csak utána közli, hogy félelmük amúgy is alaptalan, hiszen a régi tankönyvek közül a *Rudimenta Historica* a katolikus iskolákban sem elfogadott már, bár nem a vallási intoleranciája miatt, hanem az új norma által állított követelmények miatt,

¹²¹ Talán Johann Peter Millerről (1725–1789) van szó, akinek az *Erzählungen der vornehmsten Biblischen Geschichten zur Erweckung eines lebendigen Glaubens und der wahren Gottseihigkeit in der Jugend* című, 1772-ben Frankfurtban kiadott művét az enyedi Dokumentációs Könyvtárban meg lehet találni.

¹²² Joachim Langius hallei tanár (1670–1744) a *Colloquia Latina* című tankönyv szerzője. Vö. Tóth Béla, *Debreceni könyvkereskedő a 18. században*. MKSz 1979. 188.

¹²³ Cristoph Cellarius (1638–1707) német történész és nyelvész. Vö. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 114.

¹²⁴ Molnár Gergely (?–1564), a kolozsvári iskola egykori rektora.

¹²⁵ Schröck Johann Matthias (1733–1808) német írónak a *Historia religionis et ecclesiae Christianae* (Vindobonae, 1786) című művét az enyedi Dokumentációs Könyvtárban meg lehet találni. Georg Christian Raff (1748–1788) német író és pedagógus. Vö. Török, 1905. 297.

¹²⁶ GYÉL, György Lajos hagyatéka, 3. doboz, *Pro notitia de libris* c. pont.

amelyeknek már nem tud tartalmilag eleget tenni.¹²⁷ Ugyanígy nehézsége miatt a padovai görög grammatika¹²⁸ sem használatos az iskolákban.¹²⁹

A görög nyelv megtanítására egy egész évet – septima classis Graeca – szentelő református iskolákban a Goliano–Velleriana-grammatikát használták,¹³⁰ bár már 1679-ben javasolták, hogy egy új nyelvtankönyvet készítsenek el. Erre azonban még 1791-re sem került sor.¹³¹

A katolikus iskolákban a padovai görög nyelvtankönyv helyett Mártonfi is fontosnak tartotta egy új grammatika elkészítését. A Norma Regiában megfogalmazott értékelés alapján a görög nyelv „az igazi, szilárd tudásra, valódi tudományos ízlésre s nem ritkán a legbiztosabb bírálat útjára”¹³² való vezetésben kap kiemelt szerepet. Mártonfi személyes elköteleződését a görög nyelv iránt azzal bizonyítja, hogy 1783-ra elkészíti a hiányzó grammatikakönyvet, s jelenti a bizottságnak, hogy az új görög nyelvtan már megjelent, és használatban van a katolikus iskolákban.¹³³

Az *Enchiridion Sacrum*mal szemben megfogalmazott kifogásokra Mártonfi azt válaszolja, hogy ez a könyv teológusoknak, és nem gyerekeknek való.¹³⁴ Az egyetemi oktatásról a Norma nem beszél, emiatt az említett tankönyvről sem esik szó. A tanfelügyelő emlékezteti vitapartnereit a bizottság által 1781. december 12-én kibocsátott körlevélre, amely arról tudósít, hogy a megvizsgált tankönyveket az új rendszerhez alkalmazták. Mártonfi szerint ebből már világos, hogy a fent említett könyvek használatát senki sem kényszeríti rá a protestáns iskolákra.

¹²⁷ „Opuscula *Rudimentorum historiae* conscripta, et in Scholis usitata fuerunt iis temporibus, quibus diversae religiones palam, et libere se mutuo insectabantur, qua in re Catholici primi non fuerunt. Verum quoniam hi libri, ut dictum est Scholis destinati non sunt, omnes reflexiones, et difficultates contra hos libros motae hinc emanere debent. Verum quidem est, hos libros a Cancellaria Aulica huc submissos fuisse: cum enim Regia voluntas esset, ut Scholae Transylvanicae Ungarico Systemati conformarentur, et Cancellaria libros ab Directore Archigymnasii Budensis expetiisset, is quidem reposuit, juxta novum Systema Ungaricum libros novos nondum esse praeparatos; mitti tamen veteres, si quis eorum usus esse possit. Ex his vero, ut dictum est, *rudimenta historica* nec in Scholis Catholicis recepta sunt.” – MTT, uo.

¹²⁸ *Compendiaria Graecae grammatices institutio in usum Seminarii Patavini*, Padova, 1756. – Mészáros, 1980. 355; Bartók István szerint Jacopo Facciolati (1682–1769), a padovai egyetem tanára állította össze, először 1705-ben jelent meg, és nem Antonius Sandinus írta, mint ahogy azt Mészáros állítja. – Vö. Bartók István: *A latintól a világnyelvig. Régi grammatikák a Klimó Könyvtárban*. Jelenkor 2011. 5. 529.

¹²⁹ „*Grammatica Graeca* Patavina ob nimiam molem nec Scholis Catholicis apta est.” – MTT, uo.

¹³⁰ Török, 1905. 157.

¹³¹ Uo. 289.

¹³² Uo. 215.

¹³³ György Lajos szerint a görög nyelvtankönyvet maga Mártonfi készítette el. Vö. György, 2009. 144.

¹³⁴ „*Enchiridion Sacrum*, ut inspecta pagina exhibet, Theologiae candidatis, non pueris destinatum est.” – MTT, uo.

Az egyháztörténetet, akár régi, akár új, elkészíteni nem lehet, mert a katolikusok és protestánsok között ebben soha nem volt megegyezés. Holle Mitológiájáról¹³⁵ megjegyzi, hogy helyette a reformátusok Pomey¹³⁶ illusztrált könyvét, a *Pantheum mythticum*át javasolják, s nem akadályozza őket ebben az, hogy a szerző katolikus.

A *Chrestomathia*¹³⁷ védelmében Mártonfi több érvet is felhoz.¹³⁸ A protestánsok elsősorban azért kifogásolták ezt a szöveggyűjteményt, mert úgy látták, a teljes műből kiemelt részletek nem teszik lehetővé a szöveg megértését, illetve emiatt a könyv nem is alkalmazkodik a diákok szellemi érettségéhez.

Az utilitarizmus elve által vezérelt új norma, amely nem nyelvtudósokat, hanem hasznos állampolgárokat akar képezni, a kétszerzős olvasókönyvek helyett a legkülönbözőbb korból származó és különböző stílust képviselő szemelvények készítését tartja szükségesnek. Fináczy Ernő találónan írja, hogy a régi rendszer olvasókönyvének Cicerója és Phaedrusa mellett a szókincs bővítése és a nyelvi kompetencia fejlesztése érdekében a gyorsabb sikerre vezető szöveggyűjtemények helyet adnak a Horatius, Ovidius, Plautus, Terentius, Minutius Kelix, Seneca, Plinius, Plautus, Valerius Maximus, Cato, Varro stb. műveiből vett részleteknek.¹³⁹

A grammatikai osztályok számára készített olvasókönyvek célja a Ratio készítői szerint már nem az író stílusának ízeletgetése, nem az esztétikai élmény, hanem a nyelvtanulásban elért szembeszökő siker.¹⁴⁰ A Normában is jelen van a hasznosság elvének ez a megnyilvánulása, amely az auktorok olvasását a szövegtani feladatok megszerkesztésében látja fontosnak.

¹³⁵ Philippus Josephus Holle: *Mithologia seu fabulosa deorum história, traducta e Germanico, notis et supplementis illustrata in usum regiorum gymnasiorum per Regnum Hungáriáé et provincias eidem adnexas*. Vö. MÉSZÁROS, 1980. 356.

¹³⁶ P. Francisco Pomey (1619–1673): *Pantheum mythicum, seu fabulosa deorum historia, hoc primo epitomes eruditionis volumine breviter, dilucideque comprehensa*.

¹³⁷ *Chrestomathia ex optimis linguae latinae autoribus concinnata in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum*. – Vö. MÉSZÁROS, 1980. 353.

¹³⁸ „In reflexiones litterarias contra *Chrestomatiam Latinam* factas contra reflexiones facere ex nominatissimis per Orbem literatam institutis Scholasticis facile est; et quidem non solum Domesticis Austriaco, et Ungarico, sed etiam Gallicis, aliisque, quae inter celeberrimi *Chalatais* Systema, et *Chompréi* Chrestomathia notissima sunt. Quin adeo novimus instituta, et Chrestomathias Figurinarum, Göttingensium, et Lipsiensium, aliorumque. Quare Catholica Commissionis membra Rescripto R. inhaerebunt, quo Chrestomathia huius probatur, et ipsi Chompréianae praefertur. Notum alioquin esse debet Chrestomathias *pro parvalis* esse, qui non integras scientias, non Systemata Authorum, sed praevia quandam notitiam, et praegustum optimorum Scriptorum haurire debent: nec aetatis huius ingenium fert, in criticam disciplinarum, et Authorum notitiam altius immergi, et uni Authori constanter inhaerere. Pro adultioribus, ut v. g. Humanitatis Auditoribus longe alia Chrestomathia apparbitur, quippe qui vim, et Energiam Authoris nosse, et certam Artem ex illo condiscere, atque adeo non cursim quaequam ex illo delibare sed illum praecipua parte exhaurire debent.” – MTT, uo., 9. pont.

¹³⁹ FINÁ CZY, 1899–1902. II. 212.

¹⁴⁰ Uo.

Ugyanakkor félreérthetetlenül kifejezi Mártonfi azt is, hogy az irodalom olvasása gyönyörködtet, szórakoztat, a lelket nemesíti, és az ízlést csiszolja. A Norma kettős célt fogalmaz meg: egyfelől hasznos polgárok nevelése a fontos, másfelől pedig – Török István fordítását idézve – „úgy tanítandó az ifjúság, hogy az iskolából kilépve semmit se hordjon inkább szívében, mint a tudományokat”.¹⁴¹ A latin és főképpen a görög nyelv tanulásának a célja már nemcsak maga a nyelv, hanem a klasszikus nyelveken írt művek tárgyi megismerése is.¹⁴²

Mártonfi úgy véli, a *Chrestomathia* elítélésével a protestánsok bírálatot mondanak azokról a híres magyarországi és ausztriai iskolákról is, ahol a bírált szöveggyűjteményt Pierre Chompré (1698–1760) *Chrestomathiája*¹⁴³ mellett szintén elismerték és használták. Mivel azonban a katolikus bizottság tagjai a királyi leirathoz ragaszkodtak, megvizsgálták a *Chrestomathiát*, és maguk is a Chompréért értékelték többre. A protestánsok meglátásával ellentétben a Normában előírt *Chrestomathia* az alsó grammatikai osztály diákjainak való, mivel ők a tudományokból és a szerzők életművéből csak ízelítőt kapnak, és a szöveggyűjtemény a különböző ismeretanyagot úgy alkalmazza, hogy a megadott szerzőkhöz mindig visszatér. A nagyobbak számára, mint például a humaniorák hallgatóinak már régóta elkészült egy másik *Chrestomathia*, amelyben a szerzőket és azok műveit erővel és gonddal mutatják be, mivel nem az a cél, hogy értéküket kisebbsítsék, hanem éppen az, hogy azt elmélyítsék az ifjúság szívében és értelmében. A *Pro notitiában* ehhez a gondolathoz még hozzáfűzi, hogy magasabb fokon a hallgatóknak természetesen a teljes szöveget kell kézbe adni, hogy megítélhessék a szerző munkáját és művészetének erejét, de a grammatisták kezébe csak szemelvényes *chrestomathia* való. Pierre Chompré szavait idézi:

„*Librorum (inquit Chompréens) ex antiquitate superstitium [!] ea est indoles, ut illorum tractatio indiscriminatim juventuti nequeat commendari suae [!] vel manifesto innocentiae morum periculo vel certe metu operae in materia parum adaequata perdendae. Ita interpretes Altenburgensis. Ipse Quintilianus L. I. c. 8. Non autores [!] modo (inquit) sed etiam partes operis elegeris, mentibus teneris altiusque tractaris [!], quidquid [!] rudibus, et omnium ignaris insederit: non modo quae diserta, sed maxime quae honesta.*”¹⁴⁴

Mártonfi József a fenti részletet Chompré *Selecta latini sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis ad christianae iuventutis usum* című, Altenburgban 1756-ban megjelentetett művének az előszavából idézi. Talán a

¹⁴¹ TÖRÖK, 1905. 209. Az eredeti szöveg így hangzik: „*Ita ergo Iuventus instituenda est, ut e Scholis egressa nihil magis cordi habeat, atque scientias*” – Norma Regia, 32.

¹⁴² VÖ. FINÁCZY, 1899–1902. II. 60.

¹⁴³ MÉSZÁROS, 1980. 362–363.

¹⁴⁴ György Lajos átiratában van néhány különbség a mű eredeti szövegéhez képest. GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

megjelenési helyből következtetve nevezi hibásan altenburginak a párizsi Chomprét Mártonfi. Az idézet¹⁴⁵ a Chompré-mű előszavának első oldalán található. A szöveget Mártonfi egy kicsit átrendezi: megtartja a legelső mondatot, utána kihagy egy részt, és idézi Quintilianus ismert mondatát, ezt folytatja Mártonfi, de anélkül, hogy jelezné, hogy a folytatás már nem Quintilianustól való. Mártonfi ezzel a szövegrésszel arra mutat rá, hogy nemcsak a szerzőket, hanem műveiket, illetve az iskolai olvasásra alkalmas szövegrészeket is jól meg kell válogatni. A tapasztalatlan ifjak még a legmélyebb tanulmányozással sem képesek arra, hogy felfedezzék azt, ami a műben a legtisztábban átgondolt. A nyers értelem, amelynek számára még minden ismeretlen, nem tudja felfogni és feldolgozni azt, ami rendezetlen, és nem felel meg az életkori sajátosságainak. (A kihagyott rész¹⁴⁶ értelmében: A legnagyobb szorgalommal sem tudják felfedezni azokban a részekben azt, ami a legtisztábban átgondolt, bár segítséget kapnak a régi latin nyelv megértésében. Szükséges a segítség, mivel a szerzők nehezen érthetőek számukra, s még így sem tudnak boldogulni a latin nyelv által okozott nehézségekkel.) A diákok tehát segítség nélkül nem tudják megérteni azokat a műveket, amelyek nyelvtanilag is akadályt jelentenek. Fontos tehát nemcsak az, hogy a megfelelő szerzőt, hanem az is, hogy művének megfelelő részét válasszák ki a tanítás számára. Quintilianus mondatának már nem idézett folytatása, hogy sokat olvas a görög szerzőktől, de Horatiustól, akit köztudottan kedvelt, nem olvas szívesen minden részt. Quintilianus is fontosnak tartja, hogy a tanulók aktuális értelmi szintjének megfelelően észszerűen válasszák ki a feldolgozandó szövegrészt.¹⁴⁷ A diákoknak tehát nem lehet teljes műveket a kezükbe adni, mivel nincs meg

¹⁴⁵ Az idézett rész Chompré művében így hangzik: „*Librorum ex antiquitate superstitum ea est indoles, ut illorum tractatio indiscriminatim iuventuti nequeat commendari, sine vel manifesto innocentiae morum periculo, vel certe metu operae in materia parum adaequata perdendae. [...]* Quintilianus L. I. c. 8. praecipit: *Non auctores modo, sed etiam partes operis elegeris. Mentibus teneris, altiusque tracturis, quicquid rudibus, et omnium ignaris insederit, non modo quae diserta, sed maxime quae honesta.*” Pierre Chompré: *Selecta latini sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis ad christianae iuventutis usum*, Altenburgi, 1765.

¹⁴⁶ „*Summum quamvis studium adhibueris, non invenies tamen in iis, qui castissime hac in parte versati sunt, satis praesidii ad comparanda latinitatis initia. Confugas oportet ad scriptores quoasdam lubricos, eosque mutiles: at ne sic quidem grammaticae campum emetiri poteris. Optime igitur magnus bene dicendi magister Quintilianus L. I. c. 8. praecipit.*”

¹⁴⁷ Quintilianus megjegyzése: *Institutio Oratoria*, I. köt., VIII. fejj., 6–7.: „*VI. Utiles tragoediae: alunt et lyrici, si tamen in iis non auctores modo sed etiam partes operis elegeris: nam et Graeci licenter multa et Horatium nolim in quibusdam interpretari.*” A tragédia olvasása hasznos, a lírikusok az értelemnek megnyugvást hoznak, amit nem csupán a szerzők, de az olvasandó művek részletének gondos megválasztásával érnek el. A görög lírikus költők gyakran megengedhetőek, de Horatius műveiben vannak részletek, amelyeket nem szeretnék az osztály számára megmagyarázni.

az az ismeretanyaguk és érettségük, amelynek a birtokában meg tudnák érteni a műveket.

Quintilianus Chompré által kiragadott mondatát, valamint a görög filozófusnak a Horatius-szövegekhez való viszonyulását Mártonfi vitapartnerei nagyon jól ismerhették. A Norma Regiában többször is idézett Quintilianus azoknak a szövegeknek és szövegrészleteknek az olvasásáról beszél, amelyek később, a XVIII. századi oktatásban is fontosak voltak. S mint ilyen, megkérdőjelezhetetlen tekintélyt képviselt az antik szerző szava az irodalomolvasásról szóló véleményével. Mártonfi József tudatosan választotta ki Chomprét, aki a kor színvonalán álló szemelvényes művével hivatkozási alapul szolgált a felvetett témában. Ráadásul az antikvitás irodalmáról beszélve a kor egyik leggyakrabban idézett szerzőjét szólaltatja meg, akinek a véleményét vallástól függetlenül mindenki értéként kezelte.

A tanulmányi bizottságnak átadott, megvizsgálásra szánt tankönyvek között szereplő Chompré-féle Chrestomatiáról az 1781-ben jóváhagyott Norma Regia még nem beszél. A Ratio Educationis is csak egyetlen chrestomatiáról beszél, ami a kisgimnáziumok és gimnáziumok számára készült. 1786-tól az Egyetemi Nyomda Magyarországon kinyomtatja a Chompré-sorozatot, amelyet a Ratio már 1806-ban előír a tankönyvek között.¹⁴⁸ A nyelvtanítás mikéntjét a Normában továbbra is a jezsuita módszer jellemezte, mivel a követett irány az Emmanuel Alvarez tankönyve által meghatározott gyakorlat maradt. Alvarez (1526–1582) *Institutionum grammaticarum* és Cyprianus Soarez (1548–1617) *Ars rhetoricae* című művét bírálták leginkább a protestánsok. Mártonfi megjegyzi, hogy az Alvarez neve alatt összeállított, nem eredeti kiadásokat több helyen megváltoztatták az idők folyamán, iskolai használatra azonban az eredeti mű alapján, javított német nyelven kell új tankönyvet készíteni.¹⁴⁹ Mártonfi szerint tehát az eddig is gyakorlatban lévő grammatika annak a célnak, amelyet az új norma előírányoz, teljes mértékben megfelel, s eddigi alkalmatlansága

¹⁴⁸ MÉSZÁROS, 1980. 362–363.

¹⁴⁹ „Quod ut rite intelligatur, notandum est: *Institutiones Grammaticas* ab Emmanuele Alvaro conscriptas in usum Scholarum praescribi, atque adeo, ut ab Alvaro concinnatae, non vero ut per diversas editiones deinde auctae ac pene in alias mutatae sunt. Opus porro ab Alvaro conscriptum tale est, quid et compendii, et accurationis titulo ab omnibus laudatum est, non obstante Crisi, quam Sanctius in Aristarcho, et Vossius in Minerva aemulationis studio tulerunt, qui tamen ut quosdam exploserunt, ita ab aliis explosi sunt. Vsi sunt eodem Perizonius, aliique Protestantes, et e domesticis complures, ipseque *Molnarius* regulas ejus metris mnemonicis illigatas adoptarunt, quales versus memoriae inhaereant. Vitia sermonis Germanici, quae quibusdam Alvari editionibus irrepserunt iis temporibus tribuenda sunt, quibus hodierna linguae Germanicae cultura ad has terras nondum peragraverat, quod et in Antiquiore *Donato* Protestantium videre est. Haec autem omnia in nova editione emendabuntur, et *Alvarus verus* in usum Scholarum proponetur.” – MTT, uo., 9. pont.

is csupán abból adódott, hogy az eredeti kiadáshoz mérten egy megváltoztatott, s mint ilyen, gyengébb tankönyv vált használatossá. Egyébként Alvarez nyelvtankönyve az idők folyamán sok kritikus elismerését vívta ki magának gondossága, alaposága által. A *Pro notitiában* még hozzáfűzi, hogy a helvéták is méltányolják, Franciscus Sanctius Brocensis¹⁵⁰ (1523–1600), Jacob Perizonius¹⁵¹ (1651–1715) és más grammatikusok elé helyezik. A támadásnak nem állta útját a sok dicséret, így az *Aristarchusban* Gerardus Joannes Vossius¹⁵² (1577–1649) rosszindulatú buzgólkodással beszél Alvarezről, pedig Vossius Alvareztől csak két névszóban (*haeres* és *juvenis*) és egy Plautus-versben különbözik. Amúgy éppen Vossius Alvarezt a kor legjobb grammatikusának (*Alvarum nobilem aevi nostri Grammaticum, et bonae notae Grammaticum adpellant*) nevezi.¹⁵³ Perizonius és több hazai protestáns író, például Molnár Gergely (?–1564)¹⁵⁴ is átvették Alvarez emlékeztető versikéit, amelyeket nemcsak a nyelvtanban, hanem más tantárgyak esetében is használtak.¹⁵⁵

A szöveg Molnár Gergely Grammatikájára utal, amelyet a szerző 1556-ban adott ki Kolozsvárt a Heltai-nyomdában *Elementa grammaticae Latinae pro recta scholasticae iuventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis a Gregorio M. contracta* címmel.¹⁵⁶ A Molnár-grammatikába későbbi átdolgozója, Alvinczi Péter vette be Alvarez nyelvtanának emlékeztető verseit, amelyeket Borzsák István szerint a protestáns iskolák diákjai még kétszáz év múlva is „magoltak”.¹⁵⁷ Mártonfi gyakorlatilag azt bizonyította be érvei által, hogy azt, amit a református bírálók leginkább elmarasztaltak Alvarez grammatikájában, maguk is szívesen alkalmazzák oktatási módszerükben.

Molnár nyelvtanáról a XVIII. század első felében még elismeréssel beszéltek. Bod Péter 1766-ban kinyomtatott *Magyar Athenasában* így méltatja: „Ezzel a’ Grammatikával éltenek tsak nem minden Vallásu emberek szintén a’

¹⁵⁰ *Minerva sive de causis linguae Latinae*, Salamanca, 1587.

¹⁵¹ Sanctius művét dolgozta át.

¹⁵² *Aristarchus, sive de arte grammatica libri septem*, 1635.

¹⁵³ *Pro notitia*, f. pont.

¹⁵⁴ *Elementa Grammaticae Latinae pro recta scholasticae iuventutis institutione ex praecipuis Grammaticorum praeceptis*. Claudiopoli. 1556

¹⁵⁵ Az Alvarez-nyelvtan egyik legismertebb emlékeztető verse Donatustól származik:

Quae maribus solum tribuuntur, mascula sunt;

Mascula censentur specie depicta virili;

Et quibus appositum tantum tribuisse virile

Credibile est veteres, ceu latro, praesul, haruspex. – De generibus nominum quae ex significatione cognoscuntur cím alatt.

¹⁵⁶ Vö. BORZSÁK István: A magyarországi Melanchton-recepció kérdéséhez. ItK 1965. 442.

¹⁵⁷ Vö. uo. 443–444.

jelen-való időig Erdélyben és Magyar országban".¹⁵⁸ A Magyar Hírmondó már 1781-ben elmarasztalja Molnár grammatikáját, és helyette Cellariust javasolja, mivel azt a magyar nyelvhez alkalmazták.¹⁵⁹ Cellarius iskolai használatáról a marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtári számadása is tudósít, amelyben Kádár György könyvtáros 1780-ban azt jegyzi fel, hány Cellarius-példányt sikerült eladnia a diákoknak. Erdélyben két évre rá, 1783-ban a Főkonzisztórium elavultnak ítélte Cellariust is, és helyette egy jobb nyelvtankönyv készítését ajánlja.¹⁶⁰

A protestánsok ugyanakkor kifogásolták az Alvarez-tankönyv német-ségét, nyelvi vétségeit. Mártonfi erre is észszerű magyarázatot ad; azok a hibák, amelyek az egyik Alvarez-kiadás német nyelvű szövegeiben fordulnak elő, abból az időből származnak, amikor a német nyelvű kultúra még nem terjedt el. Ezeket már mind kijavították az új kiadásokban, és az igazi Alvarezt az iskolákban való használatra alkalmassá tették. Mártonfi javasolja, hogy hasonlóan cselekedjenek ők is, mivel a régebbi Donatusra¹⁶¹ is ráfér a javítás. Bámulatos a tanfelügyelő tájékozottsága, valamint az a készsége, hogy az ellene szegezett fegyvert használja fel saját védelmére.

A Soarez Retorikája ellen hozott kifogásokat Mártonfi egy francia tudós ítéletével akarja szétoszlatni. Balthazar Gibert-nek (1662–1741), a párizsi egyetem rektorának és retorikatanárának *Jugemens des savans* című művéből idézi francia nyelven: „Az egyik legkézenfekvőbb és az osztály használatára legjobb retorika, mely nemcsak az iskolásoknak lehet hasznos, az a Cyprien Soarez atyáé”.¹⁶² Soarez a Retorikáját a legjelesebb elődök, Arisztotelész, Cicero és Quintilianus szavaiból állította össze. Az a mű azonban, amely az ő neve alatt terjedt el, Ludovicus Carbo a Costaciaro perugiai teológia-

¹⁵⁸ Bod Péter: *Magyar Athenas*, Nagyszeben, 1766. 180–181.

¹⁵⁹ FEHÉR Katalin: *Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18–19. század fordulóján*. MKSz 1999. 312–328.

¹⁶⁰ TÖRÖK, 1905. 287.

¹⁶¹ Donatus Aelius latin nyelvgyakorló könyvét Sylvester János magyar értelmezésekkel látta el.

¹⁶² Balthazar Gibert (1662–1741): *Jugemens des savans sur les auteurs qui ont traité de la Rhétorique, avec un précis de la doctrine de ces auters*. Tome second. Contenant ce qui s'est dit de plus curieux sur l'éloquence, tant sacrée que profane, depuis Quintilien jusqu'au milieu du dix-septième siècle. Par M. Gibert, ancien recteur de l'Université de Paris, l'un des professeurs de rhétorique au Collège de Mazarin. Paris, 1716. 397. – „Une Rhétorique des plus commodes & des meilleures pour l'usage des Classes, qui peut meme etre utile a d'autres personnes qu'à des Ecoliers, c'est celle du Pere Cyprien Soare. Elle est des plus commodes par sa brieveté: & si on en souhaite plus qu'il n'en dit, il indique les sources. Elle est aussi des meilleures, non seulement parcequ'il a puisé dans de bonnes sources, mais parcequ'il y a puisé avec jugement, & qu'il n'a gâté ce qu'il y a pris ni par défaut de style, ni par mauvais tour d'esprit, ni par mauvais caractère de coeur. Ses principes sont ceux des Maitres les plus célèbres, Aristote, Cicéron & Quintilien. Il prend les maximes de tous les trois, il emprunte jusques aux paroles des deux derniers.”

tanárnak a mű alapján készített táblázatos kivonatolása,¹⁶³ amelyhez aztán Wágner Ferenc¹⁶⁴ saját megjegyzéseit fűzte hozzá. Soareznek ezt a retorikáját a táblázatokkal együtt javasolták az iskoláknak, mivel megkönnyíti a tanítást. Azok, akik a királyi leiratnak megfelelően a Norma Regia által előírt rendszert alkalmazták, Alvareznek és Soareznek a Magyarországon elfogadott új és javított kiadásait megszerezték és használják.¹⁶⁵

A protestánsok a sajátjukat helyezik a katolikus könyvek elé, ám Mártonfi véleménye szerint ugyanazok a hibák, amelyek miatt a katolikus könyveket bírálták, náluk is megtalálhatóak. Egy tudós, elismert protestáns szerző szavaival élve bizonyítja, hogy a külföldi protestánsok már rég elvetették azokat a műveket, amelyek náluk még használatban vannak. Arról, akitől idéz, csak annyit árul el, hogy La Chalotais német kiadója, azonban sem a mű címét, sem kiadási helyét nem tartja fontosnak megjegyezni. Nincsenek adataink arról, hogy az *Essai d'éducation nationale*, La Chalotais műve mennyire volt elterjedt Erdélyben, de Mártonfi mindenképp úgy utal rá, mintha egyértelmű lenne a tanulmányi bizottság protestáns tagjai számára, hogy ki volt az esszé német nyelvű kiadója. A Mártonfi által használt kiadás nem lehetett más, mint amit maga August Ludwig von Schlözer adott ki 1771-ben Göttingában.¹⁶⁶ Valószínűsíthető, hogy Erdélyben a La Chalotais-esszé közkezen forgó példánya, már ha feltételezzük azt, hogy legalább a bizottság tagjai ismerték a művet, német nyelvű volt. Mártonfi La Chalotais esszéjének nemcsak a német nyelvű fordítását is-

¹⁶³ Ludovicus Carbo a Costaciaro kiadta Cipriano Soarez művének táblázatos kivonatát, erre utal Mártonfi is. A címe: *Tabulae Rhetoricae Cypriani Soarii, Sacerdotis e Societate Jesu. Sive Totius Artis Rhetoricae Absolutissimum Compendium*. Lucernae. 1668. Nálunk: Lócse, 1675. Vö. BARTÓK István: *XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikátörténeti tanulságai*. ItK 1991. 1–24.

¹⁶⁴ Wágner Ferenc (1675–1738) jezsuita paptanár. *Rudimenta historica*, 1735.

¹⁶⁵ „*Objectiones contra Soarii Rhetoricam allatae facile diluuntur iudicio eruditorum Galliae, aliorumque, qui Cyprianum Soarium norunt. Eruditorum iudicium est sequens: Une Rethorique des plus commodes, et les meilleur pour l'usage des Classes, qui peut meme etre utile a d'autres personnes, qui a' des Ecoliers 'e est celle du Pere Cyprien Soare. In-gemens des Savans Tom 2. pag. 397. quae Crisis tam luculenta, quam a partium studio remota est. Hac de Rhetorica, quae ex Aristotele, Cicerone, et Quintiliano summis utique Praeceptoribus pene ipsorum verbis concinnata est, qui iudicium ferre velit, eum nosse oportet, Rhetoricam, quae passim sub nomine Soarii circumfertur, esse duntaxat Tabulas e Soario per Ludovicum carbonem a Costaciaro Professore Theologiae Perusinum excerptas, quibus deinde per Franciscum Wagnerum notae additae, sunt proluxae. Jam vero pro Scholis ipsa Rhetorica Soarii rescissis Tabulis, et notis proponetur, quod opus iudicio petitorum est absolutissimum in suo genere. Denique ii qui Normam Regiam jam receperunt, B. Rescripto Regio, quo se Systemati Ungarico conformare iubentur, inhaerebunt, et Alvarum, ac Soarium in Ungaria receptos, quorum nova, et correctae editio adparabitur, retinebunt.*” – MTT, uo.

¹⁶⁶ Ludwig Renatus de Caradeuc de la Chalotais Königlich Französichen General-Procureurs im Parlament von Bretagne Versuch über den Kinder-Unterricht aus dem Französichen überzeugt mit Anmerkungen und einer Worrede, die Unbrauchbarkeit und Schädlichkeit der Basedowschen Erziehungs-Projecte betreffend. Göttingen und Gotha, den Johann Christian Dietrich, 1771. Herausgeber: August Ludwig von Schlözer.

merte, hanem a francia eredetit is használta, hisz láttuk, korábban abból idézett. Megjegyzem, azt a filológusi eljárást, hogy a szövegből az eredeti nyelven idéz, vagyis amikor a szövegtestből citál, akkor franciául, amikor a német kiadás szerkesztőjének szavaira utal, azokat németül veszi át vitairatába. Ebből is látható, hogy a La Chalotais-művet eredetiben, franciául olvasta és használta, és hogy az eredeti szöveg mellett a fordítás csupán másodrangúnak számított Mártonfinak.

Mártonfi a Schlözer előszavából idézett részt szintén átrendezi a célnak megfelelően, kihagyja a mondanivaló szempontjából nem oly fontos részt. Az ily módon átalakított idézet a külföldiek által már elavultnak tartott, de Erdélyben még használt protestáns szerzők felsorolását tartja fontosnak. A tanfelügyelő a Schlözer által felsorolt neveket még eggyel, Langiuséval (1670–1744) – annak *Colloquiumával*¹⁶⁷ egészíti ki. „*Man denk an Deutschlands Unglück zurück, als vor 30 Jahren die Wolfische Philosophie in unsern Schulen graßirte. Junge Herrn, von Realkenntniß schwanger, kamen von Jena zurück, wurden Rectores, reformirten ihre Klassen, lehrten die Schüler denken, und liessen sie – Baumeisteri Philosophia definitiua auswendig lernen, gerade so, wie sie vor der Erscheinung des Philosophen den Knollius, Cellarius, Langii Colloquia, Zehneri sententias gleich fertig, und gleich unhauptständig aufsagten.*”¹⁶⁸ Tehát még az 1781-ben a Magyar Hírmondó által dicsért Cellarius is elavultnak számított Schlözer szerint. A grammatikus fölött a Református Főkonzisztórium 1783-ban mondta ki az ítéletet, amikor a Norma Regia elleni előterjesztés megírására rendelt tanulmányi bizottság tagjai a január 10-i ülésükön Cellariusról azt mondták, hogy már nem felel meg a követelményeknek.¹⁶⁹ Helyette alkalmasabbnak látták a *Grammatica Marchicát*,¹⁷⁰ használatáról azonban nincsen tudomásunk.

¹⁶⁷ Langius, Joachim *Colloquia imitationibus Hungaricis, lexico Latino-Hungarico brevique grammatica adornata in usum Gymnasii, Claudiopoli*, 1773.

¹⁶⁸ Az idézet, amely az előszó XL. oldalán található, eredetileg így hangzik: „*Man denk an Deutschlands Unglück zurück, als vor 30 Jahren die Wolfische Philosophie in unsern Schulen graßirte. Junge Herrn, von Realkenntniß schwanger, kamen von Jena zurück, wurden Rectores, reformirten ihre Klassen, lehrten die Schüler denken, und liessen sie – Baumeisteri Philosophia definitiua auswendig lernen, gerade so, wie sie vor der Erscheinung des Philosophen den Knollius und Cellarius auswendig gelernt hatten. Ich weiß so gar Beispiele, daß Knaben von 14 Jahren geometrische Theoremen samt ihren Beweisen, gleich fertig und gleich unvernünftig, wie Zehneri sententias, aufsagten*”. A Mártonfi által idézett rész hozzávetőleges értelme: Gondoljunk vissza Németország szerencsétlenségére, amikor 30 évvel ezelőtt az iskoláinkban teret hódított a wolfi filozófia. Ifjak, akik Jénából realismerettel terhesen jöttek haza, rektorokká lettek, megreformálták az osztályukat, megtanították a tanulókat gondolkodni, és megtanították velük Baumeister Philosophia definitiváját kívülről, ugyanúgy, ahogy ők a filozófus megjelenése előtt kívülről megtanulták Knolliust, Cellariust, Largius Colloquiáját, [...] ahogy Zehner sententiáit felmondták.

¹⁶⁹ Török, 1905. 252–253.

¹⁷⁰ Uo. Török megjegyzi a lap alján, hogy nem tudja, melyik könyvről van szó. Úgy gondolom, hogy az először 1718-ban Berlinben kiadott *Vollständigere lateinische Grammatica Marchica: In welcher Zu den nöthigen Regeln nützliche Anmerkungen und gute Exempel gesetzt sind*

Schlözer szavai, amellet, hogy pálcát törnek a protestáns szerzők fölötte, az iskolai oktatás egy igen kényes szegmensét tárják fel. A jénai és más híres külföldi protestáns egyetemen tanuló diákok hazatérve immár tanárként, hiába ismerkedtek meg korábban a legújabb filozófiai irányzatokkal, mert a nagy gondolkodók eszméi a megkövült oktatási rendszerben csupán bemagolandó, silány frázisokká degradálódtak. A Norma által nyújtott új tanítási módszer, amely által a tanulók gondolkodni tanulnak meg, illetve arra készülnek fel, amire majd szükségük lesz az életben, a református tanárok számára is követendő irányelveket tartalmaz.

Vitapartnereihez hasonlóan, akik a francia jezsuita Claude-François Ménestrier (1631–1705) példájával élnek, azzal a céllal, hogy a Josephus Juvenius *Institutiója*¹⁷¹ és Aphthonius *Progymnasmatája* elleni érveiket alátámasszák, Mártonfi hasonló módszerrel a protestánsok által kedvelt és gyakran idézett Rollinusra utal, aki a legnagyobb elismeréssel és dicsérettel beszél a protestánsok által kritizált művekről. A katolikus Ménestrier állításait a már említett Balthazar Gibert *Jugemens des savans* első kötetére való utalással cáfolja.¹⁷² Nem idéz a műből, mint korábban, hanem megelégszik azzal a megjegyzéssel, hogy Gibert művében bőségesen megcáfoltta Ménestrier állítását.¹⁷³

A filozófiai tudományok¹⁷⁴ tanítása csak akkor lehet a Főkonzisztórium meglátása szerint hatékony, ha mindenféle megköötöttség és szabályozás nélkül szabadon folyik.¹⁷⁵ A katolikus könyveket a protestánsok a bennük uralkodó szellemi szolgaság miatt is kifogásolták. Szerintük a pápai dekrétumok szigorú korlátozást jelentenek, s emiatt a katolikusok nem

---

című, Friedrich Wilhelm és Johann Christoph Pape által kiadott nyelvtankönyvről van szó. Digitális elérhetőség (OAI metaadat): <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/oai/?verb=GetRecord&metadataPrefix=mets&identifier=1657908>. Megtekinthető például a DFG-Viewer (<http://dfg-viewer.de>) segítségével.

¹⁷¹ Institutionis poeticae ad usum collegiorum Societatis Jesu.

¹⁷² *Jugemens des savans, sur les auteurs qui ont traité de la Rhetorique, avec un précis de la doctrine de ces auteurs*. Par M. Gibert ancien Recteur de l'Université et Professeur de Rhetorique au College de Mazarin. Tome Huitieme. Premiere Partie. Amsterdam, aux Depens de la Compagnie. M.D.CCXX.V. 140–158.

¹⁷³ „Carpebant Juvenium, ejusque, et Aphthonii progymnasmata. Responsum est: eundem a plurimis eruditibus, et cum primis ab Rollino, quem Protestantes cum laude citabant, summis laudibus efferri; neque obesse, quod Menestrier contra progymnasmata Aphthonii, Pomegi etc. licentius, quam verius commentatur; nam is quidem a Giberto in *Jugemens des Savans* Tomo I. abunde confutatur.” Pro notitia, f. pont.

¹⁷⁴ A filozófiai tudományok közé tartozott a logika, metafizika, számtan, mértan, kísérleti természettan, természetbölcselet, természetjog, csillagászat, földrajz stb. Vö. Török, 1905. 158.

¹⁷⁵ Vö. uo. 277–278.

mernek az igazságról nyíltan vallani. Meglátásuk igazolására Le Seur atya (1703–1770) és Jaquier Ferenc (1711–1788) példáját említik.¹⁷⁶

Le Seur és Jaquier, koruk kiváló építész tudósai, akik a kupolák szerkesztésének elméletét kidolgozták, nézeteiket nyomtatásban is megjelentették 1743-ban. Mártonfi kiválóságát bizonyítja, és ugyanakkor ennek az elméletnek az ismeretét is, hogy a két ferences tudós neve mellett megemlíti azt a harmadik tudóst is, a jezsuita R. G. Boscovichot (1711–1787), akit XIV. Benedek pápa az előbbi kettővel együtt kért fel arra, hogy a Szent Péter-bazilika kupolájának stabilitásáról fejtsék ki elméletüket.¹⁷⁷

A heliocentrikus pitagorasz és kopernikuszi elméletet hamisnak tartó pápai dekrétumért Mártonfi meglátása szerint nem kell felelősségre vonni az akkori pápát. A katolikus egyház tudományos felkészültségének védelmében állapítja meg azt, hogy VII. Pius pápa uralkodása alatt Boscovich, Benvenuto Carolo (1716–1797) és más jeles filozófusok tanították a matematikát, ami a tanfelügyelő véleménye szerint a XVIII. században továbbra is Rómában virágzik még mindig a legjobban.¹⁷⁸ Akkorra az ezzel az elmélettel kapcsolatos tiltást is feloldották már.

Le Seur és Jaquier, a De Propaganda Fide kollégium matematikatanárai 1739–1742 közt kiadták Genovában Newton *Philosophia naturalis* című művét. Ahhoz, hogy a művet megjelentethessék, a kötet elején tanúsítványt kellett adniuk arról, hogy a harmadik könyv tartalmát, amely a Föld mozgásáról szól, hipotézisként kell elfogadni. Továbbá engedelmességet nyilvánítottak a pápának a Föld mozgásának elmélete ellen kiadott dekrétuma iránt:

*„Newtonus in hoc tertio Libro Telluris motae hypothesim assumit. Autoris Propositiones aliter explicari non poterant, nisi eadem quoque facta hypothesi. Hinc alienam coacti sumus gerere personam. Caeterum latius a summis Pontificibus contra Telluris motum Decretis nos obsequi profitemur”.*¹⁷⁹

¹⁷⁶ *Objiciebant, in libris Catholicorum servitutem ingeniorum regnare, Pontificiis decretis obstrictorum, nec illos veritatem palam ausos profiteri; idque exemplo Patrum Le Seur et Jaquier tuebantur. Pro notitia, i. pont.*

¹⁷⁷ *Riflessioni de' Padri Tommaso Le Seur, Francesco Jacquier de' Ordine de' Minimi, e Ruggiero Giuseppe Boscovich della Compagnia di Gesù sopra alcune difficoltà spettanti i danni, e Risarcimenti della Cupola di S. Pietro Proposte nella Congregazione tenuta nel Quirinale a' 20. Gennaro MDCCXLII. E sopra alcune nuove Ispezioni fatte dopo la medesima Congregazione.* Az elméletről röviden ír Dr. Hegedűs István: *Héjszerkezetek* című írásában. <http://www.hsz.bme.hu/hsz/dolgozok/feltoltesek/ihegedus/hejkonyv1.pdf> (Letöltés: 2011. XII. 28.)

¹⁷⁸ *„...hi decretum quoddam generalis inquisitionis ante annos fere ducentos contra systema Copernici latum revereantur, id ab iis hodie nec Pontifex exigebat, sub cuius auspiciis a Boschovichio, Benvenuto, aliisque Philosophia Mathematica docebatur, et hodie nusquam magis, quam Romae floret.”* Pro notitia, i. pont.

¹⁷⁹ *Philosophiae naturalis principia mathematica. Auctore Isaaco Newtono, Eq. Aur. perpetuis commentariis illustrata, communi studio PP. Thomae Le Seur et Francisci Jacquier, ex Gallicana Minimorum familia, math. Proff. Editio nova, summa cura recensita. Vol. II. Glasgue, excudit Georgius*

Mártonfi úgy látja, hogy a feliratban példaként említett két szerzetes esetét nem lehet mindenre általános érvényűnek tekinteni. Kora katolikus filozófusai elméleteit megvizsgálva biztosan nem találják nyomát a szellemi szolgaságnak.¹⁸⁰ Protestáns vitapartnerei fegyverével élve Mártonfi megállapítja, hogy közöttük is megtalálhatóak a szellemi szolgaság példái. Nem ő ítélkezik ellenfelei fölött, hanem egy protestáns szerző szavait hívja segítségül. Mártonfi a pedagógiai nézetei miatt is jelentős bázei újságíró, Isaac Iselin által szerkesztett, a svájci felvilágosodás eszméit terjesztő *Ephemeriden der Menschheit* című folyóiratból idéz. Nem árulja el pontosan, melyik lapszámból, kinek a cikkéből származik a szövegrész. Mártonfi nem emlékeztetből idéz, nagyon alaposan megvizsgálhatta azt a szöveget, amelyet érvelésében felhasznált. Az idézet alapján sikerült azonosítani a cikk íróját és a pontos lapszámot, amelyben az írás megjelent. A szerző tehát Johann Georg Schlosser (1739–1799) német író, Goethe sógora, aki *Herrn Rathschreiber Iselin über die Philanthropien* címmel cikksorozatot írt. A Mártonfi által felhasznált rész 1776-ban jelent meg, az *Ephemeriden der Menschheit* első kötetében.¹⁸¹

„*Ephemeriden der Menschheit*) quid ipsi Protestantes de servitus ingeniorum sentiant: Wollt ihr (ita Schlosserus ad Iselinum) den alten Pastor, den alten Superintendenten, den alten Professor, und ihre von Ihnen in der Frucht des Herrn und der Theologie erzogene Schüler umstimmen? Sollen die Wahrheit lernen, die das Anathema haben, wo Ihnen widersprochen wird? Die froh sind gelernt zu haben, was sie wissen, und sich in der Finsterniß, wo sie Menschenalter durchlebt haben, auch mit dem besten Willen nicht mehr ans Licht gewöhnen können. Seht ihn (den neuen Emil) vor dem aufgeblasenen Superintendenten den geraden Christus predigen, wird er nicht als Dummkopf verworfen werden?“

A filantropizmusról elmélkedő Schlosser Rousseau 1762-ben megjelentetett *Emil, avagy a nevelésről* című művére építi gondolatait. Tudatos szerzői törekvést jelez a szövegben nemcsak a rousseau-i eszmék átvétele, hanem az Emil név használata is. Az idézet kiválasztása egyúttal Mártonfi olvasmányanyagáról is tanúságot tesz, vagyis a tanfelügyelőnek nemcsak az *Emilt* kellett ismernie, hanem a filantropizmus irodalmát, eszmekörét is. Az eredetileg tágabb értelemben a társadalomról és a kor iskolai rendszeréről szóló Schlosser-szöveget Mártonfi szűkebb jelentéssel alkalmazza a protestáns oktatás jellemzésére. Az addig tőle megszokott módon ezt az

Brookman; Impensis T. T. Et J. Tegg, Londini; et R. Griffin et Soc., Glasgae. MDCCCXXXIII. 4.

¹⁸⁰ „Viderent theses hodiernorum Philosophorum Catholicorum, eorumque libros, an quidquam tale in iis reperiatur, ubi servitus ingeniorum adpareat: a duobus Monachis, qui in Collegio de Propaganda stipendiarii Professores Pontificii erant, argumentum non esse formandum ad omnes.” – Pro notitia, i. pont.

¹⁸¹ *Ephemeriden der Menschheit oder Bibliothek der Sittenlehre und der Politik*. Erster Band 1776. Leipzig, den Carl Friedrich Schneidern, 1778. 24–41.

idézetet is átrendezi kissé, hogy céljának megfeleljen. Ebben az esetben a második mondat után kihagy egy rövidebb részt, s az utolsó mondatot két oldallal előbbi helyről választja ki.¹⁸²

Az anatómák, áligazságok világában Emil¹⁸³ jelképezi azt az ideális embert, akit a környezetének nem sikerült megrontania. Gondolkodását nem korlátozza jog, dogma, de mélyen meghatározza a szeretet és istenfélelem. Emilen keresztül az iskolarendszer korlátoltságára derül fény. A tanárok, akiknek feladatuk lenne a valóságot láttatni, a fénytől elrejtőzve a sötétséget választják, mintsem a kiközösített, megbélyegzett igazságot. Ragaszkodnak az áthangolt valósághoz, és elítéli Emilt, aki ettől a szolgai állapottól elszakadva szabadon él, gondolkodik és érez.

A tanfelügyelő világossá szeretné tenni, hogy a protestánsok szerinti szellemi szolgaság vádja nem jellemezheti a teljes katolikus filozófiai gondolkodást, sőt, az adott korszak gondolkodásmódjáért nem lehet felelőssé tenni az akkori pápát sem. Ugyanakkor érvelésének erőteljes vonásaként az általa idézett protestáns szerzőnek a saját iskoláikról szóló kritikája az igazsággal járó felelősséget elutasító, ahelyett a sötétséget választó protestáns oktatás képét illusztrálja. Mártonfi szerint tehát a szellemi szolgaságtól maguk a protestánsok sem mentesek, s ami még súlyosabbnak mondható, Schlosser mindezt a jelen oktatásukról állítja, s nem a múlttól, mint ahogyan azt a református ülnökök tették a katolikus iskolákkal kapcsolatosan.

Mártonfi konklúziója a *Pro notitia* végén, hogy a protestáns ellenvételek részben alaptalanok, részben visszafordíthatóak szerzőikre. Tehát semmi sem indokolja, hogy az ő könyveiket a katolikusokéival szemben előnyben kellene részesíteni.

Mártonfiról az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy műveltsége túllépett az egyházi műveltség határain. Olyan vitapartner volt, aki felvilágosult pedagógiai eszméket tartalmazó műveket olvasott, ismerete a híres protestáns tudósok műveit, tudással próbálta lefegyverezni ellenfeleit. Mégis, éppen műveltségével összhangban a jegyzései végén a egyes tanulmányi bizottság közös nézőpontját érvényesíti. Ebben a részben Mártonfi a „mi” többes szám első személyű megfogalmazást használja, ami egyszerre jelenti mind a katolikus, mind a protestáns bizottsági tagokat. A cél is tulajdonképpen az, hogy az ifjúság oktatásának ügyét közös érdeknek tekintsék. Éppen ezért emeli ki a vitairat végén azt az egybehangzó meglátásukat, miszerint új történelmi és földrajzi tankönyvekre van szükség. Az aritmetika-tankönyv és Nieupoort műve, mivel ez ellen

¹⁸² A kihagyott rész: „...die den Binde- und Löseschlüssel der Kanzeln und Professuren haben?” Az idézet a 36. és 34. oldalról származik.

¹⁸³ Schlosser Rousseau Émile ou de l'Éducation című művét gondolja tovább írásában, ezért is használja tudatosan az Emil nevet.

nem emeltek kifogást, az alsó iskolák számára megmarad. De jobb kiadást kell készíteni Alvarez, Soarez, Juvencius és Aphthonius művéből, az új görög nyelvtan pedig már megjelent, és használatban van a katolikus iskolákban.¹⁸⁴

A tanügy a Bánffy Györgynek írt levelek tükrében

Mártonfi Józsefet az oktatásügy nemcsak a bizottságon belül, az éves vizitációi alatt érdekelte, hanem magánemberként is mélyen foglalkoztatta. Erős akarattal és céltudatossággal dolgozott azon, hogy az ifjúság oktatásának ügyét arra a színvonalra emelje, amelyet Ausztriában tapasztalt. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán a Bánffy család levéltárában fellelhető Mártonfi-levelek¹⁸⁵ a tanügy iránt elkötelezett ember arcát mutatják meg. A továbbiakban ezek a levelek lesznek segítségünkre abban, hogy jobban megismerhessük a tanfelügyelő működését.

A Bánffy Györgynek címzett levelek közül az elsőt, amely fennmaradt, Mártonfi 1782. szeptember 12-én datálta Szebenben, ez azonban válasz a Bánffy által szeptember 20-án írt levélre. Emiatt gondolhatunk arra, hogy levélváltásuk kezdete korábbi időszakra nyúlik vissza, s talán a legkézenfekvőbb azt feltételezni, hogy baráti kapcsolatukat Bánffy Bécsbe való távozása előtt alapozták meg. Bánffy György a Mártonfinak tanfelügyelővé való kinevezése idején főkörmányszéki tanácsosként működött Szebenben, így gyakran került kapcsolatba mind Mártonfival, mind az általa képviselt tanüggyel. Ebből a hivatalos viszonyból vált a kettejük kapcsolata baráti-vá, bár leveleik, amennyire ezt egyoldalúan a Mártonfi válaszaiból láthatjuk, továbbra is magukon viselik a hivatali teendőik által meghatározott hangulatot, mivel Bánffy már az Erdélyi Udvari Kancellárián dolgozott.¹⁸⁶

Mártonfi József és Bánffy György korrespondenciájának az 1782-től 1810-ig tartó időszakából, amelyből huszonöt Mártonfi-levél ismert, 1784. június 1. és 1790. november 10. között egyetlen levél sem maradt fenn. Hogy ezekben az években nem szűntek meg egymásnak továbbra is leveleket küldeni, bizonyítják a levélhiányos időszak utáni szövegek, amelyek egyértelműen jelzik, hogy állandó levelezést folytattak 1784–1790 között is. A levelezést akkor sem hagyták abba, amikor Bánffy visszatért Erdélybe, s immár mint főkörmányszéki tanácsosként működött tovább.

¹⁸⁴ Vö. GYÖRGY, 2009. 144.

¹⁸⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (a továbbiakban KÁL), 1247. fond, Bánffy család levéltára. Ezúttal szeretném megköszönni Biró Annamáriának azt, hogy megosztotta velem ezeket a leveleket.

¹⁸⁶ TRÓCSÁNYI, 1978. 10.

Fennmaradt levelezésük első évében Bánffy György az Erdélyi Udvari Kancellárián referens, majd ősztől alkancellár.¹⁸⁷ Levelezésüket nyilvánvalóan az is meghatározta, hogy milyen funkciót töltöttek be, és ezek a hivatali szolgálatok egymáshoz hogyan viszonyultak. Mártonfi hangneme azonban akkor sem változott meg, amikor Bánffy személyében a kormányzót szólította meg, illetve amikor maga már püspökként írta a leveleit. Panaszkodik, gondjairól, nehézségeiről beszél, szívességet tesz vagy éppen kér, eseményekről számol be.

Hivatalából adódóan kötelességszerűen tudósít a történetekről, s mintegy kiegészíti a kötelező jelentéseket olyan információkkal, amelyeket tanfelügyelői munkáján túl bizalmasan közöl. Ilyen például az 1782. szept. 27-i levele, amelynek végén a nehezen induló éves vizitációjáról tesz említést, de nem részletezi, mivel, mint írja, az ezekről szóló beszámolóját a szokásos félévi jelentésével együtt már elküldte, s csupán annyit kíván ezzel kapcsolatosan még megjegyezni, hogy, bár ő idejében megírta, a Főkormányzók azt a sok tennivaló miatt később küldte tovább.¹⁸⁸ Ez a megjegyzés számunkra azért fontos, mivel éppen azt bizonyítja, hogy Mártonfi a hivatalos levelezésen túl Bánffyval magánszemélyként érintkezik, hisz a törvény által is előírt félévi, illetve a vizitációs jelentéseket a Guberniumon keresztül küldi el, s ami személyes ügy, azt külön levélben fogalmazza meg.

Bánffy György 1782. szeptember 20-i levelében, ahogyan ezt Mártonfi válaszleveléből megtudjuk, egy bizonyos Wenceslaus Mattusch nevű tanárt ajánl a tanfelügyelő figyelmébe azzal a kéréssel, hogy segítsen neki az elhelyezkedésében.¹⁸⁹ Mártonfi készségesen próbál intézkedni ebben az ügyben, s már december 18-án jelenti, hogy a brassói iskolában sikerült őt igazgatóként elhelyeznie.¹⁹⁰ A brassói iskolai igazgató kinevezésének szükségességéről, jegyzi meg Mártonfi, már írt az új tervében (*in novo Plano*) is. Ugyanerre az állásra többen is jelentkeztek, például Joseph Stibor, Nicolaus Steigentesch, Casparus Vogel, Franciscus Kern. Felkészültségük egyformának tűnt, mégis a legalkalmasabbnak Mattusch bizonyult, aki

¹⁸⁷ Vö. MÁLYUSZ, 2006. 225–226.

¹⁸⁸ „Annuam Scholarum visitationem hoc anno serius, quam alias, inchoare coactus sum, impedientibus me iis, a quorum nutu pendere debeo. Interim relationem de illa, una cum consveta semestri informatione his diebus porrecturus sum. Quae si, pro more, tardius, quam deberet, ad Augustam Aulam pervenerit, non mea culpa, sed ob multitudinem negotiorum, quae in Excelso Regio Gubernio scribuntur, id accidit.” – Szeben, 1782. szept. 27., KÁL, Bánffy család levéltára, 1247. 320.

¹⁸⁹ „Benignas Illustritatis Vestrae literas, die 20. 7br ad me datas, quibus Magister Wenceslaus Mattusch pro meliore adcommodatione commendatur, instar gratiosi mandati accepi, neque apud Commissionem viribus omnibus agere praetermittam, ut gratiose huic mandato fiat satis.” – Uo.

¹⁹⁰ „Benignis votis Illustritatis Vestrae, quibus Wenceslaus Mattusch pro meliore adcommodatione commendare dignabatur, me obsequi nondum potuisse, hisce demississime significo. Adcommodatio enim illa alia esse haud potuisset, quam Directoratus penes Scholam principalem Coronensem, qua de re in Plano Scholarum Nationalium anni superioris mentionem feceram.” – Szeben, 1782. dec. 18.

mindenik közül a legfiatalabb volt. Az igazgatói állásra Steigenteschnek lett volna leginkább szüksége, mivel több gyereke és adóssága is volt, de alkalmatlansága miatt nem volt megfelelő. A jelentkezők közti versengés és irigykedés miatt Mártonfi attól tart, hogy nagy szelet kavar fel majd a kinevezés, ezért azt javasolja, hogy a császári kinevezés alapján erősítsék meg hivatalában az igazgatót, elhallgatva az ő jelölését, hátha ezáltal megszűnik minden ellenérzés a többiekben is.¹⁹¹ Mártonfi ugyanis attól félt, hogy a hivatalát képességei által méltán elnyert fiatalabb versenyvizsgázó miatt, aki mellesleg Bánffy pártfogását is élvezte, a többiek méltatlankodása által az ő neve is beszéd tárgyává válhat, mint aki a kinevezés megerősítését javasolta, ezért kéri Bánffyt, hogy az ő szerepének említése nélkül érkezzen meg Bécsből a jóváhagyás és hivatali megerősítés.

A korábban említett nemzeti iskolai terv (*Planum Scholarum Nationalium*) sorsa különös módon foglalkoztatta Mártonfit. Sikereségét, úgy tűnik, Bánffy jóváhagyásától reméli, ezt igazolja a szeptember 27-i levele:

„A Méltóságod hivatalából adódó ügyeket én is, mint ahogyan az iskolák és Erdély ifjúsága is reménnyel fogadjuk. Ezt a reményt erősítette meg minden, amire fáraadságom kiterjedt, különösen az a Tervezet, amelyet nemrég küldtem el a Főkörmányszékhez, s amelyet megerősített a Méltóságod jóakarata és nagylelkűsége, és eredményes lesz abban, hogy képesek legyünk a tartomány számára népszerűsíteni a jobb oktatási normát.”¹⁹²

Mártonfi különösen sokat várt a tervezetétől, amelyet az új norma jegyében, az oktatás hatékony megszervezése érdekében készített. A tanfelügyelő *Planuma*, a levelek tanúsága alapján, Mártonfi egyéni kezdeményezése volt annak érdekében, hogy a vizitációi során tapasztalt helyzeten jobbitson, s így az új tanítási módszer bevezetését anyagilag is elő tudja segíteni. Aggódva vesz tudomást a tervezetet érintő, Bécsben elrendelt változtatásokról. Saját vallomása szerint szívét megrendíti, nyugtalanítja

¹⁹¹ „De Directore Coronae constituendo (cujus summa est necessitas) in novo Plano rursus mentionem feci. Ad hoc genus officii praeter Wenceslam Mattusch alii quoque Magistri nostri Vienna missi eluctari caperent, et jus praetendere videntur. Sunt autem ii: Jos. Stibor, Nicol. Steigentesch, Casparus Vogel, et Franc. Kern, qui ultimus quidem munus Magistri resignavit, sed Directoratum petit. Horum scientia pene aequalis esse videtur. Applicationem, et aptitudinem maximam ostendit Mattusch, qui tamen omnibus junior est. Steigentesch multis prolibus, et debitis, onustus est, quam causam petitionis suae allegat; sed ab aptitudine non est prae ceteris commendandus. Haec idcirco Illustritati Vestrae humillime propono, ut si ad rem ventum fuerit, potius Augustae Aulae, quam meo Suffragio Director ille nominetur, ut omnis a competentibus invidia amoveatur.” – uo.

¹⁹² Saját fordítás. Az eredeti szöveg: „Debo sane id officii genus Illustritati Vestrae, in qua et meae et Institutii Scholastici, totiusque Transilvaniae Juventutis spes omnes conquiescunt. Ad spes has confirmandas omnia quidem mea fatigia tendunt; sed cum primis Planum illud, quod nuper ab Excelso Regio Gubernio, satis quidem sero, submissum est; quod si nota Illustritatis Vestrae gratia, ac benevolentia suffultum, et in effectum deductum fuerit, de politioris educationis norma per Provinciam propaganda utcumque certi esse poterimus.” – Szeben, 1782. szept. 27.

(*animum meum percellunt, et spes meas aliquae ex parte inturbant*) az a hír, amelyet nem hivatalos úton kapott.

Az első dolog, amitől tervezetét és ilyenképp a tanügyet is félti, az, hogy a hírek szerint a király az erdélyi iskolák fejlesztése számára létrehozott alapot más célokra akarja fordítani. Emiatt is kiemelt szerepet szán Mártonfi a közösségnek, amely, meglátása szerint, összefogással el tudja érni az oktatás ügyének fejlesztését. Sőt, az oktatásnak semmilyen javítását nem látja megvalósíthatónak a közösség támogatása nélkül. Amennyiben a közösség, amely nemcsak a falusi, illetve városi embereket, hanem a tehetősebb nemes urakat is jelenti, fontosságot tulajdonítana az oktatásnak, és áldozna is ki-ki a saját erejének megfelelően, nem lenne annyira kiszolgáltatva a kormányhivataloktól jövő forrásoknak. Mártonfi azonban keserűen állapítja meg, hogy a tanítók vagy semmi vagy igen kevés támogatást kapnak a közösségüktől, s emiatt nehéz az ifjúság oktatására alkalmas jeles férfiakat találni.

A második elkésztő hír szintén a tanügyet ért veszteségről szól, ugyanis a jezsuiták a szebeni rezidenciáját, amelynek, királyi rendeletek szerint, a rend felszámolása után a gimnáziumi tanároknak és a normális iskolának kellett otthont adnia, elvették ezektől, és a kincstár használatába adták. A tanfelügyelő szerint nehéz úgy terjeszteni és fejleszteni a normális módszer szerinti oktatást, ha ahelyett, hogy bővítenék a meglevő épületeket, elvesznek belőlük, megnehezítve annak a célnak elérését, amelyet éppen Bécsben rendeltek el. Kevesebb kárt okozott volna Mártonfi szerint az, ha a kincstár számára egy külön kis épületet emeltek volna, s ezt a rezidenciát meghagyták volna az oktatás hasznára.

Mártonfi a nemzeti iskolákról szóló tervezetét, a *Planumot* 1782. január 7-én nyújtotta be a Főkormányzónak, ahonnan a jóváhagyás elnyerése után június 20-án terjesztették fel a császári udvarhoz.¹⁹³ Nem sokkal a *Planum* megírása után, január 30-án a 29. számú rendelet szerint a szebeni normális iskola az állam felügyelete alá került, s hogy a tudományokban és mesterségekben az ifjúság növekedni tudjon, elrendelte, hogy a jobbkat hivatali állásokra készítsék fel, a gyengébbek számára pedig négyosztályos oktatást biztosítsanak.¹⁹⁴ Ennek előkészítését a Gubernium Mártonfira bízta, még mielőtt a *Planum*ról döntés született volna.

¹⁹³ „*Verum non modo relatum non est, sed etiam ita dilatum, ut vascar, ne idem huic Plano eveniat, quod alteri contigit, quod 7-ma Januarii porrexeram, et 20-ma Junii Augustae Aulæ submissum est.*” – Szeben, 1782. dec. 18.

¹⁹⁴ „*B. Decreto Aulico de 30. Jan. a. c. sub N-ro 29. demandatum erat, ut Schola Normalis Cibinii ad statum plenum perducatur, et ad artium, ac opificiorum incrementum, ac ad Civium melioris sortis, meliusquae moratorum, qui tamen scientiis se consecrare non possunt, educationem quarta classis erigatur.*” – Szeben, 1782. okt. 16.

A munkájában való előrehaladást azonban a betöltetlen állások mellett a tanulmányi bizottság protestáns tagjai is akadályozták. Mártonfi úgy érezte, tisztáznia kell magát a késés miatt, ezért magáról beszélve előbb leszögezi, hogy „*a Felséges parancsának mellőzésével nem vádolhatnak, engem, aki megbízható hűséggel és szorgalommal mindig azt, amit parancsoltak, a haza ifjúságának oktatásáért teljesíteni törekszem*”.¹⁹⁵ A mentséggént hangzó mondat a főigazgatónak azt a kettős viszonyulási módját rögzíti, amely egész működését is jellemzi, vagyis egyfelől a rendeletek tiszteletben tartását, és a rendeleteknek olyan szintű hasznos végrehajtását, amivel az oktatás ügyét előre tudja mozdítani. A királyi utasításokat egy másik célnak rendeli alá bevallása szerint, s ebben a kettősségben összeegyeztethetővé válik a helyi érdek és az udvar akarata, mihelyt a cél az ifjúság megfelelő tanítása, és nem a rendeletek szolgái végrehajtása.

Buzgósága és lelkiismeretessége a protestáns urak ellenállásába ütközik, akik úgy próbálják megakadályozni az iskolai ügyekben való előrehaladást, hogy azt elnapolják, késleltetik, amíg reményeik szerint érvényét veszíti. Támadásuk Mártonfi személyére is kiterjed, panaszkodnak ellene, minden eszközt felhasználnak arra, hogy hivatalától megfosszák, s így megszabaduljanak tőle. A tanfelügyelő nem magáért aggódik, hanem a katolikus iskolaügyért „báncózik” (*Dolebo tamen Catholicos ubique premi.*). A bizottságon belül uralkodó polemikus hangulatról híven árulkodik az alábbi levélrészlet:

„*Ha a protestáns urak panasszal voltak a tollam élcességé miatt, semmi mást nem kértem, mint hogy mind az én, mind az ők írását hasonlítsák össze egymással, és ha az ő gúnyolódásukat az enyém távolról is akár megközelíti, győztek*”.¹⁹⁶

Mártonfi úgy érzi, nem kellene mentegetnie magát, hiszen mindaz, amit a katolikus iskolákért tettek, az ő munkája az eredménye. S ha az oktatásügyet az intoleráns támadásoktól védeni akarta, felsőbb utasításra tette, királyi megbízatás alapján. A *Reflexiones* és a *Pro notitia* szavai csengenek újra vissza ebben a levélben, amelyben Mártonfi szinte tovább folytat-

¹⁹⁵ Saját fordítás. Az eredeti szöveg: „*Illud duntaxat demississime observo, ne ego de neglectu Altissimi jussus arguar, qui certe fideliter, et diligenter semper ea, quae jubebantur, pro recta patriae Juventutis educatione praestare conatus sum*” – Szeben, 1782. okt. 16.

¹⁹⁶ Saját fordítás. Az eredeti szöveg: „*Morae etiam, quas Dni Protestantess nectunt, multum impedimenti rei Scholasticae objiciunt. Hi quidem Dni a nobis ita tractantur, ut omnia omnino pro lubitu suo agere possint. Nihilominus tamen contra me querelas movent, et acumen calami mei se ferre non posse quiritantur. Quin adeo unus e Dnis Consiliariis Protestantibus juravit, se quemadmodum Episcopum a Commissione literaria amovit, ita effecturum, ut ego quoque amovear. Sane quemadmodum laborem pro publico bono nullum recuso, ita si ab eo dispenset, aegre minime feram. Dolebo tamen Catholicos ubique premi. De rebus Dnorum Protestantium semel duntaxat in Commissione pauca retuli (nam preterea nihil unquam porrexerunt) et id quidem ad Nros 3555, et 3780 a. c. quae acta sub Nro Protocolli 3846 ad Augustam Aulam non integra pervenerunt. In his si de acerbitate calami mei Dni Protestantes conquesti fuerint, nihil aliud orabo, quam ut Scripta tam mea, quam illorum inter se contendatur, et si vel minus acerbiter illorum ego aequavero, triumphet*” – Uo.

ja a vitát, mondván, a protestáns tanügyi rendszer sem mentes a hibáktól. A maga mentségére pedig megállapítja, hogy munkáját, amelyen a Norma Regiát érti, az általa legjobbnak tartott francia és német írók alapján készítette el, s a század legjobb ízlése szerint dolgozott. A tetteit követő ellenségeskedés keserű pohár volt számára (*qui se vinci aegerrime ferunt*), mégis bosszúállás helyett jót cselekszik rágalmazóival, akik nem veszik figyelembe, hogy mindent, amit véghezvitt, felső jóváhagyás követett.

A következő levelében Mártonfi újra a *Planum*-ról ad hírt Bánffy-nak. December 18-án ugyanis azt írja levelezőtársának, hogy új rendelet érkezett, amelyben az 1783-as évre egy költségvetési program elkészítésére kaptak utasítást. Mártonfival a levélírás előtt két nappal közölték, hogy egy másik tervezetet kell készítenie, s ezt a két nap leforgása alatt meg is tette. Gyorsaságát azzal magyarázza, hogy siettetni kívánta az ügyet. Az új tervezetet az tette indokoltá, hogy az úgynevezett praetoriánus alaptól¹⁹⁷ a nemzeti iskoláknak addig szánt 6000 forintot más célokra fordították, így ezzel az erdélyi tanügyet újabb veszteség érte.

Mártonfi első tervezete nem maradt nyom nélkül a császári udvarban. A Bánffy Györgynek írt levélből rajzolódik ki az, hogy a szebeni négy osztály felállítására vonatkozó javaslat szerzője nem lehetett más, mint a tanfelügyelő – Mártonfi. Ő ugyanis finoman érdeklődik arról, vajon javaslatai eredményeként rendelte-e el az udvar ennek az osztálynak a létesítését. Nemcsak Bánffytól érdeklődött javaslatának elfogadása iránt, hanem, amint írja, a tanulmányi bizottságtól is megkérdezte ugyanezt, de onnan is csak azt a választ kapta, hogy az ügyről tényleg írtak a szeptemberi protokollumban, de azt, hogy kié volt ebben a fő rész, nem említették.¹⁹⁸ Mártonfi tehát nem kapott visszaigazolást arról, hogy szerepét az osztály felállításában hogyan értékelték, javaslatát azonban elfogadták.

Az új tervezet – *Planum Scholarum Nationalium in Transilvania pro anno 1783*¹⁹⁹ – első mondata magyarázatot szolgáltat újra arra, hogy miért volt szükség egy újabb *Planum* megírására: „*Mutata destinatione fundi Praetoriani, ejusque majore parta in alios fines conversa, Planum hoc a Plano die 20. Junii a. c. per Excelsum Regium Gubernium Augustae Aulae submissa in eo differre debet, quod in hoc ea duntaxat exponenda sint, quae maxime, et inevitabiliter necessaria sunt, et porro differri non possunt*”.²⁰⁰ Vagyis a praetoriánus alap cél-

¹⁹⁷ Eddig még nem sikerült pontosabban meghatároznom, hogy milyen alapról van itt szó, de valószínűnek tartom, hogy a határőröket fenntartó katonai fundust jelenti.

¹⁹⁸ „Ultimum etiam B. Decretum, quo quaeritur, quatenus dispositiones de 4-ta Classe, aliisque ad meam propositionem factae sint? mecum non est communicatum, et Commisio respondit id ipsum, quod in Protocollo sessionis mense 7-bri (ad quam Decretum venit) scriptum erat, sed cujus maxima pars in charta duntaxat, et non in re ipsa effectui data est.” – 1782. dec. 18.

¹⁹⁹ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

²⁰⁰ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

jainak megváltoztatásával ennek a tervezetnek elsősorban a pénzelosztásban kellett különböznie attól a *planumtól*, amelyet a Főkörmányszék június 20-án terjesztett fel a császári udvarhoz. Tehát a pénzelosztást leszámítva a tervezet lényege ugyanaz maradt, ilyenképpen az első pontban bemutatott szebeni nemzeti iskola 4. osztályának a terve sem változott meg. Ebben jelenti Mártonfi, hogy az a negyedik osztály, amelynek létrehozását 1782. jan. 30-i rendelettel írták elő, már működik. Saját bevallása szerint a geometria, architektúra és mechanika tanulmányozásával az iskola ügyét arra a korábbi szintre akarja emelni, amelyen már a XIV. században is volt.²⁰¹ Ezeknek a tárgyaknak a bevezetése nem csupán Mártonfi egyéni elképzelése alapján történt, hanem követte Felbiger 1774-ben Bécsben kiadott *Allgemeine Schulordnung*jának az előírásait. Az általános iskolai rendtartás a normális iskola tantárgyai között az ezennel Szebenbe is bevezetett tárgyakat is felsorolja: „*Daselbst soll auch der Jugend etwas aus der Geschichte, und Erdbeschreibung, besonders in Absicht auf das Vaterland, die Anfangsgründe der Feldmeß- und Baukunst, auch Mechanik, ingleichen das Zeichen mit dem Zirkel, und Linial sowohl, als aus freyer Hand beigebracht werden*”.²⁰²

Mártonfi a Bánffynak írt decemberi levélben kifejti a megfelelő (*optimam*) és a régi (*veterem*) oktatási forma közti különbséget. A megfelelő oktatási forma meghatározásában a legfontosabb szempont – s ez Rousseau gondolataira emlékeztet – az, hogy az emberi értelmet, az intellektust szabadbádd tegye a korlátaitól, azoktól az előítéletektől, amelyek fogva tartják, és meggátolják abban, hogy helyesen ítélje meg a dolgokat. Mindemellett a felvilágosodás utilitarista elvét követve másik fontos szempont a nyelvek tanulása, amelynek a célja, hogy a tudományok elsajátítása által hasznos és jó polgárokat neveljenek. Az új rendszer tehát az előítéletektől terhes emberi intellektust felemeli, a nyelvek tanulását oltóanyagként használja a tudományok elsajátításában.

A régi oktatási forma a tanítványokat az ismeretek passzív befogadói-vá teszi, az időt csak elfecséreli, ezért alkalmassá kellett tenni arra, hogy az emberi értelem felfoghassa a dolgok értelmét. Ennek a célnak az eléréseért magát a királyi akarat alá rendelte, s emiatt ellenszenv tárgyaként és magányosan küzd a jobb oktatásért.²⁰³

²⁰¹ Az 1783. évre készített költségvetési tervezetet György Lajos részletesen bemutatta már az idézett művében. Vö. GYÖRGY, 2009. 120–121. A Szebenben elindított negyedik osztályról szóló első pontját ezen tervezetnek szintén nagyon részletesen leírta a 127. oldalon.

²⁰² *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen*. Wien. 1774. B2.

²⁰³ „*Optimam educationis formam, qua intellectus humanus obsoletis praejudiciis depressus, a teneris erigeretur, illustraretur, ad recte cogitandum, et agendum informaretur, ad Summi Principis, publicique, et communis boni obsequia institueretur exemplo totius, qua recta sapit, politionis orbis Augusti nostri Principes etiam apud nos inchoarunt. Praeter linguarum necessarium studium earum rerum doctrina hic pro scopo est, quibus boni, solertes, et utiles cives formantur, contra, ac per veterem*

Az iskolaügyeknek lassú előrehaladásáról, az újjal szembeni ellenkezésről ad számot következő levelében (1783. ápr. 2.) Mártonfi. A személye iránti ellenségeskedéssel kell továbbra is szembesülnie. Nem részletezi az ellene támadók tetteit, nem fontos az sem, hogy kik támadják. Csak annyit jegyez meg, hogy az 1779. okt. 20-i 1300-as számú rendelettel harcolnak. Azzal a rendelettel helyezkednek szembe tehát, amely Mártonfi Józsefet a nemzeti főigazgatói állásába helyezte.²⁰⁴ Úgy tűnik, a támadásoknak nem sikerült elhomályosítaniuk azt a célt, amelyet Mártonfi ellenkezéssel körülvéve is világosan látott. Talán valóban semmi nem tudta megzavarni benne azt az eleven békességet, nyugalmat és harmóniát,²⁰⁵ amelyről levelében beszél.

Az 1782-es év végén vagy 1783-as év elején a bécsi kancellária Mártonfitól nem hivatalos úton véleményt kért és kapott arról, hogy melyek az akadályai a szebeni negyedik osztály működtetésének.²⁰⁶ Az így nyert információkat hivatalosan már február 19-én dekrétumban közölték. Mártonfi szerint éppen ez a jelentés tette lehetővé azt, hogy az ügyet ne tudják elnapolni, s a királyi utasítást végre tudja hajtani. Ennek eredményeként sikerült, ha tökéletlenül is, megindítani a negyedik osztályt, s így azok, akik a Felső akaratával ellenkeztek, akaratuknak nem tudtak érvényt szerezni.

A tanulmányi bizottságon belüli konfliktust növelte, hogy márciusban a jegyzőt előadónak léptették elő, aki értetlenkedésével megnehezítette az iskolaügy előrehaladását.²⁰⁷ A már elfogadott tervezet tartalmát kifogásolta, bár nem volt tudatában az iskolák rendszerének és gazdasági helyzetének. Tudatlanságát árulta el azzal, hogy olyan kérdéseket tett fel, amelyekről a Főkörmányszék a korábbi években nem keveset gondolkodott. Mártonfi mindemellett megpróbálta felvilágosítani, de úgy tűnt, az előadó továbbra is értetlenkedik. A referens viselkedése nem változott a tanfelügyelő ma-

educationem adolescens pro Monacho duntaxat apud nos aptabatur. Instrumenta ipsa doctrinae, libelli videlicet, totaque methodus institutionis ita hoc tempore conformari deberet, et conformaretur, ut homines intellectu se praeditos esse norint, eoque uti discant, non vero solum machinae instar ad quod vitae otiosae genus adpulsi fuerint, in eo aetatem publico gravem conterant. In ipsis adeo sacris rebus cogitare, et sapere aliquando etiam nos oporteret. In hos fines qualescunque meos conatus ego quoque sub Augustis auspiciis dirigere deberem, et sane cuperem; sed viribus destituor. Contemnuntur haec ab iis, quibus ego resistere nequeo, et conatibus obex ubique ponitur, mihi vero solum superest silentium, aut ruina. – Szeben, 1782. dec. 18.

²⁰⁴ Vö. GYÖRGY, 2009. 117.

²⁰⁵ „... multa hic silentio, et patientia dignere, ut quies, et harmonia per me nunquam turbetur” – 1783. ápr. 2.

²⁰⁶ „[...] relatio mea de visitatione anni praeteriti adsumta est sub Nro 8140. In hac etiam adsumtum est B. Decretum de 19. Febr. a.c. circa impedimenta Scholae Normalis, et 4-tae classis: qua de re privativam a me informatio petita quidem est, et data.” – uo.

²⁰⁷ 1782-ben Koszta István a protokollista. Valószínűleg ő lett az az előadó, akiről Mártonfi beszél.

gyarázatai ellenére, ezért azt a következtetést kellett levonnia, hogy vagy tájékozatlan (*aut nescit*), vagy nem akarja (*aut non vult*) az iskolák állapotának javítását, pedig mindenki számára látható az a sötétség, amely az iskolaügyet beborítja.²⁰⁸ Értetlenkedésével mintha szántszándékkal lassította volna a bizottság munkáját. Erről Mártonfinak az a véleménye, hogy ha az oktatás javulását akarják, azt nem lassítani kell kákán csomót keresve, hanem minél inkább felgyorsítani:

*„...si cupimus melius incrementum educationis, ista non retardari quaerendis, in scirpo nodis, sed accelerari deberent”.*²⁰⁹

Az ellen is kifogása volt a referensnek, hogy 3000 forintot kiutaljanak a gyulafehérvári iskola felépítésére, de ezt az ellenkezését könnyen le tudta szerelni Mártonfi, mivel királyi utasítás rendelte erre a célra az összeget. Továbbá a tervzetben javasolt, s az udvar által elfogadott tanári fizetéseket is csökkenteni akarta. Mártonfinak ez ellen is küzdenie kellett, hiszen vizitációi alkalmával éppen azzal a szomorú állapottal szembesült, hogy abból a pénzből, amelyet a tanítóknak kiutalnak, nagyon nehéz megélni. Az új oktatási módra alkalmas tanárok sem tudják megszerezni azt, amire a becsületes élethez szükségük lenne. Emellett kevés a felszerelt, jó állapotban lévő iskola, több a rozoga, gyenge épület. A tanfelügyelő szerint a referens és a hozzá hasonló, akik az előző századok tanulmányaival és tudományával a szívükben elégedettek, a saját koruk tudományosságát rossznak és veszélyesnek kiáltják ki, s az új módszert kételkedve és gyűlölettel nézik, ők pedig igyekezeteivel együtt próbálják elnyomni:

„Denique qui priora saecula suis qualibuscunque studiis, et scientiis contenta solus in animo habent, hodierna ut perversa, et periculosa depraedicant, ac omnia nova instituta in odium, vel saltem suspicionem vocant, in cuncta jam eo disposita habent ut me una cum conatibus meis subprimant, Regias ordinationes quoquo modo retardent, enervent, ac eludant. Mea causa non multum me angit: non enim deforent alii, qui mea opera uti vellent”.

Mártonfit azonban, a levél tanúsága szerint, nem a saját személye elleni támadások bántják inkább, hanem az iskolák állapota, az oktatás fejletlensége.

A következő fennmaradt levélben II. József erdélyi látogatásáról beszél. 1783. június 7-én írja, hogy egy nappal korábban az uralkodó elhagyta Brassót. A király hat napot tartózkodott a városban, ezalatt Mártonfinak is alkalma nyílt audiencián részt vennie. A kihallgatáson II. József az

²⁰⁸ „Has ego in danda rursus informatione dilucidabo; sed qui aut nescit, aut non vult incrementum Scholarum, ei omnia perinde obscura vidabuntur.” – Szeben, 1783. ápr. 2.

²⁰⁹ Uo.

iskolai ügyekről kérdezte Mártonfit, aki kendőzés nélkül beszélt mind a sikerekről, mind a hiányosságokról.²¹⁰

Mivel a beszélgetés iránya megváltozott, Mártonfinak lehetősége volt arra, hogy a királytól engedélyt kérhessen Bécsbe utazásra, további tapasztalat gyűjtése érdekében. II. József engedélyezte ezt, így Mártonfi valószínűleg 1783 szeptemberében–októberében Bécsbe utazott, hogy még több ismereteket szerezhessen az iskolaügy terén. Elutazását bizonyítja, hogy kérvényt írt a kincstári bizottsághoz augusztus 9-én, amelyben fizetési előleget kér, tekintettel arra, hogy királyi engedéllyel Bécsbe kell utaznia. Kérését augusztus 14-én jóváhagyták.²¹¹

Érdemes kiemelni, hogy éves vizitációit addig úgy hajtotta végre, hogy fizetését levele megírásának idejéig nem emelték fel a megszokott tanfelügyelői fizetési szintre. Bánffynak bevallja, segítséget kellett kérnie valakitől, hogy útiköltségeit kifizethesse, s reméli, hogy kérését, amelyet neki maga a Felső javasolt, támogatja, s így ő is megkapja a tanfelügyelőknek kiszabott bért.²¹²

Valószínűleg már szeptemberben elutazott Bécsbe, hogy továbbképezze magát a tanügy terén. Nem tudjuk, pontosan mennyi időt töltött ott, de egy Dániel Imre által írt levél, amely szerint a levélíró Mártonfival egyetértésben küldi Escherich János Fülöpöt a püspöki nyomda számára faktornak, igazolja, hogy november közepén még Bécsben tartózkodott a tanfelügyelő.²¹³ A válságos helyzetbe jutott kolozsvári, volt jezsuita nyomda a tanügy helyzetét is befolyásolta, mivel már nem tudott elegendő tankönyvet nyomtatni. Az iskola igazgatója, Jäger atya, és a kolozsvári magisztrátus 1783. nov. 12-én panaszos levelet írnak a könyvhiány miatt a püspöknek, Batthyány Ignácnak.²¹⁴ A püspök, aki a hanyatlásnak indult műhelynek megveszi egy részét,²¹⁵ és Gyulafehérvárra viteti, a nyomda Kolozsváron maradt részének működéséről is gondoskodik. Ugyanakkor a Bécsben tartózkodó Dániel Imre és Mártonfi is segítségére sietnek ebben

²¹⁰ Köszönöm Gál Lászlónak a mondat megértésében nyújtott segítségét.

„Qua occasione de rebus scholasticis interrogatus, non dissimulavi, esse quaedam adhuc, quae partim introducenda, partim emendanda sint; quin tamen ulla ratione vel Dicasterium, vel personam ullam tangerem, quippe qui similia nulli unquam, nisi Illustritati Vestrae (in cujus benignitate, et sapientia omnis mea fiducia conquiescit) pro privata notitia, et commodo usu detegere soleam, et reverentiam superioribus meis debitam semper prae oculis habeam.” – 1783. jún. 7.

²¹¹ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz. György Lajos által használt jelzet: Gyfvár. Püsp. Levár, 1030–1783. sz.

²¹² 1783. június 7.

²¹³ „Qui praesentes litteras demisse Excellentiae Vestrae praesentabit, Joannes Philippus Echerich, est Factor pro dirigenda Excellentiae Vestrae Typographia a me, mutuo cum Dno Canonico Mártonffi consilio, conductus.” – Bécs, 1783. nov. 19. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/1. doboz.

²¹⁴ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/1. doboz.

²¹⁵ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában. 1473–1800.* Balassi Kiadó, Bp. 1999. 185–186.

a nehéz helyzetben. Mártonfi bécsi tartózkodása alatt úgy próbálta orvosolni a tankönyvhiányt, s ezáltal az iskolák működését, hogy szakembert keresett a nyomdához.

Nemcsak Mártonfi igényelte Bánffy György támogatását, hanem fordított esetre is találhatunk példát levelezésükben. Bánffy korábban Wenceslaus Mattuscht ajánlotta Mártonfi figyelmébe, 1784-ben Winkler János Pétert. Winkler számára a kolozsvári katolikus elemi iskolát igazgató²¹⁶ Jäger József atya²¹⁷ pártfogását kérte Mártonfi. Az atyától levélben érdeklődött a fejleményekről, s azt a megnyugtató választ kapta, hogy Winkler valóban jelentkezett nála, s a többi kandidátussal együtt az ő képességeit is felmérte azzal az eredménnyel, hogy mind a magyar, mind a román nyelvtudásukat figyelembe véve a Bánffy védenca bizonyult a legmegfelelőbbnek, ezért a jóváhagyás reményében elhelyezte őt.

1784. április 28-i leiratban a király kötelezi a Főkörmányszéket, hogy a négy bevett vallás képviselőiből bizottságot hozzanak létre, amelynek az a feladata, hogy a Norma Regia bevezetésének akadályait feltérképezze. A bizottság tagjai közt azonban nem találjuk Mártonfit.²¹⁸

Az 1784-es levél után hat év levelezéséről nem tudunk számot adni, mivel hiányzik. A következő fennmaradt levelet 1790. november 10-én datálta Mártonfi. Kétszeresen is jelentős eseményről van itt szó: egyfelől az országgyűlési részvételéről ír Mártonfi, akit időközben, 1786-ban, *intimus consiliariussá* neveztek ki,²¹⁹ másfelől magyarul írja leveleit az immár főkörmányzó Bánffynak. Az 1790. november 10-én írt levél minden bizonynyal nem az első, amelyet magyar nyelven írt Mártonfi. A Bánffy-levelek hiányában azt sem tudjuk eldönteni, ki kezdeményezte a latin nyelvű levelezés magyar nyelvűvel való folytatását. Mivel a korrespondenciából kiolvasható kapcsolatuk a korábbi levelekhez képest nem vált bizalmasabbá, közvetlenebbé, hanem az addig megszokott stílust folytatja, bár a továbbiakban magyar nyelven, abban a nemzeti mozgalomban kell keresnünk az okát, amely a kilencvenes évek elejét meghatározta. Egyed Emese szerint az 1790–91-es évek értekezéseinek, leveleinek tartalmát erőteljesen jellemzi a magyarságmatematika és a nemzeti állásfoglalás,²²⁰ amely a Már-

²¹⁶ Bodó Márta: „A' Kegyes Oskolák Rendje' Magyar és Erdély Országi Halhatatlan Érdemű Főigazgatójának” emlékére: Bolla Márton kolozsvári évei. Erdélyi Múzeum 2007. 230.

²¹⁷ Vö. György, 2009. 113.

²¹⁸ Vö. Török, 1905. 281. A tagok katolikus részről Ponori Pál, Cserei Imre, a reformátusok közül Teleki Ádám, Kemény Sámuel, Kovács József, Kis Gergely, az evangélikusok közül Rosenfeld Fridrik, Branth Mihály, Róth János, Bruckner József, az unitáriusok részéről pedig Zsuki László, Horváth Ferenc, Lázár István, Lénárt József.

²¹⁹ 1786-ban Mártonfit kir. guberniumi tanácsossá nevezik ki, tehát megválnak a főigazgatói tisztától. Helyette Lerchenfeld József lesz a nemzeti iskolák igazgatója.

²²⁰ Egyed Emese: *Kis szótár, nagy remények*. Bev. tanulmány Baróti Szabó Dávid Kisded szótár című művéhez. Tortoma Kiadó, Barót 2009. 22.

tonfi-Bánffy-levelekben az addig használt latin nyelvnek a magyarral való felváltásában is nyomon követhető.

Az 1790-es év új időszakot nyit meg II. József január 30-án kelt *Restitutionsedictjével*, amellyel a császár és király visszavonta újításait. A Fő-kormánysszék, ennek értelmében, köriratban értesítette a katolikus iskolák elöljáróit arról, hogy a valamivel korábban bevezetett változtatásokat a régiekkel kell felváltani.²²¹ A német nyelv tanulására nem kényszeríthető attól fogva senki, s a nemzeti iskolákban anyanyelvükön tanulják a keresztény tudományt, olvasást, írást, számvetést. Megszűnik az a feltétel, amely szerint a német nyelv tudása nélkül nem léphettek latin iskolába. Helyette inkább az anyanyelv tanulása, a régi klasszikusok olvasása kerüljön.²²²

II. Lipót 1790. november 2-án, a koronázása előtt kiadott rendeletében arról beszél, hogy az ifjúságot mindenütt saját anyanyelvén oktassák, s a többnyelvű helyeken különös figyelemmel legyenek a magyar nyelvre mint fő nemzeti nyelvre, amelynek ezután a latin nyelv tanulásában is fontos szerepet kell juttatni.²²³ Egyed Emese meglátása szerint a kormányzat a magyar nyelv használatának jóváhagyásával elsősorban a magyarul nem tudó, de tanulni vágyó ifjakra gondolt, és nem a magyar nyelvűség terjesztésére, fejlesztésére.²²⁴

A rendelet érthető módon lelkesedéssel töltötte el az országot (Erdélyt), hiszen az addig még a latin nyelv tanításában is kötelező módon használt német nyelv uralma alóli felszabadulást jelentette még akkor is, ha a magyar nyelv nem kapott most sem nagyobb szerepet, mint a nyelvtörvény előtt. A királyi rendeletnek erre vonatkozó szövegét az országgyűlés XLV. törvénycikkelyébe is belefoglalták az erdélyi rendek:

*„Juventus ubique Lingva sua vernacula cum speciali tamen reflexione in Locis potissimum illis, ubi plura ideomata obtinent, Lingvae Hungaricae tanquam Principalis Nationalis Lingvae erudiatur, et pro vehiculo excolendae Latinitatis etiam praecise Lingva haec Nationalis adhibeatur”.*²²⁵

Érthető tehát az a lelkesedés, amely Mártonfi szavaiból árad, amikor Bánffynak a magyar nyelvű oktatásról beszél. A magyar nyelv iskolai használata az elemi oktatásban és az alsó grammatikai osztályokban nyert ezennel teret, de továbbra sem külön tantárgyként.

²²¹ Vö. TÖRÖK, 1905. 326–327.

²²² Uo.

²²³ TRÓCSÁNYI, 1978. 93.

²²⁴ EGYED, 2009. 17–18.

²²⁵ Vö. *Projectum articulorum Diaetalium in generalibus Comitibus Statuum, et Ordinum M. Principatus Transylvaniae in Liberam Regiamque civitatem Claudiopolim Altissime indictis, et ad die 21-ma Mensis Decembris Anni 790. usque ad Diem 9-num Mensis Augusti 791. continuative celebratis concludendorum, et pro confirmatione Regia Augustae aulae submissorum.* 54. o.

*„Könnyű leszsz pedig a jövő esztendőre annyi jobbitást tenni a Kis Iskolákban, hogy Magyarul mindenütt tanítsanak, a mint már tselekszik is, és a Normális methodushoz ne kössék magokat.”*²²⁶

Jakab Elek mutatja be azt az iratot,²²⁷ amely az idézett részben említett intézkedést megvilágítja. A *Restitutionsedict* végrehajtásának módjáról a Főkormányshoz 1790. febr. 23-án kérdezte meg a katolikus bizottság véleményét. A testület az országgyűlés azonos vallású tanácsosaival egyetemben úgy vélekedett, hogy a nemzeti iskolák rendszerében jelentős változásoknak kell történniük, sok tantárgynak kell megszűnnie és tanítói állásnak kell megszűnnie olyan helyeken, ahol a német nyelv nem szükséges, mert leginkább e nyelv tanulására való kényszerítés, s a vármegyékben ezzel a céllal felállított falusi iskolák okozták országsszerte a nyugtalanságot.²²⁸

Egy év leforgása alatt a november 2-i királyi rendelet alapján a nemzeti iskolák nagyrészt áttértek már a magyar nyelvű oktatásra. Az azelőtt érvényben lévő törvények szerint a német nyelv az oktatásban domináns szerepet töltött be, s az anyanyelvi tanítást a német nyelv elsajátításában csupán eszközként használta. A normális módszer a német nyelvnek a nemzeti iskolákban is fontos szerepet juttatott, míg a gimnáziumokban a latin vagy görög nyelv tanítását már csak ezen a nyelven engedte meg. Mártonfi, aki a német nyelvű tanítástól a magyar nyelvű felé való elmozdulást jobbitásnak ítélte, a levélbeli idézet szerint a gyakorlatban is hozzájárult ahhoz, hogy az iskolák éljenek az új lehetőséggel, s a normális módszert, amely addig a német nyelvnek a kötelező használatát írta elő, többé ne tekintsék vezérfonalnak.

Mártonfi József guberniumi tanácsosként aktívan és hatékonyan vett részt az országgyűlésen. Később, midőn visszapillantva a négy lezajlott országgyűlésre, összegezni tudja saját szerepét és elsősorban egyháza számára elért eredményeit, önmagáról a következőket írja végrendeletében:

*„Hogy mennyi pénzembe került az a négy magyar országgyűlés, amelyeknek ülésein nemcsak résztvettem, hanem egyházam részére még sok előnyt is kivívtam, az mindenki előtt közismert”*²²⁹

1790. dec. 21-én az első ülésen egyhangúan döntenek úgy, hogy a tárgyalások jegyzőkönyveit *„hazánk és nemzetünk dicsőségére, más nemzeteknek is helyes példáját követvén”* magyarul fogják vezetni.²³⁰ A magyar nyelv kérdését 1791 áprilisában kezdte tárgyalni az országgyűlés, amelynek eredményeként jött létre a XXXI. törvény; ez előírja a magyar nyelv használa-

²²⁶ Szeben, 1791, szept. 12.

²²⁷ JAKAB Elek: Kolozsvár története, Bp. 1888. III. 514–516.

²²⁸ Uo. 515.

²²⁹ TEMESVÁRY János: *Hét erdélyi püspök végrendelete*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva, Kolozsvár, 1931. 23.

²³⁰ SZEKFI Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848*. Bp. 1926. 60.

tát a kormányhatóságnál, hivataloknál és a törvénykezésben.²³¹ A magyar nyelvért való lelkesedés azonban része volt egy általános nemzeti lelkesedésnek, amely alól Mártonfi sem volt mentes. 1791. dec. 31-én írja:

„A mai napról küldetik fel a Méltóságos Groff Eszterházy Úr kérése, mely alkalmatosságot adhat, hogy jó reménységünknek valami hajnalát előre láthassuk. Én részemről mindenben meg nyugszom, a mint rendeltetik, ha szinte kívánságim előre buzgobbaknak látnak is; mely talám a mostan mindenütt fel lobbant Patriotizmusban holmi mentséget talál”.²³²

Az országgyűlés által Bécsbe küldött deputáció munkálkodásának jegyzőkönyvéből megtudhatjuk, hogy Eszterházy János az országgyűlésről szóló jelentéseit és a rendek kéréseit küldte fel a levélírás napján, vagyis 1791. december 31-én.²³³ A „reménység hajnalát” tehát abban láthatta Mártonfi, hogy az országgyűlés által megfogalmazott kéréseket jóváhagyják, bár sejtette, hogy inkább megnyugodnia kell majd a döntéseken, mintsem örvendeni azok teljesülését.

A nemzeti nyelv kérdése, a nyelvi mozgalom nemcsak annyiban hatott Mártonfira, hogy a latin nyelven elkezdett és évekig így folytatott levelezését Bánffyval magyar nyelvre váltotta, hanem lelkesen részt vett az országgyűlésnek minden olyan megmozdulásában, amely a magyar nyelv védelmének jegyében történt. Ugyanúgy hitt a nemzeti eszmék érvényesítésének a lehetőségében, mint sokan mások, de neki is csalódnia kellett, amikor ezek a tervek, álmok kudarcot vallottak. Másokkal összehasonlítva azonban, akik a nemzeti fellángolás után fokozatosan elvesztették lendületüket a magyar nyelv érvényesítéséért vívott harcban, Mártonfi továbbra is fontosnak tartja az anyanyelv pallérozását, bár belátja, nem a törvénycikkelyek, országgyűlések, hanem a tudós grammatikusok munkája, a műveik kiadásának támogatása hozhat a jövőben eredményt. Utólag erről rezignáltan beszél egyik, Révai Miklósnak írt levelében, amelyben a magyar nyelv ügyének előbbre jutása nehézségeit azok rovására írja, akik már lemondtak a küzdelemről, vagy akik a tudatlanságot és közönyt jelentő „sötétséget” választják inkább a tudosság és magyar nyelv felemelkedését jelentő „világosság” helyett.

²³¹ Vö. EGYED Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből. 1790–1914.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004. 25.

²³² Kolozsvár, 1791. dec. 31.

²³³ „Minekutánna ő Felsége az Erdélyi Nemes Rendeknek, az említett Ország Gyűléséből fel-adott alázatos Jelentésekre, és kérésekre, a’ mult 1791-dik Esztendőnek végével le-folyt Karátson Havának utolsó napján, az Erdélyi Méltóságos Fő Igazgato Tanátshoz botsátott Kegyelmes Rendelése által az Országtól ő Felségéhez ki rendelt Követeknek fel jöveleteket, e’ folyo Holnapnak 15-dik Napjára határozván Méltóságos Erdélyi Fő Kormányzó Groff Bánffy György Úr Ö Exljánál [...] első ülést tartanak.” – 1792. Esztendőben a’ Felséges Udvarnál járt Erdélyi Országos követségnek Jegyző Könyve. 117. o.

„Panaszodat a Magyarság meg hüléséről értem, és érzem. [...] Nálunk is lassabban lépik a Magyar buzgóság, mint a mint indúlt vala. Vallyon tsalatkozom e', ha fő okát abban találom, hogy ti tudósok ezen dolgokból országos dólgot tsínáltak? hogy eztet ország, 's törvény által akarjátok elő mozdítani? vallyon lehet-e ez egygy artiularis Societas? hogy lehet várni, hogy egygy ország gyűlésében halgatnak, a gyűlés kívül ellenetek áskálnak, 's minden munkáitokat meg gátolják? nintsenek é sokan azok között, kik a világosságtól félnek? Kik[nek] minden hasznok, 's bódogságok a sötétségben vagyon? Ugy tétzik, abban hibázunk, hogy ott akarjuk a dólgot kezdeni, a hol végezniünk kellene.”²³⁴

Folytatódik-e a piarista korszak?

Az országgyűlési események mellett folyamatosan leköti Mártonfi figyelmét az iskolák sorsa és a tanítás minősége. Alighogy elkezdődik az országgyűlés, a katolikus tanácsstagok az iskolaügy meg- és újraszervezésének a feladatát kapják. Ugyanis II. József visszavonó rendeletével a tanügyben hozott változásokat is a korábbi, 1780 előtti állapotába kellett visszaállítani, ez azonban feltételezte a Mária Terézia uralkodása végén fennálló állapot feltérképezését, illetve a változtatások mértékének meg szabását. A tanulmányi bizottság előtt nyitva van a lehetőség, talán több tekintetben is, mint amennyiben a lehetőségeiket felmérték: a német nyelv kötelezővé tételének feloldása az oktatásban, a szemináriumok, *convictusok*, *confraternitások*, Mária-kongregációk stb. visszaállítása, illetve az is, hogy az 1784-ben líceumi szintre lefokozott kolozsvári felsőfokú iskolai intézmény²³⁵ visszanyerhesse régi, akadémiai fokozatát. Az akadémia visszaállításáról azonban nem beszélnek, talán éppen amiatt, hogy az oktatás tartalmán ez az intézkedés nem változtatott a korábbi állapotához képest olyan sokat.²³⁶ Bíró Vencelnek az a véleménye, hogy a köztudatban továbbra is megmaradt az intézmény egyetemnek,²³⁷ annál is inkább, mivel a karok többnyire mind tovább folytatták működésüket. Hasonlóképpen

²³⁴ Mártonfi József levele Révai Miklóshoz, 1794. máj. 8. – Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2225.

²³⁵ „II. József 1784. augusztus 28-án eltörölte a főiskolának „universitas” jellegét s azt lyceumi színvonalra szállította le, arra a fokra, amelyen a nemkatolikus egyházak kollégiumai állottak.” – BISZTRAY Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. In: Az erdélyi tudományosság és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Kolozsvár 1941. 101.

²³⁶ Egyébként a Mária-társulatokról sem beszéltek.

²³⁷ Vö. Bíró Vencel: A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1945. 8.

vélekedik Bisztray Gyula is, aki szerint az intézményt egyszerre nevezték egyetemnek és akadémiának.²³⁸

A nemesi konviktus és a szeminárium²³⁹ visszaállításáról már a visszavonó rendelet kiadása után intézkedni kezdtek, amikor a Kormánysház a király 1790. január 28-i leiratát február 23-án a katolikus tanulmányi bizottság elé tárta, azt véleményadásra kérte fel azzal kapcsolatosan, hogy miképpen lehetne a katolikus oktatást az 1780 előtti állapotára visszaállítani. A bizottság a Kolozsváron az országgyűlésre összegyűlt katolikus tanácsosokkal megvitatta a kérdést, és részletes jelentésében előadta javaslatait. A jelentést Jakab Elek *Kolozsvár története* című művében számunkra tanulságos módon adja elő.²⁴⁰ A jelentést író bizottság és az országgyűlésen részt vevő tanácsosok személyére gondolva meghatározó egyéniségnek tudhatjuk Mártonfit, aki mind a bizottság kiemelkedő tagjaként, mind a Kormánysház katolikus tanácsosai közt véleményformáló erővel rendelkező alakja Erdélynek. Ebből indulunk ki, amikor azt feltételezzük, hogy a tanulmányügy terén a legtöbb tapasztalattal bíró Mártonfinak tulajdonítható a jelentés tartalmának nagy része, tehát annak elősorolása, hogy mi mindent kell visszaállítani a katolikus oktatás terén. A protestáns iskolákról értelemszerűen nem kellett beszélni, hiszen azok képviselői az 1780-tól kezdődő újításokat megpróbálták elhárítani, sikerrel.

²³⁸ Bisztray Gyula szavait idézve: „Az egyetemnek és akadémiának egyaránt nevezett kolozsvári főiskola 1784. aug. 28-ig viselte büszke címét. Ettől fogva, II. József rendeletéből „királyi akadémiai lyceum”, vagyis csaknem olyanfokú iskolafaj, mint a protestáns egyházak nevesebb kollégiumai: az enyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi. II. József éppen akkor fosztotta meg a kolozsvári főiskolát egyetemi rangjától, amikor az a Mária Teréziától alapított jogi és részleges orvosi kar révén, a négy fakultás összességében teljes „universitas”-sá válhatott volna. De nemcsak rangjától fosztotta meg, hanem egységet alkotó tagjait is szétszabdalta. Hittudományi karát 1786-ban megszüntette; a jogi kar mint a királyi akadémiai lyceum jogi tanfolyama működött tovább; az egyetem testéből kivált orvosi tanszékek orvos-sebészeti intézetébe különültek; a piaristák kezén csupán a bölcsészettudományi kar maradt meg, mint a királyi akadémiai lyceum egyik tagozata, amely azonban 1822-ben „akadémiai” jelzőjét is elvesztette, hogy végül a bölcsészeti tanfolyam 1851-től már csak mint egyszerű róm. kat. főgimnázium folytassa működését. Ez II. József szomorú szerepe a kolozsvári egyetem történetében. Kétségtelenül modern szellemű, ám magyar szempontból káros és veszedelemes egyéb tanügyi reformjai a nemzet ellenállásán hajótörést szenvedtek. Az uralkodó 1790. jan. 28-i rendeletével eltörölte újításai nagy részét, visszaállította az 1780-ban talált állapotokat. Ezzel a német nyelv korábbi terjeszkedése megszűnt, a tanárok évi díjazására fordított kötelező tandíjfizetés eltöröltetett, s a konviktusi rendszer ismét helyreállt. A lyceumi fokra leszállított intézetek háromnegyed századon át változatlan erőfeszítéssel és nem kevesebb eredménnyel látták el Erdély felsőoktatásügyét, mint egyetemi mivoltukban” – Vö. BISZTRAY, 1941. 108.

²³⁹ A Convictus Nobilium 1734-ben, a Szent József pártfogása alá helyezett Báthory–Apor Szeminárium pedig 1735-ben létesült. – Vö. BISZTRAY, 1941.

²⁴⁰ JAKAB, 1888. 513–529.

A szóban forgó jelentés öt pontban sorolja fel mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a Főkörmányszéknek végre kellene hajtania ahhoz, hogy visszaállíthassa az 1780 előtti tanügyi állapotot.²⁴¹ Az első pontban javasolják, hogy a II. József által 1781. május 16-án felállított vegyes bizottságot, miután szerepét úgysem a rendeltetésének megfelelően töltötte be, vissza kell állítani a korábbi rendeletnek megfelelően, létrehozva így újra egy katolikus bizottságot. A második pontban a szünidők kérdését érintik, a harmadikban a már általunk korábban is említett német nyelvét. A negyedik pontban a Kolozsváron felszámolt *convictus* és *seminarium* visszaállítását javasolja a bizottság, kifejezve egyúttal azt az óhajtát is, hogy a *regensek* mellett a *subregenseket* a fiatalok közül jelöljék ki, gondoskodva ezáltal a tanári utánpótlásról is, hiszen a *subregensekből* idővel, amennyiben alkalmasságukat bebizonyították, a megürült tanszékek tanszemélyzetét lehetne pótolni. Az ötödik és egyben utolsó pontban a tanítás rendszerét tekintik át újra, és azt a következtetést vonják le, hogy a nemzeti iskoláktól kezdve a líceumig tulajdonképpen tartalmi változás nem szükséges, annál inkább a német nyelvű tanításnak a kötelező értékét kell feloldani, s helyette az anyanyelvi oktatást előnyben részesíteni.

A javaslatot a Főkörmányszék teljes egészében, annak minden részletével jóváhagyta, s felterjesztette II. Lipót császár-királynak. Jakab Elek művéből részletesen megtudhatjuk, miként zajlott le a megbeszélések és a felterjesztések sora. Mivel témánk teljesebb megértésében fontosnak tartjuk ezeknek az iratoknak a bemutatását, röviden kitérünk az ügy lebonyolításának részleteire, Jakab nyomán összefoglalva a felterjesztéseket.²⁴² A bizottság által megfogalmazott kérések (ezek közül leginkább a nemesi konviktus visszaállításának lehetősége) lelkesedéssel töltötték el a tanulmányi bizottságot. A felterjesztett jelentés értelmében az ügyért örömmel buzgólkodó bizottsági tagok továbbra is fenntartották a piarista rendnek azt a Mária Terézia által biztosított jogát, hogy a konviktusban tanítsanak, de az intézmény rektorát és régensét a királynő jelölte ki. Ezáltal kivette a kegyesrendiek kezéből az intézmény fölötti kizárólagos irányítást, nyitva hagyva az érvényesülés lehetőségét olyanok számára is, akik nem voltak a rend tagjai. Ugyanezzel az intézkedéssel tulajdonképpen a piaristák fölé más egyházi férfiakat állítottak, akikkel a kegyesrendi szerzetes tanároknak a rendházon kívül együtt kellett volna lakniuk.

A király július 29-én jóváhagyta a felterjesztést, s úgy tűnt, az ügy akadálytalanul tudott előre haladni, ám a magyarországi rendfőnök, Perczel Imre, nemtetszését fejezte ki szeptember 8-án a Körmányszéknek a számukra (a piarista rend számára) elfogadhatatlannak tűnő intézkedéseivel

²⁴¹ A jelentés tartalmát a korábbi lábjegyzetben is megjelölt Jakab-mű alapján mutatjuk be.

²⁴² Uo.

szemben. Leginkább azt nehezményezte, hogy a szerzeteseit egyházi férfiak, a rektor²⁴³ és a régens tekintélye alá helyezték, s így a grammatikát tanító gimnáziumi szintre szorították le őket, s ezáltal nemcsak tekintélyüket csorbitották, hanem abba a helyzetbe is hozták őket, hogy olyan személyeknek tartozzanak engedelmességgel, akik nem előljáróik a szerzetesrenden belül. Emiatt Perczel Imre provinciális a Kormánysházat arra kérte, hogy a további megalázó rendelkezés elkerülése végett küldjék haza Magyarországra a Kolozsváron tanító kegyesrend szerzeteseit.²⁴⁴

Mártonfi 1791. szeptember 12-én írt levelében (tehát négy nappal Perczel felterjesztése után) közli Bánffyval azt a felröppent hírt, hogy a piaristák provinciálisa ki akarja vonni a szerzeteseit Kolozsvárról. A megosztott hírnek még nincs hivatalos alapja, még csak szóbeszéd, de arra készteti Mártonfit, hogy készenléti állapotban legyen, és abban az esetben, ha a szóbeszéd igaznak bizonyul, megoldást jelentő javaslattal tudjon előállni. Ha ez megtörténne, írja, nagy hiányokat okozna a tanítás terén, mivel minden tanító szerzetes helyébe keresni kellene valakit, aki a tudásban és alkalmasságban megfelelő lenne a feladatra. Mártonfi arra az esetre, ha tényleg elmennének a piaristák, előrelátóan felvázolja, kik lennének azok a tanárok, akiket Erdély különböző katolikus gimnáziumaiból Kolozsvárra szeretne hozni. A hiány betöltésére olyan személyeket sorol fel, akiket nemcsak, hogy személyesen ismert, hanem akik alkalmasságáról meg is volt győződve. A javasolt tanárok között ott találjuk például Eder Józsefet és Dániel Imrét, Erdély elismert történészeit. Ha javaslata megvalósul, és a szerzetesek tényleg elhagyják Kolozsvárt, feltételezhetően magasabb szintre emelkedett volna a líceumi oktatás.

Mártonfi a lehetőségeket felmérve, azokban reménykedve, szinte előreszalad az eseményekben, és azt látja már megvalósulni, aminek az első lépéseit tették meg csupán. A konviktus és a szeminárium felállítása után következhetne az, amit szívében dédelget, amiért a Hell Miksa jezsuita csillagász által Kolozsváron alapított obszervatórium²⁴⁵ felszerelésére is annyit áldozott, vagyis az intézmény akadémiai címének visszaszerzése. Azzal a reménnyel válogatja össze a tanárokat, hogy a katolikus püspök, Batthyány Ignác jóvá fogja hagyni kinevezésüket, mindemellett megjegyzi, hogy *„bajos egy országnak a szerzetes reguláktól függeni.”* Kivételes gondolat ez egy exjezsuita részéről, aki az iskola életét függetlenítené a rend

²⁴³ A rektor Murányi István volt, akit már meg is bíztak azzal, hogy intézkedjék a konviktus épületeinek átvételéről. – Vö. JAKAB, 1888. 516.

²⁴⁴ JAKAB, 1888. 516–517.

²⁴⁵ Hell Miksa jezsuita szerzetes 1752–1755 között működött Kolozsváron. Vö. KISBÁN Emil: *Hell Miksa a magyar csillagász*, Kiadja a Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, Bp. 1942. 8.

előljárójától, és azt mindenféle regula elé helyezné.²⁴⁶ A Mártonfitól citált gondolatot a hivatalos felterjesztésekben fogjuk újra olvasni. Mivel a piaristáknak nem volt erdélyi tartományuk, hanem a magyarországi provinciálisnak tartoztak engedelmességgel, gyakran az erdélyi érdekekkel ellentétesen hozott döntést a rend előljárója.

A Mártonfi által javasolt tanárok a következők:

*„Igaz ugyan, hogy ha el fognak minnyáján menni, előre leszen holmi nehézség, minden hivataloknak ki pótlásában; kivált a Mathezisban, melyre ha Méltóságos Püspök Úr Ő Excellenciája az Astronomussát leg alább egy ideig ide nem engedi, a míg mások is készülhetnek, hirtelen nem tudom, kit találunk egészen alkalmazott. De a többire igen jó, és el készült emberink vannak; tudni illik: a Philisophiara Cserei Jóseff (ki ugyan az Aestheticát reméllette, de ennek is a Philosophia, kivált Phsihologia, és Ethica a fundamentuma, és annak idejében, mikor ez az új classis fel fog állíthatatni, aztot is fel vállalhattya). A Phisicára, és naturalis Historiára Eder. A Philologiára, és Historiára Daniel Imre. Ezekkel, tudom, betsületet vallunk. A Rhetoricara Lakatos; a Poesisra Szeredai Mihály; a Syntaxisra Simai, a Grammaticara Darnóti. A Principiara könnyen lehet találni; mert a Gymnasiumokat nem akarnám igen meg gyengíteni, mellyekből az említetteket is vennők. Reméllem, Mélt. Püspök Ur Ő Excellenciája is nem fog ellenkezni ezen gondolatommal. Az alsó Iskolák Professorai, mivel kisebb fizetések vagyon, könnyen fogják magokat pro gratuito vita a subregenségre interim resolválni. Alázatosan botsánatot kérek Excellentiádtól, hogy tsekély gondolatomat ily bátran ki nyilatkoztatom: de ennél jelenlétemben sem találnék kereslen jobbat. A Regenségekre is, ha valahol hibázni találnának, octoberben kapnak embereket; valamint a seminariumoknak való anticipációt is, mely iránt a Cassával, és Exactoratussal éppen most munkában vagyok, hogy a fundusok állapottjáról egész világosságban lehessenek”.*²⁴⁷

Mártonfi annak a megvalósításában, amit az országgyűlés kezdetén jelentésükben kidolgoztak, s a király is megerősített, lelkesen és buzgón munkálkodik. Kész terve van a grammatikai osztályoktól kezdve a líceumon keresztül még egy jövőendőbeli új klasszis felállításáig – a régensek, szubrégensek kinevezését is beleértve – minden nehézség megoldására. Már mindennek az anyagi vonzataival is foglalkozik, hiszen a fizetések megállapítása mellett azt is ki kellett bogoznia, hogy az ösztöndíjakká alakított pénzösszeg hogyan fordítható vissza, s vajon elegendő lesz-e a konviktusban elhelyezett ifjak eltartására.

²⁴⁶ Emlékeztet La Chalotais szavaira, aki hasonlóképpen, ám a jezsuitákról beszélve megkérdőjelezte hatékonyságukat a nevelés terén, amennyiben nem az államtól, a királytól, hanem szerzetük reguláitól, az előljárótól teszik függővé az oktatást és magukat. Vö. FINÁCSY, 1902. II. 8.

²⁴⁷ Mártonfi József levele Bánffy Györgyhöz, Szeben, 1791. szept. 12.

Mártonfi azt tervezte, hogy különböző helyszínekről gyűjti össze az általa kiválasztott tanárokat: Lakatos Antal és Simai Lukács marosvásárhelyi, Darnóti József, Cserei József és Eder József szebeni, Szereday Mihály pedig udvarhelyi tanár volt. Azáltal, hogy talál elég szakembert az esetleges tanárhiány pótlására, azt is bizonyítani kívánta, hogy Erdélyben van elég megfelelően képzett tanár; hogy azt a munkát, amelyet addig a kegyesrendiek végeztek, legalább ugyanolyan jól teljesíthessék.

A piaristák esetleges távozása esetén Mártonfi a megürült filozófiai²⁴⁸ katedrára a legnevesebb és legjobb szakembereket kinevezését remélte. A tervezet szerint a matematika tudományát nem más, mint Mártonfi Antal tanítaná, aki emellett a kolozsvári obszervatórium kelléktárát is felhasználhatná az ifjak oktatásában. Ez remek lehetőségnek ígérkezett abban, hogy a Mártonfi által megálmodott csillagda az asztronómia tanulmányozása által hasznára legyen a felsőoktatásnak. Cserei József, aki a filozófia tárgyán belül a pszichológia és etika tudományágak tanítója, alkalmasnak tűnt arra, hogy egy teljesen új tantárgyat is tanítson, az esztétikát. Eder József Károly a fizika és naturalis historia, illetve Dániel Imre a filológia és história tanítására nemcsak megfelelő tanár lett volna, hanem becsületére vált volna az erdélyi felsőoktatásnak.

Az esztétika bevezetésének tervéről bizonyosan nem először beszél Mártonfi Bánffy-nak. A levél megfogalmazásából az tűnik ki, hogy a filozófiai tárgyaknak az esztétikai katedrával való bővítése nem *ad hoc* ötlet, hanem szinte már közös terv is. Bánffy-nak csupán utal a tervre, hiszen már erről korábban is beszélhettek, a szóban forgó tanár, Cserei József pedig már felkészült a katedra elfoglalására, amennyiben a Mártonfi által felvázolt plánum sikerül. Ezért írja Mártonfi, hogy Cserei az esztétika tanítását reméli, de egyelőre a filozófiakatedrát kell elfoglalnia, amennyiben a felröppent hír ténylegessé válik. Az esztétikai nevelést a középfokú oktatásban is fontosnak tartotta Mártonfi. Részben ezt a célt szolgálja a görög nyelv tanulása is, amely által fejleszthető a diákok érzékenysége a szép iránt. A klasszikus szerzők olvasása a gimnáziumokban már nem egyszerűen a nyelv tanítása miatt fontos, hanem alkalmat adhat a tanárnak arra, hogy a művek tartalmára, nyelvi szépségére is felhívja tanítványai figyelmét.

A felsőoktatásban az esztétika tárgya a filozófiai fakultás harmadik évének anyagaként szerepelt Mártonfi elképzelése szerint,²⁴⁹ s ezáltal azoknak az oktatásában játszott volna fontos szerepet, akik tudományos képzésüket egyetemen készültek folytatni. Erről tanúskodik a közös munkálko-

²⁴⁸ A filozófiakatedrához tartozott a bölcseletnek, matematikának, fizikának és történelemnek az előadása. – Vö. BISZTRAY, 1941. 97–98.

²⁴⁹ Vö. TRÓCSÁNYI, 1978. 71.

dásnak azon szép eredménye, amelyet az országgyűlés kebelén belül mint a tanüggyel külön foglalkozó deputáció a *Synopsis*ban megfogalmaztak.²⁵⁰

A tartományfőnök felterjesztésére jónak látta a Kormányszék az ügyet a király elé vinni, hogy álláspontját a kialakult helyzetről előadhassa, s a további félreértéseknek elejét vegye. Jakab Elek *Kolozsvár történetében* témánk számára értékes iratokat mutat be,²⁵¹ ezek által a levelek tükrében kirajzolódni látszik az is, hogy Mártonfinak fontos szerepe lehetett mind az ügy bonyolításában, mind a felterjesztések szövegeinek megalkotásában.

Az 1791. szeptember 24-én a Kormányszék által írt felterjesztésben közlik a királlyal, hogy a konviktusok 1784-es eltörlésével több kegyesrendi tanár elhagyta Kolozsvárt, így az intézet mostani újraszervezésével, szükségessé vált más egyházi férfiak igénybevétele, mivel az oktatás ezekben az intézetekben nem kizárólagos joga a kegyesrendieknek. A Jakab által idézett felirat Mártonfinak a fent már említett gondolatát („*bajos egy országnak a szerzetes reguláktól függeni*”) tükrözi vissza, midőn azt olvassuk benne, hogy „*nem olyanak látszik a mostani idő, hogy a tudományok és ismeretek közlése csak bizonyos rendekhez köthessék, s minden másoktól elzárassék az út a tanszékekhez és tudományos tisztességhez. Helyesnek sem látszott, hogy a hazai ifjúság felügyelése s tanítása gondja ismeretlenekre s a véletlentől vagy a hazán kívüli tartományfőnöktől függő mesterekre bízassék, sőt szükségesnek látszott arra igyekezni, hogy ismeretes és jámbor férfiak választassanak, s ezután is ilyenek képeztesse ki előre, akikre a haza e nagy kincse nyugodtan bízható. Példák vannak rá, melyek ily lépéstől vissza tartották a kir. kormányzókat, ezek közt fő az, ami most is szem előtt van, hogy milyen nagy nehézségek közé bonyolódik a köznevelés ügye, ha külön egy rendre bízatik, midőn a szerzetesrendek sorsa, mint az emberi dolgokkal szokott megadni, a kormány és fejedelem változásánál vajmi bizonytalanra és változandóvá válik, s ha senki másnak alkalom nem adatik, hogy az ifjúság tanítására magát képesítse, kihalván vagy máshová rendeltetvén azon szerzet, melyre az ifjúság volt bízva, az iskolák és ifjak tanuló műhelyei rögtön mesterek és nevelők nélkül maradnak*”.

A Kormányszék érvelésében az idézett gondolatot alátámasztó leg-erősebb érvnek az számított, hogy a kolozsvári szerzetesek közül többel szemben kifogás merült fel erkölcsi és tudományos szempontból is. A király azonban – meghallgatva a piaristákat is – úgy döntött, hogy az övék maradjon a konviktus és szeminárium igazgatásának joga. Ez újabb bonyodalmakhoz vezetett, a tartományfőnök immár azt nem akarta elfogadni, hogy olyan jelölteket nevezzen meg, akik közül majd a Kormányszék döntse el, ki a legalkalmasabb a katedra betöltésére. Érvelése szerint ez az eljárás ellentétben áll a rend alárendeltségi és engedelmességi kötelességé-

²⁵⁰ A bizottság munkáját részletesen mutatja be Trócsányi, én is az ő munkáját veszem alapul.

²⁵¹ JAKAB, 1888. 518–529. A felterjesztés szövegét Jakab Elek fordítása szerint közöljük.

vel. Gyakorlatilag kész tények elé állította mind a Kormányszéket, mind a tanulmányi bizottságot, a tanárokat és a tanulókat.

A Kormányszék a provinciálisnak ezzel a magatartásával szembehe-lyezkedett, és elfogadhatatlannak tartva, hogy semmilyen beleszólása ne legyen abba, ki tanítja az erdélyi ifjúságot, újabb felterjesztést írt december 13-án a királynak. Az irat szövege azt a gondolatot bontja ki, amelyet Mártonfi a Bánffyhoz írt, december 12-i levelében megfogalmazott az ország-nak a szerzetesi szabályoktól való függéséről. Ezzel a gondolattal indul („mivel most követeléseik inkább a szerzetes rend, mint a közjó érdekében lassan-kint egyre növekedni látszanak...”²⁵²), ezt részletezi, bebizonyítva a provin-ciális követelésének alaptalanságát királyi rendeletekkel, és kifejtve, hogy mivel az ifjúság nevelése politikai feladat, nem sajátíthatja azt ki egyetlen rend sem. Ragaszkodik a Kormányszék ahhoz a jogához, hogy a rend ál-tal jelölt tanárok közül maga válassza ki a legalkalmasabbat, mivel az az eljárás, amelyet Perczel Imre provinciális javasol, miszerint azokat, akik nem válnak be, utólag is el lehet távolítani, már olyan károkat okozna az oktatásban, amelyeket csupán túl későn lehetne észrevenni, amikor már a baj bekövetkezett.²⁵³

A felirat legsúlyosabb pontja pontosan a Mártonfi-gondolat parafrázisa:

*„Valóban az, hogy az állam, őt illető ily fontos dologban egy vallási rend sza-bad tetszésétől s inkább a maga hasznára célzó magánrendszerétől függjön, a mí-velt népek között példa nélküli eset lenne, s az erdélyi katolikusokat ugyanazon törvények alatt élő más polgártársaiknál alábbvaló sorsra juttatná”.*²⁵⁴

A piarista tartományfőnökkel kialakult vitás helyzetet a december 28-i kancelláriai utasítás zárja. Ez a Kormányszéket megerősíti a jelöltek ki-nevezésében, a provinciálist pedig utasítja, hogy katedraüresedés eseté-ben az érvényben lévő rendeletek szerint járjon el. A piaristák maradtak tehát Kolozsváron, a Kormányszéknek pedig bele kellett törődnie abba, hogy idegen tanárok tanítják továbbra is az ifjúságot. A szeminárium az 1791–92-es tanévben a saját épületében elkezdte működését, igazgatásával a piarista Malinovits Ignác régenszt bízták meg, szubrégensek mellette Ro-hács János és Lengyel Domokos voltak.²⁵⁵

A piarista tartományfőnökkel kialakult konfliktus érzékenyen érintet-te a Kolozsváron tanító kegyesrendieket, akik a helyzetet saját szemszö-gükből tekintve úgy ítélték meg, hogy ellenük fordult a Főkormányszék, és el akarják őket távolítani az iskolából. Arra nem térünk újból ki, hogy a távozásuk ötletét maga a provinciális vetette fel, s a kompromisszumoktól

²⁵² JAKAB, 1888. 521–524.

²⁵³ Vö. uo.

²⁵⁴ Uo. 523.

²⁵⁵ Vö. BÍRÓ Vencel: *A Báthory–Apor Szeminárium története. 1579–1933.* Művelődés, Kolozs-vár, 2011. 43.

elzárkózva végül is a Főkörmányszéknek kellett magát a kegyesrendiek előljárójához szabnia. Ettől függetlenül az események létbizonytalansági érzést keltettek a tanároknban, akik bűnbakot keresve a régi, jól bevált érvelést vették elő, mindenért a volt jezsuitákat – köztük persze Mártonfit – okolva a számukra kedvezőtlenül alakuló helyzetért. A kegyesrendi tanárok közül Koppi Károly történelemtanár²⁵⁶ Teleki Sámuellel levelezve²⁵⁷ az ügyről sajtóságon személyes módon beszél. A piaristákkal szimpatizáló Teleki Koppi nézőpontjával azonosulva úgy érzi, meg kell védenie a kegyesrendi tanárokat azokkal szemben, akik távozásukat akarják.²⁵⁸ Koppi Károly szerint az exjeszuitákat ért támadások fő oka, hogy az általuk használt szerzők (Wolf a matematikában, Baumeister a logikában és metafizikában) nem jezsuiták, hanem „eretnekek”.²⁵⁹ Koppi meglátása egyfelől azt illusztrálja híven, hogy a piaristák 1776-os kolozsvári bevonulása által kialakult érzékeny helyzet, amelynek eredményeként az exjeszuitákat újból megfosztották a katedrájuktól, még a kilencvenes években is érezte a hatását. Másfelől pedig azt is bizonyítja, hogy a kegyesrendi tanárok, köztük Koppi is, sajátos belső magyarázatot építettek fel a konfliktus indoklására, s nem nyitottak a Főkörmányszék kezdeményezéseire. A Koppi által említett érv nem tűnik megalapozottnak, hiszen 1774-ben, amikor a piaristák még nem voltak jelen a kolozsvári iskolában, már tanítottak Baumeister műveiből,²⁶⁰ akkoriban pedig a jezsuiták működtek a bölcsészeti katedrákon, amiből azt következik, hogy később sem kifogásolhatták azt, amivel korábban ők maguk is éltek.

A piaristaügy továbbhúzódik...

A piaristák végül is nem hagyták el a várost, provinciálisuk azonban továbbra is olyan döntéseket hozott, amelyekkel keresztülhúzta az erdélyi tanulmányi bizottság terveit. 1793-ban ugyanis, amikor megüresedett a filozófiai katedra, az érvényben lévő szabályok alapján három jelöltet kellett volna ajánlania, azok közül a Főkörmányszék tiszte lett volna a bizottság közreműködésével eldönteni, ki a legmegfelelőbb az állásra. A katedra-üresedés éppen kapóra jött volna, ami a Mártonfi által előkészített tervet

²⁵⁶ Koppi Károlyról ld. BISZTRAY, 1941. 97–100.

²⁵⁷ Teleki Sámuel életéről és munkásságáról ld. DEÉ NAGY, 1997.

²⁵⁸ DEÉ NAGY, 1997. 110–114.

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Bizonyítja ezt egy Szereday Antal által írt felterjesztés, amelyben a királynőt kéri, hogy ne engedje meg azt, hogy Kolozsvárt a filozófiai előadásokon Baumeister műveit használják, mivel az Isten létét és a halhatatlanságot kétségbevonják, s a katolikus ifjúságot a vallásosságtól és a jó erkölcsöktől eltávolítják. György Lajos fordítása, Szereday Antal felterjesztése a királynéhoz, 1774. dec. 30. GYÉL, György hagyatéka, VI./11/b/3.

illeti, Cserei is készen állt arra, hogy a helyet elfoglalja. A bizottság is nagy részben elkészült már a javaslatok megbeszélésével, s így jó úton haladtak afelé, hogy azokat, amennyiben jóváhagyást nyernek a királytól, meg is valósítsák.

A plánum tehát nyilvános volt, a helyzet pedig éppen megfelelő módon alakult ahhoz, hogy életbe léptetését még a *Synopsis*²⁶¹ elküldése előtt megvalósítsák. Ám a piarista provinciális, aki mindettől távol, Magyarországról képtelen volt átlátni a kolozsvári helyzetet, s nem volt tudatában a bizottság jövőképeknek, egyetlen döntésével radikálisan megváltoztatta a már bizakodásra okot adó helyzetet. Azáltal, hogy már el is küldte a megüresedett katedra betöltésére a következő tanárt, aki szintén piarista volt, áthúzta Mártonfi számításait.

A katedraüresedést Esterházy János²⁶² kormányiszéki tanácsos, a tanulmányi bizottság tagja már jelentette Bécsben, és azt a kérést is közvetítette, hogy a versenyvizsgát meg lehessen tartani. Az új professzor hívatlan érkezése által fölöslegessé vált a versenyvizsga is. Mártonfi nehezen tudta elfogadni a tartományfőnök önhatalmú döntéseit, szerinte „*semmi képpen magát a Rendelésekhez szabni nem akarja, hanem csak a maga tetszése szerint kívánnia tenni a változtatásokat*”.²⁶³ A tanügy újítását és mindennemű változtatását Mártonfi csakis a törvényesség keretén belül látta megvalósíthatónak, úgy vélte, a provinciálisnak az egyéni elképzeléseit is ennek kellene alávetnie ahhoz, hogy az ifjúság érdekeit szolgálja.

Az új helyzetről ráadásul elég későn szerezhettek tudomást, mivel báró Jósika Antal, a kolozsvári királyi iskola igazgatója deputációban volt a havasokban, a provinciális levele nála hevert elolvasatlanul. A báró hazaérkezése előtt nem jutott el hozzájuk az új tanár érkezésének híre. Feltehető volt, hogy hivatalos úton nehezen intézhető saját elképzeléseik szerint a katedra ellátása. Attól féltek, hogy ha erről a helyzetről jelentést tesznek, akkor valószínűleg Bécsből azt az utasítást kapják, hogy az új tanár az adott körülmények között, amelyet súlyosbított a tanévkezdés közelsége, maradjon a helyén, és töltsse be az üres katedrát. A tervezett versenyvizsga reményében azonban ezt a jelentést nem írhatták meg, „*hogy sem ezen reménységnek úttya egészen el zárattassék, és valami tellyesen ellenkező válasz jőjjön, talám jobb volna a dolognak meg határozását akkorra halasztani, midőn*

²⁶¹ A mű címe: *Synopsis systemetis generalis scholarum publicarum M. Principatus Transylvaniae, excerpta e Protocollo Deputationis Regnicolaris Litterariae, e receptis nationibus et religionibus ordinatae*. A munkát részletesen bemutatták: Gál Kelemen: *Az 1791. évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. 43–48; György, 2009. 150–154; Trócsányi, 1978, 65–80.

²⁶² Esterházy János életéről röviden írt Hegyesy Vilmos. Ld. HEGYESY Vilmos: *Gróf Esterházy Kálmán élete*. Erdélyi Múzeum 1916. 9–11.

²⁶³ Kolozsvár, 1793. okt. 20.

a Regnicolaris Deputatio munkáját az Ország Ő Felségének fel fogja adni".²⁶⁴ A váratlan helyzet által kialakult kellemetlenséget Mártonfi úgy próbálta orvosolni, hogy megvárta az alkalmas időt arra, hogy a problémák kezelésére törvényes keretet maga az uralkodó adjon a tanüggyel foglalkozó *Regnicolaris Deputatio* munkája által.

A kérdés halasztásával egyfelől időt nyerhettek arra, hogy a helyzetet megfelelőképpen orvosolni tudják, másfelől pedig remélték, hogy a *Deputatio* javaslatainak elfogadásával ez a kényes ügy úgyis megoldódik. Mártonfi Kolozs vármegye főispánjának és a kolozsvári királyi iskola főigazgatójának, Jósika Antalnak²⁶⁵ a szavaira utal, akinek az a véleménye, hogy a kialakult helyzetről hallgatni kellene addig, amíg a korábban felküldött jelentésre a királytól válasz nem jön, s az új tanárral addig is el kell kezdeni az iskolát. A hallgatással így elkerülhető lenne, hogy a piarista tanárt végleg kinevezzék.

A *Regnicolaris Deputatiót*, amelyet az 1790/91. évi országgyűlés nevezett ki azzal a feladattal, hogy a tanüggyel kapcsolatos, függőben maradt kérdésekben a következő diétára törvényjavaslatokat készítsenek elő, pontosabban ennek a munkáját, Trócsányi Zsolt már részletesen bemutatta. Írásából fontosnak látjuk kiemelni, hogy felterjesztették annak a filozófiai karnak a tantervét, amelyre Mártonfi a levelében utal, illetve amelynek elindítását a projektumukban a piaristáktól függetlenül képzelték el.²⁶⁶

A filozófiai katedrával kapcsolatos terv, amelyről Mártonfi említést tesz Bánffy-nak, valószínűleg a filozófiai karnak a szerzetesi reguláktól mentes elindítása lehetett, amelyhez, azt remélték, a versenyvizsgával alkalmas tanárt találnak. Mivel a királytól még nem érkezett válasz, Mártonfi továbbra is reménykedett, hogy céljukat el tudják érni a piarista tartományfőnök közbelépése ellenére, s így magasabb színvonalra emelhetik a kolozsvári oktatást.

*„De mind ezekből tudom bizonyoson, hogy az Excellentiád böltssége, és a tudományokhoz, 's Hazához való szeretete jó kimenetelt fog találni. Én ezen alázatos tudósításomért, 's bátorságomért leg alább annyiban engedelmet érdemlek, hogy ez is némely alkalmatosságot adhat, a dolognak jobb el intézésére: jóllehet a sem volna talám méltatlan dolog, ha a Felséges Udvar a kérésünkre hajlik, hogy a P. Provincialis akaratosságával semmit sem gondolván, a projectum véghez menyen. Mellyek azonban Excellentiád által leg jobban folytattathatnak.”*²⁶⁷

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ PAPP Klára: Jósika Antal kolozsi főispán tervezete az erdélyi katolikus ifjúság oktatásáról. In: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2013, 148.

²⁶⁶ TRÓCSÁNYI, 1978. 71.

²⁶⁷ Uo.

A terv azonban nem valósult meg, a kancellárián röviden elintézték, és átléptek felette.²⁶⁸

A projektum

Az esztétika tárgyának bevezetéséről néhány év elteltével újra olvashatunk az országgyűlés tanügyi bizottsága központi munkájában. Bár a piaristák végül mégsem hagyták el Kolozsvárt, Mártonfi két év múltán sem állt el ettől a tervétől. Itt nem csupán egy tudományág oktatása volt a tét, hanem, hogy ezáltal felsőbb szinten a képzés folytatására is lehetőséget nyújtsanak.

Az elképzelés fontos része volt a tanárképzés, hiszen azáltal, hogy a világiak számára is biztosítják a katedrákat, a jövőbeli erdélyi professzoroknak is helyet adtak volna a különböző tudományokban való elmélyülésben. Erdély tudományos életét olyan tudósok képzésével támogatták volna, akik a tudományos társaságokban kifejtett tevékenységükkel elsősorban hazájuknak használnak. (Ennek a megvalósítását más területen is segítette Mártonfi, hiszen, amint már említettük, folyamatosan gondoskodott arról az obszervatóriumról, amelyet noviciátusi éveitől kezdve állandóan támogatott, fejlesztett.) Mártonfi tehát erről a tervéről akkor sem mondott le, amikor az országgyűlésen belül működő tanulmányi bizottság (*Deputatio litteraria*) által – amelynek ő is tagja volt – az 1793–1795 között tartott ülések²⁶⁹ eredményeként megírta azt a referátumot, amely az ifjúság nevelésének és oktatásának módját újra átgondolta.²⁷⁰ A bizottság²⁷¹ ugyanis a filozófiai fakultás addig tanított tárgyai mellé (filozófia, metafizika, felsőbb matematika, elméleti fizika) három új tantárgy bevezetését javasolta: az esztétikát, a magyar irodalmat és a pedagógiát. Az esztétikai nevelést már a Norma Regiában fontosnak nyilvánító Mártonfi ezt a tárgyat a felsőoktatásban is elengedhetetlennek tartotta. A terv szerint a pedagógia bevezetésével a tanárképzést alapoznák meg, amit egy jól felszerelt pedagógiai könyvtár tett volna teljessé.

Az esztétika végül is nem került a tanított tárgyak közé, csupán javaslat maradt, s a magyar irodalom tanításának bevezetésére is fél évszázadot kellett még várni.²⁷² A XIX. század közepén a magyar irodalom oktatása

²⁶⁸ Vö. uo. 79.

²⁶⁹ A Gál Kelemen által megjelölt 11 ülésnél Trócsányi szerint több is volt. Vö. TRÓCSÁNYI, 1978. 91.

²⁷⁰ Vö. GYÖRGY, 2009. 151–154.

²⁷¹ A bizottság összetétele: az elnök Esterházy János, tagjai pedig Mártonfi József, Cserei József, Wesselényi Farkas, Haller József, Pákei József, Szathmári Pap Mihály, Friedrich Rosenfeld, Johann Tartler. Vö. TRÓCSÁNYI, 1978. 47.

²⁷² Uo.

már más jelentett, mint amit a XVIII. század végén, amikor az irodalom fogalmát még sokkal tágabban értelmezték, illetve a hasznos, komoly tartalom tette irodalmi szempontból is értékesé az adott művet.²⁷³

A Bánffyknak írt levél ezen a ponton új színfoltot adhat az utókor számára abban a kényes vitában, ami a *Deputatio litteraria* által megbeszél, ülésekben megvitatott és szavakba foglalt referátumának szerzőségét illeti. A referensi szerepkör betöltésére hol az unitárius Pákei József,²⁷⁴ hol a katolikus Mártonfi bizonyul megfelelően felkészültnek a különböző történészek tanulmányaiban aszerint, hogy éppen kinek a gondolatait olvassák ki a sorokból. Gál Kelemen és György Lajos egyértelműen Mártonfit, Trócsányi Zsolt pedig inkább Pákei Józsefet látja a *Synopsis* szerzőjeként.

Ha feltételezzük, hogy Pákei, a bizottság unitárius jegyzője vetette lapra a bizottságban elhangzott gondolatokat, szokatlannak tűnhetik az, hogy a Norma Regiáról beszélve annak továbbgondolását olvashatjuk a szövegben, anélkül, hogy a protestánsok részéről már megszokott módon kifogást emelne ellene. A fenti levélben pedig bizonyítékát látjuk annak, hogy az esztétikai classis felállításának gondolata Mártonfitól származik. Mivel ez már bizonyítékot nyert a levélben, kézenfekvőnek tűnik, hogy a másik két tantárgy bevezetésének gondolatát is neki tulajdonítsuk. Ezt a gondolatot támasztja alá az, hogy a *Synopsis* szövege megtalálható egy Mártonfi által írt kéziratgyűjteményben, amely Kolozsváron a Központi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található.²⁷⁵

Kitekintés a tanügyi témából

A Bánffyknak írt levelekből még csupán egyre hívnám fel a figyelmet. Bár ez tartalmában kifelé mutat a tanügyi kérdéskörből, mégis olyan gondolatokat tartalmaz, amelyeket Mártonfi az oktatás céljának megfogalmazásában többször is hangoztatott. Az 1792. március 7-én írt, Bánffyhoz szóló levelében, akit a határőrök ügyét tárgyaló bizottság elnökévé neveztek ki, bátorodik egy olyan forrásanyagot ajánlani, amellyel e témában a kormányzó hiteles információkat nyerhet. A Mártonfi által értékesnek ítélt kézirat Somlyai János tanácsosé, akinek az utódja, az ugyanazon nevű

²⁷³ ALSZEGHY Zsolt: *A könyv és olvasója*. In: Magyar művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. 1942.

²⁷⁴ Érdekessége a bizottság vegyes vallási összetételének, hogy az unitáriusok ekkor még ki voltak zárva az ugyancsak vegyes vallási összetételű cenzúrai bizottságból, s csupán 1798-ban kapnak képviselőt, pontosan Pákei személyében, a másik három bevett egyház tagjai mellett.

²⁷⁵ Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, vagyis Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” (BCU), MS. 354. Ezúttal szeretném megköszönni Pintér Márta Zsuzsannának, hogy felhívta a figyelmemet a szöveg lelőhelyére.

Somlyai János secretarius volt a Főkormányshéknél. Bánffyknak, aki a Kéziratkiadó Társaság elöljárója is volt, a forráskiadás rejtett céljával hívhatta fel figyelmét Mártonfi erre a műre. A többi, Erdélyről szóló, ismert történelmi munka mellett a kéziratot érdemesnek tartotta arra, hogy a múlt eseményeinek a felvázolásával hiteles képet lehessen alkotni XVII. századi történelmünkről. A kéziratot nem adták ki, nem is vált ismertté, a mai napig nem készült róla (tudomásom szerint) olyan tanulmány, amely elhelyezte volna a történetírás folyamatában. A *Historia Transylvaniae* cím alatt a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban lévő munka csonkán, csupán a második kötetével várja, hogy latinul tudó kutatók feltárják. Mártonfi, aki a múlt ismeretét fontosnak tartja a jelen megalkotásában, hazáját úgy akarja szolgálni, hogy segítséget nyújt a múltunkról szóló források ismertetésében.

„Hogy az Egek Excellentiádat Hazánk boldogsága munkálására különös gondviseléssel választották, a több számtalan példák között abból is észre vehetni, hogy azon nagy Commissionak Praesidiuma Excellentiára bízott, mely a határbéli vitézlkö iránt fog tartatni. Ezen dologra nézve jóllehet tudom, hogy Excellentiának mint a dolgok folyása isméretes, mint pedig az azokhoz tartozandó irások kezébe fognak menni; még is nem tartottam éppen haszontalannak, alázatosan jelenteni, hogy az Udvari Consiliarius Somlyai Úr ezekről szép irásokat hagyott vól, mellyek most az Udvari Secretarius Somlyai Úr²⁷⁶ kezében vannak. Ezek a többivel egygyütt talál, leg alább pro historica rei notitia, valamit használni fognak. Én, ki minden Pólgárt kötelesnek tartok a Haza szolgálattjára, de tsak a törvény, és igasság szerént; mivel egyéb képpen a jelenvaló dologban nem szolgálhatok, talál ezen jó indulatom által Excellentiának leg alább botsánattyát meg nyerem, hogy aztot bátorodom e félékre emlékeztetni, a ki mindent leg jobban tud, 's leg jobban kíván kormányozni.”²⁷⁷

Mártonfi szerint tehát a jelent a múlt tanulmányozása által a kéziratok és történelmi művek megismerésével lehet/kell megérteni. Önreflexív gondolatai beleépíthetőek abba az egységes Mártonfi-képbe, amelyben mind főigazgatói, mind cenzori minőségéről beszélve azt látjuk, hogy számára a haza szolgálata elsődleges polgári kötelességnek számít, amelyet a törvényesség keretein belül tart helyesnek.

Tudatában annak, hogy a fenti gondolat továbbszövése átlépi azt a keretet, amelyet a dolgozatnak szántam, csupán a *memento* kedvéért idéznék itt fel egy jelenetet. Jakab Elek írja, nem kis lelkesedéssel, Mártonfinak a történetíráshoz és a kéziratkiadáshoz való viszonyáról:

„A történetirodalom barátait, kiválóan pedig Kolozsvár mívelt közönségét kellemesen fogja érdekelni Mártonffi József róm. kath. püspöknek 1809. a febr. 6-ki közgyűlésen tárgyalt levele, mellyel a püspöki levéltárban talált: »Kolozsvár leírá-

²⁷⁶ Somlyai Jánosról lehet szó. Az 1787-es tiszti névtárban szerepel mint secretarius.

²⁷⁷ Kolozsvár, 1792. márc. 7.

sa« [*Descriptio Civitatis Claudiopolis*] című két kéziratot oly megjegyzéssel adta vissza, hogy ha érette gróf Batthyány Ignác püspök előde fizetett volna, fordíttassék meg; továbbá jelentette: »hogy ha valaki találná, aki Kolozsvárról egy pontos, teljes és diplomákkal megerősített munkát készítené, maga segedelmét nem vonná meg tőle.« A város e kéziratokat köszönettel fogadta, fizetés érettök nem volt, ami pedig a város említett módon való leírását illeti, mihelyt azt teljesíteni valaki magát ajánlja, a tanács ő excellenciáját róla tudósítani fogja. Íme a tudós magyar püspök, csaknem egy századdal előzte meg korát, úgy óhajtván megírati Kolozsvár Történetét, amint a mai irodalmi színvonal és mérték kívánja, s amint tényleges írója is megkísérelte. Ha, a nagy tudományú s erős hazafiúi érzelmű főpap ma élne! Lenne e Város-Leírásra hihetően sok ellenészrevétele, de tán olyan is igen, a mi neki, mint lelkes hazafinak s valódi tudósnek örömet okozna... !”²⁷⁸

Jakab Elek vélhetően saját városleírására gondol, mikor azt Mártonfi elképzelt megítélése alá helyezi. Mártonfi történelmileg hiteles, oklevelekre alapozó tudományos és alapos munkát vár el attól a történésztől, aki az általa felajánlott kéziratot méltó módon használná fel a Kolozsvár történelmének megírásánál.²⁷⁹ A történetírást ilyen feltételek mellett támogatni kész Mártonfi tanújelét adja mecénási minősége mellett a kéziratok ismeretének. Talán már ez is megmagyarázza azt, hogy honnan merítette azt az alapos történelmi ismeretet, amelyet a Schlözer-üggyel kapcsolatosan vagy akár a cenzori jelentéseivel kapcsolatban emleget a szakirodalom. Minderről azonban később lesz szó.

Mártonfi Bánffyhoz írt leveleinek csupán azon részéről beszéltem, amelyek érintik a tanulmányi bizottsági munkáját, illetve az oktatás ügye iránti elköteleződését árulják el még abban a periódusban is, amikor már nem volt tanfelügyelő. Többi levelét majd más vonatkozásban kívánom feltárni. Tanfelügyelői munkája eddig sem volt ismeretlen, hiszen György Lajos részletesen bemutatta, ezért csupán árnyalni szerettem volna azt a képet, amelyet róla már kialakítottak.

²⁷⁸ JAKAB, 1888. 812–813.

²⁷⁹ Kolozsvárról Aranka György Társasága is beszerzett két kéziratot, amelyeknek a címét Az erdélyi kézírásban lévő történetíróknak újabb és bővebb lajstromában megjelentették: *Res Claudiopolitanorum, Kolozsvár Le-írása. Vö. A' Magyar nyelv-mívelő Társaság' Munkáinak első Darabja.* Szeben, Hochmeister Márton. 204.

A Közöséges rendtartás

1779-ben, amikor Mártonfit kinevezték a nemzeti iskolák tanfelügyelőjévé, a tanügyet Erdélyben a Gubernium irányította, élén Brukenthal Sámuellel. A kebelében működő tanulmányi bizottság feladata az volt, hogy előkészítse a királyi rendeletek megvalósítását, illetve kidolgozza az ezzel kapcsolatos javaslatokat. A bizottság, amelynek elnöke a katolikus püspök, Kollonitz László, hetente tartott gyűléseiben a tanüggyel kapcsolatos kérdéseket vitatta meg, s a felmerülő problémákra kereste a megoldást. A nemzeti iskolák felügyelője köteles volt a felelőssége alá tartozó iskolákat meglátogatni, *„a szabályzatok és rendeletek végrehajtását ellenőrizni, az oktatás módját és eredményét megfigyelni, s a tapasztalatokhoz képest intézkedni vagy a fennforgó ügyet felsőbb elhatározás alá bocsátani”*.²⁸⁰

A kinevezési okirat 12 pontban határozta meg a vizitációk alatti vizsgálati szempontokat. A György Lajos hagyatékában fennmaradt bizottsági jegyzőkönyv másolata őrizte meg számunkra a Mártonfi Józsefnek adott, az iskolalátogatásokra érvényes utasításokat:

„Az 1779. október 20-án kelt 1300. számú kir. rendelet meghagyása szerint Mártonfi Józsefnek iskolalátogatásai során a következő kérdésekre kellett vizsgálatait elsősorban kiterjesztenie:

Egyes helyeken ki az iskola prefektusa, s hogyan tesz eleget tisztének?

A tanítók, földesurak és az alárendeltek hol és hogyan viselkednek az iskolai intézménnyel szemben?

Az iskolai intézmény terjesztése elé milyen akadályok tornyosulnak?

Az iskolaépületek emelését és javítását hol hanyagolják el, és hol vonják meg a tanítóktól a járandóságot?

Hogyan lehetne elősegíteni az iskolaügy megjavítását?

Kik azok a plébánosok, hitoktatók, tanítók, kik az iskolaügy érdekében kifejtett szorgalmukkal, buzgalmukkal kitűnnek, és elismerésre méltóknak mutatkoznak?

Kik azok a tanítók, kik tisztüket annyira elhanyagolják, hogy büntetést vagy elmozdítást érdemelnek?

Ismétlő órák tartatnak-e?

A gyermekeket a földesurak és szülők elvonják-e az iskolától?

A gyermekek, akikért kegyes alapítványokból vagy máshonnan a tanítónak valami ellátmányt fizetnek, lelkiismeretes és jó oktatásban részesülnek-e?

Vannak-e a szegény gyermekek ruházatára, iskolai könyvekre vagy jutalmazásra szolgáló alapítványok, s azok hogyan teljesítik rendeltetésüket?

*Milyen előhaladás észlelhető a hitoktatásban, ahol az be van vezetve?”*²⁸¹

²⁸⁰ FINÁ CZY, 1899–1902. II. 184; ugyanerről GYÖRGY, 2009. 117.

²⁸¹ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

A vizitációk erdélyi szabályzata nagy részben megegyezik a Felbiger által írt *Allgemeine Schulordnung* 18. paragrafusában leírt követelményekkel. A Bécsben kiadott iskolai rendelet hat pontból áll, s lényegileg ugyanazt tartalmazza, mint amit 1779-ben a Mártonfinak előírt 12 pont első része határoz meg:

Wo, und in welchen Punkten wider diese Landschul-Ordnung von Magistraten, Herrschaften, und Unterthanen gehandelt werde.

Was für Hindernisse dem guten Fortgange des Schulwesens im Wege liegen.

Ob, oder wo etwa nicht die nöthige Erbauung, oder Reparationen der Schulgebäude vorgenommen, ingleichen wo den Schulbedienten ihre Gebühr gereicht Erde.

Was zu besserer Einrichtung des Schulwesens dienlich wäre.

Welche Pfarrer, Bikarien, Katecheten und Schulmeister sich durch ihren Fleiß, und Eiser um das Schulwesen besonders hervorthun, und einer Belohnung würdig gemacht haben.

Welche Schulmeister ohre Pflichten vernachlässigen, oder etwa gar unverbesserlich, mithin zu betrafen, oder gar abzuseßen wären.

A *Schulordnung*ból hiányzó, de az erdélyi rendeletben megtalálható pontokat az erdélyi iskolai helyzet feltérképezésének céljával rendelték el, tekintettel arra, hogy már 1773-tól kezdve erőfeszítéseket tettek az új módszer bevezetésére. A szebeni normális iskola valamelyest kielégítő működésén kívül azonban Erdélyben 1779-ig a nemzeti iskolának a normális módszerrel való megismertetésében kevés eredményt tudtak elérni. A vizitációs szabályzat kifejezetten az erdélyi viszonyokra vonatkozó kérdései a bécsi-eknek az itteni iskolai helyzetre vonatkozó tájékoztatlanságát árulják el. Sem az iskolai hitoktatást, sem az ismétlő órákat nem lehetett még számon kérni, hiszen ezeket Mártonfi csak ezután kezdte megszervezni.

A nemzeti iskolák felügyelői kevés fogódzót kaptak a *Ratió*n keresztül munkájuk végzéséhez. Ebben kis rész foglalkozott a népoktatással, s az is inkább növelni látszott a bizonytalanságot, mintsem egy olyan segítséget nyújtott volna, amely kimerítően tárgyalja a tennivalókat. Ennek megfelelően Mártonfinak sem adhatott kielégítő segítséget a *Ratio Educationis* munkája végzésében. Annál inkább segíthette Felbiger, akivel Pozsonyban értekezve jobban megismerhette annak gazdagon kidolgozott tankönyveit, módszerkönyveit és utasításait, illetve szabályzatait, amelyek nemcsak megjelentek nyomtatásban, hanem életbe is léptek.²⁸² Világosan láthatta tehát azt, hogy milyen elvárásnak kell megfelelnie az erdélyi népoktatásnak, illetve milyen hiány tapasztalható ezzel szemben az iskolákban.

²⁸² Vö. FINÁCZY, 1899–1902. II. 276.

Mártonfi József 1776-ban került Szebenbe, ahova a királynő azért rendelte, hogy az általa létesített normális iskolában matematikát tanítson. Itt már kapcsolatba léphetett az új módszerrel, amelynek népszerűsítésére Mária Terézia Grieb András pátert küldte Szebenbe. Míg Magyarországon a tankerületek felügyelői közös tanácskozásban 1778-ban létrehozták a nyomtatásban meg nem jelent *Projectum Budense* szövegét, amely részletesen taglalta mindazt, ami a népiskolák működéséhez szükséges volt,²⁸³ Erdélyben még csak kísérleteket tettek az új norma bevezetésére.

Mártonfinak szebeni tanári működése alatt az új módszer szerint kellett tanítania; ezt Grieb Andrástól, illetve Delpini pátertől alkalma is volt elsajátítani.²⁸⁴ Az új norma, amely nem volt más, mint a Felbiger-féle módszer, bizonyosan elnyerhette a tetszését, és immár nemcsak kötelességből, hanem meggyőződésből is követhette az újszerű metódust. Elköteleződése abból is látszik, hogy tanári tevékenysége megkezdése után nyolc évvel megjelentetett *Közönséges rendtartás a falusi iskolák számára* még a címében is követi Felbiger *Allgemeine Schulordnung*-ját.²⁸⁵

Mártonfi József a Felbigerrel való személyes találkozás előtt már megismerte a mester tanítási eljárásait. A *Schulordnung*-ot az erdélyi viszonyokhoz alkalmazni és a szebeni normális iskolába²⁸⁶ bevezetni köteles Grieb András erőfeszítéseit Delpinin kívül talán egyedüli személyként segítette,

²⁸³ Fináczy bemutatja nagyméretű könyvében a *Projectum Budensae* által előírt tantervet, amely szerint a tanítandó tárgyak osztályonként a következők:

„A tanterv vázlata. I. osztály: vallástan, iskolai szabályok, olvasás (három nyelven) és írás. II. osztály: vallástan, iskolai szabályok, olvasás (a tisztas polgári életéről és a háztartásról szóló olvasmányokból), írás, számtan (a gyakorlati élettel való vonatkozásaiban). III. osztály: vallástan, evangéliumok, bibliai történet, olvasmány, helyesírás, számtan (a négy alapművelet; hazai súlyok, mértékek, pénznekem), az anyanyelv »syntaxisa«. IV. osztály: vallástan, evangéliumok, bibliai történetek, olvasmány, írás (szépírás és helyesírás), számtan (arithmeticae nobiliores evolvere calculos); ausztriai súlyok, mértékek és pénznekem; az anyanyelv syntaxisa; fogalmazás (két nyelven); a latin nyelv elemei. — Ezekhez járulnak a rendkívüli tárgyak (hazai történet, topographia, rajz, zene stb.)” – Uo. 279.

²⁸⁴ Mária Terézia alapítólevelének 5. pontjában nevezi ki Delpini volt jezsuitát erre a tisztségre, mivel már korábban is ebben az ügyben nagy segítségére szolgált: „Mivel e Házban leginkább az istenfélelmet kell ápolni, és így a zsenge ifjúságot nemcsak az oktatás útján, hanem példákkal is erre kell nevelni, e Ház belő felügyeletét és előjáróságát helyesnek tartottuk az említett Delpini atya és a tisztségben való utódai hűségére, buzgóságára, örködésére bízni nemcsak a lelki, hanem a háztartási ügyekben is...”. Vö. BENKŐ József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. II. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999, 354.

²⁸⁵ Mária Terézia, miután a Hägelin és Martini által javasolt reformok nem hozták meg a kellő eredményt, II. Frigyes engedélyével Bécsbe hivatja 1774-ben Felbiger János Ignácot, a Sziléziában található sagani kolostor apátját, hogy újjászervezze az ausztriai iskolákat is. Első alkotása Felbigernek az *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivial-schulen*, melyet Bécsben jelentetett meg 1774-ben. – Vö. FINÁ CZY, 1899–1902. II. 47.

²⁸⁶ Az udvari kancellária 1773-ban rendelte el Szebenben a normális iskola felállítását. – Vö. GYÖRGY, 2009. 109.

amikor a számára kötelező tárgy²⁸⁷ mellett bevezette a mértan és építészet tanítását is az iskolába. A szebeni normális iskola feladata volt a tanítók átképzése is a normális módszer előírása és a királynő 1775-ös rendelete alapján, amellyel a normális módszer erdélyi bevezetését rendelte el.²⁸⁸

Mártonfi a kötelező számtanon kívül az ifjaknak a mértant és építészetet is megtanította. Tanításának színvonala a normális iskola szintje fölé nőtt, s ezzel nem elismerést, hanem ellenkezést váltott ki környezetéből. Fölöslegesnek és eltúlzottnak ítélték törekvéseit, s megkérdőjelezték pedagógiai eljárásainak szakszerűségét. Véleményüket, hogy ezekre az ismeretekre a gyerekeknek nincs szükségük, bírálatként hangoztatták. Ő azonban nemcsak ismereteket adott át, hanem az új eszmék szellemében megszerettette a tudományokat tanítványaival, akiket a tudásszomj mellett a tanáruk iránti lelkesedés is motivált a tanulásban. Benkő Józsefhez írt levelében vall erről, sikeréről a tőle megszokott módon szűkszavúan beszélve. A Szebenben 1779. augusztus 5-én írt levél eddig ismeretlen tényként tárja fel az iskolában folyt oktatás eredményességét, ebből következik itt egy részlet György Lajos átiratában:

„Accipe itaque pauca, quae de Orphanotrophia R. T. missurum me receperam. Et imprimis quidem tria illa diplomata, ea, quae in Authographis exarata reperi, orthographia adcurate descripta. De ipso Orphanotrophio, nisi alia me impetrent, addenda quaedam censerem; eorum cumprimis in gratiam, qui cum ipsi nihil admodum magni in rem publicam conferant, neque tantae domus in ipsis veluti cunabulis formandae, haecque, ac talis Juventutis educandae onera perspiciant, maxima tamen quaeque ad tribunal suae criseos reuocare, ac ad suam trutinam expendere solent. Sed quid Apologiis apud eos profruas, qui non rare, sed praeoccupato anno, praejudicatisque opinionibus durant? Quae ad educationem Juventutis hac in domo in diplomate Regio scripta vides, ea diligenter, imo emendate hic tractant. Ipsa adeo Geometria, Architectonicaque studia plus, quam fortasse apud hujusmodi pueros quaeras, florent. Excellentes jam aliquot hinc tam Gymnasiis,

²⁸⁷ A Fináczy által leírtakat majdnem szó szerint összefoglalva Ausztriában, a Felbiger-féle nemzeti iskolában a következő tantárgyakat tanították: a falusi iskolák tárgyai a hit- és erkölcsstan, olvasás, írás, a négy számolási alpművelet, a hármasszabály, néhány rövid útmutatás a becsületes életmódhoz és gazdálkodáshoz; az elemi fő- vagy városi iskoláknak két vagy három tanítójuk van, kik a falusi iskolák anyagán felül a jövőendő polgári elemnek, a gazdáknak, iparosoknak és kézműveseknek szükségleteihez képest még a latin nyelv elemeit (de csak a nagyobb városokban), a német fogalmazást, a háztartás és mezőgazdaság alapvonalait, a földrajz és történelem elemeit tanítják. A bécsi normális iskolában ezenkívül a III. osztályban tanulták a bölceleti és keresztény erkölcsant, a szépírást, a német fogalmazást, a matematikai és politikai földrajzot (különösen az európai államokét), a hazai (osztrák) és egyetemes történetet, a művészetek és mesterségek ismertetését, a mértant és a számtant. A normális iskola negyedik osztálya volt a tulajdonképpeni tanítóképző, melyben kizárólag a módszer elméletét és gyakorlatát sajátították el a növendékek. – Vö. FINÁ CZY, 1899–1902. II. 48–49.

²⁸⁸ GYÉL, Püspöki Levéltár 69-1775, valamint György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

quae Limitaneae militiae, artificisne dati sunt, tametsi Magistris Transilvaniae toti nondum haec domus prouiderit: quod intra 10, 11ae annorum intervallorum a pueris quis speret? et a pueris quidem, plerumque talibus ut quibus, ut ita dicam, homines primum, Xtianos, ac denique Germanos effingere debeas. Haec idcirco tibi, V. C. ut de eorum sermonibus iudicare possis, qui otio ad aliena impugnanda abutuntur. Quid tuis pro Patria laboribus nobilius, quid excellentius? et tamen vel quia talis es, scito tibi non defuturos obtractatores. Hoc quoque genus inuenitur, inquit Apuleius,²⁸⁹ qui meliores obtretractare maluit, quam imitari, et quorum similitudinem desperent, eorundem adfurent similitatem: scilicet, ut qui suo nomine obseueri sunt, aliorum innotescant”.²⁹⁰

A levélrészlet bemutatja az erdélyi magisztrátusoknak az oktatásról vallott nézetét, amely szerint az iskolának elsősorban emberré, másodsorban kereszténnyé és harmadsorban németté kell formálnia növendékeit. A felsorolt értékrend alapján az elemi oktatás fő célja, még a normális iskolában is, a felekezetiiség elvének érvényesítése. Ebben a szellemben az elemi ismeretek átadása mellett a legfontosabb a hit tanítása és a vallásstan.²⁹¹ A növendékeket a katolikus vallásban megerősítő oktatás másik célja az, hogy a német nyelv elsajátítása mellett a királynő hú alattvalóivá formálja az ifjúságot. Mártonfi, a levélrészlet alapján ítélve, szembesülhetett azzal az értetlenséggel, amellyel, a rendeletek által kötelező módon alkalmazandó normális módszer követelte tantárgyak előírása ellenére fölöslegesnek, sőt elvetendőnek ítélték a mértan és az architektúra tudományának oktatását 10–11 éves diákok számára. Egyszerre kérdőjelezték meg a tanulók képességét és a tantárgyak szükségességét. Szembekerült tehát egymással a régi, a tanítási rendszert változtatni nem akaró, azt megkövült állapotában is jónak tartó konzervatív szemlélet azzal az új pedagógiai magatartással, amely a gyermekekben meglátja annak a lehetőségét, hogy a különböző tudományágakat a saját szintjükön bemutatva, azt olyan módon

²⁸⁹ Az eredeti szövegrészlet: „Si quis forte in hoc pulcherrimo coetu ex illis inuisoribus meis malignus sedet, quoniam, ut in magna civitate, hoc quoque genus inevitatur, qui meliores obtretractare malint quam imitari et, quorum similitudinem desperent, eorundem adfectent similitatem, scilicet uti, qui suo nomine obscuri sunt, meo innotescant.” – Apuleius Complete Works, Delphi Classics, Ancient Classics Series, Metamorphoses, William Adlington translation, 1566, Florida, IX. paragrafus (Hozzáférés: 2017. márc. 12.: <https://books.google.ro/books?id=HrEBgAAQBAJ&pg=PT1038&lpg=PT1038#v=onepage&q&f=false>) Ennek a résznek az angol fordítását közli Samuel Taylor Coleridge: „Persons may always be found who prefer to abuse rather than imitate persons better than themselves, and since they cannot be like them, affect to hate them. They do this of course in order to illuminate the obscurity that shrouds their own names by the splendour that falls from mine.” The Notebooks of Samuel Taylor Coleridge, Edited by Kathleen Coburn and Merton Christensen, Volume 4, 1819-1826, Notes, Routledge, London, 145. o. (Hozzáférés: 2017. márc. 12.: <https://books.google.ro/books?id=WeqIAgAAQBAJ&pg=PA145&lpg=PA145#v=onepage&q&f=false>)

²⁹⁰ A levelet György Lajos átiratában közlöm. Vö. György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

²⁹¹ Vö. erről FINÁCZY, 1899–1902, I. 246–247.

értesse meg velük, hogy a tanulás folyamata szinte szórakozássá váljék. A régi rendszer elavulását, az új eszmék iránti fogékonyságot érzékeljük a Mártonfi szavaiban. Az új szemlélet győzelmét jelzi előre a diákokat aktívan a tanítás folyamatába bevonó, azt örömteli tevékenységgé alakító tanári gyakorlat, amely talán éppen La Chalotais-nak a nemzeti oktatásról írt esszéjéből gyökerezve vele együtt vallhatná: „Kérdezem ezért, tényleg nehéz-e ezeket a dolgokat megtanítani, vagy ezek talán inkább hasznosan és kellemesen felüdítenek?”²⁹² La Chalotais bíráló szavakkal folytatja véleményét, miszerint általános az az előítélet, hogy ezeket a tudományokat nem lehet a gyerekeknek megtanítani, de ugyanakkor már hatévesen olyan grammatikai könyveket adnak a kezükbe, amelyek tele vannak elvont nyelvtani fogalmakkal.²⁹³ Mártonfi, aki ismerte a La Chalotais Esszéjét, nyilván nem azonosulhatott a jezsuita iskolai rendszert elítélő szavakkal, de a francia íróhoz hasonlóan a 10–11 éves diákok értelmi kompetenciájához képest megvalósíthatónak látta az empirikus alapon felépített, elvont tudományos fogalmak bevezetését az új pedagógiai eszmék szellemében.

Mártonfi pedagógiai rátermettségét és tudományos felkészültségét bizonyítja az az egyedülálló teljesítmény, hogy tankönyvek és felszerelés hiányában is úgy tanította a geometriát és architektúrát, hogy az ismeretek átadásán felül ezek a tudományok itt virágoztak, mivel a növendékeivel (s ez a legjobb eredménye) nemcsak megismertette, hanem meg is szeretettette ezeket a tárgyakat.

A Mártonfi által követett tudományos cél sehogy sem fért bele abba a credóba, amelyet előljárói a tanításról vallottak. Lendületét nem törték meg a kritikák, folytatta lelkiismeretes munkáját, amelynek többek között az lett az eredménye, hogy amire a környezete is megértett az oktatás átalakítására, addigra Szebenben már működőképpé tette ezeknek a tudományoknak az oktatását. Így 1782-ben, amikor elrendelték a normális iskola IV. osztályának létrehozását azok számára, akik nem tanulnak tovább, gyakorlatilag a geometrián és architektúrán kívül már csak a rajzzal összekötött mechanikát kellett bevezetnie.

Felbiger hatása érezhető Mártonfi *Közönséges Rendtartás mely a falusi iskolák számára a Felséges Királyi parantsolatokból egybe szedetett*²⁹⁴ című, 1784-ben Szebenben Hochmeister Mártonnál kinyomtatott írásában is. A cím tanúsága szerint a szöveg azokat a rendeleteket foglalja össze, amelyek a falusi iskolák megszervezésével voltak kapcsolatosak. A *Rendtartás* így

²⁹² „...je demande si ce sont là des études pénibles, ou si ce sont des récréations utiles & agréables.” Vö. Louis-René de la CHALOTAIS: *Essai d'Education Nationale ou Plan d'Etudes pour la Jeunesse*. Geneve. 1763. 95.

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ A Mártonfi-szöveget György Lajos részletesen bemutatta. Vö. GYÖRGY, 2009. 128–130. A *Rendtartás* szövegét betűhíven közölte FAZAKAS, 2003. 124–131.

módon nem egyéni pedagógiai nézetek népszerűsítésére vállalkozik, hanem arra, hogy magyar nyelven könnyen befogadhatóvá, használhatóvá tegye minden falusi tanító számára azt az elvárás, amelyről már több mint egy évtizede a bécsi udvar által kiadott rendeletek szólnak. A *Normával* szemben, amelynek a nyelve latin, a magyar nyelven írt nyomtatvány azt a tudatos törekvést jelzi, hogy minden tanító magát és tanítói tevékenységét ehhez a szabályzathoz szabja. A szöveg alapján okunk van azt feltételezni, hogy Mártonfi azt is tervezte, hogy a Felbiger módszertani kézikönyvét is kiadja magyar nyelven, hogy ezáltal is megkönnyítse az új módszer helyes használatát. Erről Mártonfi a *Rendtartás* 12. pontjában tesz említést: „A jó tanításnak mesterségéről, és a mestereknek egyéb kötelességeiről bővebb oktatás fog az ők számukra az arra rendeltetett könyvben kiadni, melyet követni szoros kötelességek lesznek”.²⁹⁵ Talán emiatt is hagyta ki a szövegből az *Allgemeine Schulordnung* 8. pontját, amely a tanítás mikéntjéről beszél. A szóban forgó módszertani könyv kiadására végül mégsem került sor tudomásunk szerint.

Mártonfi a *Rendtartás* szövegében egyfelől hűen követi azokat a pontokat, amelyek az *Allgemeine Schulordnung*-ban a falusi és kisebb mezővárosi iskolákról szólnak, másfelől pedig a hazai viszonyokra alkalmazta a bécsi normát. Így Felbiger 24 pontos szabályzatát, kihagyva a falusi iskolákra nem vonatkozó regulákat, 20 pontban foglalta össze. Ezzel kapcsolatban felmerülhet az a kérdés, miért nem öt évvel a nyomtatvány megjelenése előtt adta ki a művét, amikor kinevezték tanfelügyelőnek, hiszen az új normának az erdélyi viszonyokhoz való alkalmazása szándéka már 1774-ben kifejezést nyert, amikor Grieb Andrást Szebenbe küldték Bécsből. Mártonfi pedig, ha korábban nem is, 1776-ban valószínűleg már megismerkedett Felbiger iskolai rendszerével.

Mártonfi első kiszállása alatti tapasztalatai szerint néhány települést kivéve, ahol a tanító már elvégezte a szebeni normális iskolát, a legtöbb helyen még a városi előjárók sem ismerték a normális iskola létesítésére vonatkozó királyi rendeleteket. Eredményes intézkedései hatásaként változott meg az iskolák helyzete azokon a településeken, ahol az épület hiánya vagy rozoga állapota miatt nem folytathott megfelelő módon a tanítás.²⁹⁶ Abban a helyzetben, amelyben Mártonfi az iskolákat, a tanítókat és a hozzájuk jól-rosszul viszonyuló szülőket/tanulókat találta, nem egy számon kérhető 20 pontos szabályzatra volt szükség, hanem konkrét segítségre. A szervezés, a szülőkkel, tanítókkal és előjárókkal való személyes beszélgetés eredményesnek bizonyult, hiszen 1784-re már készen állt az erdélyi elemi oktatás (legalábbis Mártonfi szerint) arra, hogy egy magasabb szint-

²⁹⁵ FAZAKAS, 2003. 127.

²⁹⁶ VÖ. GYÖRGY, 2009. 121.

re emelkedjen. Öt évvel korábban erről még szó sem lehetett volna. 1784-re azonban a *Rendtartás*ban Mártonfi már számot tud adni kilenc olyan principális iskoláról (Brassó, Kanta, Csíksomlyó, Gyergyószentmiklós, Udvarhely, Marosvásárhely, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szilágysomlyó), amelyek neki köszönhetik működésüket, s ahol a tanítók elsajátíthatták az új tanítási módszert. Nyilvánvalóan addig, amíg ezt nem tették lehetővé a tanítók számára, nem is kérhették tőlük számon. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy Mártonfi nem a *Rendtartással*, hanem korábbi tevékenységével alkalmazta az erdélyi viszonyokhoz az új normát, s írását csupán akkor adta ki, amikor azt a tanítók már ténylegesen használni is tudták.

Az időzítés jó volt, a fogadtatás nem. Cserey Farkas a Kazinczy Ferenchez írt levelében²⁹⁷ idézi a Mártonfival való levélváltásuk azon részét, amelyben Mártonfi ifjú levelezőtársának a falusi nevelésről szóló munkájára²⁹⁸ reflektálva szóba hozza saját ugyanilyen témájú művét.

„A falusi Nevelésről írt könyvemnek közlésire ugyan azon levelébe így ír:

»A falusi Nevelésről írt könyvét is a M. Urnak annál nagyobb köszönettel vettem, és olvastam, hogy abban az én sok igyekezetimet, fáradságimat, s írásimat fel találom – melyek akkor vétek voltak az ország előtt. Ezekből egy igen rövid foglalatot adtam volt ki ezen cím alatt: Közöséges rendtartás a falusi iskolák számára. Ezt még az akkori Püspök is üldözte, oly nagy vétek volt akkor józanon gondolkozni. Most Hunyad v. megye is a Guberniumnál egy olyan dolgot sürget az iskolák iránt, mintha vagy az én Munkáimot²⁹⁹ (melyeket valaha kárhoztatott), vagy a M. Ur könyvét olvasta volna. Mely változás! de mely szomorú gondolat, hogy ez mind csak ad pia desiderata tartozik.«³⁰⁰

A részlet kétszeresen is jelentős: egyfelől azért, mert benne Mártonfi arról beszél, hogy a *Rendtartása* csupán rövidített foglalata mindazon írásainak, amelyek témája az oktatás; másfelől megdöbbenve olvashatjuk azt, hogy művét sokan ellenséges szemmel nézték, sőt maga a püspök is helytelenítette. Vajon, mit kifogásolhatott Batthyány Ignác püspök ebben a jól megszerkesztett, átgondolt írásban, amely tulajdonképpen Felbiger *Schulordnungjának* magyarított változata? Ez a kérdés nyilván akkor állja meg a helyét, ha feltételezzük, hogy a szöveg bemutatásának időpontja (mint ahogy azt a levélben leírja Mártonfi) egybeesik kinyomtatásának az évével.

Batthyány Ignác püspök pedagógiai orientációjára fényt deríthet az 1780. június 10-én Pálly István piaristának írt válaszlevele. Ebben a levélben a szerzetes rektornak azon szándékára, hogy Bécsben Marx Graci-

²⁹⁷ Kazinczy Ferenc levelezése, IV, 1893. 1056.

²⁹⁸ CSEREY Farkas: *Falusi nevelésnek módjáról*. Nagyvárad, 1806.

²⁹⁹ Ezek szerint több ilyen témájú műve is van!

³⁰⁰ Kaz. Lev. IV. 1056.

ánnal az 1781-ben a kolozsvári gimnáziumba bevezetendő új tanulmányi rendszerről tanácskozzék, azt válaszolta, hogy a rektor atya inkább arra törekedjék, hogy a Magyarországon már bevezetett módszert népszerűsítsék Erdélyben is, mivel a két ország körülményei hasonlóak.³⁰¹ Mártonfi ugyanezt a gondolatot már megfogalmazta néhány hónappal korábban, amikor a kantai iskoláról szóló jelentését benyújtotta.³⁰² A Pállya István által említett új tanulmányi rend lényege, amint erről már fennebb is beszéltünk, az, hogy a latin iskolába a német nyelv megfelelő tudása nélkül senkit nem lehet felvenni, s a gimnáziumban olyan mértékben kell a német nyelvet tovább tanulni, hogy a humanista osztályokban már a latin nyelvet is németül tanítsák.³⁰³

A Magyarországon bevezetett módszert éppen Mártonfi József alkalmazta az erdélyi viszonyokhoz a Norma Regia által, miután a bécsi módszert nem sikerült alkalmazni. A Felbiger módszertani kézikönyvére épülő nemzeti iskolák rendszere Magyarországon sem különbözött attól, amit a Mártonfi *Rendtartása* megfogalmaz. Emiatt azt gondolhatjuk, hogy Batthyánnak sem a mű tartalmára, sem a formájára nézve nem lehetnek kifogásai, hiszen azok megfeleltek annak, amit ő is jónak tartott. Azt sem gondolhatjuk, hogy korainak vélte a szabályzat alkalmazását, hiszen ugyanabban az évben, vagyis 1784-ben, a király április 28-i rendeletére³⁰⁴ alapozva a püspök a Mártonfiéhoz hasonló gondolatokat tartalmazó körlevelet adott ki az új, normális falusi iskolák felállításáról.³⁰⁵

György Lajos szerint a királyi rendelet éppen Mártonfi javaslatára született meg, ő jelölhette meg azt a 111 falut is, ahova a normális módszert a rendelet szerint be kellett vezetni.³⁰⁶ Mártonfi József törekvésének, amelyet a király is megerősített, Batthyány Ignác püspök nem „üldözője”, hanem segítője volt. Ha jelentésében a tanfelügyelő hiányosságokat adott elő a püspököknek, azt Batthyány orvosolni igyekezett, körleveleken keresztül

³⁰¹ „Quod ad novam methodum etiam in hanc Provinciam introducendam attinet, quod advertam aliud non est, quam ut Pttas V-a pro sua dexteritate eo eniti conetur, ut methodus in Regno Hungariae praescripta vel praescribenda in M. hunc Principatum cum aliunde lingvarum diversarum usum prorsus eidem, quem Hungaria habeat circumstantiaeque nostrae plurimum illi conformes sint, adducatur.” – 1780. június 10., GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

³⁰² A jelentésről, amelyet 1780. jún. 21-én írt Mártonfi, már korábban beszéltem. Most talán még annyit érdemes megjegyezni, hogy Batthyány püspök talán épp ennek a hatásaként írja Pállyának a fentieket.

³⁰³ FINÁCZY, 1899–1902. 359.

³⁰⁴ GYÉL, Püspöki Levéltár, 677–1784.

³⁰⁵ „Cum recta Institutione Juventutis potissimum dependeat omnis cuiusque Provinciae felicitas, ad hanc promovendam Sacratissima Sua Mattas omnimode intenta benigne mandare dignata est ut methodus Scholae Normalis non solum in Civitatibus, ac oppidis verum etiam pagis assumatur, et secundum illam juventus tam in litteris, quam in moribus imbuatur.” – GYÉL, Protocollum Episcopale, 1784. 373–377.

³⁰⁶ GYÖRGY, 2009. 124.

gyakorolta a tekintélyét annak érdekében, hogy az oktatás ügye előre mozduljon. Amikor Mártonfi jelentést tett például arról, hogy iskolálatogatásai alatt azt tapasztalta, hogy a plébánosok hanyagok a hitoktatás terén,³⁰⁷ Batthyány püspök megintette a hanyag plébánosokat.³⁰⁸ Amikor pedig arról tett jelentést a tanfelügyelő, hogy a szülők ellenállnak a nemzeti iskoláknak,³⁰⁹ a püspök szintén fellépett, és körlevélben ezúttal a szülőket korholta felelősségük elhanyagolása miatt.³¹⁰

A fenti néhány adat alapján vizsgálva a püspök és a tanfelügyelő viszonyát megállapíthatjuk, hogy kölcsönös segítség és együttműködés jellemezte. A nemzeti iskolák ügye közös ügy volt számukra, amelybe a levélrészletbeli hangulat sehogy sem talál helyet. Üldözésről tehát szó sem lehetett Batthyány Ignác püspök részéről.

Feltevődik emiatt az a kérdés, hogy helyes-e azt gondolnunk, hogy a *Rendtartás* kiadásának éve egybeesik-e a levélbeli esemény évével? Nem tévedek, azt gondolom, ha kijelentem, hogy nem. Az az általános ellenkezés a munkája iránt, amelyről a levélben beszámol Mártonfi, inkább jellemzi azt az időszakot, amikor Szebenbe került matematikatanárnak, vagy amikor kinevezték a nemzeti iskolák tanfelügyelőjévé. Mártonfi már 1776-ban, megismerve a Felbiger-féle *Allgemeine Schulordnung*-ot, kinevezésével fontosnak tarthatta azt, hogy ki is nyomtassa a szabályzatot. Grieb András megghiúsult törekvésének a pótlásaként lefordította, és az erdélyi viszonyokhoz alkalmazva megírta *Rendtartását*. Úgy gondolom, hogy legkésőbb az 1779. év végén vagy a következő év elején írhatta meg azt a szöveget, amelyet a püspöknek, Kollonitz Lászlónak mint az akkori Ta-

³⁰⁷ „Quodsi autem autoritas Excellentiae Vestrae accesserit, non dubito, rem via sua optime processuram.” – 1781. júl. 17. GYÉL, Püspöki Levéltár, 833–1781.

³⁰⁸ „Inter officia pastoris animarum praecipuum esse instructionem parvulorum nemo huiusque ambigebat, qui illud proverbiorum, adolescens juxta viam suam, etiam cum sumerit, non recedit ab ea, altius perpendit, unde nihilominus proveniat, quod Dora Pattas vestra officium istud tam negligenter expleat, ut nonnisi rarissime doctrinam christianam parvulis proponat, nondum intelligo, profecto vereri potest, ne aliquando oggeratur, quod Tridentorum cap. 4. 4. legitur: parvuli petierunt panem, et non erat, qui frangeret eis, perpendat itaque paulum gravissimum istud suum officium, et omni studio, quod hactenus neglexit, reperare adnitatur.” – 1781. szept. 13., GYÉL, Protocollum Episcopale. 1781. Conc.

³⁰⁹ „Coronae Parentes quidam filios suos ad scholas Lutheranas mittere coeperunt, eo praetextu, quod in scholis Catholicis nihil discant. Querelas, quas occasione nuperae visitationis audivi, diligentius investigare conatus sum, et comperi, eos, qui contra Scholam Nationalem Coronensem conquesti sunt, omnes tales esse, qui vel scholam, et tentamina nunquam adierunt, vel etiamsi accesserunt, progressum juventutis defectu linguae Germanicae dijudicare non potuerunt; vel denique, qui omne, quod novum est, prae veteri methodo contemnunt, ac etiam cum despectu Altissimarum Ordinationum vellicant.” – 1782. szept. 3. GYÉL, Püspöki Levéltár 1334–1782.

³¹⁰ „Ma már főpásztori hivatalomat tekintem, kegyelmeteket nemcsak ösztönözmem, hanem kényszerítenem is kell, hogy fiait, kiknek az Isten bővebb észet és értelmet adott, Deák Iskolákban járattassák, mert az tudatlanságnak tetemes kárát mindenkor tapasztalta az Anyaszentegyház.” – 1782. nov. 9. GYÉL, Püspöki Levéltár, Protocollum Episcopale. 1782. 468.

nulmányi Bizottság elnökének be is mutatott. Kollonitz azonban ellenezte Felbiger módszertanát, mivel a ságani apát – főként az iskolai katekizmus kidolgozásában – helyet adott az egyház által helytelenített gondolatoknak is.³¹¹ Ez megmagyarázza azt, miért üldözte Kollonitz püspök azt a *Rendtartást*, amely Felbiger tankönyveit népszerűsítette volna Erdélyben is.

Mártonfi emiatt állt el műve kinyomtatásának a szándékától, de tevékenységében továbbra is vezérelvként jelölve meg, folytatta vizitációit és építő jellegű munkáját. Amikor azonban 1784-ben az áprilisi királyi rendelet által javaslatait megerősítették Bécsben is, elérkezettnek tartotta az időt arra, hogy a tanítók kezébe adja a magyar nyelvű szabályzatot.

Igaz ugyan, hogy az ausztriai pedagógiai irodalmat áttekintve Mártonfi József *Közönséges rendtartása* újszerű gondolatokat nem hoz, mégis, ha arra gondolunk, hogy az akkori tanítóknak 1784-ig, az írás megjelenéséig, semmilyenfajta útmutatást addig nem nyomtattak ki, nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk neki.

Mártonfi pedagógiai forrásai

A tanügy szervezésében követett elvek és a megvalósult tanterv olyan mértékben tükrözik a nyugatról beáramló új pedagógiai eszméket, amilyen mértékben sikerült a térségben a felvilágosodás eszméit ismertté és elfogadottá tenni. A cenzúra rostáján fennakadt művek jelentették volna leginkább az új eszmék népszerűsítését, mivel azonban ezekhez nem tudott szabadon mindenki hozzáférni, a reform végrehajtása is nehezebbé vált. Ilyen módon a sajtósárga erdélyi jelleg érvényesítése kevésbé, inkább a bécsi minta szerint történő átalakítások váltak sürgőssé.

Amikor a Ratio Educationis erdélyi alkalmazását rendelték el, nem az újításoknak kívántak helyet hagyni, hanem az itteni szegényesebb és alacsonyabb színvonalon álló oktatás lehetőségeit vették alapul. Ehhez kívánták hozzámérni a Ratiót, amelynek egy egyszerűsített változata létrehozását várták el a katolikus bizottságtól. Egyszerűsítésnél és alkalmazásnál többet nem akartak tehát a *comissió*tól.

Az Ausztrián keresztül érkező felvilágosult eszmék mégiscsak hatottak Erdélyben, hiszen az akkori tanügyi kérdésekkel foglalkozó személyek, nem egy esetben Bécsben is hivatalnokoskodtak, illetve tanulmányi útjuk révén a reformeszmékkel érintkezésbe kerültek. A nyugatról beáramló világi műveltség és az új pedagógiai eszmék hordozói Erdélyben is egyelőre az iskolarendszert szervező-reformáló egyének maradtak, de mindebből vajmi kevés szívargott át az iskolai életbe.³¹² Mártonfi a Bécsben

³¹¹ Vö. GyÖRGY, 2009. 125; FINÁCZY, 1898–1902. II. 111–116.

³¹² Vö. FINÁCZY, 1899–1902. II. 80.

és Budán³¹³ folytatott tanulmányai, illetve tanítói évei alatt ezekkel az eszmékkel behatóan megismerkedett.

A pedagógiai gondolkodás új eszméinek ismeretében írta meg a *Norma Regiát*. Felbiger módszertani elveit követve a király azon utasításának tesz eleget, hogy a Magyarországon már meghonosított normát népszerűsítse Erdélyben is. Szebeni működése alatt meggyőződhetett arról, hogy a népoktatás egységesítése érdekében szükség van egy olyan eszköztárra, amelyet minden tanító könnyen elsajátíthat és alkalmazhat. A sagani apát módszertanának bevezetése ebben jelentett nagy segítséget. A magyarországi minta átvétele erdélyi viszonyok hasonlósága miatt volt kézenfekvő. A bizottság feladata nem az volt, hogy újragondolják az erdélyi tanügy állapotát és annak megújításának lehetőségét, hanem hogy egy, már létező rendszer bevezetésének módját dolgozzák ki. A *Norma Regia* és a *Közönséges rendtartás* közvetlen forrása tehát a Ratio Educationis, illetve a Felbiger-féle norma.

A Mártonfi tanfelügyelői és tanári működését inspiráló és meghatározó gondolatok messze kitekintenek a kötelező normán. Felbiger egyértelmű hatása mellett ő olyan pedagógusok írásaira is épít, akiknek a számbavételére éppen a bizottságon belül kialakult vita ad alkalmat. Éppen ezen a vitán keresztül nyerhetünk valamelyest betekintést Mártonfi pedagógiai tematikájú olvasmányaiiba.

1782. október 16-án írja Mártonfi Bánffy Györgynek, hogy a tanügy megszervezésében és a *Norma Regia* megírásában az általa legjobbnak tartott francia és német írók e témáról szóló műveit használta fel.³¹⁴ A pedagógiai kérdésekkel való foglalkozás szinte kötelező módon vonta maga után a kor modern műveinek ismeretét, ami egyenlő volt a francia és német írók munkáinak beható tanulmányozásával. Gyakran hivatkoztak ezekre a szerzőkre azok a magyar írók is, akik iskolával, neveléssel kapcsolatos témáról értekeztek.

Gombási István például 1784-ben Kolozsváron adta ki *Harmintz-négy Prédikációk* című kötetét, amelyben többször is foglalkozik pedagógiai kérdésekkel. Beszédgyűjteményét saját bevallása szerint francia és német szerzők alapján írta meg.³¹⁵ Munkájának tudományos megalapozottságát bizonyítja az olvasóközönség előtt a külföldi szerzőkre való hivatkozás.

³¹³ Bécsben Mártonfi 1767–1769-ben filozófiát, 1771–1772-ben matematikát és asztronómiát tanult, 1770–1771-ben, illetve 1772–1773-ban a budai gimnáziumban vezette a grammatikai, majd a retorikai osztályt. Vö. György, 2009. 27–30.

³¹⁴ „Sunt mihi ad manum optimi et Galliae, et Germaniae scriptores his de rebus tractantes, non deest qualis quisque experientia in terris Austriacis, diversissimis in Scholis hausta.” – KÁL, Bánffy család levéltára, 1247.

³¹⁵ Vö. FEHÉR Katalin: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 1999. 38.

Maga is azt becsüli leginkább szerzőtársai munkájában, ha benne felfedezni véli az újszerű gondolatokat tolmácsoló francia, illetve német pedagógiai munkák ismeretét.³¹⁶

A tanügy kérdéseivel foglalkozó erdélyi írók magyarországi társaikhoz hasonlóan a francia és német felvilágosodás irodalmát olvasták. Ismerték és nagyra becsülték Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Raynal, Fénelon, Mirabeau, Turgot, Quesnel, Forbonnais, Diderot, D'Alembert stb., illetve Shaftesbury, Locke, Addison, Pope, Yorick, Joung, Hume, Gibbon, Adam Smith stb. műveit.³¹⁷ Cserey Farkas *A falusi nevelésnek módjáról* című művében, melyet Mártonfi is olvasott, a francia és angol szerzőket név szerint is felsorolja, a német írókról azonban azt mondja, hogy ezek a másik két nemzet gondolkodóinak az írásait követik,³¹⁸ emiatt nem részletezi az íróik nevét. A német felvilágosodás szerzői mégis elterjedtebbek voltak, mivel a német nyelvet többen ismerték, illetve az általuk tolmácsolt eszmék kevésbé radikális voltak miatt is közelebb álltak a magyarországi és erdélyi műveltségi szinthez.³¹⁹

Cserey az általa felsorolt szerzők listájával eligazít abban, hogy a hasonló vagy legalább az ő műveltségi és olvasottsági szintjén álló erdélyi kulturális elit milyen műveket ismerhetett. 1771-ben Kolozsváron már megjelent Locke művének Székely Ádám általi magyar fordítása *A gyerekek neveléséről* címmel,³²⁰ de franciából dolgozta át Locke magyar tolmácsa, ezzel is bizonyítva, hogy a francia nyelvű művek népszerűbbek voltak az angol nyelvűeknél.

Az az általánosító utalás, amelyet a Mártonfi-levéiben vagy akár Gombásinál olvashatunk, miszerint a francia és német munkák alapján írták meg művüket, nemcsak mint tekintélyes és mint ilyen a tudományosság biztosítékát nyújtó irodalomra való hivatkozás szerepét tölti be, hanem egy olyan műegyüttest fed, amely nem volt ismeretlen a kor művelt írói számára, amelyet emiatt Mártonfinak sem kellett részleteznie Bánffy számára. Mivel felsorolás helyett csupán általánosan jelöli meg az általa felhasznált pedagógiai irodalom nyelvét, nem lehet viszonyítani olvasottságát, mondjuk, a Csereyéhez. A *Reflexiones* és a *Pro notitia* sem ad teljes képet arról, hogy mi mindent olvasott erről a kérdéstről, de annyit megtudhatunk általa, hogy kik azok a francia, illetve német szerzők, akiknek a műveiből előszeretettel idéz érvelése során.

³¹⁶ FEHÉR, 1999b. 45.

³¹⁷ Cserey Farkas felsorolását követem itt, a falusi nevelésről írt munkájának előszavából. Ld. CSEREY. 1806. 15.

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ FEHÉR, 1999b. 10.

³²⁰ Vö. uo. 15.

A francia írók közül a XVII. századi Fleury apát *Traité du choix et méthode des Études* című művére utal Mártonfi. A száz évvel korábban, 1686-ban kiadott művet nemcsak a Ratio Educationis szerkesztői használták előszeretettel, hanem Mártonfi is. A racionalista szerző azt az antik gondolatot ébresztette fel újra, hogy arra kell tanítani a gyerekeket, ami őket az életre előkészíti.³²¹ Mártonfi ehhez még hozzáteszi a Norma Regiának az *Argumenta studiorum universe* című második fejezetében, hogy az iskola kettős célt szolgál, hogy felkészítse egyfelől az ifjakat a magasabb tudományok elsajátítására (*altioribus Facultatibus*), másfelől pedig arra, amire elkövetkező életükben (*futuro vitae decursu*) szükségük lehet. A hasznosság elve által vezérelt oktatás gondolata a kor levegőjében van. Mártonfi ezt később frappánsan a Senecától származó közmondással vezérelnként jelöli meg: *Non scholae sed vitae discimus*.³²² A népoktatástól kezdve a Szebenben felállított, a bécsi reális iskolára emlékeztető negyedik osztályon át a papi szemináriumig mindenhol ezt az elvet érvényesíti Mártonfi. A Fleury által képviselt racionalizmus leginkább ebben mutatja hatását.

Fleury nevét a *Reflexiones*ben, illetve a *Pro notitiában* Mártonfi a tantárgyak számával kapcsolatosan La Chalotais-éval egybekapcsolva említi. La Chalotais *Essai d'éducation nationale ou Plan d'études pour la Jeunesse* című művében Fleuryéhoz hasonló módon kiemelt fontosságot nyer az, hogy hasznos és érdekes dolgokat kell a gyermekeknek tanítani.³²³ La Chalotais ennek a gondolatnak a bizonyítására idézi elődjét, Fleuryt.

La Chalotais ösztönzést jelenthetett Mártonfi számára abban is, hogy a Ratióban felsorolt tantárgyak mellett a Norma Regia előírása szerint a humaniorák első éve második félévében földrajzból a tanulóknak *Germania planispheriáját* kell tanulmányozniuk. Mártonfi La Chalotais azon ajánlásán túlmenően, miszerint a gyermekek sajátítsanak el a Napról és a csillagokról néhány ismeretet anélkül, hogy asztronómiát tanítanánk nekik, félévnyi időt szentel a Normában csillagászati megfigyelésekre.³²⁴ A csillagászatról, illetve Mártonfinak az asztronómiai tudomány iránti elköteleződéséről a továbbiakban még lesz szó.

La Chalotais hatása abban a meggyőződésben is tükröződik, hogy az oktatás ügye az állam joga. Mártonfi ezt az elvet meggyőződéssel vallja a Norma Regia elején, illetve amint már korábban is láthattuk, a piarista provinciálissal kapcsolatosan is kifejtette ezt az álláspontját.

³²¹ FINÁCZY, 1899–1902. I. 61.

³²² Mártonfi levele Szeredai Zsigmond nagypréposthoz 1800. dec. 8-án: „Ac primum quidem ut perpetuus, et internus sit omnis institutionis fructus, illud vetus prae oculis habendum: Non scholae, sed vitae discendum” – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/B/3. doboz.

³²³ Vö. FINÁCZY, 1899–1902. 151–154.

³²⁴ CHALOTAIS, 1763. 38.

A XVIII. századi francia pedagógiai gondolkodók közül Rousseau műveit is jól ismerte Mártonfi. Erre bizonyítékot a Cserey Farkassal való levelezésében találhatunk.³²⁵ A Cserey-levélrészletek egy általánosítható előítéletet fogalmaznak meg, a klerikusoknak a felvilágosodás eszméit hirdető művekhez való viszonyulásáról: „*egy thalarisba lévő fő méltóságnak igen sokat irtam Philosophussaim dicsiretekrül.*” A levélíró Mártonfi válaszát ennek a feltételezésnek megfelelően olyan keretbe foglalja, amely kizár minden más viszonyulási lehetőséget Mártonfi részéről. A Cserey által a számunkra ismeretlen eredeti levélből kiemelt részek mindenképp azt próbálják sugallni, hogy saját felvilágosult gondolataival Mártonfi püspökként szembehelyezkedik. E viselkedési sémán Kazinczy Ferenc sem botránkozik meg, sőt helyénvalónak látja, tekintettel a szóban forgó személy főpapi mivoltára. Cserey Farkas elfogultságával szemben Kazinczy már nagyobb objektivitással mérlegeli a Voltaire-hez és Rousseau-hoz való viszonyát: az előbbi ő maga sem kedveli.³²⁶

Voltaire és Rousseau a Cserey által elősorolt érdemei közt a legfontosabb az, hogy „*egy hosszan tartot veszedelmes homálynak ki tisztítására varásló erejű fáklját gyuitottak.*” Cserey szavait nem lehetett másként érteni, mint úgy (és emiatt rettent meg az írója is), hogy az egyház és a vallás által évszázadokon keresztül tudatlanságban tartó homályos korszak után végre sikerült a felvilágosodás íróinak a babonáktól és dogmáktól szabad gondolkodást elterjeszteniük. Hogyha Cserey szavainak az értelmét nem tágitjuk ki ennyire, hanem a *tudatlanság-józan okosság* dichotómiájára terjesztjük csak ki a metaforikus gondolat kifejezését, elengedhetetlenül előtűnik számunkra egy újabb ellentmondás. Ezennel nem a múlt és a jelen között, hanem Csereynek a falusi nevelésről írt könyve előszavának gondolatai és a levélbeli részlet között.

Cserey saját magának ellentmondó gondolataira Mártonfi világít rá. A kor előítéletével szemben nem azért juttatja az önellentmondásig a mit sem sejtő Csereyt, hogy rábizonyíthassa a vallásellenes tanokkal való szimpátiáját, hanem mert számára kiütököző a szöveg gondolatmenetében a Voltaire-nek és Rousseau-nak tulajdonított világmegmentő filozófia ellenében az, hogy őket mégis megcáfolja a szerzői megvilágosodás megtevésztő volta bemutatásakor.

A Mártonfiról és általában a papokról alkotott előítélet szembehelyezkedik azzal a magabiztossággal, amellyel a püspök a szóban forgó filozófusokról beszél. Jártasságát nem is tagadja, sőt, mintegy mércének is érzi, hiszen saját vallomása alapján nemcsak a Voltaire és Rousseau műveit

³²⁵ Erről bővebben írtam: VULKÁN Vera Tünde: *Egy Mártonffy-portré Cserey Farkas szerint.* Erdélyi Múzeum 2007. 3–4. 237–245.

³²⁶ Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkashoz, Széphalom, 1807. jan. 24. – Kazinczy levelezése, IV. köt. 1064, 468–469.

ismeri, hanem mindazokat a műveket is, amelyek pró és kontra írtak e filozófusok eszméiről. Úgy tűnik, Mártonfi érdeklődése a felvilágosodás irodalma iránt a Cserey által elvárnál sokkal intenzívebb.

„Ugyan kívánva kívánom a Mélt. Urnak azon tudós munkáját látni, melybe meg mutattya, miben és mennyire segítette Woltaire, Rousseau s.a.t. az igaz világosodást, mert előttem sem ismeretlenek azok a Bölcsék, sem azok, a kik mellett és ellenek írtak.”

Voltaire és Rousseau műveit tiltotta a cenzúra, mégis közkézen forogtak.³²⁷ Voltaire teljes műveinek francia kiadását 1781-ben, német fordítását pedig 1789-ben tiltották be, Rousseau-tól pedig az *Émile* német nyelvű fordítása (*Emil oder die Erziehung*) az 1798. jegyzék alapján szintén tiltott munka.³²⁸ Nagy népszerűségnek örvendő műveiket lelkesen olvasták, s hatásuk az egyre jobban szaporodó röpiratokban jelentkezett a leginkább.³²⁹ Mártonfi az 1760-as évek vége felé, amíg Bécsben folytatta tanulmányait, könnyedén hozzájuthatott e szerzők műveihez. Az 1770-es években már ismerhette a felvilágosodás gondolatait. Erről az időszakról mondja a *Közönséges rendtartás* kapcsán, hogy vétek volt „józanon gondolkodni”. Mártonfi nem véletlenül használja az idézett szavakat, hanem tudatosan él a felvilágosodás terminológiájával. Számára a felvilágosodás több volt, mint acsarkodás az egyház és a vallás ellen, a tudományok magas szintű művelését és az ifjúság megfelelő oktatását jelentette.

Az 1770-es, 80-as évek magyarországi olvasmányanyagára vonatkozó levéltári iratok elemzése által Granasztói Olga konklúziójához csatlakozva feltételezhetjük, hogy a kor főuraihoz hasonlóan³³⁰ a teológiai művek mellett Mártonfi érdeklődésének középpontjában szintén a francia könyvek álltak, s mivel jól tudott franciául, kézenfekvő azt állítani, hogy Voltaire-t és Rousseau műveit is francia nyelven olvasta.³³¹

Nehéz eldönteni, hogy könyvtárában pontosan milyen könyvek lehettek, főképpen azért, mert a saját bevallása szerint, többször is tűz pusztította el könyveit. Emiatt, sajnálatos módon, a későbbi kutatás számára titok marad, hogy a főpap irodalmi érdeklődése a teológiai, pedagógiai, matematikai-csillagászati könyvek mellett még mire terjedt ki pontosabban. *„Könyveim legnagyobb részétől a sors már több ízben megfosztott. Még megma-*

³²⁷ Vö. ezzel kapcsolatban ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Bp. 2001.

³²⁸ GRANASZTÓI Olga: *Francia könyvek magyar olvasói. 1770–1810*. Universitas Kiadó, Bp. 2009. 55.

³²⁹ ECKHARDT, 2001. 74.

³³⁰ Igaz, hogy Mártonfi nem főúr, ám műveltségében, tanulmányútja révén a legelőkelőbb főurak mellett sem marad el.

³³¹ Granasztói Olga a magyarországi Weingand és Köpff kereskedőpáros üzleti tevékenysége alapján mutatta be, hogy a főurak olvasói érdeklődésének középpontjában a francia művek álltak. Így például Szapáry Péter gróf, Aspremont gróf és báró Mednyánszky Ferenc Voltaire-t, Rousseau-t, Millot, Helvétius-t vásároltak. – Vö. GRANASZTÓI, 2009. 62–64.

radt könyveim közül a mennyiségtani műveket a kolozsvári csillagdnak, a többit pedig a károlyfehérvári püspöki könyvtárnak ajándékozom.”³³² A Batthyaneumot elődéhez híven gyarapította, s emellett, hogy az obszervatórium külsejét és a tetejét felújította a saját pénzéből, illetve Batthyány Ignác örökébe lépve a pénzgyűjtemény mellett a történelmi múzeumot is állandóan gazdagította, jelentős mértékben bővítette a könyvtár állományát is, szintén saját pénzéből. Erről Döbrentei Gábor az Erdélyi Múzeumban úgy számol be, hogy „a’ Bibliothekát pompás drága kiadásokkal szaporította és szaporítja a’ mostani Püspök”.³³³

Mártonfinak valószínűleg bécsi tartózkodása alatt kerülhettek a kezébe Voltaire és Rousseau művei, amelyek közül későbbi főigazgatói funkciójára nézve főképpen a pedagógiai jellegű *Emil, avagy a nevelés* című írás fejthette ki hatását. Mártonfi emellett folyamatosan olvasott még olyan műveket, amelyek új filozófiai eszméket hirdettek. Ezt tanúsítja a felvilágosodás eszméit terjesztő Magyar Kurírban³³⁴ közölt Mártonfi-nekrológ, amelyből az derül ki, hogy Mártonfi „a’ M. Kurirnak szünet nélkül való olvasója és kedvelője volt, és a’ hol annak használhatott, mindenkor örömmel és készséggel használt”.³³⁵ Ebben a szövegben újabb bizonyítékát látjuk annak, hogy Mártonfi nemcsak olvasta a felvilágosodás irodalmát, hanem támogatta is azokat a lapokat, amelyek ezeket az eszméket terjesztették.

Nemcsak magyarországi lapokat olvasott, hanem külföldieket is. Az *Ephemeriden der Menschheit* német nyelvű lap a felvilágosodás szolgálatában állt. Szerkesztője, Isaak Iselin (1728–1782) Bázelen a nagytanács tagja, majd jegyzője, megalapítója a *Gesellschaft der Guten und Gemeinnützig* nevű társaságnak. Mind a társaság, mind az általa szerkesztett folyóirat Pestalozzi és Basedow törekvéseit képviselte, ugyanakkor Rousseau gondolatait vitte tovább, bár a filozófussal szemben hitt az emberiség fejlődésében, a tökéletesedés lehetőségében.³³⁶

Vitairatában Mártonfi a folyóirat első számából idéz, amelyet 1776-ban adtak ki. Akkoriban Mártonfi Kolozsváron tanárkodott. Akár később szerezte be az *Ephemeriden* első számát, akár folyamatosan járatta a lapot, tényként könyvelhetjük el, hogy az általa idézett cikk filantrópiai gondolatait ismerte, s 1783-ban, hét évvel a lap megjelenése után nemcsak hivatkozási alapul szolgál, hanem tekintélyt jelent a bizottság minden tagja

³³² TEMESVÁRY, 1931. 25.

³³³ DÖBRENTÉI, 1815. 8.

³³⁴ Eckhardt Sándor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című művében Szacsavay Sándor lapjáról megállapítja, hogy abban a szerkesztő elsőként tudósított a magyar sajtóban a francia forradalomról, illetve a forradalom eszméit terjesztette olvasói számára. – Vö. ECKHARDT, 2001. 102–103.

³³⁵ Magyar Kurír, 1815. márc. 24, 24. szám.

³³⁶ SEGESVÁRI VIKTOR: *A Ráday könyvtár 18. századi története*. Mikes International, Hága, 2005. 88.

számára, függetlenül a bizottság tagjainak vallási összetételétől. Mivel az *Ephemeriden der Menschheit* magyarországi, illetve erdélyi recepciójáról semmilyen adatunk nincs, nem tudjuk azt sem megítélni, hogy a bizottságból Mártonfin kívül ismerte-e valaki más is a lapot. Azt tudjuk, hogy Mártonfin kívül még bizonyosan mások is olvasták, hiszen Széchenyi is előfizetője volt a lapnak.³³⁷ A statisztikák, recenziók mellett Iselin olyan írásokat is közölt, amelyek az iskolák állapotával foglalkoztak. Schlosseren kívül éppen Pestalozzi volt egy másik olyan író, aki a tanüggyel és a nevelés kérdéseivel foglalkozott. A lapban megjelentetett Pestalozzi-tanulmányok között olvasható a *Die Abendstunde eines Einsiedlers* című írás is,³³⁸ amelyben az író összefoglalja pedagógiája alapját. Az *Egy remete esti órájában* Pestalozzi különös hangsúlyt fektet a családon belüli nevelésre: az iskolai nevelésnek erre kell épülnie meglátása szerint.³³⁹

Az *Ephemeriden der Menschheit* 1782-ben, a szerkesztője halálával megszűnik. Mártonfi egy évvel később, 1783-ban idéz a lapnak még a megjelenése évében, 1776-ban megjelentetett Schlosser-cikkéből. Mivel a tanfelügyelőnek a folyóirat első számát is Erdélyből kellett megszereznie, tudva, Mártonfi milyen előszeretettel olvasta és pártolta a különböző újságokat, folyóiratokat, elképzelhetőnek tartjuk azt, hogy az *Ephemeriden der Menschheit* mindenik számát megszerezte magának. Azt is leszögezhetjük, hogy a filantropisták és Pestalozzi gondolatai nem voltak idegenek számára.

Az a negyedik osztály, amelyet Szebenben állított fel Mártonfi, követi legjobban a szervezőjének az újítást fontosnak és itt is megvalósíthatónak hitt elvét. A rousseau-i Emil eszméjét és a filantropisták gondolatait sejteti az az elv, hogy az itt tanuló ifjaknak mesterséget és a gyakorlatban könnyen alkalmazható elméleteket tanítsanak elsősorban, illetve a gondolkodás-gondolkodtatás fontosságának a Norma Regiában hangsúlyozott eszméje, amellyel a tudományokat a tanulókkal újra felfedeztetni igyekeznek.³⁴⁰

A Mártonfi által használt pedagógiai tematikájú forrásokat (Schlosser, Isaak Iselin La Chalotais, Rousseau, Voltaire stb.) figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a tanfelügyelő nem ausztriai interpretációkból, hanem eredeti írásokból merített. Érdeklődése messze kiterjed: az előző évszázad gondolkodóinak írásaira is. Fleury művét ugyanúgy, mint La Chalotais vagy bármelyik általa idézett francia szerző írását eredeti nyelven olvasta, bár tulajdonában volt például a La Chalotais-mű August Schlözer általi német fordítása is. A Schlözer-kiadás a kiadó előszava, illetve fordítása

³³⁷ FRANKÓI Vilmos: Széchenyi Ferenc (1754–1820). <http://mek.oszk.hu/05400/05481/html.02.htm> (Letöltés 2012. dec. 28.)

³³⁸ *Ephemeriden der Menschheit*. 1780. 1. bd. 513–543.

³³⁹ Vö. FINÁCZY, 1899–1902. I. 241–243.

³⁴⁰ Vö. FINÁCZY, 1899–1902. II. 5.

miatt lehetett Mártonfi számára fontos, de amikor a szerzőtől idéz, a szöveg eredeti nyelvéből teszi. Eljárásával nemcsak a szerzők saját tekintélyét érvényesíti, hanem annak a gondolatának is érvényt szerez, hogy a tankönyvek esetén ugyanígy az eredeti szövegekből kell dolgozni.

Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy az új pedagógiai eszmék nemcsak ausztriai szűrőn keresztül jutottak el Mártonfihoz, hanem az eredeti kiadások és művek közvetlenül fejthették ki hatásukat. Mindemellett, mivel az udvar feladatául a Ratio Educationis erdélyi alkalmazását tűzte ki, ezeknek a gondolatoknak szűken tudott érvényt szerezni. Felbiger tanainak kötelezővé tételével gyakorlatilag a felvilágosodás tanainak nem hagytak helyet a tanügyi rendszerben Erdélyben sem.³⁴¹

A csillagászat és az iskola

Mártonfi József kolozsvári tanulmányévei alatt köteleződött el a csillagászat tudománya mellett, amelyet Bécsben tovább folytatott az asztrológia mélyebb tanulmányozásával. Binder Johann 1801-ben a Mártonfi Antal *Initia astronomica* művéről írva recenziót a Siebenbürgische Quartalschriftben Mártonfiról, a tanfelügyelőről és későbbi püspökről a csillagvizsgálóval összefüggésben értékes adatokat szolgáltat.³⁴² A cikket később, 1814-ben Döbrentei Gábor szó szerint átveszi Bindertől a Batthyány Ignác életéről szóló írásában.³⁴³ Ezek szerint:

„Gróf Batthyáni azon gondolkodott 1781-ben, hogy egy tudós Társaságot állítson, de a' Szebeni Normalis-Iskolák akkori fő-igazgatója, a' mostani Kath. Püspök Mártonfi József Ő Excell. azt terjeszté elébe, jobb lenne a' Társaság felállítására szánt summát, valami fontosabbra, 's az Ország szükségéhez képest inkább célra valóbbra fordítani, 's hogy azt a' mit Jánosi, Hell, és Hartmann Erdélyben elkezdettek, a' Gróf véghez-vihetné. Ezen három Professorai a' Mathezisnek, a' Kolozsvári Lyceumnál, némelly kezdeteket tettek az Astronomia elésegítése körül. Hell egy Muzéum 's Observatorium alapját veté meg, azon szobákban, mellyekben most a' tartománybeli Számaltató-Tiszttség van, de ő, 1756-ban, Bécsbe hívatott, 's elmenetele után keveset tettek azon dologban, míg Hartmann, 1770-ben, Hell igyekezetét folytatásában megindult. A' mostani Püspök Ő Excellenzájája segítségével által, ki akkor Bécsben a' csillagvizsgálás tudományát tanulta, egy jó mozgatható Quadranst, egy astronomiai órát, 's különbféle teleszkopiumokat kapott”.³⁴⁴

³⁴¹ Fináczy írja, hogy „figyelemre méltó jelenség, hogy az a felfogás, melyben Felbiger reformjai készültek, csak kevésbé viseli nyomát az akkor már hatalmasan terjedő Aufklärungnak.” – Uo. 53.

³⁴² BINDER Johann: *Initia astronomica speculae Batthyianianae Albensis in Transilvania. Karlsburg 1798. Recension.* Siebenbürgische Quartalschrift, 1801. 152–175.

³⁴³ DÖBRENTÉI, 1815. 5.

³⁴⁴ Uo.

Az idézett rész fényt derít arra, hogy Mártonfi bécsi tanulmányai alatt is folyamatosan kapcsolatban állt a kolozsvári csillagdával, bővítette felszerelését. Talán arra számított, hogy hazatérte után a csillagászat terén fejtheti ki tudományos tevékenységét. Hivatali teendői azonban meggátolták ebben, ám álmáról mégsem mondott le, folytatta az obszervatórium fejlesztését, s az 1798-as tűzvész után saját költségén újraépítette.³⁴⁵

Mártonfi az asztronómiát az ifjak képzésében tartotta fontosnak. A felsőfokú oktatás fejlesztése érdekében ki akarta vonni a filozófiai kart a piaristák hatásköréből. Így próbálta mentesíteni a tudományos nevelést a szerzetesi szabályoktól. A komolyabb felkészülés és tudományos kutatás lehetőségét akarta megalapozni a kolozsvári obszervatórium felszerelésének bővítésével. Mária Terézia is azt akarta, hogy az egyetemek mellett, a tudományos színvonal emelése érdekében csillagvizsgálókat létesítsenek. Emiatt írja elő a Ratio Educationis csillagvizsgáló létesítését.³⁴⁶ Mártonfi elképzelése szerint a csillagvizsgáló Kolozsvárra vonzza a tudományos érdeklődésű erdélyi ifjakat. Ezért javasolta Batthyány Ignácnak, hogy a tudós társaság helyett inkább annak a munkának a folytatását segítse elő támogatásával, amelyet Jánosi, Hell, Hartmann és Fridvaldszy elkezdtek már Kolozsvárott. Anyagilag is támogatta ezt a célt, hiszen ő maga is hozzájárult még bécsi tartózkodása alatt ahhoz, hogy a csillagvizsgálót felszereljék.³⁴⁷ Mártonfi tehát a kolozsvári csillagda fejlesztésére gondolt, amikor 1781-ben erről a püspöknek beszélt. Batthyány Ignác azonban megfelelőbbnek tartotta Kolozsvár helyett Gyulafehérváron felállítani a csillagvizsgálót, mivel a papnevelde is visszakerült a püspöki székhelyre, s így 1792-ben ugyanabban az épületben megnyitotta a papneveldet, a csillagdat és a püspöki nyomdát is.³⁴⁸ Mártonfi ennek ellenére nem állt el attól a szándékától, hogy a kolozsvári obszervatóriumot fejlessze, sőt, az 1798-as tűzvész után saját költségén újraépítette a csillagdat.³⁴⁹ Egyébként később, még a végrendeletében is úgy látja, hogy Kolozsvár volt a legalkalmasabb hely az intézmény számára, s könyveinek a mennyiségtannal foglalkozó darabjait ennek a csillagdának ajándékozta, hogy ezáltal is segítse működését: „Kolozsvárt, mint e célra legmegfelelőbb helyen, a líceum épületében csillagdat állíttattam fel s annak vezetését állandóan segélyeztem”.³⁵⁰

³⁴⁵ SZENKOVITS Ferenc: *A kolozsvári egyetemi csillagda történetéből*. In: A csillagászati tanszék negyed évezrede – évfordulós kötet. Szerk. K. Petrovay. Bp., 2006. 112.

³⁴⁶ Vö. FINÁCZY, 1899–1902. II. 364.

³⁴⁷ Vö. ezzel kapcsolatban: VARJÚ Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*. MKSz 1899. 134–175; 209–243; 329–345.

³⁴⁸ BEKE Antal: *Az Erdély egyházmegyei papnevelde történeti vázlata*. Püspöki Nyomda, Károlyfehérvár, 1870. 58.

³⁴⁹ SZENKOVITS, 2006. 112.

³⁵⁰ TEMESVÁRY, 1931. 23.

Emiatt alakulhatott ki az a helyzet, hogy Erdélyben gyakorlatilag két különböző helyszínen is működött obszervatórium a XVIII. század végén, a XIX. század elején.

Mártonfi aggodalma az intézet gyulafehérvári működésével kapcsolatosan a püspök halálával nőtt, ráadásul a testvére is, Mártonfi Antal, a csillagvizsgáló kanonoka, szintén betegeskedett, s úgy tűnt, nem lesz megfelelő utánpótlás a tudományos élet fenntartására vagy akár kiterjesztésére. 1799. febr. 22-én így vélekedik erről egy Arankának írt levelében Mártonfi: *„csak olyan pusztá helyt ne volna az egész Institutum, mint Fejérvár: mert jóllehet ott elég pap vagyon, de nem minden érkezik az e félékre, és talán nem mindennek is van gustussa”*.³⁵¹ Ez a levélrészlet szintén azt bizonyítja, hogy Mártonfi a kolozsvári iskolát megfelelőbbnek tartotta a tudományos élet megteremtéséhez.

Az oktatás ügyét előbbrevalónak, annak fejlesztését elsődlegesnek valló Mártonfi József javaslatát az ország akkori viszonyához képest sürgetőbbnek tartotta. A Norma Regiában tantárgyként megjelenő csillagászat tanulmányozásához szükséges volt a kolozsvári helyszín megtartása, ugyanakkor a csillagda korszerűsítése és fejlesztése is, amit Mártonfinak sikerült is megvalósítania.

---

³⁵¹ Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz. Kolozsvár, 1799. febr. 22. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3.

MÁRTONFI JÓZSEF ÉS A CENZÚRA

A tanügy és a cenzúra kapcsolata

Mártonfi József főigazgatói és cenzori működése szervesen és természetesen kapcsolódik össze, hiszen a cenzorok általában egyúttal valamilyen iskolában (gimnáziumban, vagy akadémián) tanári hivatást töltöttek be elsősorban. A tanári hivatáshoz képest a cenzori munka, bár többletjövédelmet nem hozott, a megnövekedett felelősség mellett egyfajta elismerést is jelentett.

A jezsuita korszak után továbbra is katolikus személyek végezték a cenzori teendőket, bár 1770-től protestáns tanácsosok is tagjai voltak a cenzori bizottságnak. A cenzúra és a tanügy összekapcsolódásának jó példája, hogy a korábban a kolozsvári akadémián tanító Benkő Mihály és Fridwaldszky János a piaristák kolozsvári bevonulása után szintén cenzorként működött. Távozásuk után Grieb páter (akit az új tanulmányi norma bevezetése érdekében küldtek Szebenbe) és Szilágyi Márton vette át a cenzori munkát. Mártonfi 1777-ben, amikor a megüresedett könyvvizsgálói funkció betöltésére kapott megbízást, a szebeni normális iskolában tanította a matematikát, tehát a cenzori hivatal betöltését az ő esetében is megelőzte a katedrán való munkálkodás.

Nemcsak a könyvvizsgálók szintjén tapasztalható, hogy gyakran ugyanazok a személyek mind a tanüggyel, mind a cenzúrával is foglalkoznak; a kormányszéki tanácsosokból álló bizottság tagjait számba véve hasonló következtetést vonhatunk le. Az iskola ügyét a *commissión* belül is ugyanazok a személyek karolták fel, mint akik a cenzúrában töltöttek be szerepet. Például Teleki Károly, Kemény Farkas, Haller Antal, Esterházy

Nepomuk János nemcsak a tanulmányi bizottságban, hanem a cenzúráiban is meghatározó személyiségek voltak.³⁵²

A tanügy és a cenzúra összefonódását később is rendeletek szabályozták. 1782-ben, amikor II. József az új cenzúraszervezet alapjait lerakta (jún. 8-i rendelet), revizori munkával a gimnáziummal rendelkező városokban az iskolaigazgatót, akadémiával rendelkező városokban egy-egy professzort bízott meg.³⁵³ A vidéki revizorok a főigazgató útján leveleztek a Helytartótanáccsal,³⁵⁴ s így a kötelező félévi iskolai jelentések mellett adott esetben a cenzori jelentést is el kellett küldeniük.

Mártonfi József könyvellenőri működése még abban a korban kezdődik el (1777-ben), amikor a cenzúrát már kevésbé a protestantizmussal szembeni védekezés, inkább a felvilágosodás elleni harc irányította.³⁵⁵ Az átalakulás folyamata a kárhoztatott könyvek meghatározásának változásában követhető leginkább nyomon.³⁵⁶ Granasztói Olga a *Francia könyvek magyar olvasói* című művében ennek a változásnak, vagyis a könyvekkel szembeni viszonyulásban tapasztalható elmozdulásnak három, egymással interakcióba lépő szereplőjét sorolja fel: a tiltást elrendelő hatalmat, a tiltást elszenvedő és azt átjátszani próbáló könyvkereskedőt, illetve az olvasót, akit a tiltások vonzottak a kárhoztatott könyvekhez.³⁵⁷ Ebben a háromkomponensű viszonyulásrendszerben azonban nemcsak az változott az idők folyamán, hogy milyen könyvek kerültek tiltólistára, hanem a cenzúrát irányító szerv is, amely a század közepétől a jezsuiták felügyeletéből fokozatosan és visszafordíthatatlanul az állam irányítása alá került.

Mártonfi József cenzori működésének elején a hatalmi vita már eldőlt, s bár a cenzorok közül szám szerint fölényben voltak az exjezsuiták, a döntés Bécsből érkezett, s az erdélyi cenzori hivatal végrehajtó szervvé alakult át. Az egyházi hatalom megállíthatatlanul sorvadt, az államé nöttön-nőtt, s ez nemcsak a cenzúrában, hanem a tanügy terén is tapasztalható folyamat volt. Ennek a hatalomváltásnak befejező, elvitathatatlan momentuma mind a tanügy, mind a cenzúra terén a jezsuita rend feloszlata, amely mellett az iskolaügyben a még mindig tanító volt jezsuita szerzetesek számára fokozott térvesztést jelentett a piaristák kolozsvári betelepítése, mivel végérvényesen el kellett hagyniuk addigi helyüket.

³⁵² A tiszti névtárakban láthatjuk, hogy a két különböző bizottság tagjai közt átfedés van, mivel ugyanazok a személyek egyszerre mindkét *commissi*óban is munkálkodtak.

³⁵³ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800–1830*. Minerva, Bp., 1938. 9.

³⁵⁴ Uo. 14.

³⁵⁵ Uo. 7.

³⁵⁶ Vö. ezzel kapcsolatban GRANASZTÓI, 2009. 27–34.

³⁵⁷ Uo. 26.

A hetvenes évek végén a cenzúrai és a tanulmányi bizottságban még a katolikus püspök elnökölt, de már az a tény is, hogy az udvar határozta meg a *commissio* működésének alapelveit, tagjait és elnökét, határozott jele az egyház hatalomvesztésének. Párhuzamosan azzal a törekvéssel, hogy a cenzúra ügye teljesen az állam kezébe kerüljön, az intézmény a felvilágosodás eszméinek hatására is változni kezdett.³⁵⁸

Mártonfinak a Mária Terézia uralkodása idején kapott megbízatása a könyvrevízióknak azzal a szegmensével volt kapcsolatos, amely a beáramló kárhozottatott könyvek ellenőrzését követelte. A királynő az addig üldözött protestáns könyvekkel szemben türelmesebb magatartást tanúsított, ám az úgynevezett szabados könyvekkel (*libri licentiosi*) kapcsolatosan nőtt a szigor.³⁵⁹ A II. József uralkodásával érvénybe lépő új cenzúraszabállyal változik újra a tiltott könyvek definíciója. Bár továbbra is érvényben marad az egyház, állam, erkölcs védelmének eszmerendszere, a hangsúly a tiltástól a megengedett felé tolódik el, s a cél első sorban az államérdek megóvása, illetve az irodalom tisztasága, s nem a felvilágosodás elleni harc.³⁶⁰ Ennek a leghatékonyabban úgy tudott II. József érvényt szerezni, hogy felszámolta a tartományok cenzori bizottságait, így az erdélyit is, és felállította a bécsi központi könyvvizsgáló *commissiót*.

Mártonfinak a cenzúrában betöltött szerepében is változást hozott az újítás: 1781-től már kinevezett cenzorként működött. A külföldről beáramló könyvek vizsgálata által elengedhetetlenül érintkezésbe került a protestáns egyetemekről hazaérkezőkkel s az erdélyi könyvkereskedőkkel, akiknek éppen II. József rendeletei tették lehetővé, hogy üzletük fellendüljön. Mivel időközben a nemzeti iskolák főigazgatója is lett Mártonfi (1779), a nyomdászok, könyvkötők, könyvkereskedők helyzetének javításával tervezte az iskolák állapotának felvirágoztatását. Cenzori funkciót is betöltő főigazgatóként egyszerre tartotta fontosnak azt, hogy a különböző iskolai szinteken tanuló ifjúság könnyen hozzáférhessen mindazokhoz a könyvekhez, amelyekre tanulmányai folytán szüksége volt, ugyanakkor igyekezett a könyvkereskedelem megszervezése által a kultúra terjesztését is elősegíteni.

Pavercsik Ilona az erdélyi könyvkereskedelemről beszélve megállapítja, hogy ebben a térségben a 70-es évek elején még egyetlenegy könyvkereskedő sem működött. Kolmann József elsőként nyert könyvkereskedői jogosítványt a feloszlott jezsuita rend kolozsvári nyomdájának bérlője-

³⁵⁸ SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp., 1928. 30–35.

³⁵⁹ DONÁTH Regina: *Újabb adatok a Mária-Terézia kori cenzúra történetéhez*. MKSz 1970. 178.

³⁶⁰ SASHEGYI, 1938. 8–9.

ként.³⁶¹ Mártonfi ennek a nyomdának a rendezése kapcsán egyívnyi terjedelemben egy 1784-ből származó tervezetében (*Systema commercii librarii pro commoditate Scholarum, et utilitate Typographiae Episcopalis instituendi*)³⁶² fejti ki gondolatait. Bár ezennel a szöveg részletesebb ismertetésére nem térünk ki, annyit fontosnak tartunk megjegyezni, hogy Mártonfi szerint a könyvkötők és nyomdászok műhelye azáltal, hogy a tanuló ifjúság tankönyveit és iskolai kellékeit megfelelő módon biztosítja, az erdélyi könyvkereskedést is fellendíti, hiszen a tudomány szeretetére nevelő iskolai intézmény tulajdonképpen a jövőbeli könyvvásárlókat neveli Erdély számára.

A tervezet megírásának időpontjáig a Szebenben, Kolozsváron, Brassóban, majd Marosvásárhelyen működő nyomdák, illetve kereskedések a fellendülő könyvforgalom jelei.³⁶³ Ugyanezt a hatást tapasztalhatjuk az egyre szélesedő olvasóközönség által is, s így a fellendülés nemcsak a megélhetést biztosította a könyvkereskedők számára, hanem az információhoz való hozzáférés lehetőségét is könnyítette. A könyvek iránt megnövekedett olvasói igényről árulkodik Hochmeister Márton lajstroma is, amely annak a kézzelfogható bizonyítéka, hogy Erdélyben a könyvkiadás, -kereskedelem megnövekedett, illetve hogy az olvasóközönség érdeklődése a magyar, latin és francia nyelvű irodalomra egyaránt kiterjedt.³⁶⁴ A könyvkereskedőknek, nyomdászoknak be kellett mutatniuk az általuk forgalmazott könyvek jegyzékét a cenzoroknak, Mártonfinak tehát közvetlen kapcsolatban kellett lennie mindazokkal, akik az írott szót terjesztették, illetve a forgalomban levő könyvekkel is. Ezáltal részt vett a művelődés erdélyi vérkeringésében, első kézből ismerhette meg a XVIII. század utolsó harmadának irodalmi termékeit.

³⁶¹ PAVERCSIK Ilona: Az erdélyi könyvkereskedelem magyarországi kapcsolatairól a felvilágosodás idején. Erdélyi Múzeum 2007. 79–80.

³⁶² GYÉL, Püsp. Levéltár, 674-1784. sz.

³⁶³ Pavercsik Ilonát idézzük erről: „Így szerzett csakhamar a Bécsből érkező Joseph Kolmann, a felosztott jezsuita rend kolozsvári nyomdájának bérlejtője egyben könyvkereskedői jogosítványt is, másodikként Erdélyben pedig a szebeni városi nyomdát átvéve id. Martin Hochmeister 1778-ban, aki a Gubernium nyomdásza lett. Az akkori erdélyi főváros Szebenben 1780-ban egy újabb könyvesboltot egy nyomdász, Peter Barth, egy guberniumi tisztviselő, Peter Gromen és egy könyvkereskedő, Wolfgang Gänselmayer együtt nyitott. (...) 1785-től Marosvásárhely is nyomdavasáros lett, Brassóban pedig a kölcsönkönyvtárat is fenntartó kereskedők, Andreas és Johann Reich üzlete is bekapcsolódott az erdélyi könyvforgalomba” – Vö. PAVERCSIK, 2007. 79.

³⁶⁴ HOCHMEISTER Márton: Az olvasó közönség kedvéért készített lajstroma Kolozsvárra a kir. privilegiatus typographus, és könyv árulo Hochmeister Márton, a' Farkas-uttzaban az Universitas épületeye mellett levő boltjába található magyar, deák és frantzia könyveknek a köteteknek árrával együtt. Kolozsvár, 1792. Erről bővebben ld. VITA Zsigmond: Erdélyi könyvkereskedők és katalógusai a felvilágosodás korában és a reformkorban. In: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve 1966. 55–73. <http://mek.oszk.hu/03200/03231/html/vita.html> (Letöltés: 2013. IV. 23.).

Guberniumi tanácsosi kinevezésével 1786-ban megszűnt főigazgatói tiszte, de cenzorként továbbra is folytatta munkáját, amely átívelt a józsefi időkön is. A II. Lipót által megfogalmazott új cenzúrai szabályzat, bár a régire épült, a nyolcvanas évekhez képest más irányt vett: a köznyugalom megőrzése (*conservatio tranquillitas*) a fő mozgatórugója ezentúl a cenzúrának. Míg II. József uralkodása alatt rövidült a tiltott könyvek jegyzéke, II. Lipóttól kezdődően újra felduzzadt a lista, s amit korábban szabad volt: gondolkodni, kételkedni és akár bírálni is, az 1790. szeptember 13-i cenzúrendelettel szigorúan tilos.³⁶⁵ Míg korábban a felvilágosodás eszméi irányították a könyvvizsgálatot, 1795-től a Martinovics-féle összeesküvéstől megrettent Bécs új irányt szab a cenzúrának és a teljes kormányzatnak: ezentúl a felvilágosodás nem más, mint az állampolgári kötelesség felismerése, amelynél több nem szükséges, és nem üdvös.³⁶⁶

Az I. Ferenc ideje alatt, 1798-ban a cenzúrai bizottság elnökévé kinevezett Mártonfi 1815-ben bekövetkezett haláláig meghatározó egyénisége maradt az erdélyi cenzúrának. Az a tizenhét év, amelyet a cenzúrai hivatal élén eltöltött, a megszorítások, tiltások korszaka volt. A tudománypártoló főpapnak, hiszen 1799-től Batthyány Ignácot ő követte a püspöki székekben, ez alatt az időszak alatt hivatalából adódóan egyszerre kellett képviselnie az udvar akaratát, ugyanakkor a helyi érdekeket is szolgálnia a tudományosság fejlesztése által. A felvilágosult eszmék végleges kigyomlálását célzó, 1803-ban létrehozott recenzuráló bizottság végeláthatatlan jegyzékei a tiltott könyvekről megbénították a könyvek forgalmát és a könyvkereskedelmet.³⁶⁷ Granasztói Olga megfogalmazásában: „jóllehet ezt a szigort már nem lehetett következetesen végigvinni, a mögötte meghúzódó szándék a legelvakultabb hitvédők nézeteire emlékeztet”.³⁶⁸

³⁶⁵ „A cenzúrát tehát továbbra is rendeletekkel irányították és II. Lipót mindjárt 1790-ben, szeptember, 13-i rendeletével behozta a reakciós szellemet a cenzúra gépezetébe. A szervezet maradt olyannak, amilyennek azt József kiépítette, szelleme azonban megváltozott. Míg József rendeleteinél mindig azon volt a hangsúly, mit nem szabad eltiltani, ez a rendelet azt hangsúlyozza, mit kell eltiltani és szigorúan megtiltja bármely mű kinyomtatásának az engedélyezését, ha az a legcsekélyebb kritikát gyakorolja az egyház, állam, uralkodó fölött és „a kétkedés vágyát vonhatja maga után”. Az állam legfőbb törvénye a köznyugalom megőrzése és mindazon mozzanatok kiküszöbölése, melyek ezt a nyugalmat megzavarhatnák.” Uo. 10.

³⁶⁶ „... az igazi fölvilágosodás minden állampolgár számára hivatásbeli kötelességének fölismerésében áll. Nagyobbmértvű fölvilágosodás nem üdvös és nem szükséges.” – Uo. 30.

³⁶⁷ Uo. 31.

³⁶⁸ GRANASZTÓI, 2009. 37.

Visszapillantó: a cenzúra bevezetése Erdélybe

Mielőtt rátérnénk a Mártonfi cenzori tevékenységének taglalására, fontosnak tartjuk, hogy visszapillantsunk a hetvenes évek elejére, s tisztázzuk a Mártonfi kinevezése előtti erdélyi helyzetet a könyvellenőrzés terén, különös tekintettel Bajtay Antal püspök szerepére a cenzúra megszervezésében.

A cenzúrának Mária Terézia által Magyarországra és Erdélybe való bevezetése két egymástól távol eső időpontban történt. A két rendelet kiadása között eltelt több mint két évtized elegendő időnek bizonyult ahhoz, hogy az egyházi cenzúrának az állami felé való elmozdulása megtörténjék, s ez a bizottságok szerkezetében, összetételében, illetve az utasítási pontok tartalmában is meg tudjon mutatkozni.

A még Mária Terézia uralkodása elején Magyarországra bevezetett, pozsonyi központú cenzúra a jezsuitákat és általában a katolikus vallást a protestánszal szemben védő jelleggel bírt. Csupán Barkóczy Ferenc prímás halála után (1765) vált hangsúlyosan állami érdekeket védő szervvé,³⁶⁹ mondhatni kifejezetten antiklerikálissá. A megváltozott szemlélet előidézője részben a felvilágosult, de ugyanakkor egyházellenes nézeteket valló Van Swieten, Mária Terézia bizalmi embere, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a jezsuitákat és a klérust Magyarországon is kiszorítsa a döntés pozíciójából, átalakítva a bizottságot egy, csupán a rendeleteket végrehajtó, a jelentéseket továbbító szervvé.³⁷⁰ A megváltozott szemlélet rányomta bélyegét azokra a szabályzatokra is, amelyek a fent említett két évtizednyi eltolódással királyi utasításra két katolikus püspök, Althann Mihály (1747), illetve Bajtay Antal (1769) tollából születtek. Althann és Bajtay püspök is Mária Terézia felkérésére írt egy-egy tervezetet a cenzúra hatékonyabb megszervezése érdekében, kifejtve pontról pontra, milyen szabályokat kell a könyvvizsgálóknak betartaniuk. Az intézkedés elvárt eredménye az volt, hogy kizárják a vizsgálati eljárásokból a személyes elképzelések érvényesítését, illetve egységesítsék a birodalom könyvvizsgálói hivatalaiban az eltiltásokra vonatkozó módszereket.

A több mint két évtizednyi időbeli távolság, bár ugyanannak a királynőnek, Mária Teréziának uralkodása idejére tehető, éppen azt a folyamatot körvonalazza, amely a kifejezetten katolikus érdekeket védő állásponttól lassan eljut egy toleránsabb nézőponthoz, illetve érzékelhetővé válik az er-

³⁶⁹ Vö. GRANASZTÓI Olga: *A könyvcenzúra az állam kezében – Mária Terézia és Barkóczy prímás.* MKSz 1967. 43–49.

³⁷⁰ Vö. SCHERMANN, 1928. 33; DONÁTH Regina: *Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből.* MKSz 1957. 375–379.

déli identitás megnyilvánulása az ugyanazon időbeli magyarországi szabályzathoz képest.

Donáth Regina *Végrehajtási utasítás Mária Terézia 1747-es cenzúrarendeletéhez* című tanulmányában beszél arról, hogy a magyarországi cenzúra bevezetésének hatékonyabb megszervezése érdekében Mária Terézia parancsára Althann Mihály bari érsek és váci püspök,³⁷¹ a vallásügyi bizottság elnöke 1747-ben végrehajtási utasítást (*Idea instructionis*) ír a cenzorok számára, amelyben nyolc pontban közli, milyen szempontokat kövessenek munkájuk során.³⁷² Ez az *Instructio* a korábbi 1745-ös rendelethez képest azt a pontot részletezi, amely a harmincadhivatalba érkezett könyvekről szóló jelentések hosszú és fáradságos útjában a cenzorok munkáját illeti a könyvek átvételétől kezdve a jelentések megírásának pontjain keresztül a döntéshozatalig, illetve a könyvek visszaadásáig. Althann *Instructióját* olvasva könnyű megállapítani, hogy szerzője nem a belföldön nyomtatott könyveket tartja igazán veszélyeseknek, hanem a kintről beáramló protestáns irodalmat. Eszerint a külföldi egyetemekről hazaérkező diákok többmázásás könyvszállítmányát fokozott figyelemmel kellett követni a katolikus vallás védelme érdekében.

A gyakorlati utasítások mellett a cenzorok a szabályzat által nemcsak a bürokratikus eljárásrendszerhez kaptak áttekinthető irányelvet, hanem mindenek a katolikus egyház védelme érdekében kellett történnie, megakadályozva azt, hogy a nem katolikus könyveket tetszés szerint behozhassák az országba. Ennek megfelelően a bevezetőben már leszögezett alapelv, hogy akatolikus könyvet nem szabad az országba behozni.³⁷³ Althann-nak a cenzúráról való elképzelése nem elszigetelt jelenség abban a korban, amikor a könyvellenőrzés a katolikus restauráció egyik eszköze. Gondoljunk vissza akár Mártonfinak arra a megjegyzésére is, amelyet a tankönyvekről mond a református ülnököknek, hogy abban a korszakban a hitvita jellemezte az egyházak közti párbeszédet. Az akatolikus könyvek kitiltása egybehangzik Mária Terézia azon rendeletével, amely a protestáns diákokat attól tiltja el, hogy külföldi egyetemeket látogassanak. A bari érsek által írt *Instructio* az udvar elképzeléseinek megfelelt, emiatt az eredeti szöveg és a kihirdetett rendelet között érdembeli különbség nincs

³⁷¹ Életéről (1708–1756) rövid összefoglalót ír DONÁTH Regina: *Végrehajtási utasítás Mária Terézia 1747-es cenzúrarendeletéhez*. MKSz 1986. 86.

³⁷² Vö. SCHERMANN, 1928. 26–28; DONÁTH, 1986. 81–88; BALLAGI, 1888. 55–57.

³⁷³ „Proinde ut in hac parte medium quoque quodpiam feratur, et ne passim quosvis libros acatholicos, sum maximo dominantis religionis romano catholica damno pro arbitrio ipsorum in regnum inferre liceat, sed neque a talibus, qui sine modestia, et sine ullis in magnam DEI matrem et sanctos, ac ecclesiam romanocatholicam, ejusdemque pontificem, et clerum, principesque catholicos injuriis scommatibus referti conscribantur, nec non fidelem populum, impropriis, et calumniis ad tuendas solum confessiones ipsorum efficere effronter audeant cum novarum etiam haeresum permixtione; In revisione talium operum sequentia observanda habebunt puncta.” – közli DONÁTH, 1986. 87.

is. Csupán abban térnek el egymástól, hogy Althann láthatólag nem a jezsuitákat szeretné cenzoroknak, ám a könyvvizsgálók kiválasztásába nem tudott döntő módon beleszólni. Donáth Regina szerint az *Instructio* és a rendelet közti hasonlóság annak jele, hogy a rendelet megalkotásában is részt vehetett a bari érsek.³⁷⁴

Jellemző az a sorrend, amely szerint Althann elrendezi a cenzúra fő feladatait. Az érsek utasításának első bekezdése a pozsonyi cenzori hivatal működésének alapelvét, elsődlegesen a katolikus vallás és csak másodlagosan az állam védelmét fogalmazza meg. A tulajdonképpeni *Instructio* negyedik pontjában azonban megfordul a sorrend, és ott már az állam, a jó erkölcs után helyezi el sorrendben a rendelet a katolikus egyházat. Érezhető egyfajta ingadozás, amely e két hatalom között egyelőre még a vallás irányába hajlik, de már az állam fölényét jelzi előre.

A bevezető részt Schermann Egyed fordításában közlöm:

*„Hogy ez ügyben is orvoslás legyen, és az uralkodó katolikus vallás nagy kárára tetszés szerint ne lehessen mindenféle nemkatolikus könyvet behozni az országbá, de olyanokat sem, melyeket minden szerénység nélkül és az Isten Anyja, a szentek és a római katolikus egyház, valamint a pápa, a papság és a katolikus uralkodók iránt való jogtalan sérelmekkel teleírnak és a hívő népet gyalázatokkal és rágalomokkal az ő felekezetük támogatására merészelnek írni új eretnokségek belekeverésével, azért a könyvek átvizsgálásánál a következő pontokra kell ügyelniük a revizoroknak”.*³⁷⁵

A bevezetőt követően a püspök nyolc pontban fejti ki, mit kell tenniük a könyvvizsgálóknak a könyv átvételétől kezdve. Ennek megfelelően fel kell tüntetniük az átvétel napját, a könyv címét és a tulajdonosa nevét, ez utóbbinak pedig térítvényt kell kiadniuk. A könyv szerzőjét, címét, a nyomtatás helyét és a nyomdatulajdonost külön jegyzékben voltak kötelesek lejegyezni. Nem dönthettek önkényesen arról, milyen sorrendben nézik át a könyveket, erről ugyanis a bizottság elnöke rendelkezett. A sérelmes helyeket teljes terjedelemben kellett kimásolniuk és átadniuk az esztergomi érseknek vagy helyettesének a jelentés napjának megjelölésével, aki azt továbbította a Helytartótanácsnak. A politikai könyveket is nekik kellett átnézniük, mivel a világi hatóságokat nem tartották erre alkalmasaknak.³⁷⁶ Már a tervezet bevezetőjében világossá válik, hogy a legfontosabb feladat az akatolikus könyvek vizsgálata, szinte csupán emiatt szükséges a cenzorok munkája. Az utólagos vizsgálat fontossága összehasonlíthatatlanul

³⁷⁴ DONÁTH, 1986. 86.

³⁷⁵ SCHERMANN, 1928. 26.

³⁷⁶ III. Károly idejében a politikai könyveket a vármegyei hatóságok nézték át. Katolikus szempontból ez elfogadhatatlannak tűnt, mivel azokban a városokban, ahol protestánsok voltak többségben, félt, hogy a katolikus vallásra nézve veszélyes nyomtatványokat is átengedik. – SCHERMANN, 1928. 24.

nagyobb az előzetes cenzúránál. Ezt bizonyítja az is, hogy a nyolc pontba foglalt előírás csupán a hatodik pontban foglalkozik a behozott könyvek revíziója mellett a belföldön nyomtatott művek vizsgálatával.³⁷⁷ A nyomtatványok vizsgálatának kettős szempontrendszere a katolikus egyház és az állam védelme. A hetedik pontban, tovább folytatva, a püspök a revizorokat arra kötelezi, hogy a hibákat a megyés püspököknek is bejelentsék, hogy az élhessen könyvvizsgálói jogával. Ha pedig a műben semmi sérelmeset nem találnak, jelentsék azt is az elnöknek, a könyvet pedig adják vissza.

A könyvvizsgálat hatékonyságának növeléséért és a teljes cenzúra egyházi felügyeletének a megvalósításához a polgári hatóságoktól visszavették a cenzúrázás jogát, mondván, hogy nem értenek eléggé ehhez, a sérelmes pontokat nem tudnák észrevenni a politikai vagy más közömbös művekben.

Magyarországon tehát a tervezet írásának időpontjában a cenzúra ügyét visszavették a polgári hatóságok kezéből, és két, a megyés püspök által kijelölt jezsuita kezébe adták.³⁷⁸ Althann azonban gondoskodik arról, amint ezt már fennebb is láthattuk, hogy a megyés püspök könyvvizsgálati joga megmaradjon, s ne legyen kizárólagosan jezsuita kézben.³⁷⁹ A vallásos és a politikai jellegű művek cenzori hatókörének visszavonhatatlan szétválasztása csak később, Barkóczy Ferenc püspöksége végén történik meg. A differenciált cenzori hatáskör alapján a püspököknek csak a teológiai munkák cenzúrázásában volt döntéshozatali joga, minden más mű vizsgálata a Helytartótanácson belül működő világi hatóságokhoz került. Erdélyben már ezt a formát veszik át.

Láthatjuk, vallási türelemről még szó sincs Althann tervezetében. Ennek a jelei csak később jelentkeznek, amikor Mária Terézia a rendeleteiben a protestánsok műveivel szemben megengedőbb álláspontra helyezkedik. A behozott könyvekkel szembeni szigor csak II. József ideje alatt enyhül némileg. A tervezet és a belőle fakadó rendelet azt a pillanatot ragadja meg a magyarországi cenzúratörténetből, amikor a cenzúra szervezetének rendezésében a katolikus egyház és az állam védelme jut kifejezésre, illetve a cenzúra élén már nem a jezsuiták állnak, hanem a püspök áll, akinek a hatáskörébe tartozik még mind a vallásos, mind a politikai művek vizsgálata.

A cenzúra Erdélybe való bevezetésének időpontjában Magyarországon a bécsi szabályzat hatályos, amelynek érvényesítése 1766. március 29-től a Helytartótanácson belül működő bizottság feladata azzal a kitéttel, hogy mivel a lutheránus és református vallás gyakorlata megtűrt Magyar-

³⁷⁷ A 6. pont szól arról, hogy előzetes vizsgálat nélkül ne engedjenek semmit se kinyomtatni, még a kis méretű és ártatlannak tűnő menyegzői énekeket sem.

³⁷⁸ SCHERMANN, 1928. 26.

³⁷⁹ Vö. uo. 28.

országban, ezért kíméletesebben járjanak el az általuk kiadott könyvekkel. Az akatolikus könyvekkel szemben tehát enyhül az eljárások szigorúsága. Mária Terézia az 1760-as években háromszor is kiad olyan rendeletet, amely megszabja, hogy a saját tanaik miatt ne tiltsák el a protestáns könyveket, és csak az államellenes s jó erkölcsöket, a katolikus vallást támadó, „új eretnkségeket tartalmazó” könyveket küszöböljék ki.³⁸⁰ Ezek a rendeletek nem emelik egyenlő rangúvá a protestánsokat a katolikusokkal, de mindenképp a vallási tolerancia megnyilatkozásainak tekinthetők. A türelmi rendeletig (1781) azonban még sokat kell várniuk a protestánsoknak.

Erdélyben 1769 előtt is működött cenzúra, feladatát a Főkormánysház látta el az általa kinevezett jámbor, tudós, a feladatra alkalmas könyvvizsgálók által.³⁸¹ A vizsgálat szigorúsága azonban távolról sem volt olyan elrettentő, mint Magyarországon. Erről tanúskodnak a bővülő protestáns magán- és kollégiumi könyvtárak,³⁸² a szabadon beáramló Bibliák, a cenzúrán átsiklott nyomtatványok, amelyek a privilégium nélkül működő nyomdákban jelentek meg. Jó példa erre Bod Péter, aki 1743-ban hét mázsá nem katolikus könyvvel térhetett haza hollandiai tanulmányútjáról, s utána is rengeteg könyvet szerzett be külföldi kapcsolatai által. Arról, hogy számára a könyvek megszerzése nem ütközött a vámhivatalok és revizorok akadályt jelentő tevékenységébe, bizonyíték levelezése,³⁸³ amelyben Ráday Gedeonnak könyvbeszerzéseiről ír, illetve a 888 műből álló, ritkaságszámba menő hatalmas könyvtára,³⁸⁴ amelyet özvegyére és gyerekeire hagyott. *Szent Hilarius*-át is szabadon kinyomtathatta 1760-ban Szebenben, csupán az új cenzúrarendelet kiadása után lett némi gond belőle, amikor a második kiadást külföldről kívánták behozni. Elkobozták,³⁸⁵ de ő ezt már érte meg.

Jól tükrözi a cenzúra, illetve a könyvnyomtatás helyzetét az az 1753. máj. 2-án kelt rendelet, amely kifejezi az udvar megrökönyödését amiatt, hogy Erdélyben a könyvnyomtatásra nézve semmilyen szabály nem létezik, holott a többi, „jól rendezett” országban már le van szögezve a sajtó működésének módja és szabálya. A királynő ezért megparancsolta, hogy a Főkormánysház tiltassa be minden olyan mű nyomtatását, amely az Isten tisztelete, a fejedelem személye és jogai, a tartomány közállapota és bel-

³⁸⁰ SCHERMANN, 1928. 37–48.

³⁸¹ JAKAB, 1881a. 166.

³⁸² Vö. VITA Zsigmond: *A Bethlen Kollégium diákkönyvtárosai a XVII–XIX. században*. In: Uő: *Művelődés és népszolgálat*, Kriterion, Bukarest. 1983. 26–34; SEBESTYÉN Mihály: *A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800*. MKSz 1994. 357–375.

³⁸³ Vö. SZABÓ Ágnes: *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz*. MKSz 2001. 117–125; Kiss Áron: *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben*. MKSz 1882. 257–263.

³⁸⁴ VITA Zsigmond: *Bod Péter könyvtára*. In: Uő: *Művelődés és népszolgálat*. Kriterion. Bukarest. 1983. RADVÁNSZKY Béla: *Bod Péter könyvtárának jegyzéke*. MKSz 1884. 58–86.

³⁸⁵ Vö. JAKAB, 1881a. 171.

békéje, a bevett vallások és jó erkölcsök ellen beszél, vagy akár új eretnekséget tartalmaz, s a Kormánysház jóváhagyása nélkül ne jelenhessen meg azontúl semmilyen mű.³⁸⁶ Úgy tűnik, a cenzúra szigorúsága nem érte el az elvárt szintet, mivel több, mint tíz évvel később is azért elégedetlenkedik az udvar, hogy a reformátusok Erdélyben teljesen szabadon nyomtatnak ki műveket, azokat nem nyújtják be a Főkormánysháznak, sőt, nyomtatványaikkal támadják nemcsak a katolikus egyházat, hanem az uralkodóházat is.³⁸⁷

Érthető tehát, hogy Mária Terézia nem tűrhette sokáig az Erdélyben fennálló helyzetet, és rendeletek kibocsátásával próbálta szabályozni a nyomdák működését, illetve egy cenzori bizottság felállításával a beáramló könyvek szűrését. Újra egy főpaphoz, ezúttal Bajtay Antal erdélyi püspökhöz (1717–1775) fordul, hogy a megadott alapelvek szellemében a felállítandó bizottság működéséhez írjon tervezetet. Bajtay tehát a királynő parancsára³⁸⁸ Althannhoz hasonló módon, ám jóval később, 1769-ben készíti *Instructiót*.³⁸⁹ Ezt fogadja el Mária Terézia, és közli a Főkormánysházzal rendelet formájában 1770. május 4-én.³⁹⁰ Ezzel a rendelettel az erdélyi szellemi élet alakulása nagymértékben Bécs befolyása és irányítása alá kerül.³⁹¹

Bajtay Antal katolikus püspök nevét Bod Péter *Szent Hilárius*ának elközbiztatásával kapcsolatosan jegyezte meg a cenzúrával foglalkozó szakirodalom, s ennek fényében ítélte meg a főpap személyét.³⁹² E kép korrekcióját szolgálja ez a tervezet, amely által arra is választ kaphatunk, hogy az erdélyi püspök milyen értékrend mentén képzelte el a cenzúra működését.

A Bajtay Antal által írt *Instructio* szerkezeti és működési alapelveit Mária Terézia írja elő februári levelében, amelyet személyesen a püspököknek címez. Eszerint a Helytartótanácsához tartozó cenzori bizottság (*Commissio censurae librorum*) elnökévé magát a püspököt nevezi ki, tagjai vegyesen

³⁸⁶ JAKAB, 1888. 309.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ Bajtay Antal 1769. febr. 24-én vette kézhez azt a levelet, amelyben Mária Terézia személyesen megkéri arra, hogy készítse el a tervezetét a felállítandó bizottság működésének megszervezéséhez. – Gyulafehérvári Érseki Levéltár, 1769/24.

³⁸⁹ Az *Instructiót*, valamint az azt megelőző és követő rendeleteket György Lajosnak a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban található átirata alapján és olvastam el és vettem össze az eredeti okmányokkal. A kézirat címe és jelzete: Mártonffy József püspökre vonatkozó iratok. VI./11/b. A rendelet eredetije: GYÉL, Püspöki Levéltár, 24–1769. sz.

³⁹⁰ A rendelet fordítását közli: JAKAB, 1881a. 168. és GYÖRGY, 2009. 156–157.

³⁹¹ Erről írja Jakab Elek a Kolozsvár történetéről szóló művének harmadik kötetében, hogy „behozott a könyvvizsgálat, mely ólomsúllyal nehezedett a szellemre és sajtóra, s nemzeti irányú fejlődésében félézrednél tovább feltartóztatva a magyar irodalmat, előmozdítván a századok között a germanizmus terjedését, az egész országban és így Kolozsvárra is a latin szellemet az oktatás, közigazgatás, a római katolikusok számbeli nagy megszorodása és a tudományos könyvek túlnyomó részének latinsága által” – JAKAB, 1888. 308.

³⁹² JAKAB, 1881a. 171.

katolikus és protestáns tanácsosok. Azt is kiköti, hogy a jegyző szintén katolikus legyen. A négy tanácsos közül kettő katolikus, egy lutheránus és egy református.³⁹³ A negyedik, Erdélyben bevett vallás nem szerepel az előírás alapján, amin nem csodálkozunk, tudva, hogyan gondolkodott és viselkedett az unitáriusokkal a királynő: ismert a türelmetlensége és ellen-szenve, amelyet már uralkodása elején tanúsított velük szemben.³⁹⁴ Ennek ellenére látványosan nagy a különbség a váci püspök korábban bemutatott rendeletéhez képest. Az akkor még csak jezsuiták által irányított cenzúra az 1760-as évek végére már állami igazgatás alá került, a bizottság tagjai között pedig állami hivatalnokok vannak.

A tervezett, erdélyi hatáskörű bizottság szerkezete a magyarországit követte, mégis azt kell mondanunk, hogy a bizottsági tagok vallási megoszlásának előírása nem lehetett itt teljesen új, mivel a Főkormányshéken belül is már eleve vegyesen vettek részt a kormányzásban az erdélyi bevett vallások különböző képviselői. A február 4-én keltezett, Bajtayhoz írt levélben a megfelelő szövegrész így hangzik:

*„Benigne resolvimus, ut ad exemplum Regni nostri Hungariae, in Magno quoque Principatu nostro Transsilvaniae sub primaria inspectione Regii nri Gubernii peculiaris Commissio curam censurae librorum e ditionibus exoticis in praedictum Magnum Principatum introducenorum habitura ordinentur; Cujus utpote Commissionis Praesidem Te clementer constituimus, volentes, ut cointel-ligenter cum Gubernii nostri Praeside, Personale quod e duobus Catholicis uno praeter hos Helveticae, et alio Augustanae confessioni addictis Consiliariis Gubernialibus, nec non Actuario Catholico constabit denominentis”.*³⁹⁵

A királyi előírás alapján a püspök cenzorokat javasol abba a bizottság-ba, amely az ő elnöklete alatt fog működni. A jelölteket Mária Terézia mind elfogadja, s az 1770. május 4-én kihirdetett rendeletben közli a tagok nevét: Kornis Mihály, Kemény Farkas, Bánffi Farkas, Hutter Mihály és Éltes Ist-ván, vagy Biró Antal.³⁹⁶ Vagyis:

„Duo Consilarii Guberniales cum Actuario semper e Religione Catholica, reliqui duo autem ex aliis duabus Religionibus Reformatae ut pote, et Augustanae Confessionis addictis ad hanc Commissionem assumendi erunt, quorum selectum concertanter inter Consilii Viri, et fatae Commissionis Praesidem institutum ita approbamus, ut e Catholicis: Comites Michael Kornis, et Volffgangus Kemény;

³⁹³ GYÉL, 1769. 24. sz.

³⁹⁴ A protestánsok országos küldöttségéből az unitáriusoknak ki kellett maradniuk, mert Mária Terézia nem volt hajlandó velük még beszélni sem. Vö. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. köt. 1691–1880. Bp. 1904. 90.

³⁹⁵ GYÉL, 1769. 24. sz.

³⁹⁶ Biró Antal maradt a jegyző. Ezt bizonyítja egy, a bizottság tevékenységéről szóló kivo-nat, amely szerint az 1770. július 10-én tartott első ülésen a jegyző Biró Antal – vö. KÁL, A cenzori bizottság iratai (Oficiul central de revizuire a cartilor), 205, 1r.

e Reformatis: Baro Volffgangus Bánffi, et ex Augustanae Confessione addictis Michael Hutter, pro Actuario vero itidem e Catholicis sive Stephanus Eltes, sive Antonius Biró, quem nempe fati Praesides ad hoc officii genus opportuniorem judicaverint, ad eandem Commissionem adhibeantur”.³⁹⁷

Az Erdélybe behozott könyvekkel kapcsolatban is megkapja a püspök az eljárás működtetésének röviden összefoglalt mintáját, tervezetével ezt kell kibontania úgy, hogy a hivatalnokoknak legyen egy eligazító szabályzatuk, amely lépésről lépésre vezeti őket munkájuk folyamán.

„*Adhaec cum indispensabiliter necessarium inveniamus, ut omnes libri in Transsilvaniam introducendi ad locum, ubi Commissio Censurae constituta habetur, deducantur, via Camerae Nrae Aulicae disposuimus, ut ab omnibus Tricesimarum Officiis hujusmodi libri sub sigillo eo transmittantur.*”³⁹⁸

Bajtay püspök 1769. ápr. 17-én nyújtja be a Guberniumhoz *Instructió*-ját, amelynek alapján egy év múlva elkészül a rendelet is. Az *Instructio* és a rendelet közti különbség feltárása rávilágít arra, milyen egyéni elképzelései voltak a főpapnak a hivatalos álláspont mellett vagy talán éppen azzal szemben.

A Bajtay-féle *Instructio* első része az 1747-es tervezettel ellentétben egy tízpontos bevezető. A magyarországi szöveg megírása óta már sokat változott a hatalmi álláspont, amely láthatólag a közfelfogás részévé is vált. Mégis azt kell gondolnunk, Bajtay a rendeletek által is alakított közhangulat ellenére, amely már természetesnek találta, hogy a cenzúra elsősorban fejedelmi jog, és elsősorban az állami érdek kiszolgálója, olyan javaslatot tett szabályzatában, amely mélyen az erdélyi hagyományokban gyökerezik. Sőt, úgy tűnik, egyedülálló módon gyakorolja a vallási türelmet abban a térségben, ahol a bevett vallások egyenjogúságára való hivatkozás mellett mindig is voltak túlkapások egyik vagy másik oldalról.

Gondoljunk most arra, milyen sorrendet állított fel Althann fennebb bemutatott *Idea instructionis*ában. Főpapként a katolikus egyház védelmét érezte a cenzúra egyetlen feladatának, de az igazgatásban is részt vállaló hivatalnokként az állami érdeket tartotta elsődlegesnek. Ez a két központú érdekorientáltság egyedüli meghatározó szervezőelve a cenzori bizottság akkori működésének.

Bajtay Antal szabályzatában a főpap már tíz pontját tudja felsorolni ennek az elvnek, amelyben természetesen első helyre kerül az államforma és a jó erkölcsök védelme. De – felülemelkedve saját katolikus püspöki mivoltán és az addig alkalmazott és elvárt érdekképviselőten – második helyre nem a katolikus egyházat, hanem az erdélyi bevett vallásokat helyezi. Ösztönzést ebben talán az erdélyi viszonyok és törvények ismeretéből

³⁹⁷ GYÉL, 1770. 140. sz.

³⁹⁸ GYÉL, Püspöki Levéltár, 24-1769. sz.

meríthetett, de jó kiindulópont volt ebben számára a királynő által is előírt bizottság szerkezete is, amelyben a bevett vallások, az unitáriusokét leszámítva, képviseltethették magukat. A királynő azonban nem ment ilyen messzire, rendeletéből ez a pont teljesen hiányzik, a bevett vallások külön nem is szerepelnek. Így lesz a Bajtay tíz bevezető pontjából kilencpontú a rendelet. Nemcsak a javasolt sorrendet nem fogadta el a királynő, hanem ezt a pontot ki is húzta a tervezetből.³⁹⁹

Bajtay Antal a katolikus egyházat az állam és a bevett vallások után sorrendben a harmadik helyre helyezte, kifejezve ezáltal, hogy a cenzúrának egyforma elveket kell érvényesítenie minden felekezettel szemben, s a részrehajlásnak nincs helye sem a teológiai, sem a politikai művek elbírálása esetén. Ez a gesztus, úgy gondolom, a főpapnak eddig nem ismert, valószínűleg toleráns oldalát mutatja meg, amely még II. József idején is csupán kevés vezető egyéniségnek volt sajátja. Miután Bajtay felállította azt az értékrendet, amely a legfőbb meghatározója a cenzúrának, vagyis az állam, bevett vallások, katolikus egyház hármasság értékrendet képviselő vizsgálati rendszerét, azzal folytatja a tervezetét, hogy tilosak azok a művek, amelyek e bevett vallások ellenében ateista, deista elveket hirdetnek, vagy akár közönyösségre sarkallnak, illetve e vallások doktrínája ellen beszélnek. Mindemellett a bevett vallásokhoz képest új dogmákat hirdető művek is tiltottak. Bajtaynak a bevett vallások védelmét biztosító tervezete egyedülálló abban a korban. A cenzúra lazulásával jellemzett, II. József-kora-beli cenzúrarendeletek közt sem találni ehhez foghatót. Huszonkét évnek kellett eltelnie, míg az 1791-es országgyűlésen ehhez hasonlót fogalmaztak meg, amikor a bevett vallások püspökei vették át a felügyeletet saját műveik kiadása és jóváhagyása fölött azzal az utasítással, hogy egyik bevett vallás ellen se engedélyezzenek sérelmes műveket.⁴⁰⁰

A különbség így is nagy: akkor egy katolikus püspök fogalmazta meg, 1791-ben pedig világi hivatalnokok. 1770-ben, amikor a cenzúrának még a katolikus vallás védelmében fontos szerepet szántak, elfogadhatatlannak tűnt Bajtay elképzelése az udvar számára, ezért javaslatának ezt a részét elvetették. 1791-ben, amikor a cenzúrának már állami-politikai érdekeket kellett védenie, a vallásos művek nem tűntek veszélyforrásnak, s minden bevett vallás egyházi intézménye saját cenzort jelölhetett ki, így maguk végezték el a nyomtatásra szánt és a külföldről behozott könyvek ellenőrzését. Ha 1770-ben Mária Terézia elfogadja Bajtay tervezetét, azáltal azt is elismeri, hogy a többi vallás védelmét is fontosnak látja. Az udvar elképzelése erről eléggé egyértelmű volt, hiszen a cenzori bizottságban az unitáriusok részt sem vehettek.

³⁹⁹ GYÉL, 24-1769. sz.

⁴⁰⁰ Vö. JAKAB, 1881a. 181.

Bajtay tervezetében a tízből az első öt pont tartalmazza azt a prioritási sorrendet, amely szerint az első helyen az állam és a jó erkölcs, a második helyen az erdélyi bevett négy vallás, és csak harmadik helyen található a katolikus egyház védelme. A rendelettel összehasonlítva épp ez az az öt pont, amely nem azonos, illetve másfajta érdekvédelmi szempontot érvényesít. A következő öt pont azonban szinte azonos a kétféle szövegben, csupán az utolsó pontban mutatkozik eltérés. A tervezet és a rendelet tilosnak ítéli az erkölcsstan, természetjog, népjog veszedelmesnek ítélt tanait. Továbbá a babonaságokat és okkult tudományokat terjesztő könyveket, kivéve, ha a könyv célja ezek cáfolata. A nyolcadikban elvetendőnek hirdeti azokat az orvosi könyveket, amelyek szerzői név nélkül és egy orvosi fakultás vizsgálata nélkül jelennek meg, mert veszélyeseknek tartja az ilyeneket a közegészségre nézve. A kilencedikben ellenzi a zavargásra, pártütésre sarkalló műveket, az államforma megváltoztatására irányuló elveket. Befejezésként az utolsó pont a hivatalnokokat, tanácsosokat stb. gyalázkodó műveket látja elvetendőknak. A rendelet ezzel szemben a keresztény erkölcsöt megvesztegető műveket kárhoztatja, mert elvonnak a fejedelem, vallás, hivatalnokok tiszteletétől.

Az *Instructio* és a rendelet bevezető részét összevetve még elmondhatjuk, hogy már utalás szintjén sem szerepel a protestáns könyvekkel szembeni ellenséges magatartás. Ha pedig Bajtay utasítását nézzük, megállapíthatjuk, hogy a tolerancia jegyében született, illetve összegzi azokat a rendeleteket, melyek a Habsburg Birodalomban az előző húsz évben születtek.

Íme, a két megfelelő szövegrészlet a könnyebb összehasonlítás végett:

„Instructio.

Prohibeantur Libri omnes, qui Domui Augustae, Regiminis formae, ac bonis moribus quocunque modo adversantur.

Qui Religiones in hac Provincia receptas conviciis lacesunt.

Qui Religionem Catholicam impugnant ex instituto.

Qui Atheorum, Deistarum, indifferentium, ac generatim omnium Religionum iis, quae istic receptae sunt, adversarum doctrinam tuentur, aut viam quacunque ratione ad eandem sternunt.

Qui res novas dogmati, disciplinae, ritibusve Religionum istic receptarum addunt.

Qui in Doctrina morali, Doctrina item Juris, Naturae, ac Gentium, novas, periculosasque sententias tradunt.

Qui scientias, artesque damnatas ut sunt: Astrologia judiciaria, Magia, quam nigram vocant, Cabala, Sortilegia, praestigiae, veneficia, Chyromantia, Necromantia, & aliae harum similes, docent, nisi eas ideo solum tractent, ut convellant.

Qui sine Auctoris nomine, aut censura facultatis, medicamenta morbis depellendis produnt, quod constet multos eis in perniciem usos esse, ac propterea salutis publicae inter sit ea solum, quae probata, explorataque omni ex parte sunt, vulgari.

Qui continent principia, vel exempla, quae ex fundamento Libertatis naturalis ad Autonomiam, seditiones, aut qualemcumque mutationem status publici vergunt.

Demum, qui Ordines, Consilia publica, vel privatas etiam personas contumeliis proscindunt”.⁴⁰¹

„Rendelet

Prohibendi nempe, et confiscandi sive typis editi, sive manuscripti fuerint Libri omnes in mentem praecitatae Commissionis incidentes, absque tamen eo quin fors qui per instituendam specialem investigationem e Domibus, et scriniis conquirerentur.

1-o. *Qui Augustae Domini Nostrae Imperio, et regiminis formae quoquomodo adversantur, ordines, et Consilia Publica Contumeliis lacessunt, bonis moribus repugnant, vel privatas etiam Personas Contumeliis proscindunt.*

2-o. *Qui Religionem Catholicam inpugnant ex instituto, item Sacratissimam Dei Matrem, Santosque injuriosis scommatibus, et convitiis afficiunt, proscinduntque.*

3-o. *Qui Atheorum, Deistarum, Indifferentium, ac generatim omnium Religionum iis, quae isthic receptae sunt, adversarum Doctrinam tuentur, aut viam quacunque ratione ad eandem sternunt.*

4-o. *Qui res novas Dogmati, Disciplinae, Ritibusque Religionum isthic receptarum addunt.*

5-o. *Qui in Doctrina Morali, Doctrina item Juris Naturae, ac Gentium novas, periculosasque sententias tradunt.*

6-o. *Qui Scientias, Artesque damnatas ut sunt: Astrologia Judiciaria, Magia quam nigram vocant, Cabala, Sortiligia, Praestigiae, Veneficia, Chiromatia, Necromatia, et aliae harum similes docent, nisi eas ideo solum tractent, ut convellant.*

7-o. *Qui sine Auctoris Nomine, aut Censura facultatis medicamenta a morbis depellendis produnt, quod constet multos eis in perniciem usos fuisse, ac praeterea salutis Publicae intersit, ea solum quae probata explorataque omni ex parte sunt, vulgari.*

8-o. *Qui continet principia, vel exempla, quae ex fundamento naturalis libertatis ad Autonomiam, seditiones, aut qualemcumque mutationem Status publici vergunt.*

---

⁴⁰¹ GYÉL, 24–1769. sz.

9-o. *Denique qui moribus Christianis pernicioſa Corruptione a Cultu Dei, ab obsequio Principis, a reverentia Magistratum, ab observatione Legum, ab amore Proximi, ad dissolutam vivendi, agendique licentiam, flagitia, horumque occasiones praecipitandis inserviunt.*"

A rendelet további részében fellelhető, szövegbeli változtatások kisebb jelentőséggel bírnak. A bevezető módosításai a hatalmi álláspontot érvényesítik, állampolitikát tükröznek. A szöveg második részében azonban adminisztrációs, fogalmazásbeli eltéréseket találunk.

Szembeszökő annak a paragrafusnak a hiánya, amely közvetlenül a tíz pont után következik az *Instructió*ban. A rendeletből hiányzó bekezdés azt írja elő, hogy a nyomtatott művektől nem kell megkülönböztetni a kéziratokat, mivel azok nagy példányszámban foroghatnak közkézen.⁴⁰² Az udvar nem hagyta ki ezt a részletet, de óvatosabban fogalmaz, mivel, bár a kéziratok nagy példányszámban terjedhettek, ezeket ellenőrizni vagy kivonni a forgalomból, amennyiben tiltottaknak minősültek volna, a magántulajdon megsértése nélkül nem lett volna lehetséges. Mária Terézia ezt a helyzetet úgy próbálta megoldani, hogy az elhunyt személyek könyvhagyatékát cenzorokkal ellenőriztette, amennyiben árverezésre került sor.⁴⁰³

Bajtay továbbá – szétválasztva a bizottságon belüli szerepeket – külön beszél a jegyző, a könyvvizsgáló és végül az elnök feladatairól. Eszerint a jegyző a könyvek útjáról és sorsáról állít össze írásos bizonyítékot. Két katalógust kell készítenie, amelyből az egyikbe a megvizsgálandó, a másikba a tiltott könyveket másolja be; jegyzőkönyvet kell írnia a gyűlésekről, amelyet majd év végén az udvarhoz kell küldenie.

A könyvvizsgálóknak, a vizsgálati procedúrát követve, miután megkapják a könyvet az elnöktől, be kell vezetniük a nyilvántartásukba a mű átvételének napját, a könyv címét, kiadása helyét és évét, a szerző és nyomtató nevét, valamint röviden írásba kell foglalniuk a teljes mű lényegét, illetve a sérelmes helyeket, indokolva azt, mit tartanak bennük elvetendőnek; végül véleményüket a bizottság gyűlésein elő kell adniuk. A döntést már nem ők, hanem az elnök hozza meg a mű kinyomtatásának engedélyezéséről.

Az elnök tisztségét Bajtay négy pontban foglalta össze. 1. Az elnöknek vigyáznia kell arra, hogy a Bécsben tiltott művek itt is azok legyenek. 2. A cenzúrára benyújtott művek közül ki kell szűrni a tiltottakat, amelyek pedig átengedhetők, jussanak vissza a tulajdonosaikhoz. 3. A jóváhagyott

⁴⁰² „Quamquam porro haec de iis tantum Libris, qui afferentur in Provinciam, vel eduntur typis, dicta videantur, intelligenda tamen sunt de iis etiam reipsa, qui manu scripti sunt, vel pridem in Provinciam allati, si nempe manibus terantur multorum, aut in multorum usus exemplaria conscribantur.” – GYÉL, 24–1769. sz.

⁴⁰³ SCHERNANN, 1928. 35.

műveket is szolgáltatassá vissza tulajdonosaiknak. 4. Az Erdélyben titokban kiadott művekkel szemben alkalmazni kell a Helytartótanács által kiszabott büntetést, amennyiben tiltott dolgok találtak bennük.

A főpap általánosan minden műre kimondja, hogy az elnök jóváhagyása és a jegyző aláírása nélkül semmit sem szabad kiadni. A rendelet azonban engedményeket tesz: az Erdélyben kinyomtatandó művek jóváhagyásáról szabadon dönthetnek, nem kell minden mű miatt az udvarhoz fordulni, elég a nyomtatónak a saját maga igazolása végett az imprimaturlal ellátott eredeti kéziratot felmutatni. A két változat annyiban különbözik tehát egymástól, hogy az erdélyi kiadványokkal szemben szabadságot kapott az elnök abban, hogy eldöntse, kinyomtatható-e a mű, vagy sem, anélkül, hogy a felsőbb fórumokat tájékoztatnia kellene. E pontosítás okát abban láthatjuk, hogy Mária Terézia nem félt az erdélyi nyomtatványoktól, mivel szerinte csupán néhány könyv jelent meg az itteni nyomdákból, s azokat sem tartotta jelentős műveknek.⁴⁰⁴

Összegzésként elmondható, hogy az 1769-ben Bajtay által írt utasítás leginkább abban különbözik az 1747-es Althann-féletől, hogy a könyvvizsgálatot meghatározó és annak az irányát előíró hatalmi erők megoszlása a magyarországi szövegben még ingadozik az egyház és az állam között, ám az erdélyiben az 1760-as évek végére ez már tisztázódott, és az utasítás elsődlegesen az államot tartja a cenzúra és a nyomtatott művek fölött az egyetlen autoritásnak. Emellett a magyarországi *Instructió*ban a fő működtető a protestáns irodalom kiszűrése, míg az erdélyiben már elsődlegesen nem az egyház, hanem az állam védelme a fő szempont. Már szó sincs türelmetlenségről, sőt, Bajtay e korban kivételes módon a saját funkciója révén képviselt katolikus egyház elé helyezi az Erdélyben bevett vallások rágalmozásának vagy bármilyen módon való sértésének tilalmát. Ez a 40-es években még elképzelhetetlen lett volna egy katolikus főpap részéről abból következően is, hogy erőteljes volt a katolikus megújulási mozgalom.

A könyvvizsgálat módszertanát tekintve is ez adja a legnagyobb különbséget. A lépések egymásutániségében az eljárás mód csak abban különbözik, hogy a cenzoroknak Bajtaynál a sérelmes helyeknek csupán tartalmát kell lejegyezniük, nem kell azt teljes egészében kimásolniuk, mint ahogy a korábbi rendeletben láttuk. Ennek oka és eredete az udvarnál keresendő, mivel a kiadott korábbi rendeleteknek megfelelően képzelték el ezt a tervezet megírására felkért főpapok is.

⁴⁰⁴ Még 1777. febr. 20-án is, Kollonitz katolikus püspökhöz írt levelében is így gondolkodik a királynő az erdélyi könyvtermésről: „perpauci novi libri in Transylvania edantur.” GYÉL, 1777. 81.

Egy másik, adminisztrációs különbség a bizottságon belül működő szerepkörök szétválasztása. Csupán Bajtaynál látjuk azt, hogy külön mutatja be a jegyző, cenzor és elnök feladatkörét, ezáltal is hatékonyabbá téve a vizsgálat folyamatát.

A Bajtay-féle tervezet és a megvalósult rendelet különbsége tehát ott a legjelentősebb, ahol a hatalmi hierarchia felállításáról van szó. A bécsi politika még mindig nem érzi a magáénak az akatolikus felekezetek iránti felelősséget. Az udvar megítélése szerint az erdélyi püspök kezdeményezése egyelőre elfogadhatatlan marad, s így nem változik a protestáns bevett vallásokkal szembeni viszonyulás sem. Példátlan egyéniségről, nyitottságról és józan gondolkodásról tanúskodik Bajtaynak ez a gesztusa, amelyet az erdélyi törvények és szokás ismeretéből eredőnek vélünk. Ezt a fajta nyitottságot a többi bevett vallás iránt csak Mártonfi József püspök elnöksége alatt fogjuk újra tapasztalni, aki a cenzori bizottságába minden bevett vallást egy személy által képviseltet, még az unitárius vallásúak közül is.

A Bajtay-féle tervezet és a megvalósult rendelet közti különbség tanulsága világossá teszi azt, hogy a katolikus püspök szerepe a cenzúra terén már nem olyan meghatározó, s bár a rendelet szövegtestének nagy részét ő írja, a változtatások nyilvánvalóvá teszik, hogy a döntő hatalom a királynőé, s ő mint főpap sem tehet mást, mint a rendeleteket maradéktalanul betartani.

A cenzúra az 1770-es években

Bajtay Antal katolikus püspök *Insructiója*, láthattuk, az erdélyi viszonyokhoz próbálta alkalmazni a cenzúra szabályait. A tanüggyel szemben azonban a cenzúra terén az udvar nem kívánta a tartományok sajátosságait szem előtt tartani, főleg nem óhajtotta még az 1770-es évek elején azt, hogy minden bevett vallás a saját szimbolikus műveit egyenlő elbírálásban részesítse, hiszen ezzel önmagának mondott volna ellent. A cenzúra ekkor még mindig a katolikus egyház és az állam integritását védte, mondhatni expanziós szándékkal próbált hatni. Mégis, a tanulmányi bizottsággal szemben, ami még egy évtizedig katolikus összetételű, s csupán a protestánsok felterjesztései eredményeként válik vallásilag vegyessé 1781-ben (az unitáriusok ezúttal is kimaradtak), a cenzori bizottság már 1770-ben katolikus, református és evangélikus tanácsosokból áll, nyilván érvényesítve azt az elvet, hogy számban a katolikusok legyenek fölényben.

A cenzori bizottság a királyi Főkörmányszék vezetése alatt a katolikus püspök elnökletével működött 1781-ig, az új cenzúrarendeletig. A katolikus jelleg érvényesülése logikus következménye volt a bizottság összetételével mellett a rendeletek előírásainak is. Ennek tipikus példája a már koráb-

ban említett *Szent Hiláriusz*, Bod Péter műve, amelynek engedélyezését, a katolikus püspök javaslatára, csak abban az esetben hagyták jóvá, ha az egyházra nézve sérelmes részeket az előírásoknak megfelelően kijavítják benne.⁴⁰⁵ A cenzúra történetének ez a mozzanata híven tükrözi azt, hogy a bizottság református tagjának csekély szerep jutott olyan protestáns művek elbírálása esetén, amelyek a királyi rendeletben felsorolt vizsgálati szempontoknak nem feleltek meg.

Mivel a bizottság protestáns tagjainak nem volt joguk a saját egyházuk által kiadott művek engedélyezésére, s mivel nem maradt nyoma annak, hogy ők voltaképpen milyen szerepet töltöttek be a bizottságon belül, illetve milyen műveket engedélyezhettek, vagy javaslataik a Főkormányshéknél visszhangra találtak-e, nem tudjuk értékelni szerepüket ebben a *commissió*ban.

Amikor Mártonfi Józsefet a 70-es évek végén cenzori munkával bízták meg, a bizottság még a püspök elnöklete alatt működött. II. József trónra lépésével azonban a változtatások a cenzori bizottság összetételére is kihatással voltak, az erdélyi *comissio* megszűnt, s csupán néhány cenzor (köztük Mártonfi) működött. Jó néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy újból olyan bizottság létesüljön, amelyben a katolikus tanácsosok mellett protestánsok is működtek. A továbbiakban ezzel szeretnék részletesebben foglalkozni.

Mártonfi cenzori kinevezése

Mártonfi József cenzori tevékenysége nem teljesen ismeretlen, mégis kiegészítésre, pontosításra szorul. Ebben a munkában nagy segítséget jelent a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, Kolozsváron újólag előkerült iratcsomó,⁴⁰⁶ amely a XVIII. század végi, XIX. század eleji cenzori bizottság működését követi nyomon, illetve György Lajos irodalomtörténésznek (1890–1952) a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban őrzött hagyatéka,⁴⁰⁷ amelyben a szerző nagy mennyiségű anyagot gyűjtött össze, főként a Levéltárban és a Batthyaneumban őrzött anyagból.

Mártonfi József cenzori kinevezésének időpontjáról, e felelősség súlyáról az elmúlt idők folyamán több életrajzíró munkája alapján értesülhetünk, de eltérő minősítések kíséretében. Az 1781-es évszám minden esetben ugyanaz, ám Mártonfi könyvvizsgálói működésének értékelése eltérő. Szinnyei József hatalmas művében Mártonfi cenzori kinevezését illetően a

⁴⁰⁵ JAKAB, 1881a. 171–172.

⁴⁰⁶ KÁL, A cenzori bizottság iratai, Fond 205.

⁴⁰⁷ GYÉL, VI., 11/b, 1. doboz. – A szerző tematikusan csoportosította az általa átvett forrásanyagot, s ezen csoportok egyike az erdélyi cenzúrai ügygel kapcsolatos leveleket tartalmazza.

következőt jegyzi meg: „1781-ben a könyvvizsgálói korlátlan hatalom is reá bízott, mely hivatalában igazságos eljárásával a közszeretetet vívta ki magának”.⁴⁰⁸ Szinnyei Vass Józseftől (1813–1873), Mártonfi első életrajzírójától vette át ezt az adatot, aki 1858-ban a Vasárnapi Újság című ismeretterjesztő hetilapban⁴⁰⁹ majdnem ugyanezekkel a szavakkal él: „A könyvvizsgálói korlátlan hatalom is kezére bízott 1781-ben, melyet, hogy mily részrehajlatlan igazsággal kezelt, már csak az is eléggé bizonyítja, hogy a sajtót egy részről sem engedte meg más vallás, vagy nemzet rovására felhasználtatni”. Az idézett szövegrészek alapján egyrészt azt a következtetést lehetne levonni, hogy Mártonfi 1781-ben egyedüli meghatározó alakja a cenzúrai ügyek folyásának, tőle függött minden kinyomtatandó mű sorsa, illetve ő engedélyezte vagy nem a könyvek behozatalát. Másrészt azt a konklúziót lehetne megfogalmazni, hogy Mártonfinak olyan hatalmat adtak a kezébe, hogy felelősség és elszámolási kötelezettség nélkül eldönthette, mit engedélyez, illetve mit utasít vissza a kinyomtatandó kötetekből vagy a külföldről behozott művekből.

E fenti megállapításokat a tisztelet és csodálat mondatta tollba íróival. Ma már világos számunkra, hogy 1781-ben még a kormányzónak sem állt hatalmában önkényesen dönteni a könyvek sorsáról, hiszen mindent Bécsben határoztak meg, s a rendeletek világosan taglalták, milyen szabályok szerint kell a cenzoroknak eljárniuk. Korlátlan hatalma már a püspököknek sem volt a könyvek elbírálása terén, nemhogy Mártonfinak, aki a nemzeti iskolák főigazgatójaként a kormányszéki üléseken egyelőre a legutolsó helyet foglalta el.

A cenzori teendők pontosabb megjelölése Jakab Elek történész érdeme, aki 1881-ben elsőként írta meg az erdélyi cenzúra történetét. Levéltárirosi működése során olyan iratokat tárt fel, amelyek közlésével a cenzúra történetének pontosabb ismertetéséhez járult hozzá.

Cenzúratörténetében megjegyzi, hogy II. József 1781. július 25-i rendelete alapján a királyi Főkormányzók előadójává gr. Teleki Károlyt, könyvvizsgálóvá Soterius Mihályt, a vallásos tárgyú művekre nézve pedig Mártonfi Józsefet nevezte ki.⁴¹⁰ Ezt az adatot György Lajos is átvette művében.⁴¹¹ Megjegyzendő, hogy ekkor már a bizottság, mint olyan, megszűnt létezni, és helyette, ahogyan a felsorolásból is kitűnik, cenzorok működtek. A bécsi központi cenzori bizottság hatásköre alá tartozott minden cenzor, s a jelentéseknek is az udvarhoz kellett eljutniuk.

Mártonfi József cenzori kinevezése nem történt váratlanul, hiszen a tanári pályáján elért eredményeiről, mély tudásáról, nyelvi műveltségéről maga Mária Terézia is értesült. A sorsát és tudományos útját többszö-

⁴⁰⁸ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. Bp. 1902. 758.

⁴⁰⁹ VASS József: *Mártonfy József, püspök*. Vasárnapi Újság 1858. 8. 85–86.

⁴¹⁰ JAKAB, 1881a. 174.

⁴¹¹ GYÖRGY, 2009. 159.

rösen meghatározó királyi rendeletek (a jezsuita rend feloszlatása 1773-ban, majd a kolozsvári tanári állását a kegyesrendieknek átadó 1776-os rendelet) a kényszerű változtatások mellett mindig új lehetőséget adtak neki azáltal, hogy a személye iránti elismerésből fakadóan őt ajánlották, ha szükség volt tanult, művelt férfira valamilyen fontos állás betöltésére. Pályájának ebben a szakaszában, az 1770-es, 1780-as években, a változtatások és változások tanúja és szenvedő alanya. Ezekben az években lesz előbb segédcenzor, majd cenzor, később pedig, már püspökként, az erdélyi cenzori bizottság elnöke.

György Lajos monográfiájában leírja, hogy Mártonfi neve többször is előfordul a királynő és az erdélyi püspök közt folyó levelezésben. Mária Terézia június 7-én elrendeli, hogy a kolozsvári alsó-, középfokú és főiskolákat a konviktussal és a szemináriummal együtt, valamint az akadémiai diplomát adják át a piaristáknak. A rendeletet követően Kollonitz László püspök 1776. július 10-én levelet ír a királynőnek, amelyben a pártfogásába ajánlja a több nyelvet beszélő, alapos tudású és műveltségű Mártonfi Józsefet, a bölcselet- és hittudós Benkő Miklóst⁴¹² (1724–1801), Fridvaldszky Jánost (1740–1783), a bölcseleti doktort, Erdély minerológiájának a leíróját⁴¹³ és Hartmann Ferdinánd⁴¹⁴ csillagászt (?–1777).⁴¹⁵ E gondoskodás eredménye nem marad el: mind Benkő, mind Fridvaldszky Szebenbe kerülnek cenzornak 1777-ig. Hartmannról és Mártonfiról válaszelevelében a királynő újra megemlékezik német nyelvtudásuk miatt, és olyan városba kívánja őket helyeztetni, ahol szükség van e nyelv ismeretére. Így kerül Hartmann Brassóba, Mártonfi pedig egy kis gyulafehérvári kitérő után, 1776. november 6-án Szebenbe mint a Mária Terézia által létrehozott árvaház matematikaprofesszora.⁴¹⁶

Úgy tűnik, ez a kis kitérő, amely csupán néhány hónapból állt, és azt a célt szolgálta, hogy Mártonfi elmélyíthesse teológiai tudását, szemet szúrt a királynőnek. Fridvaldszky János és Benkő Mihály 1777-ben, egy év cen-

⁴¹² Vö. SZINNYEI, 1891. 870; György, 2009. 82.

⁴¹³ Vö. SZINNYEI, 1894. 759; György, 2009. 87; CSETRI Elek – id. FRIVALDSZKY János: *A köz hasznára – Az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló (1730–1784)*. METEM, Bp. 2003.

⁴¹⁴ György, 2009. 89.

⁴¹⁵ Uo. 62–63. – A szóban forgó levelet sajnos már nem találtam meg a GYÉL-ben. A szerző jegyzete alapján a *Protocollum Episcopale*. 1776. 365. szám alatt kellene lennie.

⁴¹⁶ Uo. 101. – Ez a levél sincs már meg a levéltárban, ám Temesváry János kiadta 1935-ben több más, az erdélyi exjezsuiták sorsát tárgyaló levéllel együtt. A Mártonfira vonatkozó részletet onnan idézem: „*Hinc Fidelitati Vestrae committimus, ut tempore huius distributionis, Patres Ferdinandum Hartmann, et Josephum Mártonfi ad Parochias in Civitatibus, ubi linguae Germanicae maior usus est...*”. Vö. TEMESVÁRY János: *Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez*. Jézus-Társasága kiadása. Bp., 1935. 31. György és Temesváry jelzete: Pp. Lev. 205–1776.

zori hivatalnokoskodás után Erdélyt elhagyták, így a megüresedett cenzori állásokat újra be kellett tölteni. Mária Terézia Szilágyi Márton cenzor mellé Mártonfit és Liszi Andrást nevezné ki segítőnek, ám megjegyzi, ez előbbi a nagy fizetéséért, amelyet a megmaradt jezsuita alapból kap (500 Ft), nem nyújt annak megfelelő odaadást a munkában.⁴¹⁷ Nem lehet tudni, milyen forrásai lehettek a királynőnek Mártonfi József munkáját illetően, de hogy a hír nem volt igaz, bizonyítja odaadó munkáján kívül az a levél, amelyet ugyanazon év április 23-án a püspök válaszként ír a királynőnek. Kollonitz megvédi Mártonfit, végül meggondolja magát, és kihúzza a róla írt dicsérő mondatot. A levél fordításának kivonatát György Lajos kéziratából⁴¹⁸ közlöm, mivel a levél eredetije elveszett:

*„P. Fridvaldszki és P. Benkő Miklós eltávozásával könnyen az a látszat kerekedhetik felül, hogy a könyvvizsgálat ügye kárt szenved, mégis megfontolva azt, hogy itt Erdélyben kevés az új könyvek száma, talán ezt a feladatot elvégezhetné Szilágyi Márton és Grieb András még igénybe véve Mártonfi József segítségét. Mártonfi a szebeni árvaházban az ifjúságot olyan kitűnően oktatja, hogy Felsőged kegyességéből élvezett javadalmára nagyon rászolgál.”*⁴¹⁹ A püspök a továbbiakban kifejti, hogy Liszi András, a poétikai és retorikai osztály tanítója Marosvásárhelyt nélkülözhetetlen. Igaz ugyan, hogy most kevés a tanulók száma, de ennek oka az, hogy az iskola megnyitása későn történt. Olyan hely, mint Mvásárhely, ahol kir. tábla van, jövőre az ifjúságot is nagyobb számmal fogja oda vonni”.

Kollonitz a laudatio helyett azzal bizonyítja Mártonfi lelkiismeretességét, hogy még aznap ajánlólevelet ír Mária Teréziának, amelyben Mártonfi Józsefet kisegítő cenzornak javasolja:

„Die 23 Aprilis 1777. Recepto Suae Mattis Sacratissimae B. Rescripto de informatione submittenda cum intuitu Censorum Librorum. Exllmus D. Eppus Representatione N 727. sig. respondit D. Andream Grieb, et Martinum Szilágyi

⁴¹⁷ „... Martinus Szilágyi cum reliquis individuís huiusque in subsidium vocatis non sufficient, quo in casu Patri Mártonffi, qui aliunde moderna destinatione sua vix continue occupabitur, et ob majus, quod e fundo Societatis percipit, salarium, publico quoque utilia servitia praestare tenetur, nonnullorum librorum revisio concedi, imo, si necessarium invenerit, etiam P. Andreas Liszi, qui juxta superius citatam relationem Marus Vásárhelyinum ad docendam poesim, et Rhetoricam destinatus fuit, ast donec juvenitus illuc concurrens grammaticam & syntaxim recenter introductam absolvet, professuram auspicari non potest, Cibinium in subsidium laborum, ad tempus vocari poterit, de factis dispositionibus, aut aliis praemissum in finem surrogandis adminiculis vero Fidelitas Vestra horsum referet.” – A levél csak György Lajos hagyatékában van meg átirat formájában, az eredeti, melynek jelzete Pp. Lev. t., 81–1777 volt, hiányzik.

⁴¹⁸ GYÉL, György Lajos hagyatéka VI. 11/B/1.

⁴¹⁹ Ezt a mondatot, amely megvédte Mártonfit a királynő azon feltételezése ellen, mintha 500 Ft-os fizetéséért semmit sem csinálna, a püspök fogalmazványából törölte. – György Lajos megjegyzése. GYÉL, György Lajos hagyatéka VI./11/b/1.

libris hactenus aliunde perpaucis editis revidendis sufficere, praesertim si D. Josephus Mártonffi in subsidium advocetur”.⁴²⁰

Mindkét szövegben megtalálható az a megállapítás, miszerint Erdélyben, mivel kevés könyvet nyomtatnak ki (*libris perpaucis editis*), nincs szükség több cenzorra. Nemcsak a királynő látta szegényesnek az itteni könyvtermést, hanem a püspök is, aki a marosvásárhelyi tanárt, Liszi Andrást semmiképp sem mozdította volna el helyéről, mivel az iskolában nagyobb szükség volt rá, ráadásul Szebenben szerinte is már így is elég cenzor van (szám szerint kettő), s ha ezenfelül még szükség lenne segítségre, Mártonfi József is megfelelő lenne a cenzori munka végzésére.

Kisegítő cenzorok alkalmazása nem volt kivételes eljárás abban az időben. Előzményeit az 1770. május 4-én kiadott rendeletben láthatjuk, amelynek alapján a püspök, ha túl sok volt a beérkezett megvizsgálandó mű, felkérhetett más jámbor, tudós férfit is a kinevezett cenzorokon kívül, akik a munkájában segíthettek. A kisegítő cenzorok előzetesen írásba foglalt véleményét azonban csak a bizottság tagjai adhatták elő, s döntést is ezek hoztak az ügygel kapcsolatban.⁴²¹ A kisegítő cenzorok tiszte tulajdonképpen az volt, hogy jegyzékbe vegyék a mű átvételének napját, a könyv címét, kiadása helyét és évét, a szerző és nyomtató nevét, s írásban összefoglalják a teljes mű lényegét, kiemelve azokat a pontokat, amelyeket sérelmeseknek tartanak.⁴²² A cenzor a gyűlésen az így összeállított jegyzék alapján adta elő a véleményét a benyújtott műről.

Mártonfi József 1777-től 1781-ig működött kisegítő cenzorként. Ez alatt a nem teljesen négy év alatt feltételezhetően a külföldről behozott könyvek megvizsgálásánál vehették igénybe segítségét, hiszen, mint már korábban is említettük, a királynő elsősorban ezek és nem az erdélyi nyomtatványok megvizsgálása végett tartotta fontosnak a cenzorok munkáját. A nagy mennyiségű protestáns könyv, amelyet leginkább a külföldi egyetemekről hazatérő diákok hoztak haza, tette szükségessé a kisegítők igénybevételét.

1779-ben, amikor Szilágyi Márton és Grieb András állása megüresedett,⁴²³ az egyházi bizottság nem Mártonfit, hanem Fieberth Sámuel és Kováts József exjezsuitákat ajánlotta cenzoroknak.⁴²⁴ Fieberth ezáltal erejéhez és tehetségéhez képest megfelelő helyre került, Kováts József pedig retorikatanárként szintén alkalmasnak bizonyult a hivatal betöltésére.⁴²⁵

⁴²⁰ Ez a levél is csak átiratban van meg. Jelzete GYÉL, Protocollum Episcopale, 1777. 219. l. 727.

⁴²¹ GYÉL, Püspöki Levéltár, 140–1770.

⁴²² JAKAB, 1881a. 169.

⁴²³ Szilágyi Márton a pozsonyi cenzúrai hivatalhoz ment át, Grieb pedig eltűnt szó nélkül. Vö. György, 2009. 159.

⁴²⁴ GYÉL, Püspöki Levéltár, 1779, 299 és Protocollum Episcopale, 163.

⁴²⁵ Vö. György, 2009. 87, 91.

Szilágyi Márton cenzori munkájának egyik fennmaradt bizonyítéka Fogarasi Pap József kéziratának, a *Minden asszonyi nemet megékesítő példa* című gyászversnek a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban, a katolikus kéziratok közt őrzött cenzori példánya, amelyet a református szerző Teleki Eszter halálára írt.⁴²⁶ Szilágyi a verset elolvasva, azt engedélyezhetőnek ítélte: „*Lecta adprobataque per Martinum Szilágyi P. S. et Libr. Revisor mp. Cibinii, 9-a Maji 1779*”.

Mindeközben Mártonfi továbbra is megtartotta azt a munkakört, amelyet már korábban ráróttak, emiatt az ő nevét külön említeni vagy hivatalában újra megerősíteni nem volt szükséges. A cenzorok számát tehát ezenel sem növelték, megelégedtek továbbra is két cenzorral és a kiegészítővel. 1779-ben azonban még más feladatok is vártak Mártonfira, akit október 20-án a nemzeti iskolák főigazgatójává (*Inspector primarius Scholarum Nationalium*) nevezett ki a királynő, amivel együtt királyi tanácsosi ranggal ruházta fel.⁴²⁷

Az új cenzorok kinevezéséről nincsen adat, de az 1780-as Szebenben megjelent *Calendarium*⁴²⁸ tisztí névtárában szerepel Frieberth mint a Cenzúrai Bizottság tagja, 1782-ben kiadott példányában pedig Kováts József is. A bizottság szerkezetében követik valamennyire az 1770. május 4-én kiadott rendeletet, amely szerint tagjai közt lennie kell két katolikus, egy református és egy evangélikus vallású tanácsosnak. 1780-ban a *Commissio Regia Librorum Censoria* tagjai, Frieberthet kivéve, tényleg mind a Kormánysház tanácsosai, ám úgy tűnik, a tíz évvel korábban elrendelt, négytagú tanácsosi összetétel csupán kényszerűségből maradt meg, mivel a többi helyet nem volt, akinek betöltenie.⁴²⁹ Erre utal a *Caeteri vacant* megjegyzés, amely a funkció betöltetlenségét jelenti.⁴³⁰

A bizottság tevékenységét tanúsító, sajátos példa, amelyet említésre méltónak tartunk, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár katolikus kézíratai között őrzött Benkő József-mű, amelynek cenzúrai példányát Kováts József

⁴²⁶ FOGARASI PAP JÓZSEF: *Minden asszonyi nemet megékesítő keresztyéni igaz virtusoknak egy tökéletes példája...* széki Teleki Eszter, gróf Toroczka Zsigmond élete párja, kinek kegyességéhez szabott életét és ahhoz hasonló halálát együgyűen, de igazán leírta... 1778. Kolozsvár, 1779. Jelzet: Mss. C. 491.

⁴²⁷ György Lajos megjegyzi, hogy a rendelet eredetijét nem ismerjük, de az általa megjelölt *Commissio* jegyzőkönyve, amelynek jelzete Püspöki Levéltár 1065–1784, is hiányzik. Vö. GYÖRGY, 2009. 117.

⁴²⁸ *Calendarium Titulare et Historicum Magni Principatus Transylvaniae eidemque adnexarum partium, pro Anno Domini M.D.CC.LXXX.* Martini Hochmeister, Cibini, 1780.

⁴²⁹ „Praeses: Excell. D. Comes Ladislaus Kollonits Episc. Transylvaniae.

Assessores: Excell. D. Liber Baro Wolff. Bánffy, Ill. D. Comes Antonius Haller, Ill. D. Michael de Huttern, Samuel Frieberth Presbyter Saecularis.

Caeteri vacant.

Actuarius: Antonius Horváth, qui & Registrator Gub.” – uo. 7.

⁴³⁰ Mártonfi József halála után is betöltetlen maradt egy ideig a bizottság elnöki tiszte, és ezt is ugyanúgy jelölték még két évig.

olvasta el és véleményezte. A versben írt mű címe *Halotti ének*, amelyben öccsét, Benkő Sámuelet siratja el a szerző.⁴³¹ Erről a műről nem tud a szakirodalom, ami nem csoda, hiszen a cenzúra megtagadta a kinyomtatását.

A katolikus hitre áttért Benkő Sámuelet ebben a műben mint halottat siratja el bátyja, József. A katolizálás egyenlő az elkárhozással az ő értelmezése szerint. A hűtlennek titulált testvér csak sokkal később, 1825-ben hunyt el ténylegesen.⁴³² Benkő számára elfogadhatatlannak minősült az, hogy a testvére elhagyta a hitét és katolikus lett. Keményen fogalmaz:

„Egy igaz vallását világért le tette,
Első szülöttségét pápáért vesztegette.
Jézust 30 ezüst pénzért el tserélte.”
„Sátán katonája lettél.”

A mű első cenzora, Kovács József szerint, a Benkő által említett válásüldözés ellentétes az Erdélyben uralkodó vallások közti egyenlőséggel. Amíg Batthyány Ignác püspökig eljut a mű, hárman tartják elfogadhatatlannak a mű megjelentetését. Kovács a szöveg alapján tévesen tényleg azt hiszi, Benkő testvére meghalt.

„In opera Halotti Enek Nimiud, nec moderni temporis esse videtur, defunctu fratrem divisi potius, quam lacrymis ob mutata religionem prosequi, et hanc tacite, aperte illum ad eo libere damnare. Folio insuper solo, linea penultima, dicendo, se vivere in persecutione fidei,⁴³³ videri potest non leviter laedere Principum cum Defunctae, sed gloriose regnantis aequitate, quorum clementia erga omnes communis omnius vox, et sensus depradicat.

Jos. Kovács mp.”

Kovács véleményéhez csatlakozik a bizottság három másik tagja is, méltatlannak ítélve a művet a megjelentetésre:

„Recte obscuravit R. Donimi Kovács; ego quoque sum illum opinionis, neque videre sui bono, imprimere. Mp. Hutter

Indignum opus proelo. C. Haller

Idem judico Ign. Batthyany mp.”

A mű kinyomtatását megtagadó cenzúrai döntés által a kézirat feledésbe merült az utókor számára, s így eddig az sem derült ki, milyen heves érzelmekre volt képes Benkő József vallása védelmezése érdekében. Az eset arról is példát állít, hogyan járt el a cenzor és bizottság olyan művek megítélése esetén, amelyek a katolikus vallást bírálták.

⁴³¹ Benkő József: *Halotti Ének. Mellyben a' maga halálba el alutt a 13-dik Soltár 4. versében Testvér Öcsét Benkő Sámuelet Sirattya meg Benkő Jósef. Sátor allya Uj helyi Prédikátor.* H. és é. n. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Jelzet: Mss. C. 500.

⁴³² Vö. SZINYEI, 1894. 870–871.

⁴³³ A harmadik oldal utolsó előtti soráról beszél, melyben azt írja Benkő, hogy „én lakom Vallásnak üldöztetésében”.

Mártonfi József névével a cenzori bizottság jegyzőkönyvében 1781-ben találkozunk. Az évszám jelentős a II. József sokat emlegetett új cenzúra-rendelete miatt is. A rendelet német nyelvű átiratát teljes egészében megőrizték a cenzúrai bizottság anyagában a kolozsvári állami levéltárban.⁴³⁴

A cenzúrabizottság dokumentumait tartalmazó gyűjteményben⁴³⁵ megtalálható a Mártonfi József kinevezéséről szóló rendelet és annak másolata 1781. október 10-i keltezéssel. Ebből kiderül, hogy Mártonfit első sorban a külföldről behozott akatolikus könyvek vizsgálatával bízták meg, ami tulajdonképpen felölelt minden olyan művet, amely protestáns nyomdában jelent meg, függetlenül attól, hogy tematikájában vallásos volt, avagy nem. Revizori minőségéhez tartozott, hogy a harmincadhivatalokhoz érkezett könyvek jegyzéke alapján jelentést tegyen arról, hogy a szállított művek között van-e olyan írás, amely a katolikus vallást, az államot bírálat tárgyává teszi, vagy az erkölcsöt sérti. Mindez nem zárja ki azt a fent említett tényt, miszerint Mártonfi a vallásos könyvek cenzoraként is működött volna, bár a kinevezése utáni első években működését a revízió keretei határozták meg. Azonban miután Batthyány Ignác erdélyi püspök székét a cenzori bizottság élén Brukenthal Sámuel kormánybiztos felhatalnok foglalta el, papi hivatásától fogva is ráhárulhatott ez a feladat.

A Gubernium szeptemberben terjeszthette fel azon javaslatát, hogy Mártonfi foglalja el a revizori állást. Ennek megerősítését október 10-én küldték el Bécsből,⁴³⁶ Szebenből pedig 30-án írták a választ,⁴³⁷ hogy megkapták a jóváhagyást. A kinevezést jegyzőkönyvbe vették, Mártonfi pedig attól kezdve már nemcsak kisegítő cenzor, hanem a beáramló könyvek hivatalos ellenőre is volt:

„B. Decretum Regium circa constituendum Revisorem Librorum Acatolicorum e Ditionibus exteris inductorum die 10-ma 8-bris Anni 1781. emanatum publicatumque die 30-ma 8-bris 1781.

Informatio plaudati R. Gubernii circa Josephum Martonffi Supremum Scholarum Normalium Directorem pro librorum Acatolicor. ex Ditionibus exteris inductorum Revisione constituendum dd-o 28-ma Aug. a. c. Nris 5922. et 5923. submissa demisse relata, Altefata sua Majestas praefatum Martonffi, virum de doctrina et justa moderatione commandatum benigne confirmavit.”⁴³⁸

Az Erdélyben 1781. augusztus 28-án közölt, 5922-es és 5923-as iktatószámú rendeletek közül az első a fent is említett tulajdonképpeni sajtó-rendelet, a második ennek a kiegészítése. Mártonfi kinevezése ez utóbbin

⁴³⁴ KÁL, A cenzori bizottság iratai, 205, Normales Ordinationes in rebus librorum censoriam Commissionem Spectantibus emanata, 12r–27r.

⁴³⁵ KÁL, A cenzori bizottság iratai, 205, 28.

⁴³⁶ KÁL, A cenzori bizottság iratai, 205, 39.

⁴³⁷ Uo. 38.

⁴³⁸ Uo. 28.

alapszik, mivel az előírt feltételek szerint a protestánsok által behozott könyvek vizsgálására egy tudós és jó erkölcsű katolikus teológust (*Theologus Catholicus vir de doctrina et juxta moderatione commendatus constituuntur*⁴³⁹) kell kinevezni. A rendelet utasítása, hogy a könyvvizsgáló ne engedjen át semmi olyan könyvet, amely a katolikus vallást és tanítást sértegeti, támadja.⁴⁴⁰

Az 1781-es cenzúrarendelet következtében a cenzori bizottságot mint önálló hivatalt felszámolták, és a Kormánysház adminisztrálása alá rendelték. Az új hivatal elnevezése ezután már nem *Commissio Censurae Librorum*, hanem *Officio Revisoratus*, élén pedig egy előadó áll, akit a Kormánysház nevez ki a tanácsosok közül. Bár az ily módon felállított hivatal előadója Teleki Károly lett, még mindig Batthyány Ignác volt az elnök. A katolikus püspökök fennhatósága alatt működött a könyvvizsgálat 1770. május 4-től fogva,⁴⁴¹ amint ezt már fennebb is említettük, amikor is Mária Terézia a magyarországi minta alapján felállított cenzori bizottság élére Bajtay Antal püspököt nevezte ki elnöknek.⁴⁴² Ezt a tisztelet folyamatosan az erdélyi katolikus püspökök töltötték be egészen az új cenzúrarendeletig.

Az átállás nem történt meg egyik napról a másikra, 1782-ben még mindig Batthyány Ignác állt a revizori hivatal élén. Az ugyanazon évben Szebenben kiadott *Calendarium*⁴⁴³ tiszti névtára *Commissio in Re Literaria* cím alatt sorolja fel a tagok nevét, és elnökként még mindig Batthyányt jelöli meg.⁴⁴⁴ Elnöki tisztségét gyakorolva 1781. december 18-án püspöki körlevélben magához kéreti a papok által írt műveket átnézés és engedélyezés végett.⁴⁴⁵ Nem annak alapján választja szét a műveket, hogy vallásosak-e vagy nem, hanem a saját erőből létrehozott, illetve a fordított művek osztályozást használja, mivel ezek feltételezhetően mind vallásos tematikájúak voltak.⁴⁴⁶ Mindez azt bizonyítja, hogy a püspök ellenőrizte a vallásos

⁴³⁹ Uo. 39, 31 r-v.

⁴⁴⁰ „[...] nullos libros, qui injuriosa contra Religionem Catholicam scomata vel Dogmata Religioni Catholicae [...] admissem iri.” – uo.

⁴⁴¹ GYÉL, 1770. 140. sz.

⁴⁴² A hattagú *Commissio* elnöke tehát a katolikus püspök, tagjai pedig két katolikus, egy református és egy evangélikus tanácsos, valamint egy katolikus jegyző. Név szerint Kornis Mihály, Kemény Farkas, Bánffy Farkas, Hutter Mihály és Éltés István vagy Bíró Antal. Ezen a bizottságon kívül nem volt még egy másik, amely a politikai műveket vizsgálná. Minden mű cenzúrázása tulajdonképpen a püspök fennhatósága alá tartozott.

⁴⁴³ *Calendarium Titulare et Historicum Magni Principatus Transylvaniae eidemque adnexarum partium, pro Anno Domini M.D.CC.LXXX. Martini Hochmeister, Cibini, 1782.*

⁴⁴⁴ Benkő József 1782. január 5-én levelet ír Batthyánynak, a bizottság elnökének, melyben kéri, hogy az Erdélyi históriás szekrény című művéből csak egyetlen példányt küldhessen be a kötelező kettő helyett. – vö. *Benkő József levelezése*. Kiad. Tarnai Andor. Bp. 1988. 154–155.

⁴⁴⁵ GYÉL, *Protocollum Episcopale*, 1781. Conceptus.

⁴⁴⁶ „... hujusmodi opus, sive proprio Marte confectum, seu ex alieno idiomate traductum praevisse semper iudicio, et approbationi meae substernantur...” GYÉL, uo.

műveket, s így ez a szerep nem hárulhatott Mártonfira. Okunk van azt feltételezni, hogy Mártonfit a kinevezés által tulajdonképpen abban erősítették meg, amit már azelőtt is nagyon jól végzett, s mivel közben 1779-ben tanácsosi rangot is kapott a királynőtől, természetesen következett az, hogy megszüntetett bizottság helyett Soterius mellett ő töltse be a másik cenzori helyet.

A változás azonban elkerülhetetlen volt: 1786-ban már a püspöki körleveleket is a Főkörmányszékhez kellett küldeni cenzúráztatás végett. A Főkörmányszék tehát teljesen bekebelezte a bizottságot, az elnök pedig a gubernátor, Brukenthal Sámuel lett. A *Commissio Literaria* tagjai között az egyetlen katolikus papi személy már csak Mártonfi József, aki a Gubernium tanácsosaként cenzori tevékenységet is folytatott.⁴⁴⁷ A püspök eddigi helyét a Főkörmányszékben is világi ember, Teleki Károly foglalja el.

Az 1781-es sajtórendelet⁴⁴⁸ külön foglalkozik a behozott akatolikus könyvek ügyével. A Ballagi Géza⁴⁴⁹ által közölt rendelet fordításához képest az erdélyi másolatban az első paragrafus kitér a protestáns könyvekre is, megengedve behozatalukat, ha tartalmukkal nem sértik a katolikus egyházat, de óvatosságra int, ha az illető tartományban az a vallás nem volt elfogadott, kivételt azok a könyvek képeztek, amelyek elnyerték már a bécsi cenzor engedélyét.⁴⁵⁰

Mártonfi József revizori feladata e paragrafus értelmében az volt, hogy a külföldről behozott nem katolikus könyveket átnézzze, s jelentésében ezek tartalmáról jelezze, ha az állam, vallás, jó erkölcs, illetve a fejedelem ellen szólót talál-e bennük, vagy sem.

A hivatala gyakorlását bizonyító, első fennmaradt irat egy jelentés, amelyet kinevezése után négy hónappal írt egy külföldről érkező könyvszállítmányról. Többszörösen érdekes ez az irat, mivel összekapcsolódik a marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárának történetével.⁴⁵¹ Az 1781. december 21-én, Szebenben írt jelentés egy bizonyos Nemegyei János

⁴⁴⁷ A Brukenthal elnöklete alatt működő bizottságban Mártonfi József mellett még tagok Esterházy Nepomuk János, Teleki László, Fronius Mihály, Koszta István, Lerchenfeld József, Kovács József (nagyenyedi ref. tanár) és Bruckner József ülnökök, illetve Cserey Farkas jegyző.

⁴⁴⁸ KÁL, 205, Normales Ordinationes in rebus librorum censoriam Commissionam spectantibus emanata. Benignum Decretum Regium ddo 25-ta Julii 1781. Nro. Gubni 5922. 12–28.

⁴⁴⁹ BALLAGI, 1888. 106–110.

⁴⁵⁰ „Akatholische Werke dahin zur Ausübung der ein Lande bestehenden Religionen erfordert werden, wenn sie sonst keine Schmähungen gegen die Khatolische Kirche enthalten, müssen frei und gegen der alleinigen Vorsicht gestattet werden, das solche in die übrige Erblände wo diese Religionen nicht recipirt sind auser wenn solche noch der Hauptstadt, um daselbst der Revision untergegen zu werden, gerichtet wären den dortländigen Unterthanen auszuführen bei Straffe verboten sayn solle” – KÁL, uo. 13–14. A rendelet fordítását Jakab is közli: 1888. 174–179.

⁴⁵¹ KÁL, 205, 43.

által hozott könyvek jegyzékéről és a szállítmány tartalmáról szól. Nemegyei János, a marosvásárhelyi Kollégium volt diákja a hollandiai peregrinációjából való hazatérében egy megbízatást teljesít volt tanárai kérésére, amikor – amúgy a korban szokásos módon, személyes dolgai mellett – a Kollégium könyvtára számára vásárolt könyveket is magával hozza. A vásár lebonyolítója nem ő, hanem az iskola egyik volt könyvtárosa, Zilahi Sámuel,⁴⁵² akinek a nevével a Kollégium könyvtári számadásaiban⁴⁵³ is akár tógátus diákként, akár tanárként mindig könyvekkel és azok vásárlásával kapcsolatban találkozhatunk. Nem térünk ki sokrétű működésének ismertetésére, mivel a Nyelvművelő Társaság-beli tagsága, könyvkiadói tevékenysége, illetve Ráday Gedeonnal való baráti levelezése már ismert a szakma számára.⁴⁵⁴

Nemegyei János, a későbbi nagyenyedi nyelvész tanár⁴⁵⁵ 1781-ben hollandiai egyetemi évei után hazatérve, a Kollégium felkérésének eleget tesz, s elhozza a Zilahi által megvásárolt könyvek egy részét. A Mártonfi által írt jelentés alapján tudjuk, hogy legkevesebb 36 könyvet szállított, mivel azt állítja, hogy a könyvjegyzék 36. pontjában Kálvin *Institutiója* található. A Kollégium könyvtári számadását megvizsgálva, az 1782. január 27-én, Kádár György⁴⁵⁶ akkori könyvtáros által bevezetett könyvek száma 24 művet tartalmaz, ha ehhez hozzáadjuk a külön meg nem jelenített kötetek számát, akkor pontosan 36 kötetet tartalmaz a lista.⁴⁵⁷

Az esetet bonyolítja, hogy a könyvtári számadásban nem található a felsorolt könyvek között az előbb említett *Institutio*. Ebből arra következtethetünk, hogy 36-nál több művel térhetett haza Nemegyei. Kálvin írásai alpműveknek számítottak, és az eltiltások ellenére is megvoltak általában a református magán-, illetve iskolai könyvtárakban. A Kollégium könyvtárában is több példányban és kiadásban voltak jelen Kálvinnak különböző művei. Mivel a behozott könyvek között más olyan mű is van, például Husz János iratai, amelyet katolikus szempontból elvetendőnek ítéltettek volna, de mégsem koboztak el, arra gondolhatunk, hogy a hiányzó mű vagy Nemegyei személyes tulajdona lehetett, vagy ő ezt másvalakinek,

⁴⁵² KONCZ, 2006. 200–201.

⁴⁵³ MTT. CB/144–151.

⁴⁵⁴ Vö. JANCÓS Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest 1955; SEBESTYÉN Mihály: *A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800*. MKSz 1994. 357–375; Uő: *Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára*. Erdélyi Múzeum 1995. 1–2. 1–16; LADÁNYI Sándor: *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz*. ItK 1975. 482–498.

⁴⁵⁵ Vö. SZINNYEI, 1903. 875; JANCÓS, 1955. 168; SEBESTYÉN, 1994; SEBESTYÉN, 1995.

⁴⁵⁶ Vö. SEBESTYÉN, 1994.

⁴⁵⁷ A marosvásárhelyi Református Kollégium levéltára. Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely. Iratcsomó CB. III. 145. 4.

például Teleki Sámuelnek szállította. Nem ismeretlen adat, hogy Zilahi Sámuel Teleki kérésére könyveket vásárolt külföldi újtán.⁴⁵⁸ Ha azonban a cenzúra lefoglalta volna a könyvek egy részét, a számadásban ez valószínűleg fel lenne jegyezve, főleg, mivel ez a veszteség nem a könyvtáros hibája volt. A kollégiumi számadást átnézve megállapíthatjuk, hogy 1776-tól, Zilahi Sámuel könyvtároskodásától kezdve az iskola több alkalommal vásároltatott külföldről könyveket, és hozatta el azokat ugyanígy volt diákjai által, de egyszer sem olvashatunk arról, hogy a könyvtár állománya csonkult volna a cenzúra beavatkozása miatt. Sőt, „közönséges kótya-vetyéken” is ellenőrizetlenül vehettek részt, a hivatalos rendeletek ellenére.

A könyvek megérkezésében a könyvvizsgálók által írt jelentéseknek nagy szerepük volt. A szóban forgó jelentés őszinte, de nem kedvezőtlen. Mártonfi az 1781. július 25-i új sajtórendelet szellemében gyakorolta revizori hivatalát. Átnézte a szállítmány könyveinek katalógusát, összevetette a tiltott könyvek listájával („*contuli cum catalogis librorum prohibitorum*”), és semmit sem talált, ami tiltott lett volna.

A Nemegyei könyvszállítmányáról készült jegyzéket Mártonfi a jelentéséhez csatolta, azonban a fennmaradt dokumentumok között ez már nem található meg. A könyveket az érvényben lévő rendeleteknek megfelelően a harmincadhivatal vette át, s készítette el azt a lajstromot, amelyet Mártonfi később átnézett, azt vizsgálva, hogy tiltott könyveket tartalmaz-e.

Mártonfi megállapítása szerint minden művet ismertettek vele, és csak egy könyvet emel ki, mint részben kifogásolhatót, Kálvin *Institutióját*. A könyvek közt főleg teológiai, történeti, klasszikus görög és latin irodalmi műveket találunk, amelyeket a 18. század első felében adtak ki, vagyis olyan művekről van leginkább szó, amelyeket a marosvásárhelyi Református Kollégiumban az akkori professzorok a tanítás menetében felhasználhatónak, hasznosnak ítélték, mint például Philo Judaeus, Flavius, Homérosz, Basnagius, Limborck, Euripidész, Aelianus stb.

A Nemegyei által hozott műveket Mártonfi csupán a katalógus alapján ítélte meg, mivel, amennyiben a címük alapján nem váltak gyanússá a könyvvizsgáló számára, nem kellett tüzetesebb vizsgálatra sort keríteni. A címeket olvasva, valamint a kiadás idejére is reflektálva állapítja meg, hogy mivel a könyveket közelebbről megvizsgálni csupán egy listán keresztül nem tudja, ezekről csak azt állapíthatja meg, hogy a vallási különbözőség idején íródtak, amikor a különböző vallások szabadon támadták

⁴⁵⁸ Másfelől nem tudhatjuk, milyen mértékben bízunk meg Kádár György feljegyzéseiben, mivel őt később éppen pénzsikkasztás miatt bocsátották el könyvtárosi minőségéből. Igaz ugyan, hogy 1782. augusztus 16-án tanárai, Kovásznai Sándor és Basa István, a könyvtárért felelős professzorok átnézték számadásait, és még nem találtak hibát benne, s csak a következő évben, 1783. nov. 6-án fedezték fel, hogy Kádár György a Téka jövedelmét vesztegeti. – CB. III. 145. 4.

és bíralták egymást (*liberius sese mutuo proscindebant*). Kiadásuk ezért nem a napjaikban tapasztalható humanitás (*nondum ad hodiernam humanitatem excultae*) jegye alatt történt.⁴⁵⁹ Mártonfinak ez a megállapítása azt a cenzori tapasztalatot tükrözi, amelyet 1777 óta a külföldről behozott könyvek vizsgálata terén szerzett.

Mártonfi tehát, bár nem lapozta fel a könyveket, ismerte a kor kiadási szokását, amelyet főként a 18. század első felében, a vallási harc korában gyakoroltak, e szokás szerint a hitvita hevében az ókori szerzők műveit a kiadójuk olyan részekkel egészítette ki, amelyekben a másik egyházat bírálta. Ilyen módon az ártalmatlannak tűnő klasszikus szerzők művei is kifogásolhatóvá váltak az érvényben lévő cenzúra szabályai szerint. A könyvkiadásnak ezt a gyakorlatát láthattuk korábban is, amikor a tan-könyvekről beszéltünk.

Erdemes felfigyelnünk arra, hogy exjezsuita létére nem támadó a hangvétele. Nem az volt a célja, hogy elkoboztassa a könyveket, bár a fent idézett rendelet részlete alapján lehettek volna kifogásai a Kálvin-mű ellen. Megállapítása szerint a mű szisztematikusan támadja a katolikus vallást, mégis átengedhetőnek ítéli, mivel a reformátusok klasszikus művének lehet tekinteni. „*Suo praeterea Calvinii institutiones sub Nro 36 adnotatas ex eo esse genere, quae religionem Catholicam systematica adgrediuntur, et acerbioribus scomatibus insectantur: sed quia hic liber Classicus est Reformatorum, hoc titulo fortasse prohibitus non est*”.⁴⁶⁰

Magatartása kétszeresen is különleges, egyfelől azért, mert őt még Mária Terézia uralkodása idején alkalmazták cenzori munkák elvégzésére, s íme, katolikus pap létére át tudott siklani a mű egyháztámadó jellegén. Másfelől ezt a megfogalmazást, miszerint azért lenne átengedhető a mű, mert az erdélyi bevett vallások közül az egyiknek a klasszikus könyve, előre mutat az 1787-es és 1788-as, II. József által kiadott rendeletekre,⁴⁶¹ illetve az 1790–91-es országgyűlés 56. törvénycikkére,⁴⁶² amelyben lehetővé tették a bevett vallások számára, hogy szimbolikus könyveiket elöljáróik engedélyével kiadhassák.⁴⁶³

⁴⁵⁹ „*Sunt enim ex his libris nonnulli, quos mihi ignotos esse fateor, et quidem eo tempore scripti, quo partes in religione dissidentes nondum ad hodiernam humanitatem excultae liberius sese mutuo proscindebant.*” – Uo.

⁴⁶⁰ KÁL, 205. 43.

⁴⁶¹ Vö. JAKAB, 1881a. 180.

⁴⁶² Vö. BALLAGI, 1888. 268.

⁴⁶³ Az 1788-as 10 395-ös számú rendelet, melyet Erdélyben december 19-én hirdetett ki, öt tételben sorolja fel a protestánsok által kiadható szimbolikus műveket: „1-mo Die drey ältere Symbola der Christlichen Kirche als das Symbolum Apostolicum, Viconum, und Athanasinum.

2-do Die Augsgurgische Confession die Anno 1330. zu Augsgurg übergeben worden ist.

3-tio Die Apologie derselben die von Philippe Melanchton verfaßt und 1532 als ein allgemeines Bekenntniß Buch von der Protestanten angenommen worden ist.

Az erdélyi cenzúratörténet szempontjából is értékes folyamatnak lehetünk a tanúi, hiszen azt követhetjük tulajdonképpen nyomon, hogy a marosvásárhelyi református iskola tanárai irányítása alatt hogyan érkeznek a könyvek a harmincadhivatalhoz, onnan hogyan küldik a könyvek listáját a cenzorhoz, aki, miután a listát ellenőrizte és összevetette a tiltott könyvek katalógusával, jelentését továbbítja a Kormánysház felé, ahol a végső jóváhagyást megkapva a könyvek végre elérkeznek végső állomásukhoz, s a könyvtáros bevezeti a nyilvántartásba a Hollandiából megérkezett könyveket, ezek után a művek beépülhetnek a tanítás folyamatába.

Mártonfi József, mint láthattuk, a bevett vallásokat tiszteletben tartva járt el könyvvizsgálói munkájában. Megértően és toleranciával néz annak a kornak a terméseire, amelyben a hitvita mindennapi jelenségnek számított. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy ez a korszak lejárt, és a saját jelenére úgy tekint, mint az emberség és a kölcsönös elfogadás korára. Emlékeztetnék itt Bajtay Antal katolikus püspökre, aki a Mária Terézia felkérésére írt cenzúraszabályzatában az állam és jó erkölcs után rögtön az Erdélyben bevett vallások védelmét helyezi sorrendben a második helyre, és csak ez után következik a katolikus egyház védelmének a szempontja.⁴⁶⁴ Nagy elődjéhez hasonlóan Mártonfi is a vallási türelem jegyében cselekszik, s ha Vass Józsefnek és Szinnyeinek a fejezet elején idézett szavaival teljesen nem is értek egyet – hiszen 1781-ben nem korlátlan Mártonfi könyvvizsgálói hatalma –, az mindenképp elfogadható, hogy nem volt részrehajló, és nem akarta hivatalát más vallás vagy nemzet rovására felhasználni.

4-to Die Schmalkaldische Artikel die Anno 1536 von Luthero aufgesetzt, und Anno 1737. von dem sämtlichen Protestanten angenommen, und bestätigt worden sind.

5-to Lutheri grosen und kleinen Catechismum die 1529. herausgekommen. Anno 1580 ein Concordie Buch aufgenommen und den übrigen Libris Symbolicis beigefüget sind; jedoch aber blos in Ansehung des Jeztes und keines weges der verschiedenen Commentarien und Auslegungen für Symbolischen gehalten werden. Besonders denen Evangelischen Kirchen Vorsteher, als die von ihnen eigentlich angenommen Symbolische Bücher zum Eigenthum zugesprochen seye welches ihm hinmit zur Wissenschaft eröffnet wird" – KÁL, uo. 87.

⁴⁶⁴ Erről a kolozsvári BBTE Bölcsészkarának 2010. jún. 18-án tartott évzáró konferenciáján tartottam előadást Az erdélyi cenzúrai bizottság megszervezése és a magyarországi minta címmel.

Mártonfi cenzori tevékenysége

Az új cenzúrendelet, úgy tűnik, nem vetett véget teljesen a tiltott könyvek beáramlásának. Főként a protestánsok próbálták az ellenőrzést elkerülni, s titokban hozták be a könyveket a Habsburg-korona tartományaiba.⁴⁶⁵ A nem tiltott műveket is esetenként becsempészték, ha egyszer módjukban állt, hogy elkerülhessék a vizsgálat hosszadalmas eljárásait. Ennek megállítására 1782. február 6-án az 1706-os számú királyi rendelet írja elő, hogy azok, akik protestáns könyveket nem titokban viszik be az országba, hanem vállalják a nyilvános átvizsgálást, elkerülik a büntetést.⁴⁶⁶ A várva várt hatás azonban elmaradt, s az országba továbbra is kerültek be ellenőrizetlenül külföldön nyomtatott könyvek.

A bécsi központi cenzori bizottság elégedetlenségét fejezi ki az ugyanabban az évben, szeptember 21-én kiadott, 8634-es rendeletben, mivel a könyvek vizsgálata nem érte el az elvárt biztonságot és alaposágot. Tudomást szereztek arról, hogy több esetben nem fizették ki az utazók a vámot a behozott könyvekért, sőt a könyvszállítmányokat még a revizori hivatalokhoz sem szállították el átnézés végett. Hogy ilyen esetek többé ne forduljanak elő, hat pontban írták elő a revizori hivatalok által követendő szabályokat: 1. A tartománynak adott, revízióra vonatkozó rendelet 6. paragrafusa szerint az utazók könyvei mentesek az átvizsgálástól, és csak abban az esetben, ha az utazók tiltott könyveket birtokolnak, és ezekből több példányt is magukkal visznek terjesztés céljával, kell megvizsgálni a könyveiket. 2. Ha a magánszemélyek külföldről ládákban fuvaroztatják a könyveket, miután ezeket a revizor átnézte, a tulajdonos tartózkodási helyéhez legközelebb eső körzeti hivatalhoz kell küldeni. 3. A hivatal átnézi a ládában található könyveket, és különválasztja az engedélyezetteket a tiltottaktól vagy gyanúsaktól. Az engedélyezetteket visszaadja, a többiről jegyzéket készít, és azt elküldi a Helytartótanácsához. 5. A hivatalnoknak jogában áll, hogy abban az esetben, ha az utazó tanult ember, és csak egy vagy csupán néhány olyan tiltott könyve van, amely nem teljesen erkölcs-telen tartalmú, az engedélyt a Helytartótanácsához küldje. 6. A hivatalnok a tiltott könyvek listájának ismeretében az újonnan érkezett tiltott könyvek címével állandóan bővíti a jegyzéket.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ „*Inclutus Thesaurarius R. qualiterum multas ab iis qui in prohibitorum librorum inductione deprehenderentur, desummendas ad Cassam Cameralem administrandas esse insinuet, simulque revelati sibi sibi petat qua ratione idem factis ad officia Tricesimalia dispositionibus ad benignissimae illius Resolutionis effectum cooperari possit?*” – írja Brukenthal Sámuel 1781. szept. 25-én; KÁL, 205, 34.

⁴⁶⁶ „*qui libros Protestantium non clancularie inducunt, verum similes libros in stationibus Limitaneis Tricesimalibus debite indigitant, nulla amplius poena teneantur*” – KÁL, 205, 46.

⁴⁶⁷ KÁL, 205, 51–52.

Nemcsak a protestáns könyveket, hanem a felvilágosodást gátló, az embereket tudatlanságban tartó műveket is fokozott elővigyázatossággal kezelték. Az akatolikus könyvek behozatala nem ütközött különösebb nehézségekbe Erdélyben. A marosvásárhelyi Református Kollégium fent is említett könyvtári számadása több külföldi könyvvásárról beszél, s megjegyzi azt is, mennyit fizettek a vámnál a harmincadhivatalnak.

A marosvásárhelyi kollégium volt diákjain keresztül gyarapította az iskolai könyvtárat. Zilahi Sámuel könyvtárosi ideje alatt többször is hoztak külföldről könyveket a kollégium volt diákjaival. 1777-ben Németországból kilenc könyvet⁴⁶⁸ vásároltattak, 1778. április 13-án G. W. Leibniz munkáira küldtek pénzt Leidenbe Nánási Istvánnak.⁴⁶⁹ 1777. június 18-án Kis Miklósnak Frankfurtban vásárlandó könyvekre küldött Zilahi 30 aranyat. A vásárlásról már 1776-ban elkezdődik a levelezés, erről szóló adat, hogy 1776. szeptember 29-én Kis Miklós leveleinek kiváltásáért fizet a postára 16 pénzt. A levelezés folytonos a könyvek megérkezéséig, ez is azt mutatja, hogy a diákok a tanáraik akaratának megfelelően jártak el a könyvek beszerzésekor. Zilahi 1778. január 8-án a Frankfurtban vásárolt, de még meg nem érkezett könyvekre küld Kis Miklósnak 152 forintot és 10 pénzt. Október 12-én a könyvek egy részét Máté Pál hozza el, aki harmincadra és *vecturára* 3 forintot és 24 pénzt fizetett. A másik része egy évvel később, 1779. augusztus 29-én érkezik meg Bécsbe, ahol szintén kifizetik a harmincadot. A könyveket már nem Zilahi, hanem Kádár György⁴⁷⁰ vezeti be valószínűleg 1781-ben, dátumot nem ír.⁴⁷¹ A 62 művet felsoroló jegyzék poétikai, filozófiai, retorikai és teológiai műveket tartalmaz. Nagy István, a Kádár György utáni diákkönyvtáros 1784. augusztus 2-án Zilahi Sámuelnek küld Bécsbe 31 forintot és 20 pénzt néhány könyv megvásároltatására.⁴⁷² Ezek a könyvek is akadálytalanul érkeztek meg Marosvásárhelyre, miután a harmincadot és *vecturát* minden esetben kifizették.

⁴⁶⁸ A könyvek között találjuk Plautus, Lucretius, Vogt, Martianus, Cellarius, Heumann, Ostervald műveit is. – MTT, CB. III. 144/3.

⁴⁶⁹ Sashegyi Oszkár a *Német felvilágosodás és magyar cenzúra* c. művében írja: „A német racionalizmus a XVIII. század közepe óta szivárog be hazánkba. Német egyetemeken tanuló protestáns teológusaink ültetik át a hazai talajba ezt az új szellemi irányt. A felvilágosodás végső következményeit vonják le világnézeti téren, az ész principiumát akarják érvényesíteni a valláson belül. A Wolff-Leibniz féle filozófia uralomrajutása protestáns iskoláinkban a racionalizmus meggyökeresedését szolgálta. Kanttal pedig a morál-teológia, a racionalizmus továbbfejlődése terjedt el és az ő hatása alatt indult meg lassankint a filozófia rendszeres művelése” – SASHEGYI, 1938. 80–81.

⁴⁷⁰ CB. III., 145/4.

⁴⁷¹ „Tiszt. Kis Miklos Uram által Berlinbe és más helyeken vásárolt, Tiszt. Szerentsi István Uram által pedig MVarashellyre le-hozott Könyvek vecturájára tett költség, mellyekis meg mérettetvén találtattak 194 fontnak fontyára esett Dr. 19 melyis lészen in Summa 36 Fl, 86 Dr.” – uo.

⁴⁷² CB, III. 146.

A vásárhelyi református kollégiumi számadásból kiragadott példák szemléltetik, hogy a protestáns könyvek behozatala Erdélybe nem ütközött különösebb akadályokba, ha nem tartalmaztak olyan műveket, amelyek támadták a katolikus egyházat. A számadásból az is kiderül, mennyit fizettek esetenként a harmincadra, illetve a *vecturára*. Láthatjuk tehát, hogy a kollégium könyvtári bővítése a törvényes utat választotta a külföldi könyvek behozatalakor, és a fent bemutatott rendelet kijelentése ellenére minden vámot kifizettek.⁴⁷³

Az 1782. február 6-án kiadott királyi rendelet nemcsak azt a helyzetet tárja fel, hogy a protestánsok közül akadt olyan, aki a behozott könyvek után nem fizette ki a vámot, és rejtegette könyveit, hanem azt is elárulja, hogy a cenzúra a 80-as évek elején még mindig fokozott figyelemmel kísérte a tartományba beáramló akatolikus könyveket.

Mária Terézia uralkodásának idején már engedményeket kezdtek tenni az elfogadott protestáns egyházak műveivel szemben. 1769. április 21-én rendeli el a királynő, hogy a lutheránus és református tanításokat tárgyaló művek kinyomtatását ne akadályozzák meg, hacsak nem tartalmazznak államellenes tanokat, illetve erkölcsellenes és a katolikus vallást támadó rágalmakat.⁴⁷⁴ Az 1781-es cenzúrarendelet alapján szimbolikus könyveknek kinyomtatása megengedett azokon a helyeken, ahol elfogadott az illető vallás, de úgy, ha azokból, valamint az összes vallásos tartalmú munkákból, kihagyják a katolikus egyház ellen irányuló részeket.⁴⁷⁵

A cenzúrát irányító elvek változásáról tanúskodik az az 1781. november 7-én Bécsben kiadott rendelet, amely a protestáns szimbolikus művekkel és azok cáfolatával foglalkozik. Egy Prágában „átengedett” polemikus mű kapcsán fogalmazza meg az udvari kancellária, hogy milyen álláspontra kell helyezkedniük a cenzoroknak olyan írásokkal kapcsolatban, amelyek támadják a Habsburg Birodalomban megtűrt, Erdélyben bevett vallások klasszikus műveit. A *D. Martin Luthers Katechismus, zur Warnung aller Verführten, dem grundfalschen Vorgeben des Hrn. D. Gottfried Schüzens [...] aus Lutheri eigenen Schriften entgegen gestellt* című polemikus műről van szó jelen esetben, amelyet a prágai cenzorok átengedtek, s mint ilyenek, Erdélyben is engedélyezhető a kinyomtatása. A jövőre nézve leszögezik azonban azt az elvet, miszerint a hasonló vitairatok, amelyek célja inkább a másik vallás támadása, mintsem a hasznos ismeretek átadása, a jövőben

⁴⁷³ A licitációk másfelől teljesen ellenőrizetlenül folyhattak le, mivel a cenzúra egy esetben sem avatkozott be az elhunyt tanárok és lelkészek könyvtári hagyatékának elárverezésébe. A kollégiumi számadás több olyan esetről is beszámol, amikor a tanárok által kiválasztott diák „közhatalmas kótya-vetyén” vett részt könyvritkaságok megvásárlásának reményében.

⁴⁷⁴ SCHERMANN, 1928. 48.

⁴⁷⁵ KÁL, 205, 13.

ne nyerjenek olyan könnyen engedélyt a nyomtatásra.⁴⁷⁶ Amúgy Luther műve már 1779-ben megjelent *A nagy katekizmus*⁴⁷⁷ címmel Szeben városi nyomdájában, tehát Erdélyben nem akadályozták az evangélikusok katekizmusának kinyomtatását. Ugyanebben a rendeletben továbbra is tiltottaknak minősítik a hamis csodákat és kinyilatkoztatásokat tartalmazó könyveket, az embereket babonaságra vezető műveket.⁴⁷⁸ Ezek és a hasonló tartalmú művek adnak okot a tanult akatolikusoknak a bírálatra. Ezekről próbálja a cenzúra is megtisztítani a katolikus vallást, s emiatt az ilyen jellegű hibákat tartalmazó műveket nem szabad a jövőben engedélyezni.

E rendelet előzményeit visszavezethetjük a korábban már tárgyalt, 1770. május 4-én Mária Terézia által kiadott rendeletre,⁴⁷⁹ amelynek hatodik pontjában részletes listát ad a királynő az elítélt tudásformákról, köztük az asztrológiáról, a fekete mágiáról, a jövendölésről.

A heidelbergi katekizmus kiadása több nehézségbe ütközött. Magyarországon már 1781-ben kérték a kiadás jóváhagyását, de nem jártak több szerencsével, mint erdélyi társaik két évvel később. A kolozsvári Református Kollégium 1783-ban kérvényezte, hogy kinyomtathassák a heidelbergi katekizmust és kompendiumot, amit jóvá is hagyott Bécsen keresztül a Főkormánysház, de azzal a kikötéssel, hogy a harmincadik, ötvenhetedik és a nyolcvanadik kérdést és feleletet, a katolikus egyházat sértő megfogalmazása miatt, a megadott minta alapján átírják.⁴⁸⁰

A kéthasábos minta bal oldalán az eredeti, jobb oldalán pedig a javított változat található, amely szerint a kiadásra kerülő kötetet javítani kellene. A cenzori szöveg érdekessége, hogy magyar nyelven íródott, követve a megjelenésre szánt mű nyelvét. A három kényes rész, amelynek korrekci-

⁴⁷⁶ „opus polemicum hic loci tantum toleratum sub Titulo: Luthers / Dr. Martin/ Katechismus zur Warnung aller Verführten dem grundfalschen Vorgeben des Hr. Doktor Gottfried Schüzens aus Lutheri eigenem Schriften entgegen gestellet J. Christoph König. Prag 1781. 8 prelo Subjici admissit” – KÁL, 205, 41.

⁴⁷⁷ A marosvásárhelyi kollégium könyvtári számadása szerint ugyancsak 1779-ben nyílt licitáción Luther Márton *Propositiones pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum* című művét vásárolták meg. – MTT, CB. III. 144/3.

⁴⁷⁸ „Benigne resolvisse, ut opera simili stylo concinnata, quae adversarios exercebant magis, quam erudiunt, deinceps non tam facile typis vulgari permittantur, pretera autem Sacram intentionem eo vergere, ut libri miracula ficta, apparitiones, revelationes, aut his similia continenter quae plebem ad superstitionem inductunt, eruditibus nauseam ipsis vero acatholicis ansam: Religionem Catholicam de ineptiis arguendi suppeditant, dum e Provinciis exoticis in Ditiones haereditarius inferuntur, solummodo ad Classem toleratorum referantur in mox dictis Provinciis haereditariis autem prelo subijci hand admittantur, quin potius manuscripta et libri similes errores et defectus evidenetis in se continentes, supprimantur, aut dubio occurrente Co[m]m[un]issione Censoriae Aulicae pro ulteriori inu[en]tione submittantur.” – KÁL, 205, 41. A rendeletet br. Tádé Reischach erdélyi kancellár és Leopoldus Haan írták alá.

⁴⁷⁹ GYÉL, Püspöki. Levéltár, 140–1770. sz.

⁴⁸⁰ KÁL, 205, 57–63v.

óját a cenzúra előre meghatározta, nem enged választási vagy akár változtatási lehetőséget a Református Konzisztórium számára. Tulajdonképpen csak ebben az egy változatban engedélyezi a bécsi cenzúrai bizottság a nyomtatást. A LXXX. kérdést és feleletet például így javította át a cenzor:

<p>LXXX. Kérdés.</p> <p>Mitsoda különbség vagyon az Úr Vatsorája között, és a Pápások Miséje között?</p> <p>Az Úr Vatsorája és a Mise között való különbség ez három dologban áll. (1.) Nézi az Krisztusnak a' mi bűneinkért egyszer véghez vitt áldozattyát. (2.) a' mi Krisztussal való titkos egyesülésünket. (3.) a' Krisztusnak imádtatását.</p> <p>Felelet.</p> <p>Az Úr Vatsorája minékünk arról téssen bizonytságot, hogy minékünk minden bűneink tellyességgel meg-botsátatnak a' Krisztusnak ama egy áldozattyáért a' mellyel ő maga egyszer a keresztfán áldozék. Továbbá hogy a Szent Lélek által mi is a' Krisztusban oltattunk, ki immár emberséginek természetzi szerint tsak az égben vagyon az Atyának jobján és azt akarja hogy ötett ott imádjuk. A' Misében pedig tagadják hogy az eleveneknek és a' holtaknak bűnök meg-botsátatva vólnának, a' Krisztusnak egyetlen egy kinszenvedéséért, ha nem ha a Mise mondo Papok mostan is és minden Napon áldozandják érettek a' Krisztust annak felette azt is tanityák hogy a Krisztus, teste szerint is jelen vagyon a' Kenyérnek és a' Bornak szine alatt és ezokaért azoknak kell ötet imádni és így a' Misének fundamentoma semmi nem egyéb, hanem a' Jésus Krisztusnak egyetlen egy áldozattyá-</p>	<p>LXXX. Kérdés.</p> <p>Mitsoda különbség vagyon az Úr Vatsorája között, és a Mise között?</p> <p>Az Úr Vatsorája és a Mise között való különbség ez három dologban áll; első nézi az Krisztusnak a' mi bűneinkért egyszer véghez vitt áldozattyát, a' mi Krisztussal való titkos egyesülésünket. 3-dik a' Krisztusnak imádtatását.</p> <p>Felelet.</p> <p>Az Úr Vatsorája minékünk arról téssen bizonytságot, hogy minékünk minden bűneink tellyességgel meg-botsátattak a' Krisztusnak ama egy áldozattyáért a' mellyel ő maga egyszer a keresztfán áldozék. Továbbá, hogy a Szent Lélek által mi is a' Krisztusban oltattunk, ki immár emberséginek természetzi szerint tsak az égben vagyon az Atyának jobján és azt akarja hogy ötett ott imádjuk. A' Misében pedig a' tanittatik, hogy a Mise tulajdonképpen való engesztelő áldozatt, mellyben a Mise mondo Papok ma is minden Napon az élőknak és holtaknak bűneiknek botsánattyára és egyébb szükségiknek meg nyereséért áldozzák a' Krisztust: Annak felette az is tanittatik hogy a Krisztus Teste szerint is jelen vagyon a' Kenyérnek és a' Bornak szine alatt és ez okáért azokban kellett ötet imádni.</p>
---	---

<p>nak és szenvedésének meg tagadása, és bálványozás.</p> <p>A Kenyérnek és a' Bornak színe alatt, és továbbá, hogy testi szájjal vészük azt, és hogy mi a' testi meg-étel által egyesülünk a Krisztussal. Bálványozás, mert az Ostyát, melly alatt a' Krisztusnak Testit jelen lenni reá költik, arany avagy ezüst edénybe foglalják nyilván az ő Templomokban a' Kösségnek mutogattyák a' Mise kiszolgáltatásának idején felemelik, szokatlan nagy pompával szélyel hordozzák, kiváltképpen (a' mint ök hívják) Úr Napján avagy Krisztus Testének Innepén előtte le-borulnak nagy áhitatassággal igaz Isten gyanánt imádják, Is végezetre ennek imádásáért szertelen kegyetlenkedéssel viaskodnak, 's azt oltalmazzák.</p> <p>A Catechismus rendinek közönséges fel-fejtegetésének avagy meg-mutogatásának második részében.</p> <p>4. Az Úr Vatsorájáról való igaz értelem ellen két tévelygések táfoltatnak meg, tudnillik az első a Sacramentomnak természetiről, mint ha abban állatt szerint való el-változás lenne, avagy helyly szerént egyesülne a' Kenyér, és a' Krisztus Teste a' Bor és az ő Vére, a' második mintha ő bünökért való engesztelő áldozat volna s.a.t.</p>	<p>A Catechismus rendinek közönséges fel-fejtegetésének avagy meg-mutogatásának második Részében.</p> <p>4. Az Úr Vatsorájáról a miénktől két különböző értelem jegyeztetik meg. A' Sacramentomnak természetiről, A' Sacramentomnak erejéről és hasznáról.</p>
---	--

A Gubernium figyelmeztette az uralkodót, hogy a református püspök már azelőtt tíz évvel megtagadta a Káté megváltoztatását, és most újból intézkedni kellene ez ügyben. Felszólították Eperjesi Zsigmond református püspököt, hogy a katolikusokra nézve sérelmes részeket hagyja ki a kátéból.⁴⁸¹ A reformátusok számára ez elfogadhatatlan kitételnek bizonyult, úgyhogy inkább a teljes mű kiadásáról lemondtak, mintsem hogy a megadott előírásoknak engedjenek. A pozsonyi Landerer Mihály Káté-kiadása

⁴⁸¹ POKOLY, 1904. 127.

éppen ezért érdekes, mivel a nyomdász a cenzúra által előírt javításokat betartva adta ki a kötetet, ám a református egyház tudta nélkül.⁴⁸² A nyereség reményében végrehajtott kiadás azonban nem sok bevételt hozhatott, mivel az egyház teljesen elzárkózott minden változtatástól. Erdélyben a *Kátét* legközelebb 1794-ben adták ki Szebenben Hochmeister Márton nyomdájában, miután már a feltételek adottak voltak ahhoz, hogy a kifogsolt részeket is változtatás nélkül nyomtathassák ki.

A cenzúra eljárása gyakran panaszra adott okot ezekben az években, főként a külföldről behozott könyvek átvizsgálásának olykor túlságosan hosszúra nyúlt folyamata miatt. A megnövekedett könyvforgalom miatt a cenzoroknak is felhalmozódott a tennivalójuk, s a várakozóknak sokszor nem maradt más hátra, mint fellebbezni. Brukenthal Sámuel kormányzó 1787. március 8-án közvetíti a cenzúrabizottságnak a Református Főkonzisztórium panaszát, mely szerint a vallásukhoz tartozó külföldi könyveket a revizorok a vizsgálat ürügye alatt már sok ideje elvették, és nekik vissza még mindig nem adták. Brukenthal ezért arra szólítja fel a bizottságot, hogy a szóban forgó könyveket késedelem nélkül nézzék át, és döntésüknek megfelelően kezeljék.⁴⁸³ Az ügy további bonyolításáról nem maradt fenn semmiféle irat.

Nemcsak a vallásos könyvek, hanem az olyan közismert szerzők műveinek vizsgálata is gyakran megakadt a revízió folyamatában, mint amilyen Zrínyi Miklós *Ne bánts d a magyart!* című műve. A korábban is emlegetett Zilahi Sámuel, a marosvásárhelyi Református Kollégium professzora Ráday Gedeontól kapta azt a megbízatást, hogy a kéziratot újra kiadja. Levelezésük ezzel kapcsolatosan már 1788 januárjától elkezdődött és az 1790-es évek elejéig tartott. A kéziratot Ráday a következő év elején küldte el, de Zilahi csak 1790 áprilisában kapta vissza a revízióról. A köztes időben a professzor többször panaszskodik, hogy a könyvvizsgálók még mindig nem adták vissza a könyvecskét. Valószínűleg politikai tartalma miatt húzta-halasztotta a szebeni cenzor az engedély megadását. Zrínyi *Török áfiumát* először 1705-ben adta ki Kolozsváron gr. Forgách Simon, II. Rákóczi Ferenc erdélyi generálisa, s az hamarosan a szabadságharc alapművévé vált.⁴⁸⁴ Érthető tehát az a túlzott körültekintés, amellyel a művet kezelték. Végül sikerült mégis Zilahinak kézhez kapnia, de már nem az erdélyi könyvvizsgálóktól, hanem Bécsből, ahol Hoffinger 1789. augusztus 8-án adta meg az engedélyt a kinyomtatásra.⁴⁸⁵

⁴⁸² BELICZAY Angéla: *Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban*. MKSz 1964. 380.

⁴⁸³ KÁL, 205, 83.

⁴⁸⁴ Vö. ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*, MKSz 1955. 282.

⁴⁸⁵ LADÁNYI Sándor: *Zrínyi Török áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz*. Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792), ItK 1975. 482–498. Ladányi megjegyzi, hogy három részt kihúztak belőle.

Ehhez hasonló Bőjthi Antal esete is, aki az 1794-ben Marosvásárhelyen megjelentetett *A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománnya* című műve előszavában árulja el, hogy 1790-ben írta művét latin nyelven, de némely érdemes s a magyar nyelvben tudós férfi hatására lefordította magyar nyelvre. „Ezt meg is cselekedém, de négy esztendő múlva kaphatám vissza a' vizsgálók kezéből”.⁴⁸⁶

A cenzúra késlekedésének okát kutatva egyelőre még kevés ismerettel rendelkezünk ahhoz, hogy bármilyen irányban ítéleteket fogalmazzunk meg. Nem tarthatjuk teljesen igaznak azt sem, hogy a könyvvizsgálók tudatosan akadályozták a protestáns könyvek behozatalát, mivel a nem vallásos tartalmú művekre is gyakran évekig kellett várniuk szerzőiknek vagy tulajdonosaiknak. Sokkal inkább feltételezhetjük azt, hogy a hosszadalmas irodai eljárások, a rendeletek által előírt szabályok homályossága és az utólagos ellenőrzéstől való félelem miatt gyakran tanácstalan volt a cenzor, és ténylegesen hosszú időt igényelt a cenzúra.

Nemcsak a cenzúra, hanem a nyomtatási eljárások is késleltethették a mű megjelentetését. Benkő Józsefnek 1791. március 7-én Arankához írt leveléből kiderül, hogy a *Közép-Ajtai dohány* című művének kiadása nem a cenzúra, hanem a nyomdász, Hochmeister Márton miatt késik:

„K. Ajtán 7. Mart. 1791.

Méltóságos Zágoni Aranka György Tit. Tit. Úrhoz.

Benkő Józseftől. m. k.⁴⁸⁷

„Ugyantsak a' *Dietákról* való Munkámon,⁴⁸⁸ és a' *Székely Nemzet Képén*⁴⁸⁹ kívül, melyet deákul is, magyarul is, elég bővön kidolgoztam,⁴⁹⁰ és Kolosvárra által-adtam, még küldöttem Hochmeister Uram kezébe a' *Dietához* alkalmaztatott edj munkámat, *Közép-Ajtai Dohány*⁴⁹¹ név alatt, mintha a' Kolosvári piastra a' alkalmatossággal eladni vittem volna. Négy rendbéli *Dietalis Articulus*t tettem belé, melyek Erdélyből a' Dohányt kitiltották, most pedig Hazánk állapotját szépen világosítják; és egyéb ország dolgait illető nevezetes írásokat is. A' Munka 6. Ár-

⁴⁸⁶ БѢЙТИ Antal: *A' nemes Magyar Nyelv írásának, és szólásának Tudománnya, mely a' józan okosságnak, a' nyelv tulajdonságának, s' az erdélyi jobb élésben lévő magyarságnak törvénnyei szerint irattatott.* 1790. M. Vásárhelyt, 1794.

⁴⁸⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1994, 7r-v (OSZK a továbbiakban). Benkő iratai között olvastam ezt, s számomra azért érdekes, mert említi a cenzúrárt. Benkő, Aranka kérésére leírja, hogy milyen történelmi jellegű munkák találhatnak kéziratban.

⁴⁸⁸ *Dietae, sive rectius comitia Transsilvanica. Cibinii et Claudiopoli.* 1791.

⁴⁸⁹ *Imago inclitae in Transsilvania nationalis siculicae historico-politica.* Cibinii et Claudiopoli. 1791.

⁴⁹⁰ „De ezen míg kijőne, igazítok; mert az hogy mostan vagyon, a' Béla Notariussának írásával nem edjez.” – Benkő megjegyzése.

⁴⁹¹ *Közép-ajtai dohány, melyet nemes Erdély országgyűlése alkalmatosságával Kolozsvárra eladni küld.* Szeben és Kolozsvár. 1792.

kos, és Husvét előtt nem fogja Hochmeister Censurára adni, (: a' mint írja:), igen sokak lévén dolgai.

A' mint ugyan Hochmeister Uram írja, Januariusban kapta-ki a' Censuráról im ezen titulusu Munkámat:

KÖZÉP-AJTAI készítésű SPANYOR-VIASZ, melyet, edj emlékezetes TÓLDALÉKKAL, az Erdélybe idegen Földekről régen hozattatni szokott Arukrol; és valami szükséges JELENTÉSSEL az Erdély Historiája Íróinak magyar nyelven találtató Kézírásaikról, öszveszerkesztett BENKŐ JÓZSEF".⁴⁹²

A Benkőnek Arankához írt 1791. május 9-i leveléből kiderül, hogy a mű átment a cenzúrán. Ebben az esetben tehát az ellenőrzés rövidnek mondható, s a késés nem írható a cenzúra rovására. A levélrészlet alapján fogalmat alkothatunk arról, hogy a mű milyen utat járt be a szerzőtől az olvasóig. A könyvkiadás várakozással járt együtt, hiszen a nyomdásztól sok minden függött. Az ő kezébe tette le a szerző a cenzúrai példányt, és ettől a pillanattól kezdve a mű további sorsa is a nyomdásztól függött. Vajon leadja-e időben a cenzornak, és vajon a cenzortól milyen válasz érkezik? Ha a jóváhagyást elnyerte a mű, újra a nyomdász hozzáállásától és idejétől függött, hogy azt mikor nyomtatja ki. Benkő reménykedik, hogy még idejében megjelenik a mű annak érdekében, hogy az országgyűlés által felpelzsdült kolozsvári piacon eladhatóvá váljék.

Benkő Ferenc *Parnassusi időtöltés* című művének *Az érdemes olvasókhoz címzett előszavában* bevallja, hogy „ne tessék az Érdemes Olvasók előtt illetlen dolognak, hogy az el-múlt Esztendőre később időbeli Ajánlás és dolgok olvasatnak; mivel ide jövetelem későbbben kezdvén ki-adni a' Parn. Időtöltéseket, még eddig meg nem előzhettem az Esztendőket, a' nyomtatások késvén”.⁴⁹³ Tehát a mű megjelenése nem a cenzorok lassú munkája miatt késett ebben az esetben, hanem a nyomdász, Hochmeister Márton nem tudta időben befejezni a felvállalt munkát. A mű azért is érdekes, mert *imprimaturjában* Mártonfi, a cenzor az 1791-es 56. tc.-re hivatkozva az ellenőrzést a református püspök, Abats János felügyelete alá rendeli.⁴⁹⁴ Erre a jelenségre alább térek ki részletesebben.

A cenzúra szorítása kissé enyhült 1787. június 27-én, amikor az uralkodó 7244-es és 7878-as számú rendeletében megengedte az erdélyi négy bevett vallás követőinek, hogy szimbolikus könyveiket saját előljáróik

⁴⁹² OSZK, Quart. Hung. 1994, 38r.

⁴⁹³ Benkő Ferentz, Nagy-Enyedi Histor. Natur. Professor által Esztendőnként ki-adott, *Parnassusi Időtöltés*, 1794, Ötödik darab, Örvedetes és szomorú dolgok, Kolozsváratt, 1798.

⁴⁹⁴ „Admittitur impressio orationum sub Nris 7-mo, & 8-vo Reliquae cum sint Sacrae, inductu Art. nov. 56. anni. 1791. reliquuntur censurae respectivorum Antistitorum Ecclesiasticorum. Claudiopoli, 7. Julii 1797. J. Mártonfi m.p. Nem lévén semmi ellenkező Szent Vallásunk Hitbéli ágazataival ezekben a' Tanításokban; azoknak ki-nyomtatások szabados lészen. N. Enyed. 17-dik october. 1797. Abats János m.p. Ref. Püspök.”

engedélyével, az ő felelősségük alatt sajátjukként adhassák ki. Egy évvel később ezt az engedményt a görögkatolikusokra is kiterjesztette.⁴⁹⁵ A 10 395-ös számú rendeletet Erdélyben 1788. december 19-én hirdették ki. A rendelet öt pontban sorolja fel azokat az evangélikus műveket, amelyeket a továbbiakban szabadon kiadhatnak: 1. az apostoli, niceai és Athanasius-féle szimbólum; 2. az 1530-ban írt augsburgi evangélikus hitvallás 3. és ennek a Melanchthon által írt 1532-es Apológiája; 4. Luther 1536-ban írt smalkaldiai hitcikkelyei, amelyeket 1737-ben a protestánsok mind elfogadtak; 5. Luther kis és nagy katekizmusa, amelyet az 1580-ban kiadott Concordia című művükbe is felvettek.⁴⁹⁶

Az unitáriusok számára is lehetőség adódott végre teológiai könyvek nyomtatására. 1787-ben adták ki először a kolozsvári Református Kollégium nyomdájában a *Summa universae Theologiae Christianae secundum Unitarios* című, a hitvallásukat összefoglaló művüket, amelyet Szentábrahámi Mihály (1683–1758) unitárius püspök írt.⁴⁹⁷ Addig a cenzúra nem engedélyezte a mű kiadását, bár a hittani oktatás egyik alpműve volt évtizedek óta.⁴⁹⁸ Fél százados várakozás után végre megjelenhetett Escherich bécsi cenzor jóváhagyásával.⁴⁹⁹

1788. április 21-én Bánffy György kormányzó Mártonfi Józsefnek ír hivatali ügyben levelet, amelyben értesíti, hogy az erdélyi revizori hivatal jobb megszervezése érdekében a Főkormánysház szükségesnek látta, hogy a tanácsosok közül is kinevezzék revizort. Ugyanakkor közli, hogy az érvényben lévő rendeletek szolgálnak alapul továbbra is a hivatal működésének, és elrendeli, hogy az üléseken vezérfonálként használják.⁵⁰⁰ Annak érdekében, hogy a cenzori hivatal pontosabban teljesíthesse kötelességeit, azok a személyek, akik a hivatalt betöltik, és akik a saját munkájukon kívül a belföldi és külföldi könyveket is átvizsgálták, felvilágosítást kapnak feladatuk megkönnyítése érdekében. Ezt a feladatot több személyre is rábízák, olyanokra, akiknek addig folytatott irodalmi működése nem áll távol

⁴⁹⁵ JAKAB, 1881a. 180.

⁴⁹⁶ 1-mo Die drey ältere Symbola der Christlichen Kirche als das Symbolum Apostolicum, Viconum, und Athanasianum.

2-do Die Augsburgische Confession die Anno 1530. zu Augsburg übergeben worden ist.

3-tio Die Apologie derselben die von Philippe Melanton verfaßt und 1532 als ein allgemeines Bekänntniß Buch von der Protestanten angenommen worden ist.

4-to Die Schmalkaldische Artikel die Anno 1536 von Luthero aufgesetzt, und Anno 1737. von dem sämtlichen Protestanten angenommen, und bestätigt worden sind.

5-to Lutheri grossen und kleinen Catechismus die 1529. herausgekommen. Anno 1580 ein Concordie Buch aufgenommen und den übrigen Libris Symbolicis beigefügt sind” – KÁL, 205, 87. Jakab Elek is hivatkozik az 1787-es és 1788-as rendeletekre. – JAKAB, 1881a. 180.

⁴⁹⁷ SZINNYEI, 1909. XIII. 714–715.

⁴⁹⁸ JAKAB, 1888. 365.

⁴⁹⁹ *Imprimatur. Die XIII. Aprilis. MDCCLXXXV. Escherich. Concipista.*

⁵⁰⁰ KÁL, 205, 100.

a cenzori feladatokról. A Főkormánysház jónak látta ezért a tanácsosok közül e hivatalhoz gr. Esterházy Nep. János, Mártonfi József atya és Soterius Mihály János tanácsosok mellé, akik közül ez utóbbi már többéves cenzori tevékenysége miatt elismertté vált, segédekét állítani. Ezen személyek Cserei Imre szebeni katolikus plébános, Lerchenfeld József, a nemzeti iskolák felügyelője, Bruckner József, az evangélikus szebeni rektor és a reformátusoktól Benkő Ferenc lelkész.⁵⁰¹

A Bánffy György kormányzó által aláírt irat tartalmánál fogva kiemelkedően fontosnak minősül, mivel a könyvrevízió 1781 óta fennálló összetételét módosítja, és ezt úgy teszi, hogy közben nem utal felsőbb királyi utasításra. Az emiatt teljesen helyi, erdélyi kezdeményezésnek minősülő rendelkezés feltételezhetően Bánffy György elképzeléseit követi abban, ahogyan a cenzúrai hivatalt megújítja. Az eddig működő három cenzor mellé segítőköt nevez ki a kormányzó, s így a cenzori munkát gördülékenyebbé teszi. Az 1781-ben előadóvá kinevezett Teleki Károly helyett immár Esterházy Nep. Jánost találjuk a könyvellenőrök élén, a másik két cenzor ugyanaz maradt, vagyis Mártonfi és Soterius tanácsos.

A külföldről behozott könyvek és az erdélyi nyomtatványok vizsgálatával foglalkozó hivatal kimerítő munkájának könnyítése érdekében hozott helytartótanácsi rendelkezés eredményeként vegyes vallási összetételű hivatal jön létre. Bánffy nem a tanácsosok közül szemel ki újabb tagokat, hanem a Szebenben dolgozó tanárok és rektorok közül. Hiszen nem a korábbi, Mária Terézia idejében létesített bizottságot akarja újra felállítani, amelyet amúgy nem is lett volna értelme működtetni, amikor minden döntést Bécsben hoztak meg, hanem a tényleges cenzori munkát akarja több személyre kiosztani, ezáltal könnyítve a munka menetét. Az újabban kinevezett cenzorok közül Cserei és Lerchenfeld katolikus, Bruckner evangélikus, Benkő Ferenc pedig református.

A hivatali személyzet vegyes vallási összetétele a protestánsok szimbolikus könyveinek ellenőrzése céljából is fontos volt. Láthatjuk azonban, hogy az unitárius egyházból még mindig nem neveztek ki senkit. Számuk-

⁵⁰¹ „So hat dies. H. Gubernium für nöthig errachtet zu dem hierländigen Bücher Revisorat die H. Gubernial Rätthe Grafen Eszterházi, Abt. v. Mártonfi, und von Soterius, als welcher letztere schon viele Jahre dabei gestanden, und folglich mit den Geschäften, welche bei demselben vorkommen, vollkommen bekannt ist, auch nach ferner zu bestimmen, und selben über dies zur Beihülfe auch der H. hiesigen Pfarrer v. Cserei, dann den Ober Schulen Aufseher v. Lerchenfeld, und Rector Bruckner, aus den Reformierten hingegen den dießortigen Pfarrer H. Benkő zuzugeben, und zugleich der Bücherzensurs Kommission auch nach jenes zu bedeutet, daß die Commission die durch zerschiedene sächste Verordnungen dem Bücher Revizorat anlebende Verbindlichkeiten, aus den vorhandene Akten zu erhaben, und selbe bei einer hierwegen abzuhaltenden Sitzung zur Richtschnur der zu dieser Bücher Revisorat bestimmten Individuen vorzunehmen, und allda gehörigermassen unter dieselbe zu vertheilen haben wird. Von dem K. Sieb. Landes Gubernio Hermannstadt. D. 29. Apr. 1788.” – Uo. 102.

ra először Mártonfi József katolikus püspök elnöksége alatt nyílik lehetőség arra, hogy nyomtatványaikat saját képviselőik, Lázár István (1742–1811), majd Körömczi János (1762–1836) püspökök felügyelete alatt ellenőrizték.

Cenzori példányok, bejegyzések

Cserey Imre könyvvizsgálói tevékenységéről tanúskodik három történelmi-politikai műről írt cenzori jelentés, amelyet a Főkormánysház felé 1790 júliusában és szeptemberében közvetített. A szóban forgó művek a következők: 1. *A' Török Birodalomról való leg-ujjabb Tudósítások*,⁵⁰² ismeretlen magyar fordító tollából, aki saját bevallása alapján azért fordította le a közönség javára a művet magyarra, hogy ebbe a tudományba is bele tudjanak pillantani.⁵⁰³ 2. *A' Magyar Országi Királyoknak világosabb Historiája* két kötetben,⁵⁰⁴ és 3. Aranka György *Anglusok' és Magyarok' Igazgatásoknak egyben-vetése* című műve,⁵⁰⁵ amely ugyanabban az évben jelent meg Kolozsváron Hochmeister Mártonnál. E könyv megjelenéséhez a végső engedélyt Bedeus de Scharberg szebeni cenzor adta meg. Tehát látható az is, hogy a könyv ellenőrzése és jóváhagyása két különböző szinten történt: Cserey első fokon elolvasta a művet, és átengedhetőnek ítélte, Scharberg másodfokon a Cserey jelentése alapján engedélyezte a mű megjelenését. Ez utóbbinak a neve jelenik meg a mű nyomtatott példányain is.

Ugyanez a cenzori eljárás figyelhető meg később is, 1799-ben, midőn Gyűjtő István *Az életnek mestersége* című, kisebb művét ellenőrizték.⁵⁰⁶ A székely származású parajdi Gyűjtő István a sóhivatalnál volt mázsáló.⁵⁰⁷ A könyv első cenzora, Szilágyi Ferenc véleménye alapján a pirossal aláhúzott szavak kihagyása esetén a mű jóváhagyható, és engedélyt kaphat a nyomtatásra (*impressionemque ejus, omissis vocabulis rubro subductis, admittendam esse censui*). A cenzori példány hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy az aláhúzott szavak milyen kritériumnak nem feleltek meg, vajon azok

⁵⁰² „Libellum: A' Török Birodalomról való leg-ujjabb Tudósítások, inscriptum perlegi, necquidam in eo deprehendi, quo minus typis dari possit. Cibinii die 28-a Julii 1790. Emericus Cserei mp. Decanus, Parochus Cib. Et Libror. Revisor” – KÁL, 205, 174.

⁵⁰³ Vö. STAUD Géza: *Orientalizmus a magyar romantikában*, <http://mek.oszk.hu/01300/01385/html/staud4.htm> (letöltés 2010. február 12.).

⁵⁰⁴ „Duo volumina Libri inscripti: A' Magyar Országi Királyoknak világosabb Historiája cc. legi, nihilque in iis reperi, quod altissimis Ordinationibus, et Normalibus adversum esset. Cibinii die 29-a Julii 1790. Emericus Cserei mp. Decanus, Parochus Cib. et Libror. Revisor.” – KÁL, 205, 175.

⁵⁰⁵ „Opusculum, cui titulus: Anglusok' és Magyarok' Igazgatásoknak egyben-vetése, legi, et, cum illud nihil aliud in se complectatur, quam uberiores dilucidationem opusculi latino sermone exarati: Conspectus Regiminis formae Regnorum Angliae et Hungariae, quod jam in typis existat, nihil mihi obstare videtur, quominus imprimi possit. Datum: Cibinii die 3-a Sept. 1790. Emericus Cserei mp. Librorum Revisor.” – Uo. 177.

⁵⁰⁶ KÁL, 205, 188.

⁵⁰⁷ Vö. SZINNYEI, 1896. IV. 128.

nyelvileg, erkölcsileg vagy teológiai vonatkozásban voltak „elfogadhatatlanok”. A mű publikálásával kapcsolatos végső döntést Mártonfi József hozta meg, aki Szilágyi véleményéhez csatlakozva javítást követelt meg (*correctis corrigendis*) a megjelentetés előtt. A javítás valószínűleg megtörtént, mivel a mű egy év múlva Mártonfi *imprimatur*jával Kolozsváron megjelent. Igazán érdekes lenne, ha a megjelent művet összehasonlíthatnánk a cenzori kézirattal, hogy megállapítsuk, milyen változtatás történt a kéziratához képest. Mivel azonban ez nem lehetséges, egy másik Gyűjtő-mű kéziratának megtekintésével kell beérnünk.

A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött kéziratok közt megtalálható Gyűjtő István egy másik művének cenzúrai példánya. Az *erkölsőknek és a' Világi dolgok folyásának kiseded Tüköre*⁵⁰⁸ című mű kéziratát megvizsgálva azonban azt lehet látni, hogy a cenzor, ebben az esetben maga Mártonfi, nem talált tartalmi vonatkozású javítanivalót, s nyelvi-helyesírási hibajavítást is csupán keveset találunk. Bár a javítást utólag végezték, nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy azt a szerző vagy Mártonfi végezte. A javításokra néhány példa az illusztráció kedvéért: pl. *tseleked-tselekedd* (85. o.), *figyelmesztél-figyelmezzél* (88. o.), *eszközlőit-eszközlőjét* (94. o.). Mártonfi a művet elfogadhatónak és kinyomtathatónak találta (*Imprimatur. Claudiopoli, 9. Aug. 1796. Mártonffi mp.*), tehát nem talált sem teológiai, sem erkölcsileg vagy nyelvileg kifogásolni valót a műben.

Cserey 1790-ből származó jelentései mellett megtalálható a nagyprépost és kanonok Szereday Antalé (1740–1798)⁵⁰⁹ is, aki Katona István ex-jezsuita, történetíró *Historia pragmatica Regni Hungariae* című, kétkötetes, magyar nyelvre lefordított művéről ír véleményt. Nem sikerült kideríteni, ki lehetett a fordítója, és hol jelent meg a mű, de az mindenképp érdekes, hogy a kijelölt cenzor ellenére a kéziratot Gyulafehérvárra küldték ellenőrzés végett. A tekintéllyel bíró Szereday ítélete mindenképp elégséges lehetett a nyomtatás engedélyezéséhez.

Mártonfi József könyvellenőri működéséről is fennmaradt néhány adat, ami a cenzúrai példányokat illeti. Az egyik kézirat ismeretlen szerzője (csak a nevének kezdőbetűit – P... I... – ismerjük), *Ujj Esztendei Ajándék a' Jo igyekezetű Fiu Gyermeknek* címmel ír könyvet, amely kétszer is megjelenik nyomtatásban, 1799-ben és 1808-ban.

A gyermekeknek írt művet Mártonfi figyelmesen olvassa el, hiszen a zsege korú olvasók kezébe olyan szórakoztató művet kell adni, amely a képlékeny ifjú lelket és elmét semmiképp sem hajlítja a rosszra. A rövid állatmeséket, szórakoztató verseket tartalmazó kötet elnyerte Mártonfi tet-

⁵⁰⁸ Gyűjtő István: *Az erkölsőknek és a' Világi dolgok folyásának kiseded Tüköre*. Versekben Készítette Kedves nemzetének hasznára Sepsi Martonofi Gyujtó István a Parajdi Ts. K. Só Tisztségnek Mása Mestere. 1796-dik Esztendőben. Parajdon 1796.

⁵⁰⁹ SZINNYEI, 1909. XVIII. 814–815.

szését, és hasznos olvasmányának tartotta, ám néhány helyen javítást javasol a kiadása előtt. A mű szerzőjének azt az utasítást adja, hogy a művet mutassa be a saját vallásabeli cenzornak is. Tehát nem katolikus szerzőről van szó.

„Admittitur quoad cetera editio utilis huius compilationis: sed quod incidentes illas propositiones, pag. 32. „ha vagy on is ördög”, et pag. 36. „hogy vagy on ördög”, remittitur D. Author ante editionem ad censuram Antistitum suae religionis. Claudiop. 3. Sept. 1796. Mártonffy mp.”⁵¹⁰

Az említett 36. oldalon a *Mesék* cím alatt arról beszél a szerző, hogy ezekből tanulják meg a gyerekek, hogy van ördög, tündér, sárkány, boszorkány, és hogy ezektől óvni kell a gyerekeket. A szerző szerint az ilyen mesék olvasásában több a kár, mint a haszon éppen amiatt, hogy haszontalan képzelődéseket szül az ifjak elméjében, szívüket pedig félelemmel tölti el. Az okos szülők ezektől tiltják a gyerekeket, hogy megvédjék a mesék rossz hatásától. Bár a tündérmesékben tényleg az ördög is szerepel, ezt a részt azért húzhatta ki Mártonfi, mivel az ördög létezését az egyház tanítása szerint nem képzelődésnek tartja, illetve nem sorolható egy kategóriába a sárkányokkal és tündérekkel. Mártonfi ugyanígy kihúzta a 32. oldalon *A szeretsen ördög képibe* című történet szövegében található, *„ha szinte vagy onis ördög, a Keresztynnek nem kell tölle félni”* részt. A kivágott mondatnak az első részében található feltételes állítás ellentmondani látszott mind a katolikus, mind a protestáns egyházak tanításának, érthető tehát, hogy a cenzor törölte a szövegből.

A kolozsvári színházi életet anyagilag is támogató Mártonfi cenzorként is segíthette a társulat munkáját. Különösen a szívéen viselte a színház sorsát, s mivel előadásról előadásra ott volt a nézőtéren, tudomására jutottak a színészek erényei, hibái, s szembesült a magyar nyelven írt eredeti színdarabok hiányával. A gyorsan változó repertoár szükségessé tette a darabok gyors fordítását, ami azonban nem minden esetben érte el a kívánt szintet.

Révai Miklósnak 1794. május 8-án írt levelében Mártonfi híven ecseteli a kolozsvári színházi életet, részletesen mutatja be mind a nézők, mind a színészek és fordítók viselkedését.

„Nálunk a Magyar játékszin jól foly, mivel itt Kolosvárt más nyelv nintsen. Jól foly, azt mondanám: azaz, játszodnak minden héten négyszer, 's télben bövenn is segittetnek; de nyárbann ritkább a néző szin, mivel az Uraságnak nagy része falukra takarodik. A Magyar Országi fordítások mind játszottattak, 's jádzottatnak itten, és Erdélyiek is naponként jönnek világra. A Nemes Iffiak igen fírgék itten a fordításban, 's már egy gyűjteményt is adnak ki, melynek negyedek darabja van

⁵¹⁰ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Katolikus Kéziratok, Mss. C. 340.

most sajtó alatt.⁵¹¹ A kevés eredeti Magyar munkák kevés betsületet vallanak? Miért nem adgya közületek senki erre magát, a ki tudgya mi légyen a drama? Még egyszer mondom, hogy jól foly nálunk a játék, de nem hiba nélkül, 's nem is igen remélhettyük a jobbulást, a míg *Critis*, és *recensis* nem áll fel. Ennek fő oka az a nemzeti nagy buzgóság némellyekben, a kik minden hibás elő adásnak, 's fordításnak tapsolnak, 's a jót a rosztól igazán nem különböztetik. Erre el hiszik magokat mint az Actorok, mint az iffiu fordítók, 's nem lattják [!] hibáikat, mely leg nagyobb akadállya a szép tudományok[nak], 's mesterségek[nek]."⁵¹²

Máskor büszkén ír Révainak a kolozsvári színházról. Az 1801. február 4-i leveléből megtudhatjuk, hogy oly módon is támogatta a színjátszást, hogy gyakori útjai ellenére akkor is fenntartotta a páholyát, ha nem tartózkodott a városban:

„Most már a szekérbe kell ülnöm, nem irhatok többet, mert a Logeért is fizetnem kell, mivel nálunk igen szép Magyar theatrum vagyon, 's én Loget tartok, ha itt nem vagyok is. Ezt, tudom, irigyled. De miért vagytok ti olyan mesterséges Magyarok, hogy minden Magyarságot el nyomtok?”⁵¹³

Cenzorként az Erdélyben fordított és kiadott színdarabokkal még fel dolgozásuk előtt találkozhatott, amikor a kéziratokat nyomtatásuk előtt ellenőrizte. Az általa átnézett és engedélyezett művek között találjuk a Cserey Farkas által fordított *A Fekete Ember*. Edgy Tréfa Két fel Vonásban című színdarabot.⁵¹⁴ Mártonfi cenzori bejegyzése különlegesnek minősül, mivel nemcsak azt rögzíti, hogy a kézirat kinyomtatható, engedélyezett, hanem annak a rendeltetésére is reflektál. Az eddig megszokott *imprimatur* szó mellett ugyanis azt is megállapítja, hogy a darabot nemcsak kinyomtatni, hanem előadni is lehet (*potest produci*), vagyis másképpen megfogalmazva, méltónak tartja arra, hogy színpadra vigyék:

„Potest produci, et imprimi. Claud. 30. Dec. 1799. Mártonffy mp.”⁵¹⁵

Mártonfi arra gondolhatott, hogy a kolozsvári társulat fogja a művet színre vinni, azonban erre nem került sor, s a darabot 1811-ben Pesten adták elő először.⁵¹⁶ Mártonfi bejegyzésének azt a részét, amely a szövegnek az előadásra való alkalmasságát rögzíti, a nyomtatott változat elején már egyszerűbb és szokványosabb módon jelenítik meg: „*Imprimatur: Claudio-poli die 30-ma Decembris 1799. Jos. Mártonffy m. pr.*”⁵¹⁷

⁵¹¹ Erdélyi játékos gyűjtemény. Kiad. K. Boér Sándor–Bartsai László. Kolozsvár, 1793.

⁵¹² OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 2225.

⁵¹³ Uo.

⁵¹⁴ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Katolikus Kéziratok, Mss. C. 350.

⁵¹⁵ Uo.

⁵¹⁶ Vö. FEHÉR Katalin: Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói. Cserey Farkas. Magiszter, 2012. 62–75.

⁵¹⁷ Ifj. Cserei Farkas ford.: *A' fekete ember. Egy tréfa két fel-vonásban*. Hochmeister Márton, Kolozsvár. 1800.

Mártonfi cenzori munkájáról a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Katolikus Kéziratai között csupán néhány kézirat tanúskodik. Az általa átnézett és engedélyezett kéziratok közül még megemlíthjük Bolla Márton *Historia Universalis* című művének I–III. kötetét:

Martini Bolla e Scholis Piis Primae Lineae Historiae Universalis, in usum Studiosae Juventutis Claudiopolitanae.

Tomus I. Complectens Praenotiones Prohistoriam, et Historiam Aevi Antiqui.

Imprimatur Claudiop. 7. Jun. 1798. Mártonffi.

Tomus II. Complectens Historiam Aevi Medii a Migratione Gentium, quae fuit Saeculo Christiquinto, ad originem Protestantium.

Imprimatur Claudiopoli die 23. Aug. 798. Mártonffi.

Tomus III. Complectens Historiam Aevi Recentioris, ab origine Protestantium ad nostra tempora.

Imprimatur Claudiopoli die 11. Martii 799. Mártonffii.⁵¹⁸

Utolsóként pedig szerepeljen itt Rosenbacher Ferencnek Batthyány Ignác püspök halálára írt *Gyászos versek* című műve, amelyet Mártonfi a következő imprimatúrával látott el: „*Imprimatur. Claud. 4. Decembr. 1798. Mártonffi mp.*”.⁵¹⁹

Kettős cenzori bejegyzések

Az 1791-es erdélyi országgyűlés reményre adott okot a bevett vallások számára is. Ez alkalommal egy református prédikátor, Szathmári Pap Mihály is beszédet mondott az egybegyűltek előtt, amelyet Wesselényi Miklós költségén ki is adtak Kolozsváron ugyanabban az évben.⁵²⁰ A lelkesedés, az új lehetőségek iránti remény egybekovácsolta a különböző felekezetű rendeket. Közös, egyetértésben fogalmazták meg a cenzúrára vonatkozó törvénycikkeket is.

Az országgyűlés által megfogalmazott 56. vallási törvény kimondja, hogy minden bevett vallás szimbolikus, illetve minden más felekezet vallásos tárgyú művét ezentúl szabadon ki lehet nyomtatni, de továbbra is szem előtt kell tartani azt az elvet, hogy a többi vallásra nézve ne engedélyezzenek sértő vagy gúnyos megjegyzést. A felügyelet a vallásos művek fölött a vallások püspökeit és konzisztóriumait illette.⁵²¹

⁵¹⁸ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Katolikus Kéziratok, Mss. C. 68–69.

⁵¹⁹ Uo. Mss. C. 419.

⁵²⁰ Szathmári Pap Mihály: *Atyafiú egyenesség*. Kolozsvár. 1791.

⁵²¹ Vö. BALLAGI, 1888. 271; JAKAB, 1881a. 180–181; POKOLY, 1904. 148–151.

A bevett vallások műveivel szembeni egyenlő elvárás és bánásmód egyfajta közeledést is jelez a különböző felekezetek között. Az egyenjogúságnak nemcsak az *Approbatákban*, hanem a gyakorlatban való megvalósítása nem ekkor kezdődött el, ennek előzménye a múlt századokban is megnyilvánult. Emlékezzünk vissza Bajtay katolikus püspök cenzúratervezetére, amelyben a bevett vallások közti egyenlőség olyan fontos volt.

Az országgyűlés által megfogalmazott törvény a cenzúra gyakorlatában is érvényesült. A vallásos művek imprimaturjában, ha protestáns műről volt szó, gyakran hivatkoztak az 56. paragrafusra. 1799-ben például egy református lelkész, Szabó Márton *A világnak közönséges históriája*⁵²² című művének imprimaturját a cenzori hivatal részéről Mártonfi József, a reformátusok részről Abats János püspök írja alá. Mártonfi az imprimaturjában az 1791-es országgyűlés 56. törvénycikkelyére hivatkozva a művet a saját vallásabeli cenzor fennhatósága alá rendeli, mivel a műben teológiai és vallási kérdések találhatók. A református püspök által adott nyomtatási engedély legfontosabb szempontja szerint pedig a mű azért engedhető át, mivel nem tartalmaz semmit, amivel az erdélyi bevett vallásokat sértené.

Mártonfi tudatosan gyakorolta az 56. paragrafus által előírtakat, a fő ellenőrzési szempontja a bevett vallások sérthetetlenségének elve volt. A református pap műve teológiai és egyháztörténeti vonatkozásai miatt az 1791-ben hozott törvény alapján a saját püspöke fennhatósága alá tartozik, ezért Mártonfi ennek a fényében a református cenzornak engedi át a mű ellenőrzésének és engedélyezésének jogát. A cenzúrai példány hiányában nem tudjuk, ki volt a mű tulajdonképpeni cenzora, a végső engedélyt azonban Abats János, a református püspök adta meg a mű nyomtatására. A püspök engedélyezésének fő és mondhatni egyetlen szempontja az, hogy megsérti-e a mű az Erdélyben bevett többi vallást vagy sem, s mivel a mű megfelelt az elvárásoknak, megkapta a végső jóváhagyást is.

Mártonfi József imprimaturja: „*Cum huic operi complura Inserta sint Theologica, et Ecclesiastica controversa, in ductu Artic. Nov. 56-ti anni 1791 in-viatur D. Author ad Censuram Antisitum suae Religionis. Ex Officio Revis. Lib. Claudiopoli, 5. Apr. 1797. Mártonfi m. p.*”

Az Abats Jánosé: „*Manuscriptum sub titulo: Közönséges Historiája a' Világnak & cet. Készítette Réti Szabó Márton cum nihil contra Receptas in Patria Religiones contineat, imprimi licebit, Claudiopoli 16-ta Aprilis 1798. Joannes Abats. Ecclesiarum Helveticae Confessioni addictarum Superintendentens*”.

⁵²² Szabó Márton: *A világnak közönséges históriája, mellyben a nevezetesebb történetek és változások az idő rendi szerént világ teremtetésétől fogva a jelen való időig elő adattatnak*. I. darab 1438. esztendőig. Kolozsvár, 1799.

Egy másik példája ennek a gyakorlatnak Benkő Ferenc *Parnasszusi időtöltés*⁵²³ című műve, amelynek a cenzúrai példányán, illetőleg nyomtatott változatán ugyanaz a kettős cenzori bejegyzés található:

„Admittitur impressio orationum sub Nris 7mo, et 8vo Reliquae cum sint Sacrae, inductu Art. Nov. 56. anni 1791. reliquuntur censurae respectivoorum Antistitorum Ecclesiasticorum. Claudiopoli 7. Julii 1797. J. Mártonfi m.p.

Nem lévén semmi ellenkező Sz. Vallásunk Hitbéli ágazatival ezekben a' Tanításokban, azoknak ki-nyomatások szabados lészen. N. Enyed. 17. October. 1797. Abats János m. p. Ref. Püspök”.

Érdekes jelenség, hogy Mártonfi az imprimaturákban mindig latinul fogalmaz, a protestáns püspökök esetében többször is előfordul magyar nyelven írt jóváhagyás. A cenzori engedélyezés terminológiája, megfogalmazása hasonlít a korábban bemutatotthoz. Mártonfi ebben az esetben is ugyanarra a törvényre hivatkozva küldi a művet a református cenzorhoz, aki ebben az esetben bizonyítottan Abats János püspök.

Benkő Ferenc művének cenzori bejegyzése-engedélyezése tanulságos az itt tárgyalt nézőpontból, vagyis az 56. paragrafus gyakorlatba ültetésének szemléltetéseként, de észre kell vennünk a cenzori engedély magyar nyelve mellett azt is, ahogyan Abats János az erdélyi bevett vallásokról beszél. Az eddig megszokott megfogalmazáshoz (*in Patria Receptas Religiones*) képest egy olyan többletet találunk itt, amely az erdélyi vallási-közöségi érzést tükrözi. A vallási elkülönülés helyett az egység mint identitás szólal meg megfogalmazásában: „Sz. Vallásunk Hitbéli ágazati.” Abatsnak ezek a szavai egy új korszak útjelzői, amelyet a hitviták helyett már az együttműködés jellemez jobban.

A protestáns szerzők által írt művek kettős cenzori engedélyezésére az 1800-as évek elején már nem találunk példát a nyomtatott művek elején. A cenzori kéziratokban még előfordul, hogy a protestáns művet a saját vallásabéli cenzor nézi át először és véleményezi, majd Mártonfi is engedélyezi, de ezeknek a műveknek a nyomtatott változatát megvizsgálva a kötet elején már nem találunk kettős *imprimaturt*.

Jó példa erre az unitárius Fúzi János *A' Keresztény Vallás' igazi és belső Valósága egy Beszédben foglalva* című műve,⁵²⁴ amelynek cenzori példányát a kolozsvári Akadémiai Könyvtár katolikus kéziratok között lehet megtalálni. A Fúzi-művet a szintén unitárius Körmöczi János cenzor nézte át, aki a művet elolvasva az általa kifogásolt részt a cenzori gyakorlatban jól ismert *delenda vel omittenda* megjelöléssel kitörölésre utasította. A második szakasz hetedik bekezdésében található az a kifogásolt rész, amelyet a nyom-

⁵²³ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Katolikus Kéziratok, K. 100.

⁵²⁴ Nyomtatásban megjelenve: *A keresztény vallás igazi és belső valósága egy beszédben foglalva, melyet felső parancsból írt s el is mondott az unitáriusoknak ns. Udvarhely-Széken Vargyason tartatott közönséges sinati gyűlésében, 1806-ban a VI-dik hó 30-kán. Kolozsvár, 1807. Jelzet: Mss C. 334.*

tatásból ki kellett hagynia Fűzinek. A kitörölt részt (itt aláhúзва jelöltem) és az előtte levő mondatokat olvasva kemény szavakkal szembesülünk. A bírálat kíméletlen, és egyértelműen a katolikus vallásra vonatkozik. A térítők vallási türelmetlenségét ecsetelő Fűzi szavait sem Mária Terézia, sem II. József uralkodása idején nem lehetett volna elképzelni egyetlen cenzúrával ellátott nyomtatványban sem. Körmöczi a bekezdésből csupán azt a részt vágta ki, amely a korábban leírt képből levont következtetésként azt állapítja meg, hogy a térítők hamisságának eredményeként a térítendőink inkább az üdvösségről is lemondtak, mintsem azt a példát kövessék, amelyet az előbbiek mutattak nekik.

„Nem szenved meg a' Túrelmetlenséggel habzó szívűeketis Emberkinzások 's hohérlások!⁵²⁵ Melyekre a' külömbözőleg hívők' gyűlölése tűzelte a' babonás sziveket, adván gyilkoló fegyvereketis ezeknek a' dühösségig buzgólkodóknak kezekben; Embervér patakok! melyeket a' túrelmetlenség árasztott; Emberégetések! melyeknek roguását az uralkodni kívánó papság gyűjtötte, 's ugyan az gyujtatta-meg a' babonás és vakoskodó község által, elámítván ezt előre azzal, hogy az kedves áldozat lenne Isten előtt. Emberkénzások! Embervér patakok! Emberégetések! Túrelmetlenségnek véres áldozatai! Tú folyátok és gőzölgétek, 's a' nép, mely tűtöket, árasztta és füstölögtete Keresztény? – Ugy vagy on, annak nevezte magát: de tettei nem azok; sőt olyanok, hogy a' Térítendő ama Paraditsomi boldogság nélkül, melynek a' világi boldogság' legtökéletesebbje is tsak arnyéka, azon boldogság nélkül kívánt ellenni, tsak azért, mert a' mint a' Térítőtől értette, ott több olyan keresztények is lennének, olyan keresztények, kiknek tsak említések is megrázza az egész emberi természetet.”

Körmöczi véleménye alapján Mártonfi is átengedhetőnek ítélte a művet, s megelégedett azzal a minimális cenzori törléssel, amelyet unitárius kollégája hajtott végre a szövegen. Az unitárius zsinaton elhangzott beszéd vallási jellege miatt is az illető egyház saját cenzorának fennhatósága alá tartozott, akinek arra kellett ügyelnie, hogy az Erdélyben bevett többi vallás ellen ne jelenhessen meg bírálat a műveikben. Mégis azt látjuk a Körmöczi által írt cenzori bejegyzésben, hogy ő csak átnézte a művet, de döntést a szöveggel kapcsolatosan nem ő hozott. Ráírta a kéziratra az ellenőrzés tényét (*revisa*), dátumát és aláírta. Mártonfi döntötte el a mű további sorsát, aki, miután átnézte a szöveget, a kéziratra saját kezűleg írta rá jóváhagyását. „*Revisa Die 20-a Septembris 1806. per Joannem Körmöczi mp. Revisorem R. Imprimatur Claudiopoli 31. Oct. 1806. Mártonffi mp.*” A nyomtatott mű elején sem Körmöczi, sem Mártonfi imprimaturája nem jelenik meg.

⁵²⁵ Ezt az utóbbi szót Körmöczi kihúzta.

A cenzúra szigorítása

A kilencvenes évek elején az országgyűlések által meghatározott eredményteljes érzések ellenében a rendeletek a cenzúra terén sem hozták meg a várt eredményt. Az elvárás ellenére a szigor még jobban nőtt az ellenőrzés terén, ezt őrizték meg a cenzúrával kapcsolatos fennmaradt iratok is. A bizottság levelezése leginkább az újabban eltiltandó művek jegyzékéből állott. A könyvtiltások sorát nyitja meg az 1792-ben indexre helyezett *Der Kreutz-Zug gegen die Franken* című mű,⁵²⁶ amelyet hazafias hangvétele miatt üldöztek.⁵²⁷ Eckhardt Sándor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című művében kifejti, hogy ez az anonim, német nyelvű röpirat a francia forradalom eszméit terjesztő legnépszerűbb pamflet, amelyet a magyar jakobinusok is előszeretettel olvastak.⁵²⁸ A francia forradalom eszméinek terjedésétől rettegő hatalom a cenzúra gépezetét a nem kívánt gondolatok és elvek népszerűsítésének megakadályozására használta fel. Eppen ezért minden olyan mű, amely a francia forradalmi eszméket tartalmazta, veszélyesnek minősült.

A könyvtiltásokról való értesítések az 1800-as évek első évtizedeiben is meghatározták a cenzori hivatal működését. 1812-ben Hammer Péter Drezdában és Lipcsében kiadott *Briefe eines Nordländers Zölle*⁵²⁹ című, „veszélyes” művének terjedéséről értesítenek,⁵³⁰ 1813-ban a francia–orosz háborúról szóló írásokat,⁵³¹ 1814-ben az *Über Ludwig den Caisar* című könyvet tiltják be.⁵³² 1816-ban a híresnek mondott „Göthe” műveit (*Libri celebres Goethe prohibentur*) tiltják el továbbra is a közönség elől.⁵³³

1793. február 21-én újabb megszorító rendeletet kap a Főkörmányszék a királyi udvartól. A 2193-as számú rendelet a tiltott könyvek kiszűrése érdekében a peregrinusok és külföldi utazók könyveivel szemben szigorú ellenőrzést követel meg. Ezeket a könyveket zár alatt kell tartani mindaddig, míg az átvizsgálás a felsőbb hatóságoknál meg nem történt. Érezhetően mindenkit gyanús elemként kezelt a rendszer. Amit addig a revizor a harmincadhivatalnál maga is elvégezhetett, vagyis különválasztotta a

⁵²⁶ A mű teljes címét Eckhardt közli művében: *Der Kreuzzug gegen die Franken, Eine patriotische Rede, welche in der deutsche Reichs-Versammlung gehalten werden könnte. Nebst einem Sendschreiben an alle benachbarte Völker Frankreichs zum allgemeinen Aufstand. Germanien. 1791.* Vö. ECKHARDT, 2001. 110–112.

⁵²⁷ KÁL, 205, 194.

⁵²⁸ ECKHARDT, 2001. 110–112.

⁵²⁹ Reichardt, Johann Friedrich *Briefe eines reisenden Nordländers. Geschrieben in den Jahren 1807 bis 1809* című művéről van szó.

⁵³⁰ ECKHARDT, 2001. 147.

⁵³¹ Uo. 150.

⁵³² Uo. 151.

⁵³³ Uo. 152.

tiltott vagy annak minősíthető könyveket a többitől, ez utóbbiakat visszaadva tulajdonosaiknak, azt kiveszik a kezéből, az új időszámítástól fogva minden könyvet zárolnak, s addig vissza nem adnak, míg magasabb és megbízhatóbb szinten azokat ártalmatlanoknak nem ítélik.⁵³⁴ Hasonló rendeletet adnak ki 1798. április 3-án, amelyben a király utasítása szerint az utazóknak minden könyvét úgy kell kezelni, mintha eleve tilosak lennének, és el kell venni tőlük.⁵³⁵

Már 1793-ban megjelenik a rendeletekben az az általános könyvvizsgálati szempont, amely majd alapjául szolgál a két évvel később, 1795. február 25-én kiadott cenzori rendeletnek⁵³⁶. A vallási érdekek háttérbe szorulásával előtérbe kerül a politikai szempont, amelynek legfőbb célja a köznyugalom megőrzése, a francia forradalom eszméinek kiszűrése. Az erdélyi kormányshé március 16-án hirdeti ki a 2320-as számú udvari rendeletet, amelyben a nép nyugalomának megőrzése érdekében (*ad conservandam publicam tranquillitatem*) a francia háborúval kapcsolatos műveket teszi tiltólistára:

„Operam, praevigentibus Altissimis Normalibus strictissime accomodet, eamq. in censura habeat rationem, ne ulli ejusmodi Libri aut folia, sive in hac Provincia imprimantur, aut reimprimantur, seu vero peregre inferendi admittantur, qui Revolutionis Gallicae Principia commendarent, vel favorabili quadam praefiguratione insinuarent, aut vero de ejusmodi Status publici immutatione, et de talibus mutationum Principiis tractarent, quae cum fundamentalibus bene ordinatae cujusdam Monarchiae et signanter Principiis Status Ditionum Austriacarum contrariarentur”.⁵³⁷

A rendelet szavai kétséget nem hagynak afelől, hogy az egyik fő vizsgálati szempont a francia forradalom utáni években, illetve a jakobinus-mozgalom alatt a francia felvilágosodás irodalmának tiltása, illetve mindannak az indexre való helyezése, amiben a szerző a forradalomról akár támadólag, akár védőleg fejtette ki gondolatait. Olyan veszélyes témának bizonyult ez, hogy még a cáfolatokat is betiltották a Habsburg Birodalomban, illetve semmit kinyomtatni vagy újranyomtatni nem volt szabad a veszélyesnek számító művekből.

Időközben a Főkörmányszéknek Kolozsvárra való áthelyezésével (1790) a szebeni cenzori bizottság működésének felügyelete nehézkessé vált a távolság miatt, mivel a cenzorok Szebenben maradtak egyéb kötelezettségeik miatt. Ugyanakkor a Főkörmányszék szükségesnek látta azt, hogy Kolozsváron állítsák fel a bizottság központját, mivel a Gubernium is ideköltözött. A helyi szinten újjászervezett bizottság elnökévé Mártonfi

⁵³⁴ Uo. 178, 179.

⁵³⁵ JAKAB, 1881a. 260.

⁵³⁶ Vö. BALLAGI, 1888. 782; JAKAB, 1881a. 257–260; SASHEGYI, 1938. 12.

⁵³⁷ KÁL, 205, 181.

József püspököt és tanácsost nevezték ki 1798. április 24-én. A hivatal új arculatot nyert összetétele révén is, mivel a református Szilágyi Ferenc, kolozsvári filológiai professzor, az evangélikus Thorwächter András kolozsvári lelkész mellett a kolozsvári Pákei József, unitárius filozófiaprofesszort nevezték ki a bizottság tagjává.⁵³⁸ Néhány hónap elteltével újra változott a bizottság összetétele, mivel Thorwächter Andrást a bolkácsi parókiára helyezték át. A megüresedett helyet az ugyancsak evangélikus Herbert Mihály foglalta el ugyanazon év december 18-án.⁵³⁹

A szigorú, büntetésekkel teletűzdelt rendeletek tömkelegében nem lehetett könnyű dolga Mártonfinak elnöki tiszte betöltésében. Gyakran maga a bécsi központi cenzúrabizottság eljárása és döntései sem voltak egybehangzóak a kiadott rendeletekkel. Jó példa erre a külföldi tanulmányútjából hazatérő Köteles Sámuel és Filep Sándor, akik tiltott könyvet szállítottak, s a művet a könyvvizsgálók mégsem kobozták el. A szóban forgó mű a kantianus filozófus, Ludowig Heinrich von Jakob *Die allgemeine Religion. Ein Buch für gebildete Leser* című 1797-ben Halléban kiadott munkája. Mártonfi tanácsalanságában 1798. július 26-i jelentésében utólagos eligazítást kér. Hivatkozik az 1793. február 21-én kiadott, fennebb is említett 2193-as rendeletre, amely szerint a külföldről hazatérőknek és utazóknak birtokában lévő tiltott könyveket zárolni kell, amíg a könyvek lajstroma a felsőbb hatóságokat megjárja. A jénai egyetemről hazatérő Köteles Sámuel és Filep Sándor birtokában lévő Jakob-mű címe azonban rajta van az 1797-es tiltott könyvek listáján. A szóban forgó személyek a két példányban birtokolt mű visszaadását kérik. Mártonfi az utólagos felvilágosítás mellett kéri a bécsi központi hivatalt, hogy más hasonló esetben, amikor eltér a szabálytól, és kivételt tesz, tanúsítványt is írjon az engedélyezésről. Másfelől pedig, a külföldről hazaérkező egyetemet végzett ifjak és könyvkereskedők könyveit, ha ezek az engedélyt elnyerték, Bécsben lássák el egy megkülönböztető jellel, hogy a tulajdonosok visszakaphassák könyveiket a harmincadhivaltól.⁵⁴⁰ A Főkörmányszék tolmácsolásával Bécsbe küldött jelentésre november 22-én küldték a választ, ám ennek tartalmát nem ismerjük.⁵⁴¹

⁵³⁸ KÁL, 205, 189; a rendeletre Jakab Elek is hivatkozik: JAKAB, 1881a. 260.

⁵³⁹ KÁL, 205, 166.

⁵⁴⁰ KÁL, 205, 160–164.

⁵⁴¹ Mártonfi jelentésének hátoldalán leírt megjegyzés: N.B. *Advenit Resolvi Decreto Gub. communicatu dato. 22. 9br Nr. Gub. 8637. – uo. 162v.*

A Református Főkonzisztórium újabb panasza

A Református Főkonzisztórium 1800. október 9-én újabb panasszal fordult a cenzúrabizottság elnökéhez, Mártonfi Józsefhez.⁵⁴² Kéri, hogy könyveiket, amelyek korábban tiltottak voltak, most azonban engedélyt nyertek (*prius prohibitorum, nunc vero admissorum*⁵⁴³), visszakaphassák.

A Konzisztórium kérését Kemény Farkas kormányzékeni tanácsos tolmácsolta a cenzori hivatal felé. A magyar nyelven írt levélben megfogalmazott kérés alapja az 1800. szeptember 5-én 7834. szám alatt kiadott kormányzékeni rendelet,⁵⁴⁴ amely lehetővé tette a kérésük teljesítését. Levelük nem maradt meghallgatás nélkül, mivel Mártonfi az ügy orvoslására a református Szilágyi Ferencet már korábban kijelölte biztosnak. Két hónap eltelte után a Konzisztórium türelmetlenné kezdett válni, mivel a főtanács rendelete alapján a könyveket már át kellett volna nyújtaniuk Szilágyinak, de a küldemény valamilyen oknál fogva késett. A Konzisztórium tehát október 5-én ezért próbálja újra frissíteni az igazgatótanács emlékezetét, s kéri, hogy a könyveket a kinevezett biztosnak adják át.⁵⁴⁵

„A' közelebb mult Holnapnak 5-dik Napján 7834 szám alatt költ Guberniale Decretumnak következésül, melyben az ennek előtte el vétetett, és még mostan is a' Könyvek meg vizsgálására kirendelt érdemes Bizottságnak vigyázása alatt lévő bizonyos Könyveknek által vétetések iránt méltoztatik a' Mgs. K. Fő Igazgató Tanács Rendelet tenni, az irt Biztosság egyik Tagjához Tiszteletes Professor Szilágyi Ferentz Atyánkfiához illő Rendeletéseket vévén ez mái Napon Fő Consistoriumunk instállya a' Mtgs K. Fő Igazgato Tanácsot alázatosan hogy arról készítendő Jegyzés mellett a' tudva lévő Könyveket a' ki nevezett Biztosnak által adni méltoztassék.”⁵⁴⁶

Az ügyet végül megoldották: november 13-án elrendelik a könyvek visszaadását, s 1801. február 13-án Szilágyi Ferenc tanúsítványt írt alá az átvett könyvekről. A könyvek listájának ismerete a cenzúra képét árnyalja, hiszen külföldről behozott protestáns művekről van szó, olyanokról, amelyeket száz évvel korábban nyomtattak, s amelyek még Mária Terézia korában is könnyebben bejuthattak volna Erdélybe.

A listán szereplő művek a protestáns teológia klasszikus darabjainak számítanak a 18. században, mint például Johannes Cocceius,⁵⁴⁷ Johann Franz Buddeus, August Pfeiffer, Friedrich Spanheim, Johann Braun és

⁵⁴² KÁL, 205, 135.

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ A rendelet nem maradt fenn.

⁵⁴⁵ KÁL, 205, 136.

⁵⁴⁶ Uo. 136

⁵⁴⁷ Vö. MONOK István: *Erdélyi és magyarországi diákok olvasmányai hollandiai diákeveik alatt a korai újkorban*. Erdélyi Múzeum 2010. 1–9.

Friedrich Adolf Lampe teológiai és egyháztörténeti művei. Ezek közül nem egyet vásároltak a nyolcvanas évek elején is a marosvásárhelyi Református Kollégium számára.⁵⁴⁸

„Consignatio

Librorum antea prohibitorum, nunc vero jam admissorum juxta Decretum Gub'le Die 13-a 9-bris A. 1800. sub Nro. 9896. supremo Consistorio Reformatorum, ex Off'o Censurae Librorum ad Manus Clarissimi Dni Francisci Szilágyi alterius Censoris extraditum.

Joannis Coccei opera omnia Theologica. Tom. 6. edit. Francof. Ad Moenum Ao. 1689.

Ejusdem Commentarius in Psalmos. Amsellod. Ao. 1673.

Joannis Franc. Budei Institutiones Theologiae Moralis. Lipsae. A. 1712.

Augusti Pfeiferi Dubia Vexate. Dresda. A. 1713.

Friderici Spannseimii Introductio ad Historiam, et antiquitates Sacras. Tom. 2-dus Lugdumi Batavor. Ao. 1687.

Joannis Braunnii Systema Theologiae. Amstellod. A. 1691.

Adolphii Lampe Commentarius in Psalmos Graduum Basileae. A. 1742.

Joannis Coccei. Summa Doctrinae de Foedere, et Testamento Dei. Amstellod. 1691.

Libros praesignificatos ad manus meas recepissem praesentibus recognisco.

Claudiopoli d. 13. Februarii. 1801.

*Franciscus Szilágyi mpr. Librorum Censor.*⁵⁴⁹

Az 1787-es hasonló esetre emlékeztet ez az ügy is, és ugyanúgy a hátér-információk hiányában csupán annyit következtethetünk ki az esetből, hogy a külföldről hazahozott könyvek közül ezt a fenti nyolc kötetet a harmincadhivataltól mint gyanús könyvet továbbküldték a felsőbb hatóságokhoz ellenőrzés végett. A szabályszerű eljárás értelmében először csupán a könyvek lajstromát küldték a cenzornak, zár alatt tartva a szálítmányt mindaddig, amíg a könyvekről döntés nem született. A cenzor ebben az esetben nem elégedett meg a jegyzékkel, kezébe kérte azokat a műveket, amelyek szerinte tiltottaknak minősültek. A Református Főkonzisztórium ismételt kérésére azonban a könyveket sikerült visszaszerezni tulajdonosuk számára.

A vallásos könyvek cenzúrájával kapcsolatosan még egy változtatásról tudósít a kolozsvári iratcsomó. 1804. december 3-án Bánffy György főkomáromyó értesíti Mártonfi József püspököt arról, hogy mivel az evangélikus Herberth Mihály cenzort elhelyezték a Doboka nevű falu parókiájára, a

⁵⁴⁸ Vö. a korábban is említett Kollégiumi számadást, amelyet Kádár György vezetett: MTT, Tf-1157 MS 160.

⁵⁴⁹ KÁL, 205, 137.

vallásos könyvek cenzori hivatala megüresedvén, helyére az ugyanazon vallásbéli Leonard Jánost nevezték ki.⁵⁵⁰

A recenzuráló bizottság munkájának nyomai

A magyarországi és erdélyi cenzúra történetéről több tanulmány született,⁵⁵¹ ám az 1803-ban létrejött bécsi recenzuráló bizottság munkájának hazai fogadtatásáról, hatásáról még keveset tudunk. Egyedül Sashegyi Oszkár beszél a bizottságról a *Német felvilágosodás és magyar cenzúra című művében*,⁵⁵² Erdélyről azonban kevés szó esik az adatok és kimutatások hiánya miatt. Sashegyi külön fejezetben tárgyalja a recenzuráló bizottság létrejöttének okát és működésének alapelveit. Ezek szerint a forgalomban lévő könyveket figyelembe véve szükségesnek tartották Bécsben azt, hogy a II. József alatt gyakorolt, túlságosan is enyhe cenzúra eredményeként elterjedt, „veszélyes és kárhozatos” művek további terjedésének megfékezésére az 1803-ban felállított recenzuráló bizottság által összeírt katalógus alapján kivonják a forgalomból a korábbi korszak elítélendő szellemi termékeit.⁵⁵³

A cenzori bizottságnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, Kolozsváron őrzött anyagában⁵⁵⁴ megtalálható egy 1804-ből származó katalógus, amely a recenzurálás eredményeként tiltott vagy *erga schedam* korlátozott könyveket sorolja fel. A Sashegyi által megállapított több, mint 2500 tiltott könyv⁵⁵⁵ csupán egy kis részének a címe jelenik meg a jegyzékben, de talán ezáltal is képet alkothatunk arról, hogy milyen műveket kifogásoltak, melyeket tartottak veszélyesnek a birodalom nyugalomára nézve.

Az irat rögzíti kiadásának az évét (1804), anélkül, hogy a hónapra-napra pontos keltezésének idejére rávilágítana. A lista az újracenzúrázás folyamatában időről időre elküldött katalógusok közül való, hiszen az irat maga utal erre: „*Der Bücher, die mittelst der Recensurirung mit höchster Genehmigung verboten worden sind.*” Az említett kolozsvári lista alapján nem állapítható meg, milyen forgalmuk lehetett a katalógusbeli műveknek Erdélyben, de mivel többnyire német nyelvű nyomtatványokról van szó,

⁵⁵⁰ KÁL, 205, 139.

⁵⁵¹ Pl. DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében – Mária Terézia és Barkóczy primás.* MKSz 1967. 43–49; Uő: *Végrehajtási utasítás Mária Terézia 1747-es cenzúrarendeletéhez.* MKSz 1986. 81–88; SCHERMANN, 1928; BALLAGI, 1888; JAKAB, 1881a, 161–182, 253–273, 333–356; WERTHEIMER Ede: *A magyarországi cenzúra történetéhez. Századok* 1898. 294–316.

⁵⁵² SASHEGYI, 1938.

⁵⁵³ Uo. 31.

⁵⁵⁴ KÁL, A cenzori bizottság iratai, Fond 205. 141–146.

⁵⁵⁵ SASHEGYI, 1938. 32.

feltételezhetjük, hogy elég szűk magyar anyanyelvű olvasóközönségre számíthattak. Érdemes lenne ezeket a katalógusokat összevetni a könyvkereskedők hirdetéseivel, leltáraival, illetve a magánkönyvtárak tartalmával, hogy megállapíthassuk, mekkora volt az érdeklődés e művek iránt.

A tilalom, illetve az *erga schedam* korlátozás nemcsak a feltüntetett kiadásokra, hanem minden kiadásra és fordításra vonatkozott:

„*Das Verboth so wie auch die Beschränkung erga Schedam begreifen nicht nur die in dem Verzeichniße angesehte Auflage, sondern alle Auflagen des nehmlichen Werkes, und die Übersetzungen in einer inländischen Sprache.*”

A katalógusban felsorolt művek három kivétellel mind II. József uralkodása idején jelentek meg. Mivel a recenzuráló bizottság feladata a II. József ideje alatt átengedett művek szigorúbb szempontok szerinti vizsgálata, ezért is különleges, hogy az újracenzúrázók figyelme a korábbi idősakra is kiterjedt. A három mű közül az egyik Dorat C. Joseph⁵⁵⁶ erotikus költeményes kötete⁵⁵⁷ (1770), a másik kettő Sidney Algernon műve⁵⁵⁸ (1750, 1772). Az elsőt ([*The*] *Works of Algernon Sidney*. London. 8;⁵⁵⁹) szerelmi tematikája miatt kárhoztatták, az utóbbiakat (*Sidney [Algernon] Discourses Concerning the Governement* [!]. *Two vols. Edenburg. 1750. 8.*) pedig politikai fejtegetéseik miatt. Sidney műveit különösen veszélyesnek tartották, mivel írásában az abszolutizmus jogosságát kérdőjelezi meg, a parlament hatalmát pedig a néptől eredezteti. A *conservatio tranquillitatis* elve által vezérelt korban a cenzúra ezeket a gondolatokat eltemetni kívánta a publikálás helyett.

A listán szereplő művek nagy része a II. József uralkodása idején megjelentetett pamfletirodalom körébe tartozik. A felvilágosodás eszméit tolmácsolják, valamint a katolikus egyházat, a pápaságot, a szerzetesi életet bírálják. Találunk közöttük az államról szóló fejtegetéseket is, valamint a francia forradalomról szóló röpiratot. Olyan veszélyeseknek tartották ezeket a műveket, hogy még a cáfolatukat is kivonták a forgalomból.⁵⁶⁰ Jó példa erre Eybel röpirata a gyónásról (*Was entschalten die Urkunden des Christlichen Alterthums von der Ohrenbeicht. Wie Eibel. Wien. 1784. 8*) és ennek a bírálata Obermayertől (*Eibels falsche betrügliche und neue Lehre von*

⁵⁵⁶ Claude Joseph Dorat (1734–1780).

⁵⁵⁷ *Baiser's (Les) on collection de petits poemes erotiques a la Haye*. 1770. 8

⁵⁵⁸ Sidney Algernon (1622–1683), a szerző, angol politikus volt. Politikai elvei szerint (Locke-hoz hasonlóan) a parlament hatalma a népből ered, s mint ilyen eldöntheti, ki legyen az uralkodó a nép fölött. Ideológiája megkérdőjelezi az abszolutizmus jogosságát, s az uralkodó hatalmát nem Isten akaratából származtatja, hanem a nép beleegyezésén alapszik. Vö.: NAGY Levente: *Sir Robert Filmer és a patriarchalizmus szerepe*. Protestáns Szemle 2002. 229–237.

⁵⁵⁹ Az írónak az 1772-ben megjelent művéről lehet szó.

⁵⁶⁰ SASHEGYI, 1938. 35.

der Ohrenbeicht. Wiederlegt durch Obermayer. 1784. 8.⁵⁶¹) és Georg Fleinertől (*Eibels gottlose Lehre von der Ohrenbeichts enthüllt von Georg Fleiner Im Jahr 1784. 8.*), amelyek mind felkerültek a recenzuráló bizottság korlátozó listájára. Eybel műve nem csak a recenzuráló bizottság listáján szerepel, úgy tűnik, már korábban is üldözte a művet a cenzúra. Granasztói Olga közli, hogy 1792-ben az újvidéki Jankovics nevű könyvkereskedő ellen érkezett feljelentés miatt elrendelt vizsgálat eredményeként a nála talált négy tiltott könyv közül az egyik éppen Eybelnek a gyónásról írt röpirata.⁵⁶²

A felvázolt eset azt bizonyítja, hogy a II. József uralkodása alatt megjelenő pamfletek a kilencvenes években még forgalomban voltak, s élénk olvasói érdeklődésre számíthattak. A recenzuráló bizottság éppen a könyvkereskedők által terjesztett tiltott művek forgalmát akarta meggátolni azáltal, hogy bekérte tőlük a kereskedésükben megtalálható könyvek listáját. Mivel ilyen jellegű erdélyi nyilatkozatról nem tudunk, azt sem mérhetjük fel, milyen piacuk volt az üldözött műveknek nálunk.

Külön csoportot alkotnak a listán szereplő művek között a szépirodalmi alkotások, amelyek elég nagy számban vannak jelen a jegyzékben. Legtöbb ezek közül könnyed, szórakoztató versgyűjtemény, mint a fent is említett Dorat-kötet, vagy prózai alkotás, amelyek a szabados irodalom termékeinek minősültek abban a korban. Ezek közül jelen vannak a szentimentalista történetek és az utópisztikus regények. Az ilyen művek olvasását veszélyesnek tartották az ifjúságra nézve, mondván, hogy az káros ábrándozáshoz vezet,⁵⁶³ illetve egy jövőbeli szabad társadalom bemutatása által a jelen bírálatát tartalmazzák, amit szintén nem lehetett megengedni. A listán szereplő műveknek ez a csoportja a szórakoztató irodalom keresett és elterjedt darabjait jelenti, mint például a Berlinben 1783-ban kiadott *August und Klärchen. Ein Gemälde menschlicher Schwachheiten und Thorheiten* vagy a francia nyelven és német fordításban elterjedt *Faldoni et Terese/ Faldoni und Therese, oder Briefe zweyer Liebenden in Lyon*,⁵⁶⁴ illetve a XVII. században francia nyelven írt, de a német fordító által még mindig érvényesnek tekintett komikus román, a *Franzion, Trau, schau, wem*.⁵⁶⁵ A kiemelt

⁵⁶¹ Joseph Eybel (1741–1805) röpirataival visszatetszést okozott a papság körében, akik őt és műveit elítélték és üldözték. II. József kedvelte Eybelt szabadelvűségéért, febronianizmusáért, amit röpirataiban is hirdetett. Ebben a pamfletjében Eybel a gyónás eredetét és eredményességét kérdőjelezi meg. Vö. BALLAGI, 1888. 153–157. Magánkönyvtárakban nem ritka a *Was ist der Pabst?* röpirata magyar fordítása, *Mi a pápa?* címmel (Pozsony, 1782).

⁵⁶² GRANASZTÓI, 2009. 44–45.

⁵⁶³ Uo. 37.

⁵⁶⁴ Az eredeti mű szerzője az angol költő, Edward Jerningham (1737?–1812). A címszereplők pisztollyal öngyilkosok lesznek, mivel nem lehetnek egymáséi. A kötet Londonban jelent meg először 1773-ban angol nyelven.

⁵⁶⁵ A XVII. században írt regény francia szerzője Charles Sorel (1599–1674).

néhány példa azt is szemlélteti, hogy a listára került művek nagy része vagy francia nyelvű, vagy a francia eredetinek a német fordítása.

A történelem jeleneinek felidézése sem volt kockázatmentes, főleg ha felszabadulásról, lázadásról esett szó benne. Így került a listára az amúgy is tiltott Friedrich Schiller⁵⁶⁶ Hollandia felszabadulásáról szóló műve.

Cenzor, kritikus és olvasó egy személyben

Mártonfi cenzori tevékenységéről nem csak az iratcsomók jegyzőkönyvei és jelentései, illetve a cenzori példányok tanúskodnak. Ismert ugyanis Mártonfi irodalompártolása, költői tevékenysége, de eddig még nem láttuk azt, hogy életének ez a vetülete hogyan kapcsolódhat össze cenzori mivoltával. Az Aranka Györggyel való ismeretsége és levelezése, amelyről az utóbbi időben már többen is írtak,⁵⁶⁷ különleges esetét tárja fel a cenzori munkájának.

Aranka György művei nagy részét Erdélyben adta ki, de jelentetett meg írásaiból Magyarországon és Bécsben is. Külföldi cenzorai között olyan személy is előfordul, mint Sinkai Gheorghius,⁵⁶⁸ aki pesti cenzorként első szinten véleményezte Arankának az 1806-ban Nagyváradon megjelent, *Elme játékai* című művét.⁵⁶⁹ Erdélyi cenzorai között ott találjuk Esterházy Nepomuk Jánost, Bedeus de Scharberget és természetesen Mártonfit.

Műveit átnézve azt állapíthatjuk meg, hogy előljáró szavait mind egyes szám első személyben írta. Az előbb is említett *Elme játékai*⁵⁷⁰ című műve *Előljáró-Beszéde* kiválóan illusztrálja megállapításunkat, hiszen itt is a közvetlen megszólalást választja a mű elején. Csupán az első mondatot idézve, a későbbi kijelentésünk bizonyítása érdekében, elegendő példát nyújtunk kijelentésünkhöz:

„Nagy és derék Munkáknak kidolgozására se időm, se készülemem nem lévén; a' miket dolgozhattam, Apróságok”.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ Vö. GRANASZTÓI, 2009. 41. Friedrich Schiller (1759–1805) műve Hollandia felszabadulását írja le. A II. Fülöp-kora-beli spanyol történelem eseményeinek ismertetése veszélyesnek számított abban a birodalomban, ahol a köznyugalom fenntartása volt a cél.

⁵⁶⁷ Legújabbban például Biró Annamária Mártonfinak az Arankával való levelezését részletesen taglalja. Vö. BIRÓ Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*. EME, Kolozsvár 2011.

⁵⁶⁸ Így írja alá a nevét Gheorghe Șincai.

⁵⁶⁹ Az Approbatio megfogalmazója Șincai, az imprimaturt azonban Szerdahelyi Antal nagyváradai cenzor adta.

⁵⁷⁰ Aranka költészetéről ld. EGYED Emese: *Poéta volt-e Aranka György?* In: *Az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*. Szerk. Dávid Gyula. EME, Kolozsvár, 1994. 27–34.

⁵⁷¹ Aranka György: *Elme játékai*. Nagyvárad, Szigethy Mihály betűivel, 1806. A3.

A szerző az előljáró beszédet a közvetlen megszólalás közegének használva, mentséget fogalmaz meg művével kapcsolatban, hogy aztán kisebb értekezés formájában poétikai ismereteket nyújtson olvasói számára. A mű tekintélyét nemcsak a tudományosan megfogalmazott előszó növelhette, hanem az is, hogy melyik cenzor neve szerepel a kötet elején. A cenzor személyének kiemelkedő fontosságára világít rá Aranka *Apró Munkáji* című műve, amely a jelen dolgozat tekintetében egyedülálló jelenségnek számít az erdélyi cenzúratörténetben.

A kor szokásától eltérően az 1805-ben Marosvásárhelyen megjelentett mű előszava nem a szerző gondolatait szólaltatja meg, sőt, arról sincs szó, hogy Aranka saját művétől eltávolodva egyes szám harmadik személyben szólalna meg. A szöveg írója külső hangként szólal meg, mondja el a véleményét a műről, és teszi ezt olyan módon, hogy kétség nem férhet ahhoz, hogy a gondolatok megfogalmazója és a mű szerzője két különböző személy.

Az *Előljáró-Beszéd* érdekessége, hogy a végén a megszokott szerzői aláírás és keltezés helyett kettőspont után Mártonfi József nevét találjuk, aki egyúttal imprimatúrával is ellátja a könyvet:

„Ez az Elmélkedés a' Philosophia mezején leg-első probája a' Szerzőnek. Ujj igazságokat nem gondolt, nem tsinált. Az igazság olyan árru, melly minden emberekkel köz és közenséges; az Emberi Esméreték élés Házában öröktől fogva mindenkor készen vagyon; nem tsinállya senki, hanem Tehetségeinek erejéhez képest onnan szedi elé; néha ugyan sok keresés után, de nem szerzi, csak feltalállya; és azután a' többivel úgy rendeli össze egy egységbe. Ha ki azért ezen Elmélkedésben valami ujjságot reméln: azt hanem ha az Igazságok egybe rendelésének módjában, egyebütt hijában keresi.

Azt szokták az ujjabb Irokról tartani, hogy ök az Élő és Élt, elöttek irt nagy Böltseknek vállalkra állanak: a' Szerző maga Tehetségeinek esméretes kitsiny mértékéhez képest, azt gondolni magáról, gyermekségnek tartaná. Csak az a' Bizodalma: hogy a' régi és mái Bölcsektől reánk szállott nagy tudományos Alkotványok rendiben, ez a' kitsiny Elmélkedés; mint a' kevély nagy élőfák között az Erdőben egy ujj csemetétske, ártatlanul meg-állhat. Termékeny, söt ugyan buja Plánta ma Német-Országonn a' Philosophia: hogy a' szomszéd Magyar földön-is egy eredeti kis gondolatban csirázni akar? ne legyen tsuda! Olvasoi közül ha kinek tetszeni fog; az nem unhattyá meg: másoknak pedig hoszszas unalmat nem okozhat. Mert rövid:

Imprimatur. Claudiopoli 25. April. 1805. Mártonfi m. p."

Aranka György kérésének eleget téve, vagy önszántából látta-e el a művet Mártonfi egy sajtóságosan egyedülálló cenzori ajánlással, nem tudhatjuk. Ismerve azonban Aranka tartózkodását a saját írásai kinyomtatásától, még inkább megragadhatóvá válik cenzorunknak Aranka iránt érzett

megbecsülése. Az *Előljáró-Beszéd* és a cenzori bejegyzés ugyanakkor a mű tekintélyét is növelhette, hiszen nem más írta alá, mint az erdélyi katolikus püspök.

A cenzúra történetében eddig fel nem tárt jelenséggel találkozhatunk tehát az Aranka-mű elején, hiszen eddig még nem volt példa arra, hogy a cenzor írta volna az előljáró beszédet. Az Aranka természetfilozófiáját kedves szavakkal jellemző Mártonfi tanúságot tesz egyfelől a szerző jellemének és munkájának beható ismeretéről, másfelől tisztánlátásról. Bemutatja, hogy az általa átvizsgált mű hogyan viszonyul mind a németországi, mind a hazai ébredező filozófiai irodalomhoz.

Mártonfi József itt nemcsak cenzorként, hanem az ajánlás megfogalmazójaként egyúttal első kritikusa is a műnek. Cenzori és kritikusai minősége ötvöződik a műben a nyilvánosság előtt is. Attól sem tekinthetünk el, hogy katolikus püspökként egy protestáns filozófus művét ajánlja. De ez már nem is tűnik fel, mivel a tudomány- és irodalomszeretet a különböző felekezetűeket is közel hozhatja egymáshoz.

Az erdélyi Schlözer

Ismeretes a szakirodalomból az erdélyi szászoknak az 1790-es évek elején megnyilvánuló, a II. József által megszüntetett önkormányzatuk, történeti egységük helyreállítására irányuló igyekezetük, s az az eszköztár, amellyel ezt megvalósítani szándékozták. Az 1790. január 28-i visszavonó rendelet, II. József halála és II. Lipót trónra lépése, illetve a Kolozsvárra összehívott országgyűlés érezhetően felpozícionálta a karok és rendek hangulatát, reményre adott okot a rendi alkotmány megerősítésére, továbbéltetésére, de a szászoknak is a már említett elképzelésük megvalósítására, a koncivitás eltörlésére, valamint a románoknak arra, hogy az *unio trium nationum* keretébe egyenlő jogokkal kerülhetnek be negyedik nemzetként. A követelések legitimációjához mind a szászoknak, mind a románoknak alapot kellett szolgáltatni, amit a szászok történelmüket taglaló publikációkkal s egy átfogó történelmi munkával próbáltak megteremteni, a románok pedig a kontinuitáselméletük bemutatásával és népszerűsítésével. Mindezzel Mártonfinak cenzorként nemcsak találkoznia kellett, hanem állást foglalnia is magánemberként, valamint hivatalos személyként egyaránt.

Az erdélyi szászok önlegitimációs törekvéseit, privilégiumaikért folytatott harcát egy már jól kialakított, a korábbi századok történelmi koncepciójába gyökerező hagyományra építették,⁵⁷² ami leginkább az elkülönülést, a szász identitás és kultúra konzerválását szolgálta. Pukánszky Béla *Az erdélyi szászok és magyarok* című művében a szász historikusok művei

⁵⁷² PUKÁNSZKY Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, 2003.

alapján mutatja be a történetíróik műltszemléletét, amellyel a népi öntudat szolgálatában már a XVI. században a krónikáikat nagy múltjuk és dicső származásuk bizonyításával szövik át.

Az oly gyakran emlegetett, 1224-ben kiadott *Andreanum* után a szászok kirajzásával újabb és újabb településeknek a privilegizált területekhez való csatolását kellett kieszközölniük, ezáltal létrehozva a szász univerzitást, ami autonóm, egységes területet jelentett mind etnikailag, mind politikai-kulturális és vallási tekintetben. A privilégiumuk megszerzése és megtartása azzal a kézzelfogható eredménnyel is járt, hogy levéltáruk, amelyet gondosan őriztek Szebenben, előjogaik tárgyi bizonyítékaival bővült. Ezekre a forrásértékű dokumentumokra az 1790-es évek politikai irodalmában, az országgyűlés tárgyalásai alatt gyakran visszautaltak, és bizonyítékként használták ezeket. A szászok krónikái mellett az országgyűlés alatt megjelentetett röpiratok, a *Siebenbürgische Quartalschrift* tudományos írásai is a szászok történelmi tudatát erősítették, de azt a nyilvánvaló célt is szolgálták, hogy a II. József által megszüntetett területi egységüket helyreállítsák, s a koncivitást eltöröljék. Mivel a koncivitáshoz az országgyűlésre összegyűlt rendek továbbra is ragaszkodtak, a szászok politikai iratokon keresztül igyekeztek meggyőzni a hatóságokat, illetve alakítani a közvéleményt arról, amit Fronius Mihály röpiratának a címével is (*Über das ausschliessende Bürgerrecht der Sachsen*) a szászok kizárólagos jogának tekint,⁵⁷³ Eder József Károly pedig a történelmi okmányok alapján bizonyítja kérésük/követelésük hitelességét a *De initiis juribusque Saxonum Transsilvanorum* című művében.⁵⁷⁴ Röpirataik, tudományos munkáik⁵⁷⁵ mellett szükségét érezték annak, hogy történelmi szemléletük, előjogaik bizonyítására egy olyan tekintélyhez forduljanak, akinek a nevét a magasabb hivatali körökben, a bécsi királyi udvarban is elismeréssel emlegették. August Ludwig Schlözer (1735–1809) göttingai tanár, a történelmi forráskritika módszerének kidolgozója,⁵⁷⁶ több tekintetben is alkalmasnak bizonyult az erdélyi szászok történetének megírására. Nagy hírneve és tekintélye mellett a történetírásban követett módszere, illetve a szászok iránt érzett rokonszenve miatt látták az erdélyi szászok benne a megfelelő személyt történelmük megírására.⁵⁷⁷

Schlözer történelmi tanulmányai, a *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (1791) és a *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (1797) Pukánszky Béla szerint hatással voltak a teljes szász

⁵⁷³ PUKÁNSZKY, 2003. 67–70.

⁵⁷⁴ Uo.

⁵⁷⁵ Erről bővebben ld. BIRÓ, 2011. 118–130.

⁵⁷⁶ Vö. uo. 144.

⁵⁷⁷ PUKÁNSZKY, 2003. 68–69.

közösségre, népi öntudatukban erősítette meg őket.⁵⁷⁸ Biró Annamária szerint Schlözer, aki a szász vezető értelmiség felkérésére írta művét,⁵⁷⁹ a kérésnek úgy tesz eleget, hogy közben az erdélyi magyarok történelmét is *megreformálja*, miközben elítélően beszél többek közt az addig történelmi forrásként használt *Anonymusról*, *Bonfiniról*, s a szászok érdemeként tünteti fel az erdélyi magyarok és székelyek fennmaradását.

Biró Annamária a korábban említett könyvében részletesen mutatja be Schlözer tudományos módszerét, illetve azokat a pontokat, amelyek a magyar történelemszemlélethez képest eltérően, sokszor sértő módon ábrázolják a magyarokat, megkérdőjelezi azokat a főbb támpontjait az addigi történetírásnak, amelyekre a rendi szemlélet is épült. Mivel a jelen kötetnek Mártonfi személye áll a középpontjában, a továbbiakban eltekintek a Schlözer-mű nyomán kialakult vita részletes bemutatásától, annál is inkább, mivel erről Biró Annamária kimerítően beszélt a *Nemzetek Erdélyben* című művében, és csak azokat a vonatkozásokat tekintem át, amelyek Mártonfit is érintik. Biró Annamária ugyanis Mártonfi és Aranka Schlözerről szóló levelezését is bemutatja, de mivel egyfelől Mártonfitól nem idegen a diplomákon és okleveleken alapuló történetírás elve,⁵⁸⁰ másfelől pedig a tudosság minőségét magától mindig távol tartva, az általunk ismert cenzori jelentésekből éppen a történettudós alakja domborodik ki személyében, úgy érzem, hogy nem fölösleges újra áttekinteni az említett levelezés Mártonfira vonatkozó tartalmát.

Aranka György, akinek az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című történelmi röpirata⁵⁸¹ egy kéziratos változatát Schlözer alaposan megkritizálja 1791-ben a *Staatsanzeigen* című folyóiratában,⁵⁸² személyesen is érintve van a göttingai tudós kritikai kiadása által, és cáfolatot kezd írni a német ellenfél művére. Ebben a nagyméretű munkában segítséget jelentett számára az olyan tudósokkal való levelezés, mint amilyen például Kovachich Márton György, aki a székely nemek és ágak kérdésében nyújtott segítséget.⁵⁸³ Bizonyos kérdésekben nemcsak egy, hanem több személy vé-

⁵⁷⁸ Uo.

⁵⁷⁹ BIRÓ, 2011. 160–161; PACH Zsigmond Pál: *Egy évszázados történetírástörténet*. Századok 1972. 871.

⁵⁸⁰ Biró Annamária megállapítása szerint Mártonfit azzal a forráskiadással alkotott véleményével, miszerint azt nem kell közszemlére bocsátani, nehogy többet ártsanak vele, mint használnak, „teljes mértékben kirekesztik azoknak a tudósoknak a köréből, akik a professzionalizálódó történetírás elveit képviselik” – Vö. BIRÓ. 2011. 231.

⁵⁸¹ A kötetet bemutatja Dohi Zsuzsanna. Vö. DOHI Zsuzsanna: *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése. Egy XVIII. századi szöveg feltárása*. In: Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről. Szerk. Egyed Emese. EME, Kolozsvár, 2004. 63–72.

⁵⁸² BIRÓ, 2011. 50–61.

⁵⁸³ ENYEDI Sándor: „... Egek szeretik hazánkat, nemzetünket...” Aranka György első levelei Kovachich Márton Györgyhez. Századok 1994. 142–159.

leményét is kikéri, ilyen például a *Libera Praepositura*⁵⁸⁴ kérdése; erről előbb Batthyány Ignác püspököt, majd Cserey József iskolaigazgatót, végül Mártonfit is megkérdezi.

Mártonfi Aranka Györgynek minden kérdésére rendszeres, pontokba szedett választ ad, s ami az erdélyi nemzetek pecsétjét, címerét illeti, felfedi magáról, hogy a szászok által írt politikai röpiratokat, Schlözer írásait már a kilencvenes évek elejétől nyomon követi, ezek gondolkodásra készítetik.⁵⁸⁵

Mártonfi az országgyűlésen tanúja volt a szászok törekvéseinek, követeléseinek, ismerte gondolkodásmódjukat, nyomon követte önlegitimációs céllal írt publikációikat is. Olvasta például a Jakob Müller által 1790-ben Szebenben megjelentett *Die Siebenbürger Sachsen*⁵⁸⁶ című röpiratot, amelyben az evangélikus szuperintendens a pecsét kérdését is taglalja. A röpiratot Schlözer is megjelenteti *Daniel Gäser Der Verfassungszustand der sächsischen Nation* című röpiratával együtt a *Staatsanzeigen* 64. füzetében, s megjegyzi, hogy a két szövegből egyet készített. Azáltal, hogy folyóiratába beemelte az említett írásokat, a publicitásukat növelte, legitimitásukat erősítette. Ráadásul a két szöveg címe is a szász privilégiumok visszaszerzését célozza, mivel a *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vom J. 1143 bis 1550; und Bestand ihrer von Josef II vernichteten, aber von Leopold II wiederhergestellten Rechte* közös cím jelentése az elvett, de újabban visszaadott jogokat jelenti.⁵⁸⁷

Mártonfi a pecsétek dologáról az általa nagyra becsült, a régiségekben jártas báró Bánffy Farkast is megkérdezte, erről tudósít Arankának 1798. február 7-én írt válaszában:

„Én az egész petsét dologáról más vélekedésben vagyok, melynek nyomára ama nagy emlékezetű néhai Thesaurariustól, B. Bánffy Farkastól vezéreltettem, midőn 1790ben a mostani Evangelicus Suprintendens ama munkájában, *die Siebenbürger Sachsen*, éppen a petsétek dologát fel melegíté. Tudni illik régebb a nemzeteknek, mint Nemzeteknek, nálunk különös petséttyeik nem voltak”.⁵⁸⁸

A kiemelt részletből két dolog is kiderül Mártonfiról, egyrészt az, hogy már 1790-ben, mikor a röpiratok megjelentek, kezdett mélyebben foglalkozni a szászok által felvetett kérdésekkel, köztük a pecsét használatával

⁵⁸⁴ Aranka arra szeretne választ kapni, hogy a szász dekanátus a milkóviai püspöktől függött-e, vagy tőle független volt, és egyenesen az esztergomi érsek alá tartozott?

⁵⁸⁵ A Mártonfi–Aranka-levelezés általunk felhasznált anyagát a Kolozsvári Állami Levéltárban, illetve György Lajos GYÉL-ben található hagyatéka alapján mutatom be.

⁵⁸⁶ Müller, Jakob: *Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation*. J. Gottlieb, Hermannstadt.

⁵⁸⁷ August L. Schlözer: *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vom J. 1143 bis 1550; und Bestand ihrer von Josef II vernichteten, aber von Leopold II wiederhergestellten Rechte*. *Staats-Anzeigen*, XVI. Bd. 64. Heft, 468–507.

⁵⁸⁸ Mártonfi József levele Aranka Györgyhez, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó.

is, másrészt pedig az is, hogy ez a problémafelvetés a főkormányszéki tanácsosok közt már nagyon korán beszédtemává vált, ezáltal kutatásra sarkallva közülük nemcsak Bánffy Farkast, hanem Mártonfit is. A Bánffy–Mártonfi közös történelmi vizsgálódás azonban nem lépett át a magánbeszélgetés/levelezés keretén, és nem vált publikussá.

1798. február 7-i válaszát Mártonfi nemcsak az Aranka levelében megfogalmazott kérdések, hanem az időközben Bolla Mártontól, a kolozsvári akadémiai líceum történelemtanárától kézbe kapott, a székelyek történetének az Aranka által írt és Batthyány Ignác által jegyzetekkel ellátott vázlata alapján készítette el. Mártonfi a katolikus püspök jegyzéseire szól előbb hozzá, utána a levélben megfogalmazott kérdésekre válaszol pontról pontra. Batthyány megállapítását két észrevétellel egészíti ki, egyfelől azzal, hogy a Szereday Antal által 1790-ben Gyulafehérváron kiadott *Series antiquorum et recentiorum Episcoporum Transilvaniae* című művében az *Andreanumnál*⁵⁸⁹ régibb diploma is hivatkozik a székelyekre, 1203-ban. Mártonfi meggyőződése, hogy ennél sokkal korábbi említésre is rá lehetne bukkan-ni, amennyiben tüzetesebben utánanéznének.

A Schlözer által képviselt kritikai módszer minden olyan iratot megfoszt forrásminőségétől, ami nem diplomaértékű. Ehhez a tudományos módszerhez csatlakozik Batthyány Ignác is, mikor Schlözerrel egyetértésben elítélően beszél arról a levélről, amelyet a milkóviai Lőrinc püspök 1096-ban írt, és amelyben a székelyeknek a kézdi, orbai és sepsi dekanátusáról beszél az egykori püspök. Mártonfi nem ért egyet ezzel az elhatárolódással, és úgy gondolja, hogy a történetírás nem korlátozhatja forrásait csupán a diplomákra, hiszen van egy olyan vetülete a historiának, amelyet éppen e levelek által lehet csak megérteni. Mártonfi a diplomákat tehát nem tartja elegendőeknek arra, hogy egy nemzet története/történet-szemlélete kikerekedjék belőlük. A história ugyanis nemcsak diplomák kritikai kiadását jelenti, hanem magát a történetet is, amelyet a historikus alakít ki éppen azon iratok által, amelyek többek közt akár püspököktől is származhatnak.

„... nem láthatom által, miért a Püspök Ur Ö Exxcellja, Schlözerrel ugy anynyira meg veti a Lörintz Püspök levelét de anno 1096, tsak azért hogy nem diploma; holott sok olyan régi irások fordulnak a Historicusoknál elő, mellyeket ha mind meg vetünk, mely nagy rések esnek a történetekben!”⁵⁹⁰

Szükségét látom itt, hogy visszautaljak arra az 1809-es kolozsvári jele-netre, amelyet korábban már Jakab Elek szavaival mutattam be a *Kitekintés a tanügyi témából* című fejezetben. Az említett közgyűlésen Mártonfinak azt

⁵⁸⁹ Az *Adreanum*ként ismert diplomában II. Endre a szászoknak privilégiumokat adott, amit később a többi szászok által belakott területre is kiterjesztettek.

⁵⁹⁰ Mártonfi József levele Aranka Györgyhez, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó.

a levelét olvasták fel, amelyben a főpap egy Kolozsvár leírását tartalmazó kéziratot azzal a céllal nyújt át a városnak, hogy szívesen támogatna egy olyan történészt, aki Kolozsvár történetét pontosan, teljesen, és diplomákkal megerősítve írja meg. Jakab lelkesedéssel teli szavakkal dicséri Mártonfinak ezt a tettét, amelyben szerinte korát meghaladó módon a XIX. század végi irodalmi színvonal és mérték szerint kívánta megírni a város történetét.

Azért tartottam fontosnak, hogy kitérjek erre a jelenetre, mivel hűen illusztrálja Mártonfinak a történetírásról szóló szemléletét. A historikus munkája támogatandó, de csak akkor igazán értékes, ha a diplomák mellett a korábbi manuskriptumokat, emlékiratokat, a városra vonatkozó iratokat, jegyzőkönyveket együttesen használja fel.

A Lőrinc püspök levelét 1408-ban átíró medgyesi szász jegyző, Johannes Rhener Mártonfi számára szintén hitelesíti az iratot, amennyiben a szászoknak semmilyen hasznuk belőle nem származott. Meglátása szerint Lőrinc püspök 1096-ban írt levele nem egyszerű levél, mivel a szász jegyzők, a kor eljárásának megfelelően átírták a dokumentumot, s az eredetiség és hitelesség érdekében alá is írták. A levél hitelességét növelte szemében még az a tény is, hogy az általa nagyra becsült és tisztelt Benkő József adta ki a *Milkovia sive antiqui episcopatus* című, 1781-ben Bécsben megjelentetett művében.⁵⁹¹ Mártonfi Benkő iránt érzett tiszteletéről árulkodik az, hogy levele harmadik pontjában azt írja Arankának, a milkóviai püspökségről Benkőt kell megkérdezni, aki bizonyára többet tudna erről a témáról mondani. Aranka azonban a következő levelében, amelyet március 18-án ír, azt jegyzi meg Benkőről, hogy tőle már semmit sem várhatnak. Nyilván különböző módon mérték fel ugyanazon történész erőforrásait, bár feltételezhetjük, hogy mindketten tisztában voltak a Benkő helyzetével.⁵⁹²

Vele Mártonfi József már a hetvenes évek végén baráti kapcsolatba került, levelezésükből néhány, az 1779-es évből fennmaradt darab bizonyítja tudós-baráti kapcsolatukat. Már Benkő *Transsilvaniájáról*⁵⁹³ is teljes elismeréssel szól Mártonfi, csodálja tudományosságát, emberségét, a mű eleganciáját, s tiszteletét növelte az a tudat, hogy Benkő Erdélyben képezte magát, itt vált tudóssá.⁵⁹⁴ Mártonfi elismeréssel beszél a *Transsilvaniáról*, melyről azt írja, hogy abban Benkő a hazát mutatja be. Elárulja, hogy több

⁵⁹¹ Benkő József: *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis*. Josephus Kurzböck, Viennae, 1781. 55–57.

⁵⁹² Benkőről többet ld. ÉDER Zoltán: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978; MIKÓ Imre: *Benkő József élete és munkái*. Ráth Mór, Pest, 1867.

⁵⁹³ Benkő József: *Transsilvania. Sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus*. I–II. Josephus Kurtzbök, Vindobonae, 1777–1778.

⁵⁹⁴ Mártonfi József levele (fogalmazvány) Benkő Józsefhez. Szeben, 1779. augusztus 5. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b.

levelében már másoknak is magyarázta a nagyméretű művet, de sokan nem képesek megérteni elvontsága miatt, s hogyan is tudnák megérteni a legjobb tanár történelmi művét.⁵⁹⁵

Mártonfi Benkő iránt érzett elismerése azt is elárulja, hogy a középajtai tudós módszerét, történelemszemléletét magáénak érzi, azonosulni tud vele. Ugyanakkor, amint erről majd később is beszélni fogok, helyenként kiegészíti Benkő művét a saját észrevételeivel. Nevetségesnek tartja Schlözer „erőlködését”, amint a székelyek régiségét támadja, a szászokét pedig a józan belátás ellen is védi. A német történész hibájának látja, hogy éppen azáltal, hogy csak a diplomákat ismeri el hiteles forrásoknak, figyelmen kívül hagyja a historiához szorosan kapcsolódó társtudományokat, a heraldikát, a régészetet.⁵⁹⁶ Mártonfi szerint a levéltári anyag hasznosításába beletartozik az iratoknak az a része is, amely népszámlálások eredményeit,⁵⁹⁷ a városok mindennapi életét, a munkások fizetését, a falak emelését stb. jegyezte le. Ezekből is értékes következtetéseket lehet levonni a múltbéli eseményekkel kapcsolatosan.

Mártonfi a cáfolat hevében tovább folytatja érvelését, és Schlözer kritikai módszerének réseit fedi fel. Szerinte annak érdekében, hogy a szász városok régiségének bizonyítékát kicsikarja valahogyan, Schlözer inkább elhallgat olyan történelmi munkákat, mint amilyen a XVI. századi Johannes Honterus krónikája, vagy az udvari deputációk írásait, s helyettük, teljesen tudománytalanul, Soterius Mihálynak, a szász guberniumi titkárnak, Mártonfi cenzortársának „gyáva írásait veszi elő”,⁵⁹⁸ mellyekben olyan lelki

⁵⁹⁵ „Profecto maiorem te ipsa fama, quae maxima quaeque de te praedicabat, comperi, quum eruditionem, humanitatem, animique tui elegantiam, sane nativam (domi docetur enim te tute facere) propius intuitus sum. Honestissimum vero illud Patriae illustrandae studium, quod non exiguo tuo incommodo (quae nostratorum eruditorum sors est) in literas ..., quanti faciam, quibus tibi verbis explicem? eo certe maioris, quo ipse minus in eam rem conferre possum; aliis enim semper, iisque abstractis, aut plane nullis studiis mancipatus, id est, ab omnibus praepeditus, quid, nisi scriptis vestris delectari vobisque magistris maiorum meorum res gestas condiscere possim? audent virium meorum conscientia, quae me semper ab scribendi consilio prohibuit; legendi tamen, discendique ardorem non omnino exstui scit; imo animos mihi subdidit, rebus novis, quae possem, augendis operam dandi.” – Uo.

⁵⁹⁶ „De ha az ő tudós levelezői nem tsak a falakra irt elméiket, hanem a kövekre metzett írásokat, 's tizmereket is néki szorgalmatosabban meg írnák; meg láthatná, hogy azok az építmények nem oly régiek, hogy tsak azok által vették volna meg Erdélyt a Királyok.” – Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó.

⁵⁹⁷ Mártonfi post scriptumban fejt ki a *populationis tabellák* alapján, hogy Schlözer azon állítása, miszerint a Királyföldön sokkal több a szász, mint Székelyföldön a székelyek, szintén nem állja meg a helyét. Székelyföld népességéről legújabbban Egyed Ákos írt tanulmányt. Vö. Egyed Ákos: *A Székelyföld népessége és társadalma 1750–1850 között*. In: *Uő: Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században*. I. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2004. 279–292.

⁵⁹⁸ Mártonfi itt valószínűleg arra a szászok nevében Soterius által írt memorandumra gondol, amit 1787-ben a magyarokkal párhuzamosan, tőlük elkülönülve írtak meg. A számonkérés idején Soterius neve nem jelenik meg, helyette Rosenfeldet vonják felelősségre,

kenegetéssel hazud a Szászok dicséretére, mintha azt gondolná, hogy ezeket csak olyanok fogják olvasni, a kik minket nem ismérnek. Ha igazságot keres Schl. miért hozza csak egyik rész allegátioját a világ elejébe?”.

Mártonfi szerint a historikusnak nemcsak a diplomákat kell tehát felhasználnia, szert kell tennie egy olyan készségre is, amely hasznára lehet abban, hogy a diplomákon túl egy általánosabb s így igazabb képet lásson. Emiatt fél is a forrásanyag kiadásától, mert a források ismerete azt a látszatot alakíthatja ki némelyekben, akik híjával vannak a teljesebb tudásnak, hogy elegendő ismerettel rendelkeznek ahhoz, hogy egy térség vagy nemzet történelmét megírják. Ezért mondja Arankának, hogy „*miért kellene a mi dolgainkat brochuristáknak tudni? Miért lehessen mindennek azokban gázolni?*”.⁵⁹⁹ A tudósra jellemző készségekkel kevesen bírnak, emiatt az a sok röpiratíró, aki kevés tudással rendelkezik, csak elferdíteni tudja a történelmet, mivel a régi levelekkel nem képes kellőképpen bánni, s irományát a nyomtatott termékekből készíti el. Emiatt Mártonfi azt tanácsolja Arankának is, hogy ne siessenek ezek kiadásával.

Az autonómiájukat bizonyító szászok érdekeit képviselő Schlözernek, aki a diplomák mennyisége alapján ítéli meg a nemzeteket, azt hozza fel érvül Mártonfi:

*„Azt vitattya Schlözer, hogy a Magyarok, 's Székellyek nem mutathatnak diplomát, mint a Szászok, a nékik adatott földről: hol van tehát a jussok? Erre az igaz Magyar, és Székelly örömmel meg vallyá, hogy nem mutathat, s éppen az az ő maga uraságának /autonómiájának/ jele. De mutathat arról, mit, és mikor adott a Fejedelmeknek. A Magyar nemzet⁶⁰⁰ nem a Királytól vette a birtokát, hanem ő adta a Királynak is, a mi a Királyné”.*⁶⁰¹

Abban a politikai hangulatban, amelyben a szászok a diplomák felmutatása révén a II. Endre által kapott és a későbbi magyar fejedelmektől megerősített területi autonómiájukat akarták újra felállítani, a diplomák felsorakoztatása azt bizonyította csupán, hogy a szászok azt, amit követelnek, a magyar királyoktól kapták, míg az, hogy a magyaroknak és székelyeknek kevesebb diplomájuk van, önmagában is a szabadságuk bizonyítéka lehet. Ezért is helyteleníti Mártonfi Schlözer eljárását, aki távolról, az itteni helyzetet csupán a szász szemszögből ítéli meg.

aki a memorandum értelmi szerzője volt. Vö. KÖPECZY Béla: *Erdély története*, II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986, 1110–1111; PUKÁNSZKY, 2003. 64–65.

⁵⁹⁹ Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György gyűjtemény, 95. csomó.

⁶⁰⁰ Kiemelés Mártonfitól.

⁶⁰¹ Uo.

Kiderül Mártonfi leveléből, hogy a korábban már említett tudós, Eder Christian Schaeseus *Ruinae Pannonicae* című hexameteres eposza,⁶⁰² és a hozzá készített jegyzetei cenzúrai példányában nem jeleníti meg azt, hogy ő a Székelyföldet *censiticus fundus*nak, vagyis adóköteles földnek minősíti,⁶⁰³ a nyomtatott változatban mégis benne van. Eder nyilván tudta, hogy ezáltal a székely nemzeti identitást sérti meg, amit a cenzorok, köztük főként Mártonfi nem tolerált volna. Íme, egy példa arra, mint próbálták még a vezető értelmiségiek is a cenzúrárt átjátszani, illetve arra is, hogy Eder, ismerve a székely nemzeti identitás alapvető törvényeit, pontosan azt az oldalt támadja meg, amelyet a Habsburg-kormányzás is állandóan gyengített, a székelyek adómentességét.

Mártonfinak a történelmi forrásokhoz és azok feldolgozásához való viszonyát tovább árnyalja, amit a milkóviai püspökségről ír. Amennyiben csak a diplomák számítanak, nyitva kell hagyni a kérdést, hiszen az a tárgyi bizonyíték, amely a birtokunkban van, nem lehet a legelső, mivel akkor azt feltételezzük, hogy az első fennmaradt írásos emlék ugyanakkor a tulajdonképpeni legelső írott dokumentum is. Ezzel semmiképp sem lehet egyetérteni, főleg nem abban a korban, amikor a kéziratokat gyűjtő főurak könyvtárából egyre-másra bukkantak fel az addig ismeretlen kéziratok. Mártonfi szerint az a helyzet, hogy a milkói püspökségről a Schlözer módszer szerinti korábbi bizonyíték nem maradt fenn, csupán a 13. századból, nem azt jelenti, hogy korábbi nem létezett. Azonban amennyiben nincs a kezünkben régebbi diploma, más körülményeket is figyelembe kell venni, vagyis a tudósnak tágítania kell a kutatási területét. Benkő József művére visszatérve Mártonfi megállapítja, hogy, amit maga Schlözer olyan nagyon megvet, azzal egyet kell értenie, hiszen az sem megoldás, ha diplomák hiányában teljes mértékben csak egy gesztáíró megállapításait követi a történész. Emiatt Fekete József könyvére, az *Acta S. Nycetaere* sem lehet mint egyedüli talpkőre támaszkodni. Ezért egy szélesebb kontextusba helyezi a művet, rokonítja egy másikkal, Paulinus Nolanus írásaival, köztük kapcsolatot keres és talál, s ha ez nem lenne elegendő, összefüggésbe hozza a katolikus egyház szokásrendjével, amely szerint, ahol egyszer püspökséget állítottak fel, az soha el meg nem szűnt, hasonlóan a milkói püspökséghez. Mártonfi Benkő *Milkoviája* megállapításaihoz csatlakozik, amelyek szerint a székelység a Moldvában székelő milkói püspökség egyházmezejébe volt beosztva. Benkő adatait Orbán Balázs is átveszi művében, a

⁶⁰² Vö. PUKÁNSZKY, 2003. 40.

⁶⁰³ „És még is Eder / in notis ad Sches / *censiticus fundus*sá teszi a Székelly földet, mint a Szászoké! ez in MS. nem fordult meg a Tanács előtt. Lássák Nagyságtok! Én az országnak 's nemzetünk ügyét soha brochurákra nem bízám.” – Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György-gyűjtemény, 95. csomó.

Székelyföld leírásában,⁶⁰⁴ amely szerint az Erdélybe érkező szász telepések szintén ehhez a püspökséghez tartoztak, s papjaik élén egy dékán állott. A dékánság a 15. században az egri érsekségtől az esztergomihoz került át. Ugyanennek a századnak a közepén a milkói püspökség székhelyét feladták a törökök, így lehetetlenné téve a püspök további ottlakását. Mindamellet az egyházmegye püspöki címe továbbra is létezett, és a szászok az esztergomi érsekség alá tartoztak, s amikor 1518-ban a milkói püspökséget újra felállították, nemcsak a szászok, hanem Székelyföld is az esztergomi érsekséghez tartozott.⁶⁰⁵

Aranka Györgynek arra a kérdésére, hogy a barcasági dekanátusok függetlenek voltak-e,⁶⁰⁶ hiszen a dézsma tizedének a negyedrésze is viszsza került a dékánnak,⁶⁰⁷ vagy pedig a milkóviai püspöktől függöttek, Mártonfi egyházi jogi érveléssel, Benkővel egyetértésben fejt ki gondolatait, amelyeket, mivel jól illusztrálják Mártonfi tájékozottságát, érvelésében nyomon követhető észszerűségét, világosságát, érdemesnek tartunk arra, hogy teljes egészében idézzünk:

„*Diocesist, Decanatum, Parochiam, Plebaniam, Papságot cum cura animarum Püspöki hatalom nélkül képzelni, annyit tenni, mint igazgatást igazgató nélkül, törvény széket Biró nélkül képzelni. És erre nem szükség az egész jus canonicumot ki írni. Tsak a lehet a kérdés, ha a Püspöki hatalom magoknál a Szász Papoknál volt é? Erre könnyű a felelet: mert 1211 előtt nem volt: más képpen akkor nem kérték volna. Akkor nem adatott, a mint ki tettzik az Innocentius Pápa bullájából. Hogy, az után nem volt, ki tettzik ezer leveleiből a Szász Clerusnak, mellyek bizonyítták, hogy a Szerdahellyi, Szászvárosi, Selyki, Medjesi Clerus az Erdellyi Püspök alatt volt. A Szebeni, és Brassai cum surrogatis mindenkor magát nevezi Diocesseos Milkoviensis, és mikor Milkói Püspök nem volt, Diocesseos Milkoviensis et Jurisdictionis Strigoniensis, mert el töröltetvén a Püspökség, 's jurisdiction de jure a Metropolitára szállott: hogy pedig Milkónak Metropolitája az Esztergomi Érsek volt, láttuk abból, hogy Theoderiust maga vitte, s installálta Milkóban az Esztergomi Érsek, midőn keresztes hadba indult volt; és fő képpen a következő időkben diplomacice láthatni, hogy nem lévén Milkói Püspök, a jurisdiction Esztergomon volt mind 1768ig. Igen vigyázva irták mindenkor a Szebeni, és Brassai Szász Papok, cum surrogatis, Diocesis Milkoviensis, et jurisdictionis Strigoniensis; és láttuk, mint ellenzették, 's Roma ellen a Király által is véghez vitték, hogy Diocesis Milkoviensis, ne unitáltassék az Esztergomival, hanem tsak a jurisdiction, mint Metropolitánál maradjon: mert Püspökjök nem lévén, a dézmák-ból nem kellett Püspöki részt adni. Hogy pedig a Decanusok generalis Vicariusok*

⁶⁰⁴ ORBÁN Balázs: *Székelyföld leírása*. VI. kötet. Bp. 1873.

⁶⁰⁵ Uo. 239–243.

⁶⁰⁶ Aranka György levele Mártonfihoz. Marosvásárhely, 1798. jan. 17. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b.

⁶⁰⁷ ORBÁN, 1873. 239.

voltak nálok, az úgy volt, és szükséges is volt a Metropolitának távol léte miatt: de éppen azért, hogy Vicariusok voltak; nyilvános, hogy más volt felettek, cujus vicaria potestate fungebantur. Ez is pedig csak quoad potestatem jurisdictionis volt: mert quoad potestatem ordinis mindenkor utasítottak a közelebb való Püspökhöz, a ki az Erdélyi volt. Nints tehát arról kérdés, ha Püspök nélkül csak Érseki hatalom alatt lehettek é? mert az Érsek is in Diocesanis csak Püspök, és azért amikor a Milkói Püspök el töröltetett is, Püspöki hatalom alatt voltak, nem pedig függetlenek. A Praepositura exemta mindenkor meg lehet, mert annak ex natura sua jurisdictionja nintsen, hanem csak a templomba teszi az Isteni szolgálatot. De hogy valaha egy Szebeni Prepóstonak Püspöki, vagy Vicariusi hatalma lett volna, nem igaz; sőt a Vicariusok többire falusi Plebanusok voltak: hanem ha némelykor talám történt, hogy a Prepost egyszersmind Szebeni Plebanus, Decanus és Vicarius lett volna, de akkor sem független volt, hoc ipse, hogy vicarius volt. Történik ugyan, hogy sede Ep(isco)pali vacante a Káptalanra száll a jurisdiction, és az generalis Capitularis vicarius választ, a ki akkor mástól nem függő; de ez nem perpetuum, 's nem proprium, hanem a törvény időt szab, mely alatt Püspök választassék. Az olyan devoluta jurisdiction is pedig sede vacante csak Capitulis Cathedralum Ecclesiarum(m) competit, non autem Collegiatis, uti sunt Praepositurae, aut ruralibus, uti sunt Decanatus rurales. Capitulum Cathedralis Ecclesiae pedig soha nem volt a Szászokál, 's Innocentiustól is a Király által heába sollicitáltak. etc. etc.

A Milkói Püspök(ne)k, úgy láttzik, nem volt Cathedrale Capitulum; vagy vélle együtt el töröltetett, mivel a jurisdiction mindenkor a Metropolitára szállott. A talám csak olyan szegény, és sokszor csak olyan titularis volt, mint most a *Serbiai*".⁶⁰⁸

Mártonfi véleményével, meglátásaival befolyásolta az Aranka által készített, a székelyek eredetéről írt jegyzéseit. Aranka 1798. május 25-i leveléből⁶⁰⁹ (amelyet Biró Annamária már részletesen bemutatott),⁶¹⁰ bár nem világos, hogy Mártonfi milyen minőségben, cenzorként vagy az ügyet pártoló barátként, hozzászól Arankának a Schlözer-műre írt cáfolatához. Az azonban tény, hogy merészen belejavít az Aranka-szövegbe, s áthúzza azokat a részeket, amelyek akár a jó ítéletnek, akár a mű tudományos jellegének ellentmondanak. Aranka maga is egyetért utólag a Mártonfi által áthúzott részek javításával, amelyekben, lehiggadva, a keményebb megfogalmazást kijavította, s levelezőtársa tanácsait követve objektívebben fogalmaz.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz, 1798. febr. 7. – KÁL, Aranka György-gyűjtemény, 95. csomó.

⁶⁰⁹ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI. 11/b/3.

⁶¹⁰ Biró, 2011. 231–247.

⁶¹¹ „Első dologom azért a' volt: azt a' nem világ eleibe való idéetlen Előljáro Beszédet mással felcserélni. Azután a' miket a' Mlsgs Ur meg huzott volt, egészsz verseket /paragraphusokat/ ki huztam, 's a' szokat meg változtattam; és nagy köszönettel tartozom érette a' Mlsgs Urnak. Mert

Mártonfi, bár nem volt tagja sem a Nyelvmívelő, sem a Kéziratkiadó Társaságnak, szíven viseli a két társaság sorsát, és aggódva veszi tudomásul, hogy Aranka lemondása után a helyzetük romlott. Nyugtalanítja, hogy késik a Nyelvmívelő Társaság munkájának második darabja, s ami a kolozsvári Kéziratkiadó Társaságot illeti, úgy véli, az országos dolgok miatt nem tudnak elegendő figyelmet fordítani a munkájukra, hírét sem hallotta már rég működésének, talán már haldoklik is.⁶¹² Pedig munka lenne bőven, hiszen Batthyány Ignác könyvtárában is sok a feldolgozatlan anyag. A megboldogult püspök már beteg, halála előtt egy hónappal adta át Bánffy György kormányzónak a Kéziratkiadó Társaság számára előkészített manuskriptumot, az *Isabellam Reginam, ac Cardinalem Georgium Martinusium, Episcopum Magno-Varadiensem, eiusque caede in Alvincz című kéziratát*, amelyben az általa gyűjtött anyagot hasznosítva írta meg a mohácsi vész utáni korszak történetét. Mártonfitól tudjuk, hogy ez a mű a harmadik azon kéziratok közül, amelyeket a néhai püspök nyomtatásra szánt. A Zápolya János és Izabella királynő erdélyi politikáját, illetve Martinuzzi Fráter György meggyilkolásának körülményeit tisztázó kézirat Bécsben azonban túlságosan merésznek és veszélyesnek tűnt, s a cenzor inkább eltiltotta a mű megjelentetését, semhogy fény derüljön a XVI. századi politikai gyilkosságra.⁶¹³ Ezen a kéziraton kívül, amelyet nem sikerült mégsem kiadni, Mártonfi megállapítása szerint sajtó alatt nyomtatásra készen állt még egy, a Sümeghi Ambrus munkája, s ezenkívül még készen voltak Verantius Antal erdélyi kanonok levelei.⁶¹⁴ A nagy könyvtáralapító gyűjteménye s főképpen kéziratai elismerést váltottak ki a magyarországi tudósok körében is, akik közül Kovachich Márton György, Mártonfi és Aranka közös levelezőtársa, a forráskiadás számára értékesnek ítéli Bat-

tüzbe jövén nem birtam magammal. Mikor az a' tudatlan, becsületet nem tudo, rossz ember; a' leg alacsonyabb és álnokabb fegyvereketi nem szégyenlette a' hamisság mellett, rosszszul és helytelenül élni venni ellenünk: azt gondoltam hogy az Igasság mellett és réa szabva illendöül, szabad leszen nekem is az alacsonyságokra le ereszkedni. Csak azért hogy érezze." – Aranka György levele Mártonfi Józsefhez. Marosvásárhely, 1798. május 25. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b (3). Az említett előszó fennmaradt részleteit bemutatja Biró Annamária a *Nemzetek Erdélyben* című könyvében, s arra is reflektál, hogy Mártonfi hatására miben eszközölt változtatásokat Aranka a cáfolat bevezetőjében. Vö. Biró, 2011. 242–247.

⁶¹² „És mivel már panaszzal kezdém leveletem, el nem nyomhatom azon nyugtalanságot is, melyet érzek, hogy a Társaság munkáinak második darabja mind addig világra nem jött, és hogy az egész Magyar Társaságnak csak egy Német Journálban halljuk valami hírét! Nem de meg mondam én előre, mi következik abból, ha a testből a lélek el távozik? A Gubernator Ur Ő Excellentiájának 's a Kéz írásk Társaságának serénységéhez ebben heába ragaszkodunk, mert itt igen sok, és nagy az Országos dolog, és a Kéz írásk Társasága is talám már haldoklik..." – Mártonfi József levele Aranka Györgyhöz. Kolozsvár, 1799. febr. 22. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3.

⁶¹³ Vö. JAKÓ Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és tudományszervező*. Erdélyi Múzeum 1991. 83–84; VARJÚ Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*. MKSz 1899. 209–243.

⁶¹⁴ Értelemszerűen: Somogyi Ambrus (1564–1637), Verancsics Antal (1504–1573).

thyány munkáit. A nagy előd, Batthyány püspök, még halála előtt az országnak hagyományozta a gyulafehérvári csillagvizsgálót és a hatalmas könyvtárát, ezáltal a köz javára megmentve az intézetet az örökösök követelése elől.⁶¹⁵ Mártonfi Aranka kérésére írja le az obszervatórium és a könyvtár helyzetét, megjegyezve, hogy az intézetet szabadon látogathatja minden tudós, sajnálatos módon azonban az ottani papok közül kevesen mutatnak hajlandóságot vagy érdeklődést a kéziratok tanulmányozása iránt. „*De elég az, hogy e sok szép materiale ott leszen, és készen fog állani a tudósok számára.*”⁶¹⁶

Mártonfi József cenzori és kritikusi minősége markánsabban is meg tud nyilvánulni olyankor, amikor a tudományosság leple alatt hozzá nem értő kontárok próbálgatnak mások eredményeivel híressé válni. Ballmann János Mihály medgyesi tanár azoknak a Mártonfi által *brochuristáknak* nevezett szerzőknek a sorát szaporítja, akik nem a saját kutatásaik eredményeiből, hanem a mások által megteremtett elméletek tekintélyéből próbálnak maguknak hírnevet szerezni. Legalábbis így látta a szász tanár képét Mártonfi, midőn a vizsgálatra átnyújtott kézirateit olvasva azokban Schlözer gondolatait vélte újból felfedezni.

Ballmann már korábban is, a kilencvenes évek végén jelentetett meg írást a *Siebenbürgische Quartalschrift*ben,⁶¹⁷ amelyben a göttingai történész elképzeléseit népszerűsítette. Ballmann-nak az *Einige Bemerkungen und Zusätze* című írása, amint már fennebb is említettük, kiválthatta Mártonfi nemtetszését. Biró Annamária szerint Aranka hatására a későbbi műveiben Ballmann sokkal óvatosabban fogalmaz,⁶¹⁸ mégis talált javítanivalót a cenzúrához beadott művében Mártonfi, kiadását csak azzal a feltétellel engedélyezte, hogy a javasolt javításokat a szerző végrehajtja.

Mártonfi Naláczyhoz írt egyik levelében⁶¹⁹ tíz évvel az eset után (1811. jún. 15.) mondja el – Aranka György Schlözer ellen irányuló, készülő művéről beszélve –, hogy maga is írt valamit Schlözer művével szemben, de nem nyomtatásra, hanem a nyomtatás gátlására. „*Erre alkalmazosságot egy Megyesi süket Iskola Mester, Ballmann adott, a ki Német módra véghetetlen tudós kezdett vala lenni és könyveket írni. Ennek első részét Statistik von Siebenbü-*

⁶¹⁵ Mártonfinak a hitelezők és az örökösök követelése miatt sokáig az elhúzódo per költségeit kellett viselnie.

⁶¹⁶ Mártonfi József Aranka Györgynek. Kolozsvár, 1799. febr. 22. – GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b/3.

⁶¹⁷ *Einige Bemerkungen und Zusätze zu den Siebenbürgischen Annalen des zwölften Jahrhunderts.* Siebenbürgische Quartalschrift 1798. 19–34.

⁶¹⁸ BIRÓ, 2011. 224.

⁶¹⁹ GYÉL, György Lajos hagyatéka, VI./11/b (3).

gen,⁶²⁰ mint Cenzor, passiroztam, kevés jobbitásokkal, maga a munka úgy is igen ösztövére lévén. A második részére volt jegyzéseket, de nem tiltottam meg mások elnyomták.⁶²¹ Azonban egy más munkát is firkált volt, ugymint Erdélynek historiáját Németül⁶²², melyet egészen Schlözerből vett volt. Ezt az Erdélyi Schlözerre oly jegyzésekkel küldöttem vissza, hogy azok az egész tudós Szász Nemzetnél, még akkor életben lévő említett két Báróknál, Edernél, még a ...⁶²³ Szász Papoknál circuláltak, és minnyájoknak egyet értékekből a Ballmann historiája vissza vétett, és örökösön el temettetett. Ennyit nyomtak jegyzéseim magoknál a Szászoknál. Így tehát magam részemről valamit tettem a dologban. A kik igazán tudósok, többet tehetnek. Ezt Aranka Urtól is várhattuk. [...]Ha el késtünk is ezekkel, leg alább a kevés Magyarnak hasznos lectura leszsz."

A részletből kiderül, hogy Mártonfi Ballmann *Statistische Landeskunde Siebenbürgen* című művében javításokat végzett a mű megjelenése előtt. Jelentéktelennek tartotta a művet, a szerzőjéről is lebecsülően ír. A lenézés oka nem csupán a Schlözer-imitáció ténye, hanem a tudományosság hiánya. A többi szász tudósról, például Ederről mindig elismerően beszél, bár kiderül a levélből, hogy Mártonfi szerint ő is Schlözer nézeteit vallotta.

Kevesebb kíméletet tanúsított Mártonfi azzal a Ballmann-művel szemben, amelyet szerzője teljesen Schlözertől, a göttingai történésztől vett át. Éles gúnnyal erdélyi Schlözernek nevezi a szerzőt, aki egy híres tudós gondolatait próbálta sajátjaiként eladni. A magyar erdélyi öntudatot amúgy is sértő Schlözer-műhöz írt tulajdonképpen cáfolatot Mártonfi a Ballmann-kézirat kritikájának leple alatt. A cáfolat a szász tudósok körében olyan hatást keltett, hogy maguk léptek fel a medgyesi tanár művének megjelentetése ellen. Mártonfi ismét a történelemszemléletet befolyásolta ezzel a tettevel, mivel az amúgy kicsi közönséggel bíró Schlözer-mű Ballmann kompilációja által elterjedt volna az egész szász közösségben. Joggal tehetjük fel azt a kérdést, hogy ha Mártonfi érveinek ilyen súlya lehetett egy meg nem jelent Schlözer-imitációval szemben, milyen hatást ért volna el, ha a véleménye szerint is szükséges cáfolatot maga írta volna meg, és német nyelven, mint ahogy azt a Naláczy-levéiben fontosnak tartotta.

A mű szövegében végzett korrekció azonban nem csupán a szerző tudományos felkészültségének hiányossága miatt volt fontos. Mártonfi nemcsak a rendeletek által megszabott irányelvet követte, amikor beleavatkozott egy amúgy erkölcsileg, vallásilag stb. átengedhető műbe. Felelősséget

⁶²⁰ *Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse*. 1. Heft. Hermannstadt. Hochmeister, 1801.

⁶²¹ Az említett mű második része tényleg nem jelent meg, kéziratban maradt: *Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse*. 2. Heft.

⁶²² *Geschichte Siebenbürgens von den ältesten Zeiten bis auf Andreas II.* – Vö. SZINNYEI, 1909. I. 445.

⁶²³ György Lajos átirata a pontozott részekben hiányos, valószínűleg nem tudta kiolvasni a szót valamilyen okból kifolyólag.

vállalt az információk helyességét illetően is, s elfogadhatatlannak tartotta, hogy egy történelmileg helytelennek ítélt művet átengedjen csak azért, mert az uralkodót és az általa megfogalmazott értékeket nem sérti. Nagy valószínűséggel átment volna a mű a cenzúrán, és meg is jelent volna, ha szerzője Bécsben próbálkozik a kiadásával. Erdélyben azonban, ahol a magyar és szász vezető értelmiségiek körében a történelmet másképpen szemlélő nézőpont eredményezte konfliktus által már adott volt a feszültséggel teli hangulat, az egymásnak feszülő vélemények és interpretációk frontvonalán kíváncsisággá vált lassan a békítő csend/hallgatás/elhallgatás. Ezt a felismerést mindkét fél egyformán osztotta, hiszen a Mártonfi által írt jegyzések, amelyek a másik oldalon bizonyosan kifogásokra lelhettek, ám amelyek ezen az oldalon helyeseknek és tudományosnak tűntek, a szászoknál a kívánt hatást érték el. Közeledhetett-e időközben a két ellentétes álláspont? Vagy csupán a vitahelyzet feloldása miatt vált a Ballmann-mű a béke áldozatává? Nem tudjuk, ám annyi bizonyos, hogy egyik oldal sem fájlalta különösképpen a mű visszatartását. Mártonfi azért nem, mert az ő szemében Ballmann a tudományosság felszíne alatt tudóshoz nem méltó módon olyan történész nézeteit népszerűsítette, akinek – bár a tudósságához semmi kétség nem fért, még cenzorunk szemében sem – állításaiban mégis talált jócskán hibát és kivetnivalót; a szászok azért nem, mert felismerhették, hogy a mű nem érte el a kívánt színvonalat, s emiatt Brukenthal Sámuel és Mihály, illetve Eder sem látta jónak a mű kinyomtatását. Így végül az ő véleményük győzött, bár a mozgatórugó mégiscsak Mártonfi volt. Ezzel az esettel leülepedik a Schlözer által felkavart por, s a vitahelyzet helyett az olyan tudósok műve is, mint amilyen Mártonfi szemében az Arankáé volt, a vitairat helyett lektúrává minősül át.

Mártonfi József cenzori tevékenységéről szólva végezetül csak utalni szeretnék arra a jelentésre, amelyet már ismer a szakirodalom, hiszen Jakab Elek már részletesen bemutatta: az *Adalék Sinkai György életirata*hoz című, a Századok folyóiratban megjelenített írásában számol be,⁶²⁴ ismerteti Šincai műve fogadtatását. Röviden összefoglalva a leírtakat: Gheorghe Šincai 1813. június 1-jén nyújtotta be a Főkörmányszékhez *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum* című kéziratát megvizsgáltatás végett. Elképzelése alapján a műnek Szebenben kellett volna megjelennie Barthánál. A kéziratot 14-én adták át a könyvvizsgáló hivatalnak véleményadás végett. Mártonfi a hivatal elnökeként 1814. március 5-én írta meg jelentését a műről, amelynek eredményeképp azt rendkívül veszélyesnek nyilvánították. A kéziratot zárolták, tulajdonosának vissza nem adták annak kétszeri kérésére sem. Mártonfi könyvvizsgálói véleményét (*Észrevételek*

⁶²⁴ JAKAB, 1881b, 678–689, 756–765.

Sinkai György úr krónikájára) Jakab szó szerinti fordításban teljes egészében közli.⁶²⁵

Összegzőképpen megállapítható, hogy a cenzúra ügye önmagában is érdekfeszítő lehet, akkor is, ha csak a *Catalogus Librorum Prohibitorum* könyvlistáját vizsgáljuk. De még tanulságosabb, ha a rendeleteket hasonlítjuk össze, a latin és német nyelvű Instrukciók pontjait elemezzük. Erdélyben azonban más okok miatt is érdekes, vonzó kutatási területnek bizonyul a cenzúra vizsgálata, mivel az egymással ellentmondó kijelentések között meg kell sejtenuünk, hogy a megjelölt XVIII. században milyen lehetőségek közt írhattak és publikálhattak ismert és elfelejtett íróink. Milyen módon juthattak könyveikhez névtelen és neves könyvgyűjtők, hogyan vásároltatták a köteteket a kollégiumi tanárok tanulói számára. De még érdekesebb és tanulságosabb az, ahogyan a kinevezett cenzorok a szabályok mezsgyéjén belül próbálták megóvni azt, amit ők a tudományosság égisze alatt sarjadni láttak, mindattól, ami a magyar történelmi hagyományt és igazságot támadta.

Kinevezett cenzoraink számára a könyvek vizsgálata nemcsak feladat lehetett, hanem felelősség is abban a korban, amikor a magyar alkotmány és múlt folytonos támadás célpontja volt. Gondolhatunk itt azokra a röpiratokra, amelyeket Ballagi Géza mutat be terjedelmes művében, vagy a Schlözer-vitára, amelyet már Aranka György kapcsán is kimerítően tárgyaltak, amikor Mártonfi Józsefnek az epigonművek átjavításában és elfojtásában nagy szerepe volt. Láthattuk, Mártonfi cenzori minőségét nem kihasználta, hanem felhasználta arra, hogy az általa értékesnek ítélt műveket segítse, a hibákat javítsa és így alakítsa az akkori olvasóközönség történelmi szemléletét.

---

⁶²⁵ Uo.

ÖSSZEGZÉS

Mártonfi József főigazgatói és cenzori tevékenységét taglalva megfogalmazható az a konklúzió, hogy a XVIII. század végi, XIX. század eleji erdélyi tudományosságnak és művelődéstörténetnek elengedhetetlenül fontos személyiségét ismerhetjük meg személyében. Jól ismerte a királyi rendeleteket, azoktól eltérni nem volt szándéka, ám az uralkodói utasítások által megjelölt lehetőségeket maximálisan ki akarta használni az erdélyi ifjúság javára. Bánffy Györgynek írt leveleiben, illetve szervező munkája által is azt a hivatalnokot és hazafit ismertük meg benne, aki elsődleges feladatának, sőt kötelességének a haza szolgálatát tartotta, másoktól is ezt várta el, de a királyi rendeleteket mindig szem előtt tartotta, azokat vezérvonalaként követte. Főigazgatói és cenzori működésének koordinátái voltak ezek az elvek, amelyeket mindig is érvényesített, s erre büszkén hivatkozott leveleiben is.

A törvényesség mezsgyéjén belül is tudott az ifjúságért és a kultúra terjesztéséért tenni, mivel a rendeletek betartása által nem az udvart, hanem hazáját akarta szolgálni. Az utókor számára ez a magatartása, ha nem a megfelelő oldalról közelítették meg, félreértésre adott okot. Így németesítő szándékkal vádolták Mártonfit, aki a rendeletek betartása mellett felismerte annak előnyét is, hogy az ifjúságot a német nyelvre oktassák. A korszerű tudományos ismeretek, a magasabb szintű műveltség megszerzése, Mártonfi felismerése alapján, a német nyelv elsajátítása révén könnyen hozzáférhetővé vált az ifjúság számára, amelyet addig csak a latin nyelvre tanítottak. A német nyelv megtanulása az ismeretek elsajátításához nyitotta meg az utat, hiszen a legtöbb francia és angol nyelvű filozófiai, pedagógiai, politikai stb. művet lefordították német nyelvre, így azok számára, akik ezt a nyelvet ismerték, könnyen hozzáférhetővé vált. Ezzel

egy időben, II. József uralkodása alatt a könyvforgalom is megnövekedett, ezáltal az áhított műveket is könnyebben meg lehetett szerezni.

A tanügy újjászervezését Mártonfi ugyanannak a kettős eszmerendszernek rendelte alá, amely már fennebb is olvasható, vagyis az oktatásnak szolgálnia kellett egyfelől az állam érdekeit azáltal, hogy hasznos polgárokat nevelt, ugyanakkor pedig a hasznosság mellett megkövetelte az esztétikai elvnek az utilitarizmus fölé való emelkedését, amennyiben az ifjúságot arra nevelte, hogy *„semmit se hordjanak jobban a szívükön, mint a tudományokat”*.

Az oknyomozás és a dolgok közti rejtett összefüggés felismerésére vezető gondolkodtatás követelménye, illetve az esztétikai elv érvényesítése a Norma Regiában azt bizonyítják, hogy Mártonfi nemcsak ismerte az új pedagógiai irányzatokat, hanem hasznosítani is próbálta azokat az iskolai rendszerben. Ugyanezt árulja el az is, hogy az oktatás ügyét az állam jogának tartotta, és ennek az érvényesítésében nem látta akadálnak azt, hogy a katolikus püspök elnöklete alatt működjön a tanulmányi bizottság.

A *Norma Regia* jóváhagyása miatt a protestánsok ellenérzésüknek királyi felterjesztésekben adtak hangot. Az oktatás egységesítését érvényesíteni akaró Mártonfi emiatt vitahelyzetbe került a tanulmányi bizottság református tagjaival, s bár kételyeiket, ellenvéleményüket az új tantervvel szemben nyílt párbeszédben próbálta eloszlatni, a logikus érvek nem tudták a kívánt hatást elérni. A konfliktusban nem közeledett a két fél álláspontja, emiatt Mártonfi lemondott eredeti elképzeléséről, és 1790. január 28-a után az iskolákról szóló jelentésben már csak a katolikus iskolákban szükséges változásokat vizsgálta meg. A református ülnököknek a Norma Regia ellen tanúsított magatartásával szemben Mártonfinak is meg kellett fogalmaznia állásfoglalását. A Bánffy Györgyhez írt levelekből kiderül, gondolatait, érzéseit is lefoglalta az ügy. Bizottsági társaival az ülések alatt nem a közös ügyért munkálkodtak, hanem azt kellett tapasztalnia, hogy a protestáns kollegái elhatárolódnak, nem kívánják az egységes tanrendszert. Aggodalmairól Bánffynak is beszámolt, ezáltal lehetővé vált, hogy a vita eddig ismert református nézőpontja mellett katolikus szemszögből is láthassuk a történeteket.

A polémiában a gondolatait többször is megfogalmazó Mártonfi érvelése által tudományos felkészültségét, olvasottságát is bizonyítja, amikor állításait modern pedagógiai művek felhasználásával támasztja alá. A egyes tanulmányi bizottsággal a Normáról folytatott párbeszéd, vita felfedi Mártonfi pedagógiai értékű olvasmányanyagának egy részletét, amely azonban elegendő ahhoz, hogy általánosabb következtetéseket is levonhassunk vele kapcsolatban. Láthattuk, hogy a francia művek szerepelnek elsősorban azok között a művek között, amelyekre érvelései során utal,

s ugyanakkor ezek a francia művek a XVIII. század pedagógiai gondolkodását leginkább meghatározó munkák voltak. Másfelől azt is láthattuk, hogy a forgalomban lévő német fordítások ellenére Mártonfi mindig a mű eredeti nyelvét és kiadását részesítette előnyben, és ha utalt ezekre a művekre, semmiképp sem fordításból idézett, hanem az eredeti kiadásból. Ez azért is jelentős észrevétel, mert, amint láttuk, rendelkezett a mű német fordításával is a francia eredeti mellett.

A kutatás számára felbecsülhetetlen értéként a Norma Regia miatt kialakult vitahelyzetről fennmaradtak a Kolozsvári Állami Levéltárban Mártonfinak azok a levelei, amelyekben erről a konfliktusról és általában a tanügyi kérdésekről, sőt a piaristákkal kialakult kényes helyzetről Bánffy Györgynek részletesen és olyan módon ír, ami által jobban meg tudjuk ítélni Mártonfi viszonyulását és nézőpontját a vitatott kérdésekkel kapcsolatosan. A levelezés által láthatóvá válnak Mártonfi emberi vonásai, a fájdalom, amelyet a meg nem értettség és az elutasítottság miatt érez a tanulmányi bizottságon belül, ugyanakkor az a törhetetlen tenni akarás, amellyel az ifjúság oktatásának ügyét felkarolta. Bánffynak titkos tervét is feltárja a felsőoktatás újjászervezésével kapcsolatosan, amely, mint kiderült, közös ügygé vált a kormányzósági tanácsosok körében. Vagyis a piaristák kivonulása esetén egy új tanári kar felállítását tervezték el, amely új katedrával, az esztétika tanításával bővülne, s amely által az erdélyi ifjúságnak a tudományosság terén való érvényesülését biztosítanák. Mártonfi levelei által a XVIII. század nyolcvanas éveinek tanári életéről, a tanítók megélhetési lehetőségeiről és a katedrán való elhelyezkedés lehetőségeiről is képet kapunk, s láthatjuk azt is, hogy akkor is pártfogást érezhettek kapcsolataikon keresztül azok, akiknek kedvező volt az ismeretségi körük.

A *Közönséges rendtartás* bemutatásából levont következtetés az, hogy a szöveg keletkezésének és megjelenésének ideje távol esik egymástól. Mártonfi, miután felszámolták a jezsuita rendet, hazatért Erdélybe, ahol elfoglalta a matematikakatedrát a szebeni normális iskolában. Ekkor írhatta meg a Rendtartást, amelyet be is mutatott jóváhagyás végett a katolikus püspöknek, ám elismerés helyett elutasításban volt része. A szöveg keletkezésének pontos idejét nem ismerjük, ám sejthetjük, hogy a hetvenes évek vége felé már megszületett, mivel még ellenkezést váltott ki tartalma miatt.

A Rendtartás viszonylag korai keletkezése ellenére Mártonfi felmérte, hogy a Felbiger-féle módszer erdélyi alkalmazása csak úgy lehetséges, ha előbb megteremti azokat a feltételeket, amelyek a falusi iskolák működését elősegítik. Vagyis az új módszer alkalmazásának első feltétele, hogy legyen ahol alkalmazni, és legyenek személyek, akik alkalmazzák azt. Működésének, szervezőképességének eredményeként 1784-ben már a falusi

iskolák számára is kötelezővé tudta tenni az új norma szerinti oktatást, s ekkor meg is jelentette nyomtatásban.

Az erdélyi iskolák látogatása, a rozoga épületek felújítása, a tanítók fizetésének rendezése eredményeként tapasztalt változás lehetővé tette a főigazgató számára, hogy a falusi iskolákban is alkalmazni lehessen a Felbiger-féle módszert. A sagani apát módszertanát a hetvenes évek közepén elsajátító Mártonfi az erdélyi iskolák állapotát felmérve elsődlegesnek azt tartotta, hogy életképessé tegye működésüket, aminek alapját a tanulmányi célokra szánt összeg célszerű felhasználása és a tanítói állások megerősítése jelentette. Világosan látta, hogy amíg a falusi tanítók egzisztenciális problémákkal küszködnek, jegyzői, sekrestyési feladatokat látnak el, amíg a tanítókat nem képezik, és képzésüket meg nem oldják, az új módszer erdélyi alkalmazása fából vaskarika, vagy „*aquam ex pumice*”. Törekvésének egyik fő célpontja az volt, hogy megerősítse az iskolákat fenntartó közösségi tudatot, anyagilag függetlenítse a kormányzattól az iskolák életét azáltal, hogy a falvak, illetve városok lakói saját feladatuknak tekintik a tanítóik eltartását és az iskolák karbantartását.

Mártonfi pedagógiai rátermettségét és tudományos felkészültségét bizonyítja az az egyedülálló teljesítmény, hogy tankönyvek és felszerelés hiányában is úgy tanította a geometriát és architektúrát, hogy az ismeretek átadásán felül ezek a tudományok itt virágoztak, mivel a növendékeivel (s ez a legszebb eredménye) nemcsak megismertette, hanem meg is szeretettette ezeket a tárgyakat.

A tanügynek az állami jogkör alá rendelését a kegyesrendi tanárok kolozsvári jelenléte nehezítette, mivel a fennálló és érvényben lévő rendeletek mellett a rend tagjai nem a Kormánysháznak, hanem a magyarországi provinciálisuknak engedelmeskedtek. Emiatt alakulhatott ki az a konfliktusos helyzet, amely a II. József 1790. jan. 28-án kiadott *Restitutionsedikt*-je eredményeként az 1781. máj. 16-a előtti helyzetet visszaállítani kívánó, azt jelentésében részletező bizottság és a jelentés tartalmát ellenző piarista előjáró között létrejött. Mártonfi közreműködése a jelentés megfogalmazásában, illetve a konfliktus elmélyülésével a fölterjesztések megírásában a bemutatott levelei által is bizonyítható, mivel ugyanazokat a gondolatokat tartalmazzák, mint a későbbi fölterjesztések. Többször is hangoztatott elve által, miszerint nem az országnak kell függenie egy szerzetesrend reguláitól, hanem fordítva, a szerzetesrend tagjainak és előjáróinak kell követniük az érvényben lévő törvényeket, az oktatásnak az állami ellenőrzés alá vonását a kolozsvári iskolákra ki kívánta terjeszteni, hogy ezáltal lehetőséget biztosítson az itt tanulóknak a továbbfejlődésre és elhelyezkedésre. A piarista szerzetesek kolozsvári működésével Mártonfi előtt új feladat körvonalazódott, amit annak a felismerése sugallt, hogy a Magyarorszá-

ról érkező szerzetes tanárok jelenléte által az erdélyi ifjak azon lehetősége, hogy a tanári pályán előbbre jussanak, és a tudományosság magasabb fokát ériék el, lehetetlenné vált Kolozsváron. Ennek a helyzetnek a változtatására, amikor a körülmények is engedték, megpróbált cselekedni, ami újabb konfliktusos helyzetre adott okot, ezúttal a szerzetesekkel szemben.

Mártonfi a kolozsvári obszervatórium felszerelésének a fejlesztésével céltudatosan készült arra, hogy itt kialakítsa a tudományos élet lehetőségét. Ezt szolgálta a csillagászatnak mint tantárgynak a bevezetése a középfokú oktatásba, illetve az is, hogy Batthyány Ignác támogatását is próbálta az ügy számára megnyerni. A tudományos élet megteremtésére nem keveset áldozott a jövedelméből, a kolozsvári csillagvizsgáló felszerelésére egy vagyont elköltött, s amikor az leégett, újra felépítette a jövőbeli kutatásnak teremtve meg a lehetőségét. Az intézet által olyan ifjakat szándékozott összegyűjteni, akik Erdély tudományos életét a külföld felé is közvetíteni tudták volna.

Mártonfi a haza szolgálatát nemcsak a tanításban érvényesíti, hanem kiterjeszti élete minden területére. A múlt ismeretét fontosnak tartja a jelen megalkotásában, hazáját úgy akarja szolgálni, hogy segítséget nyújt a múltunkról szóló források ismertetésében. Szerinte a történettudománynak egyszerre több más társtudományra támaszkodva kell megalkotnia történelmi narratíváját, mivel csak így kaphat helyes képet arról a korról, amelyről hiányosak forrásaink, ismereteink.

Cenzori működését vizsgálva megállapítható, hogy az eddigi felfogástól eltérően Mártonfit 1781-ben nem a vallásos könyvek cenzorának nevezték ki, hanem a külföldről behozott akatolikus kötetek vizsgálatával bízták meg. Ezt a következtetést a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán, Kolozsváron található kinevezési irattal bizonyítottam, amelynek alapján világossá válik Mártonfi szerepe a cenzúrában a nyolcvanas évek elején. Működését jól érzékelteti egy jelentés, amelyet egy, a marosvásárhelyi Református Kollégium számára küldött könyvszállítmányról írt. A Nemegyei János által a Református Kollégium számára hozott könyvekről van szó, amelyeket a volt marosvásárhelyi diák sikeresen eljuttatott az iskola könyvtárába. A könyveket az akkori könyvtáros diák, Kádár György be is vezette a számadásba, e könyvtári számadást a vásárhelyi Teleki Téka őrzi. A könyvlistát összevetve a Mártonfi által írt jelentéssel, hiteles képet nyerhetünk arról, hogyan működött a könyvrevízió, illetve arról is, hogy a kollégium könyvbeszerzései milyen módon történtek. Mártonfi szakmai felkészültségéről és nyitottságáról sok mindent elárul az, hogy az 1787-es rendeletek előtt több évvel érvényesíti azt az elvet, hogy a protestáns klasszikus művek, bár találhatók bennük a katolikus vallásra nézve sérelmes részek, mégis kinyomtathatók.

Az erdélyi cenzori hivatal működését szintén a kolozsvári levéltárban található, a cenzúra fennmaradt dokumentumait őrző iratcsomó alapján mutattam be. Ezek az iratok azt tükrözik egyfelől, hogy a bécsi központi bizottsághoz képest a szebeni cenzúra végrehajtó szervvé vált csupán, s a cenzorok feladata a rendeletek tudomásulvétele mellett azok végrehajtása volt. Az iratgyűjtemény legnagyobb részét ugyanis a rendeletek alkotják, s csak néhány esetben találunk olyan iratot, amely ettől eltérően arról szól, hogy az erdélyi cenzorok hogyan viszonyultak az általuk vizsgált könyvekhez, illetve milyen könyvek fordultak meg a kezükben.

Vizsgálataim eredményeként arra is fény derült, hogy a protestáns könyvek behozatala a század vége felé sem vált könnyebbé, emiatt szükségesnek bizonyult egyes esetekben a Református Főkonzisztórium többszöri fellépése a könyvek visszaszerzése érdekében. Nem található elégséges információ ahhoz, hogy tudjuk, hogy kik voltak Mártonfi után azok a revizorok, akik a behozott akatolikus könyvekkel foglalkoztak, illetve arról sem áll minden esetben elegendő adat rendelkezésünkre, hogy kiknek a könyveiről van szó e felterjesztésekben. A Konzisztórium kérései nem voltak azonban hatástalanok, mivel a követelésüknek eleget téve a Kormánysház intézkedett minden esetben annak érdekében, hogy a cenzorok a könyveket, ha nem találják bennük kifogásolni valót, visszaadják a tulajdonosaiknak. A könyvek visszaszolgáltatásáról egy esetben van bizonyíték.

Következtetéseim egy részét a marosvásárhelyi Teleki Tékában található, 1780–1815 között Erdélyben nyomtatott kötetek megvizsgálása által fogalmaztam meg. A több, mint félezer nyomtatványban az *imprimatur* meglétét, a könyv kinyomtatását jóváhagyó cenzor személyét és a jóváhagyás időpontját térképeztem fel. Mélyreható eredményre nyilván az vezetett volna, ha mindezen könyvek cenzúrai példányait is átnézhettem volna, ám ez szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik, mivel ezeknek a kéziratok csak kis részben maradt fenn. Az előszavak eligazítást nyújtottak a művek kiadása körülményeinek vizsgálatában, s így értékes következtetések vonhatók le. Az *imprimaturek* alapján világossá vált, hogy kik voltak a XVIII. század végén, XIX. század elején az erdélyi cenzúra meghatározó egyéniségei, valamint az is, hogy bizonyos esetekben a cenzori engedély időpontja és a mű megjelenésének éve között hosszú idő telt el, tehát sok esetben nem a cenzor hibájából késett a nyomtatás. Másik észrevételünk az volt, hogy a cenzúra késedelmessége miatti elégedetlenség néhány esetben indokolt volt, hiszen, mint például Böjthi Antal esetében, a kéziratot négy évig tartotta magánál a cenzor, míg azt jóváhagyta.

A könyvekben levő *imprimatur* vizsgálata által jutottam el ahhoz az felismeréshez, hogy a kilencvenes évek elejétől a protestáns kötetek elején Mártonfi jóváhagyása mellett megjelenik az illető szerző vallásának megfelelő cenzor *imprimaturja* is. Az 1790–91-es országgyűlés eredményeként ugyanis sajátosan erdélyi megjelenését képezik a cenzúrai engedélyezésnek a kettős *imprimaturral* ellátott protestáns könyvek, amelyekben rendszerint Mártonfi latinul s a református vagy az unitárius püspök latinul vagy magyarul írja meg jóváhagyását.

A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár katolikus kéziratait kutatva több olyan kéziratot is találtam, amelyet szerzője cenzúrai példányként nyújtott be a Kormányshoz. A cenzori példányok megvizsgálása által nyomon követhető az ellenőrzés folyamata, kimutatható az eredeti és kinyomtatott példányok közti különbség, ami a rendeletek érvényesítését bizonyítja. Fény derül azokra az esetekre is, amikor a cenzúra elutasít olyan műveket, amelyekről éppen emiatt nem volt tudomásunk, mint amilyen Benkő József műve is.

A haza szolgálata Mártonfi számára azt is jelentette, hogy cenzori tekintélyét felhasználva az erdélyi magyar történelemszemléletet romboló művek megjelentetését megakadályozza. Mártonfi Józsefnek a cenzúrában betöltött szerepére a Schlözer-ügy kapcsán megfogalmazott reflexiói, illetve azok a jegyzései világítanak rá leginkább, amelyek akár a Ballmann-mű elhallgattatásában, akár a Gheorghe Șincai művére írt jelentésében elérték a várt eredményt mind az erdélyi szászoknál, mind a Főkörmányszéknél, illetve az udvarnál, s ezáltal azok a művek, amelyek nem feleltek meg a tudományosság Mártonfi által elvárt mércéjének, nem kerültek kinyomtatásra. A jegyzéseinek ilyen mértékű hatásával számolva feltételezhető az is, hogy véleményének nagy súlya volt az erdélyi vezető hivatalnokok körében is.

A bevezetőben is érintett gondolatra visszatérve, fontosnak tartom azt megállapítani, hogy a kötetben rögzített forráskutatás, -feldolgozás folyamatos munka, amelyben a megfogalmazott téziseimmel kutatásom eddigi eredményeit mutattam be reménykedve abban, hogy a jövőben feltárandó dokumentumok tovább gazdagítják a mostani eredményeket.

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

KÁL – Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága

95. Aranka György-gyűjtemény

205. A cenzori bizottság iratai

1247. Bánffy család levéltára

GYÉL - Gyulafehérvári Püspöki Levéltár

György Lajos hagyatéka

Püspöki Levéltár

Protocollum Episcopale

MTT – Marosvásárhelyi Teleki Téka

Tf-1157 MS 160. Reflexiones Reverend. D[omi]ni Jos. Martonffi...

CB/144–151. A Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtári számadásai

SZAKIRODALOM

ALSZEGHY, 1942 = Alszeghy Zsolt: *A könyv és olvasója*. In: Magyar művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás. Szerk. Domanovszky Sándor, Bp., 1942.

ARANKA, 1791 = A' Magyar nyelv-mivelő Társaság' Munkáinak első Darabja, Szerk. Aranka György. Hochmeister Márton, Szeben, 1791.

BALLAGI, 1888 = Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Franklin Társulat, Bp., 1888.

BARTÓK, 1991 = Bartók István: XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikátörténeti tanulságai. ItK 1991(95). 1. 1–24.

BARTÓK, 2011 = Bartók István: *A latintól a világnyelvig. Régi grammatikák a Klimó Könyvtárban*. Jelenkor 2011(54). 5. 529–540.

BEKE, 1870 = Beke Antal: *Az Erdély egyházmegyei papnövelde történeti vázlat*. Püspöki Nyomda, Károlyfehérvár, 1870.

BELICZAY, 1964 = Beliczay Angéla: *Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban*. MKSz 1964(80). 4. 379–380.

BENKŐ, 1988 = Benkő József levelezése. Kiad. Tarnai Andor. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Bp., 1988 (Magyarországi Tudósok Levelezése).

BENKŐ, 1999 = Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György, I–II. köt., Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999.

BIRÓ, 2004 = Biró Annamária: *Vita vagy önreprezentáció*. In: Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréből. Szerk. Egyed Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 249.) 97–152.

BIRÓ, 2009 = Biró Annamária: „A Schlözer majd kiszervezi őket...” *Korunk*, 2009(20). 10. 39–46.

BIRÓ, 2011 = Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 272.).

BÍRÓ, 1998 = Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó, Bp., 1998.

BÍRÓ, 1945 = Bíró Vencel: *A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1945 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 192.).

BÍRÓ, 2011 = Bíró Vencel: *A Báthory–Apor Szeminárium története. 1579–1933*. Művelődés, Kolozsvár, 2011.

BISZTRAY, 1941 = Bisztray Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. In: Erdély magyar egyeteme. Szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 25–138.

BITSKEY, 1974 = Bitskey István: *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás*. In: Irodalom és felvilágosodás. Szerk. Szauder József, Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974, 333–365.

BODÓ, 2007 = Bodó Márta: „A’ Kegyes Oskolák Rendje’ Magyar és Erdély Országai Halhatatlan Érdemű Fő Igazgatójának” emlékére: Bolla Márton kolozsvári évei. Erdélyi Múzeum 2007(68). 3–4. 229–236.

BORZSÁK, 1965 = Borzsák István: *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*. ItK 1965(69). 4. 433–446.

CHALOTAIS, 1763 = Louis-René de la Chalotais: *Essai d’Education Nationale ou Plan d’Etudes pour la Jeunesse*. Geneve. 1763.

CSEREY, 1806 = Cserey Farkas: *Falusi nevelésnek módjáról*. Nagyvárad, 1806.

CSETRI, 2003 = Csetri Elek–id. Frivaldszky János: *A köz hasznára – Az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló (1730–1784)*. METEM. Bp., 2003.

CSETRI, L., 1974 = Csetri Lajos: *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József, Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974, 229–270.

CSÚRY, 1935a = Csúry Bálint: *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek*. I. ItK 1935(45). 1. 34–58.

CSÚRY, 1935b = Csúry: *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek*. II. = ItK 1935(45). 2. 180–191.

DÁVID, 2009 = Dávid Péter: *„Itt van a’ legvégső óltára Pallasnak”*. Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Nyelvűvelő Társaság története. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 278.).

DEÉ NAGY, 1997 = Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997.

DOHI, 2004 = Dohi Zsuzsanna: *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése. Egy XVIII. századi szöveg feltárása*. In: *Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről*. Szerk. Egyed Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 249.). 63–72.

DONÁTH, 1955 = Donáth Regina: *Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvegi történetéhez*. MKSz 1955(71). 4. 307–312.

DONÁTH, 1957 = Donáth Regina: *Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből*. MKSz 1957(73). 4. 375–379.

DONÁTH, 1961 = Donáth Regina: *Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén*. MKSz 1961(77). 4. 489–496.

DONÁTH, 1967 = Donáth Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében – Mária Terézia és Barkóczy primás*. MKSz 1967(83), 1. 43–49.

DONÁTH, 1970 = Donáth Regina: *Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez*. MKSz 1970(86). 3. 173–181.

DONÁTH, 1972 = Donáth Regina: *Tiltott könyvek egy Mária Terézia korabeli főúri könyvtárban*. MKSz 1972(88). 3–4. 210–219.

DONÁTH, 1986 = Donáth Regina: *Végrehajtási utasítás Mária Terézia 1747-es cenzúrarendeletéhez*. MKSz 1986(102). 1. 81–88.

DÖBRENTAI, 1814 = Döbrentei Gábor: *Gróf Batthyáni Ignác*. Erdélyi Múzeum 1814. 1–9.

ECSEDI, 1999 = Ecsedi Judit, V.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1800*. Balassi Kiadó, Bp., 1999.

ECKHARDT, 2001 = Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Bp., 2001.

EGYED, 1997 = Egyed Ákos: *A korszerűsödő és hagyományőrző Erdély*. I. Pallas-Akadémia, Csíkszereda. 1997.

EGYED, 2004a = Egyed Ákos: *A Székelyföld népessége és társadalma 1750–1850 között*. In: *Uő: Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században*. I. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2004. 279–292.

EGYED, 2004b = EGYED Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből*. 1790–1914. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 243.)

EGYED, 2006 = Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2006.

EGYED E., 1994 = EGYED Emese: *Poéta volt-e Aranka György?* In: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*. Szerk. Dávid Gyula. Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 218.). 27–34.

EGYED E., 2004 = *Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről*. Szerk. Egyed Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 249.).

EGYED E., 2009 = Egyed Emese: *Kis szótár, nagy remények*. Bev. tanulmány Baróti Szabó Dávid Kisded szótár című művéhez. Tortoma Kiadó, Barót, 2009. 5–40.

ENYEDI, 1985 = Enyedi Sándor: *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez*. Benkő József és Aranka György levelezéséből. MKSz 1985(101). 3–4. 297–303.

ENYEDI, 1987a = Enyedi Sándor: *Aranka György erdélyi társaságai*. I. MKSz 1987(103). 249–264.

ENYEDI, 1987b = Enyedi Sándor: *Aranka György magyarországi levelei Bánffy György gubernátorhoz 1794-ből*. MKSz 1987(103). 224–228.

ENYEDI, 1988 = Enyedi Sándor: *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez*. I. MKSz 1988(104). 1. 67–74.

ENYEDI, 1989 = Enyedi Sándor: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság történetéhez*. II. MKSZ 1989(105). 1. 86–94.

ENYEDI, 1994 = Enyedi Sándor: *„... Egek szeretik hazánkat, nemzetünket...” Aranka György első levelei Kovachich Márton Györgyhez*. Századok 1994(128). 1. 142–159.

ESZE, 1955 = Esze Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. MKSz 1955(71). 281–295.

ÉDER, 1978 = Éder Zoltán: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.

FAZAKAS, 2003 = Fazakas István: *Vallás és neveléspolitikai Erdélyben*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2003.

FEHÉR, 1990 = Fehér Katalin: *A Mindenés Gyűjtemény és a felvilágosodás kori pedagógia kérdései*. MKSz 1990(106). 3–4. 134–137.

FEHÉR, 1999a = Fehér Katalin: *Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18–19. század fordulóján*. MKSz 1999(115). 3. 314–328.

FEHÉR, 1999b = Fehér Katalin: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1999.

FEHÉR, 2012 = Fehér Katalin: *Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói*. Cserey Farkas. Magiszter, 2012. 62–75.

FINÁCZY, 1899–1902 = Fináczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I–II*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1899–1902.

FINÁCZY, 1986 = Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története (1600–1800.)*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1986.

FONTAINERIE, 1971 = François de La Fontainerie: *French Liberalism and Education in the Eighteenth Century. The Writings of La Chalotais, Turgot, Diderot, and Condorcet on National Education*. Ford., szerk. François de La Fontainerie. New York, 1971.

FRIED, 1974 = Fried István: *Adatok Romy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez*. MKSz 1974(90). 288–297.

GÁL, 1929 = Gál Kelemen: *Az 1791. évi erdélyi országgyűlés közoktatásügyi bizottsága*. In: *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1929. 43–48

GÁL, 1935 = Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900)*. Minerva, Kolozsvár, 1935.

GÁL L., 2010 = Gál László: *Az erdélyi katolikus felekezeti oktatás II. József uralkodása idején*. Kolozsvár, 2010. Kézirat.

GÁRDONYI, 1919 = Gárdonyi Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, különös tekintettel Budára és Pestre*. Kiadja Lantos A. Könyvkiadóhivatala, Bp., 1919.

GRANASZTÓI, 1967 = Granasztói Olga: *A könyvcenzúra az állam kezében – Mária Terézia és Barkóczy primás*. MKSz 1967(83). 43–49.

GRANASZTÓI, 2009 = Granasztói Olga: *Francia könyvek magyar olvasói. 1770–1810*. Universitas Kiadó, Bp., 2009.

GYÖRGY, 1994 = György Lajos: *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története, 1579-1948*. Argumentum Kiadó, Bp., 1994.

GYÖRGY, 2009 = György Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746-1815) életrajzából*. METEM, Bp. 2009.

HEGYESY, 1916 = Hegyesy Vilmos: *Gróf Esterházy Kálmán élete*. Erdélyi Múzeum 1916. 9–11.

HOPP, 1989 = Hopp Lajos: *Mikes Kelemen Fleury-fordításai*. ItK 1989(93). 5–6. 511–529.

HUBERT, 1986 = Hubert Ildikó: *Adalék az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez*. MKSz 1986(102). 1. 88–91.

JAKAB, 1881a = Jakab Elek: *A cenzúra története Erdélyben*. Figyelő 1881. 162–182, 253–273, 333–356.

JAKAB, 1881b = Jakab Elek: *Adalék Sinkai György életiratóhoz*. Századok 1881(10). 678–689, 756–765.

JAKAB, 1888 = Jakab Elek: *Kolozsvár története*. III. Bp., 1888.

JAKÓ, 1969 = Jakó Zsigmond: *A Batthyaneum-könyvtár történetéből*. I. *A Migazzi-gyűjtemény megszerzése*. Könyvtári Szemle 1969. 13. 125–129.

JAKÓ, 1997a = Jakó Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és a tudányszervező*. In: Uő: *Társadalom, egyház, művelődés*, METEM, Bp., 1997, 359–382.

JAKÓ, 1997b = Jakó Zsigmond: *Négy évszázad a művelődés szolgálatában. A kolozsvári Báthori István iskola jubileuma*. In: Uő: *Társadalom, egyház, művelődés*, METEM, Bp., 1997, 267–281.

JAKÓ, 2003 = Jakó Zsigmond: *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben*. In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. <http://mek.oszk.hu/03200/03227/html/jako29.html> (Letöltés: 2013. IV. 23.).

JANCSÓ, 1955 = Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1955.

JANCSÓ, 1947 = Jancsó Elemér: *Aranka György levelezése*. Minerva, Kolozsvár, 1947.

KAZINCZY, 1893 = *Kazinczy Ferenc levelezése*. IV. Kiad. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1893.

KISBÁN, 1942 = Kisbán Emil: *Hell Miksa, a magyar csillagász*. Kiadja a Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, Budapest, 1942.

KISS, 1882 = Kiss Áron: *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben*. MKSz 1882. 257–263.

KÓKAY, 1979 = Kókay György: *A magyar sajtó története I., 1705–1848*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.

KÓKAY, 2003 = Kókay György: *Tiltott könyvek 1793-ban a pozsonyi olvasókabinetekben* = MKSz 2003, 459–464.

KONCZ, 2006 = Koncz József: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*. Marosvásárhely, 1896.

KOSÁRY, 1980 = Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.

KOVÁCS KISS, 2001 = Kovács Kiss Gyöngy: *A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai (1711–1790)*. In: *Uő: Rendtartás és kultúra*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 73–94.

KÖPECZY, 1986 = Köpeczy Béla: *Erdély története*. II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.

LADÁNYI, 1975 = Ladányi Sándor: *Zrínyi Török Áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz. Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792)*. ItK 1975(79). 4. 482–498.

MARGÓCSY, 2005 = Margócsy István: *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban*. In: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk. Bíró Ferenc. Argumentum Kiadó, Bp., 2005. 71–152.

MARTON, 1993 = Marton József, *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*, Glória, Kolozsvár, 1993.

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR, 1985 = Mályuszné Császár Edit: *Megbíráltak és megbírálok. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Gondolat Kiadó, Bp., 1985.

MÁLYUSZ, 2006 = Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, 2006.

MÉSZÁROS, 1980 = István: *Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei*. MKSZ 1980(96). 4. 354.

MÉSZÁROS, 1981 = Mészáros István: *Oktatás-nevelés a XVIII. században 1777-ig*, In: *Uő: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981, 406–665.

MIKÓ, 1867 = Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái*. Ráth Mór, Pest, 1867.

MISKOLCZY, 1913 = Miskolczy István: *Bajtay Antal szerepe Erdély közéletében*. Századok 1913(47). 9, 10. 656–669, 736–752.

MONOK, 2010 = Monok István: *Erdélyi és magyarországi diákok olvasmányai hollandiai diákéveik alatt a korai újkorban*. Erdélyi Múzeum 2010. 1–2. 1–9.

NAGY, 2002 = Nagy Levente: *Sir Robert Filmer és a patriarchalizmus szerepe*. Protestáns Szemle 2002. 3–4. 229–237.

NÉMETH-PUKÁNSZKY, 2004 = Németh András–Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Bp., 2004.

ORBÁN, 1873 = Orbán Balázs: *Székyföld leírása*. VI. kötet. Bp., 1873.

PACH, 1972 = Pach Zsigmond Pál: *Egy évszázados történészvitáról: áthaladt-e a levantei kereskedelem útja a középkori Magyarországon?* Századok 1972(106). 4–5. 849–891.

PAPP, 2013 = PAPP Klára: *Jósika Antal kolozsi főispán tervezete az erdélyi katolikus ifjúság oktatásáról*. In: „A francia história hazai nagykövete”: ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Szerk. Bárány Attila, Györkös Attila, Pallai László. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2013.

PAVERCSIK, 2007 = Pavercsik Ilona: *Az erdélyi könyvkereskedelem magyarországi kapcsolatairól a felvilágosodás idején*. Erdélyi Múzeum 2007. 3–4. 79–88.

PINTÉR, 2016 = Pintér Márta Zsuzsanna: *Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból. Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)*. Protea Kulturális Egyesület, Bp., 2016.

POKOLY, 1904 = Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. 1691–1880. Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa, Bp., 1904.

PUKÁNSZKY, 2003 = Pukánszky Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő, 2003.

RADVÁNSZKY, 1884 = Radvánszky Béla: *Bod Péter könyvtárának jegyzéke*. MKSz 1884(9). 1–6. 58–86.

SASHEGYI, 1938 = Sashegyi Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800–1830*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.

SCHERMANN, 1928 = Schermann Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., Bp., 1928.

SEBESTYÉN, 1994 = Sebestyén Mihály: *A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800*. MKSz 1994(110). 4. 357–375.

SEBESTYÉN, 1995 = Sebestyén Mihály: *Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára*. Erdélyi Múzeum 1995. 1–2. 1–16.

SEGESVÁRI, 2005 = Segesvári Viktor: *A Ráday könyvtár 18. századi története*. Mikes International, Hága, 2005.

SEIDLER, 1994 = Seidler Wolfram: *Buchmarkt und Zeitschriften in Wien 1760–1785*. Scriptum KFT, Szeged, 1994.

SPIELMANN, 1985 = Spielmann Mihály: *Dari de seamă ale bibliotecarilor școlari din Țirgu-Mureș între anii 1822–1847*. In: *Biblioteca și Cercetare* IX. 1985. 265–280.

SZABÓ, 2001 = Szabó Ágnes: *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz*. MKSz 2001(117). 2001. 1. 117–125.

SZARVASI, é.n. = Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században (főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei)*. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, Bp., é.n.

SZEKFŰ, 1926 = Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848*. Bp., 1926.

SZENKOVITS, 2006 = Szenkovits Ferenc: *A kolozsvári egyetemi csillagda történetéből*. In: *A csillagászati tanszék negyed évezrede – évfordulós kötet*. Publicationes of the Astronomy Department of the Eötvös University, Szerk. Petrovay Kristóf, Bp., 2006.

SZINNYEI 1909 = Szinnyei József: *Magyar írók élete és művei. I–XIV*. Bp., 1891–1914.

TEMESVÁRY, 1931 = Temesváry János: *Hét erdélyi püspök végrendelete*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva, Kolozsvár, 1931.

TEMESVÁRY, 1935 = Temesváry János: *Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez*. Jézus-Társasága kiadása. Bp., 1935

TÓTH, 1979 = Tóth Béla: *Debreceni könyvkereskedő a 18. században*. MKSz 1979(95). 2. 187–188.

TÖRÖK, 1905 = Török István: *A Kolozsvári ev. ref. Collegium története*. Stief Jenő és társa, Kolozsvár, 1905.

TRÓCSÁNYI, 1978 = Trócsányi Zsolt: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*. K. n., Bp., 1978.

VARJÚ, 1899 = Varjú Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*. MKSz 1899(7). 2. 134–175; 3. 209–243; 4. 329–345.

VASS, 1858 = Vass József: *Mártonfy József, püspök*. Vasárnapi Újság. 1858. 8. 85–86.

VITA, 1966 = Vita Zsigmond: *Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában és a reformkorban*. In: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve 1966. 55–73. <http://mek.oszk.hu/03200/03231/html/vita.htm> (Letöltés: 2013. IV. 23.).

VITA, 1983a = Vita Zsigmond: *A Bethlen Kollégium diákkönyvtárosai a XVII–XIX. században*. In: Vita Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat*, Kriterion, Bukarest, 1983.

<http://mek.oszk.hu/03200/03250/html/vita15.htm> (Letöltés 2013. IV. 12.).

VITA, 1983b = Vita Zsigmond: *Bod Péter könyvtára*. In: Vita Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat*, Kriterion, Bukarest, 1983.

<http://mek.oszk.hu/03200/03250/html/vita18.htm> (Letöltés 2013. IV. 12.).

VULKÁN, 2007 = Vulkán Vera Tünde: *Egy Mártonffy-portré Cserey Farkas szerint*. Erdélyi Múzeum, 2007. 3–4. 237–245.

WERTHEIMER, 1898 = Wertheimer Ede: *A magyarországi cenzúra történetéhez*. Századok 1898(32). 294–316.

MELLÉKLETEK

Marosvásárhely, Teleki Téka, Tf-1157 MS 160.

Reflexiones Reverend<i>. D<omi>ni Jos<ephi>. Martonffi ad opinionem Assessorum Commissionis Litterariae Helveticae Confessioni addictorum, ex praescripto B<enigni> Rescripti Regii die 8-va Novemb<ris>. 1781 emanati, ex medio Decreti Gubernialis sub 29 Novemb<ris>. 1781, et N<ume>ro 8122 communicati, super novo Studiorum Systemate depromptam, ac sub N<ume>ro 3555 I. Commissioni Literariae exhibitam.

Reflexiones

Ad 1-mum. Hoc puncto agitur de Praeside, et de Referente. De hoc ultimo facile est negotium. De Praeside ab sua Ma<jes>t<a>te per B<enignum>. Decretum d<a>to 15 Maji Anni currentis jam Clementissime provisum est. Itaque totum hoc punctum e reflexionibus emanere potest. Quod si tamen punctum hoc, in reflexionibus ad E<xcelsum>. R<egium>. Gubernium, et inde ad Augustam Aulam promovendis retinere visum fuerit, Catholica Commissionis membra hac solum cum declaratione adsensum praebere posse videntur; praeter quam quod aequanimitatem Ex<cellen-tis>s<i>mi D<omi>ni Comitis Episcopi non aequae in dubium vocare possint, non videri sibi citatas leges Approbatales, quae ipsis perinde favent, per instituta Aug<ustissi>mi Principis in negotiis Scholasticis respectu Catholicorum edita laedi, neque se ita adsentiri huic reflexioni, ut e sua parte contra ullum Praesidium excipere videantur, securi et de aequanimitate Praesidis, et de optima intentione Principis.

Nam quod §us 1. Capitis 1 Normae Regiae interpolatus dicatur, ea difficultas ex ipsis citatis §phi verbis, et ex Rescripto Regio facile enodatur, si vel attente locus ille legatur. His enim §phi verbis agitur de subordinatione erga Gubernium Regium, et Commissionem. Verba autem illa: quod quidem (id est, subordinatio erga Gubernium, et Commissionem) *ad omnes ex aequo Magni Principatus incolas pertinet* et postquam Rescriptum Regium editum est, addi omnino debebant, secus nec fuisset nexus ullus inter Rescriptum, his verbis illico subjectum, nec si verba Rescripti emansissent, intentioni Principis per idem Rescriptum declaratae satisfactum fuisset: et in ipso Rescripto modificationes, quae in Normam Regiam necessario ingredi debebant, non modo indulgentur, sed etiam praecipuntur. Quare difficultas ex hac Parte mota locum hic non habet.

Respondent Adsessores H<elveticae>. C<onfessionis>. addicti.

Ad 1-mum. Dolere se vehementer contrariam animi sui sententiae ipsis adscribi de aequanimitate Ex<cellen>ti<ssi>mi D<omini>. Episcopi in dubium vocata opinionem; quae quidem ex ipsorum vobis eo minus elici potest, quod de Persona Dignissimi Praesulis (quam suspiciunt venerantur) nec quaestio, nec sermo ipsis fuerit. Verum de iis duntaxat, quae in Norma Studiorum nuper Typis excusa Juribus et libertati Religionis suae praeiudiciosa ipsis visa sunt, ita iubente Clementissimo et Veri Amantissimo Principe, Sententiam suam ut par est ingenue dicturi, dissimulare religioni sibi duxerunt: Protestantes eam, quam ipsorum felicitas requirit fiduciam in Praesidio Episcopali collocare ex eo non posse, quod probi cognitum ipsis sit muneris suae *Exc<el>lent<iae>* Episcopalis rationes, et Officia votis, commodisque ipsorum, et emolumento Religionis Protestantium (cuius magnum momentum in fortuna rei litterariae, positum est) haud omnino suffragari. Eadem est plane Exceptionis contra Rev<eren>di D<omin>i Referentem, Ordini Ecclesiastico peculiari Religionis voto obstrictum, in medium allatae ratio. Nec porro uspiam vel verbo unico conquesti sunt Adsessores H<elveticae> C<onfessionis> addicti: allegatas in sua Repraesentatione Leges Approbatales per instituta Augustissimi Principis in negotiis Scholasticis edita laesas fuisse; quin potius spes suas omnes in Justitia, Clementia, et salutari summi Principis intentione reponebant; quicquid ipsis inauditis, et invitis in detrimentum Jurium, et Libertatis Religionis suae in Normam Studiorum typis excusam post Regiam confirmationem irrepsisset, id omne contra expressam suae Majestatis voluntatem, et benignam intentionem irrepsisse sibi persuaserunt, palamque declararunt. Quam quidem ipsorum fiduciam haud vanam fuisse confirmat quoque Benigna Resolutio Regia ad demissas Consistorii Reformato-

rum preces die 15 Maji die edita, quae justis Reformatorum querelis contra novam Studiorum rationem obmotis medelam ex Clementia Indulgentissimi Principis pollicetur, *Ex<cel>l<entissi>mi*que D<omi>num. Episcopum Transylvaniensem habita benigna reflexione, quod sua Excellentia Ecclesiasticarum Functionum causa Cibirio frequentius abesse debeat, ab eo quod apud Consessum Literarium gerebat Praesidio clementer dispensat. Hinc sublatis hujus Praesidii Episcopalis intuitu cessare quidem porro debet querela Protestantium; quo minus tamen penes grati animi significationem, Regiaeque Clementiae exosculationem Commemoratio rationum obmotae contra Praesidium Episcopale, et Reverendum D<omi>num Referentem Exceptionis, e serie Reflexionum emaneat ob stare videtur: quod sublatum peculiari benigna Resolutione Episcopale Praesidium, in praescripta Norma Regia typis excusa, et publici juris facta hucdum subsistat: et quod intuitu Reverendi D<omi>ni Referentis Exceptioni locus supersit.

Paragraphum 1-mum Capitis 1-mi Normae Regiae attenti licet, iterumque relegendis Adessoribus H<elveticae> C<onfessionis> addictis, idem prorsus videri quod antea: illa nempe verba, quae post Regiam Confirmationem Normae Regiae accesserunt, non illustrare, sed omnino mutare sensum Benignae Resolutionis Regiae. Etsi enim hoc loco per Quod quidem subordinatio intelligatur, cujus intuitu Jussis Regiis nunquam sua obsequia detrectaturi sunt Protestantes, objectum nihilominus hujus subordinationis hic praecise Nova ista Studiorum Norma est, quam Sua Ma<jes>tas S<a>cr<atissi>ma Scholis Catholicis praescriptam, tenore B<e>nignis Rescripti Regii, salvis duntaxat Juribus et Privilegiis in materia Religionis per Leges, et Concessionem Regias collatis, Scholis diversarum a Catholica Religionum, pro directione esse jussit; minime vero (ut verba interpolata habent) ex aequo ad omnes sine discrimine diversarum Religionum Scholas pertinere voluit.

Ad 2-um. Difficultatis ex natura, quantitate, et qualitate fundorum hoc puncto motae decisio tota pendet ab arbitrio Aug<ustissi>mi Principis: licet tenuitas fundi receptioni Systematis, nihil ob stare videatur, quemadmodum nec in Scholis Religiosorum ordinum quidquam obstat.

Ad 2-dum. Hoc plane est, quod queruntur Protestantes: Pendentem Scilicet ab Altissima Decisione de natura, qualitate, quantitate, et administratione fundorum Scholasticorum ipsis propriorum quaestionem, per verba Normae typis excusae post confirmationem Regiam inserta ante Supremam Decisionem cum praejudicio definitam exstiterit. Expressa siquidem docent, non expressa nocent.

Assentiri porro nequaquam possunt Protestantes: quod tenuitas fundi receptioni Systematis nihil obstat; certum enim exploratumque est: numerum Professorum, et Magistrorum, horumque Salaria, necessarios

praetereae Librorum, et Instrumentorum apparatus, quantitati fundorum commensurari debere, nec minoribus expensis ea praestari posse, ad quae majores requiruntur sumtus. Petitum vero a Scholis ordinum Religiosorum simile claudicat, si quidem Ordinum Religiosorum longe diversa sit ratio, praeter quam quod rei litterariae in ejusmodi Scholis fortuna longe infra votum Protestantium subsistat.

Ad 3-um. Difficultas hoc puncto mota tota huc recidit: Normae Regiae Capit<e> 1-mo § II omnium Scholarum redditus subjiuntur administrationi Regiae; atqui redditus Scholarum Protestantium vi legum Patriarum administrationi Regiae; atqui redditus Scholarum Protestantium vi legum Patriarum administrationi Regiae subjiungi non possunt: ergo Systema hac in parte ab iis recipi non potest. Jam vero prima pars hujus argumenti e citato §pho si attente legatur, omnino deduci nequit: vocabulum enim Compluribus non significat omnibus, ne quidem Catholicis, cum notum sit, quinque esse Gymnasia Catholica, quorum redditus Camerali administrationi non subjacent, sed immediate ab iis administrantur, qui Scholis praesunt: multo minus ergo hic intelligi possunt redditus Scholarum Aatholicarum. Clarissime enim loquitur §-phus de solo fundo Studiorum, qui nihil aliud est in *Tran<sylva>nia*, quam reditus, quos immortalis Principum, et aliorum munificentia educationi Juventutis consecravit, et Jesuitis olim commisit: nam ea pars reddituum Jesuiticorum, quae Scholis destinata non erat cessit Parochiis. Quare §-pho huic nihil accessit praeter Definitionem sic dicti fundi Studiorum, nec aliae Scholae hic quo ad Cameralem administrationem includuntur, quam eae, quae publici hujus litterarum aerarii beneficio fruuntur. De 2-da parte argumenti decidere summi Principis est. Catholici tamen a sua parte adserere non audent, esse contra jura, si Princeps fundos ipsorum Scholasticos in suam protectionem, ac inspectionem recipiat. Itaque haec reflexio in quantum citatum §-phum Normae Regiae petit, tota omitti debet. De propria fundorum priorum administratione superioribus respectivis apud Protestantes relinquenda, nemo adhuc quaestionem movit, proinde nec videtur esse movenda.

Ad 3-um. Etsi vero Rev<erendus> Dominus Referens id quod de Compluribus dicitur, de omnibus intelligi nolit; fieri tamen non potuit quin Protestantes, Fundos quoque Scholarum suarum, Reverendum D<omi>n<u>m Referentem hic complecti, atque Camerali administrationi subjiungere voluisse sibi persuadeant, posteaquam idem paragrapho praecedenti hujus Capituli praescriptam in hac Norma subordinationem, et Directionem ad omnes ex aequo, et sine discrimine Religionum scholas extendisset; demumque hoc paragrapho: Directionem oeconomiae Scholasticae potissimum reddituum ad publicam Juventutis educationem destinatum administrationem complecti edixisset: Reditusque quos Principum, ac ali-

orum munificentia his finibus consecravit (quales sunt etiam fundi Scholarum Protestantium) sine discrimine Camerali administrationi subjecisset. Quod quidem Adsessores H<elveticae> C<onfessionis> addicti Sententiam suam de iis, quae Religioni suae praejudiciosa sunt dicere jussi, eo minus subjicere potuerunt; quod in Benigno Rescripto Regio oeconomica Scholarum administratio inter illa objecta, quorum intuitu Protestantes Regulas in Norma Studiorum directivas sequi jubentur prorsus non censeatur; et per Cameralem suorum fundorum administrationem e censu Capitalium singulis annis 2 ½ P<ro>centum cum insigni Scholarum suarum jactura, et detrimento contra piam optimi Principis voluntatem ipsis decederet. Facilius tamen quotusquisque aquam ex pumice, quam ex verbis adessorum H<elveticae> C<onfessionis> addictorum id eliciat, quod per oppositam propositionem hic innuitur: ausos nempe fuisse illos a Parte Protestantium adserere, esse contra Jura, si Princeps fundos ipsorum Scholasticos in suam protectionem, et Inspectionem recipiat. Quin imo palam testati, professique sunt in sua Relatione: Protestantes Arbitrium Summi Imperantis pro Supremo Eius circa Sacra, et Profana Jure ultro agnoscere, et venerari; promptosque, et paratos esse; ea omnia; quae circa universam administrationis Scholarum suarum, et educationis rationem, ad propositum salutarem finem conducibilia magis essent Statui, et rationibus Scholarum suarum attemperanda ex placitis suae Majestatis Sacratissimae exequi: Tantum vero abest, ut Inspectionem et Protectionem summi Principis contra jura esse somnient; ut potius hanc venerentur, ambient, sibique exoptent; et sub ea vivere in magna felicitatis suae parte ponant; Statum quoque fundorum suorum Scholasticorum omnium propediem coram Augusto Throno exposituri; rationesque administrationis illorum libenter singulis annis reddituri, et nihil in Institutione Juventutis etiam admissuri, quod Augustissimus Princeps fieri aut ignoret, aut nolit.

Ad 4-tum. Tria sunt huius puncti momenta: primum tangit rursus Praesidem Commissionis, a qua delectus Rectorum, et Professorum pendere deberet: Alterum est, metus, ne indigni interdum ad haec per ambitionis, et gratiae viam promoveantur: denique concursus non indicatur medium aptum ad deligendos Professores. Quoad primum difficultas partim jam submota est, partim minor fuit, quam adparebat. Non enim ab sola Commissione, et Episcopo Catholico, sed ab E<x>celso> R<egio> Gubernio delectus ille penderet; et verba Rescripti: vel nominandos, vel confirmandos non excludunt nominationem per respectiva Consistoria, aut alios Superiores immediatos, quemadmodum et Religiosis ordinibus praesentatio integra relicta est. Leges, et Diplomata, quae allegantur, Catholicis perinde favent, quin tamen novis institutis respectu illorum editis laedi videantur. Quoad alterum, ambitio, et gratiae captatio ubique influere potest, et

fortasse minime in Publico Dicasterio: Denique concursum esse medium ad eligendos Professores aptum, si stimulus ab optimis Stipendiis accedat, docet praxis omnium ditionum haereditariarum, et ex hoc medio omnia erroris pericula removeri possunt, perinde, atque ex electione, et nominatione privata. Iudices etiam peritissimi, ex ipsis Scholarum Praesidibus, et Rectoribus, praeter Commissionem ad concursum adhiberi solent. Interim Systemati nihil officit, etiamsi praesentatio Curatorum, Rectorum, et Professorum Consistoriis, aut aliis, qui praesunt, integra relinquatur, et Sua Majestas tantum Confirmationem sibi, aut R^egio. Gubernio suo reservet.

Ad 4-tum. Leges Patriae, et Diplomata Catholicis aequae, ac Protestantibus favere nusquam in dubium vocarunt Adsessores H^elveticae C^on^fessioni addicti. Fieri tamen potest, ut juste conquerantur Protestantes, si exercitio iurium per Leges ipsis Attributorum priventur, absque eo quin Leges eadem et Diplomata intuitu Concivium suorum Catholicorum laesae esse censeantur. Quod si vero in Norma Studiorum ex benigna Intentione Ma^jest^atis et ex praescripto B^enigni. Rescripti Regii Scholis Protestantium attemperanda, hanc quam modo declarat Protestantium rationem habere Rev^erendo D^omini Referenti libuisset illisque Jus pro more eligendi, et praesentandi Professores, Moderatores, et Curatores Scholarum suarum (quod hic pro sua aequitate agnoscit) in Norma typis excusa in salvo reservasset, querelae nullus omnino fuisset locus; sed cum sensus § IV Capⁱtis II Normae typis vulgatae longe alius sit, opinioque Adsectorum H^elveticae C^on^fessioni addictorum ad verba citati §phi non vero ad declaratam demum nunc Rev^erendi D^omini Referentis propensionem deprompta fuisset, Protestantes quo ad securitati Iurium suorum consulatur adductis in sua opinione rationibus, et argumentis porro etiam inhaerere coguntur.

Ad 5-tum. Vi Rescripti Regii pauperes, et humili loco nati ab Scholis non arcentur, sed ii solum, qui nec ab ingenio, nec a propriis facultatibus, nec a subsidiis, quae aut a Parentibus, aut vero a cognatis, vel Patronis exspectanda habent, ad studia comparati sunt, et quorum intuitu nulla futuri profectus spes adfulgeret. Quod quam aequum, et justum, tam usitatum semper fuit, aut certe esse debuit, et porro debebit. Scholas Nationales ibi tantum frequentare jubentur, ubi jam stabilitae sunt, aut successu temporis stabilientur. Cum autem apud D^ominos Protestantes stabilitae nondum sint, patet nullam illis hac in parte ex Rescripto Regio nasci difficultatem, reflexionemque hanc omitti posse.

Ad 5-tum. Si verba § VIII. Capⁱtis II hoc sensu accipiantur, in eadem cum Rev^erendo D^omini Referente stant sententia Protestantes; ac ad dignitatem literarum, reique publicae commodum pertinere existimant: ut illi, qui hebetiori praediti ingenio, in Scholis otio abutuntur, et ad tractan-

da cum aliquo fructu liberalia studia per naturam inepti sunt vel pravis imbuti moribus, ignaviae et voluptatibus se dedunt, a Scholis ad stivam, vel ad aliud vitae genus amplectendum releguntur.

Ad 6-tum. Prohibitio, ne Catholici aliena Lycea frequentent expresse poni debuit, tum quod a pia memoriae Augusta saepe lata fuerint, cujus mandata utique sub *Aug<ustissi>mo* successore, nisi expresse revocentur in vigore manent; tum etiam quia praecrescente fama Rescripti die 16 Maji *a<n<ni> p<raeteriti>* aliqui erroneo rumore decepti, communes esse jam omnibus Religionibus Scholas putantes, proles suas ad Scholas Acatolicas mittebant, quod *A<u>g<ustissi>mus* Princeps non modo aegre tulit sed etiam Benigno Decreto de 30 Jan. 1782 rursus inhibuit, ut adeo hac de re omnis jam controversia recisa sit. Et alioquin ad quaestionem hanc: an novum Systema studiorum ad Scholas Protestantium introduci possit? nullo modo ingreditur haec consideratio: non potest; quia Catholici prohibentur illorum Scholas frequentare, qua ratione tota haec reflexio hinc removetur. An autem contra libertatem, et aequalitatem receptarum Religionum sint instituta *Aug<ustissi>mi*, quibus cavet, ne Catholici periculo desciscendi ab sua religione exponantur, sententiae suae *Ma<jes>t<a>tis* relictum est.

Ad 6-tum. Majestas *S<a>cr<atissi>ma* B<enigni> Rescripto Regio, die 16-ta Maji 1781 emanato Novum Studiorum Systema ita Scholis diversarum a Catholica Religionum pro Norma esse jussit: Ut Privilegia per Leges et Concessionem Regias iisdem legitime collata intacta maneant. Quae quidem in aequalitate jurium Receptarum in *M<agno>* hoc Principatu Religionum consistunt: *Approb<atarum>* Part<e> 1. T<omi> 1. Part<e> III. T<omi> 1. et Articulo Diaetali Anni 1557 nec non Novellar<io> Anni 1744. Est vero contra hanc Jurium aequalitatem Legibus fundamentalibus, Diplomati-busque Regiis sancitam, prohibitio illa, quam de non frequentandis per Catholicos alienis Lycaeis Rev<erendus> *D<omi>n<u>s* Referens Normae typis excusae demum post Confirmationem Regiam citra sensum B<enig-ni> Rescripti Regii addidit. Cui certe nihil post Confirmationem Regiam non Consulto Majestatis Oraculo cum imminutione Juris Receptarum Religionum accedere poterat.

Caeterum Reflexio Adsectorum *H<elveticae>* *C<onfessionis>* addicto-rum huius prohibitionis intuitu, non ad propositam per Rev<everendum> *D<omi>n<u>m* Referentem quaestionem: An scilicet Novum Systema Stu-diorum ad Scholas Protestantium introduci possit? deprompta est; sed ad aliam: an nempe Norma post interpolationes typis excusa declaratae *Alt<issi>mae* Intentioni conformis atque ita comparata sit, ut juxta ver-ba B<enigni> Rescripti Regii per illius receptionem Jura, et Privilegia in Materia Religionis per Leges, et Concessionem Regias Protestantibus legi-time collata, intacta manere possint. Quam quidem quaestionem aequae,

ac praecedentem pro objecto Reflexionum suarum habuerunt orant porro atque obscerant ut quemadmodum inter bonos agier oportet, ne illa, quae de accessionibus, interpolationibusque Normae typis vulgatae passim dicta sunt, contra illorum sententiam obtorto quasi collo ad Instituta Augusti referantur.

Ad 7-um. Litterarum studiosi per Systema ab laboribus agrestibus non prohibentur tempore vacationum, sed solum tempore studiorum, quod rursus, et aequum, et facile, ac usitatum est, et esse debet. Quoad ferias circa festa solemnia prolongandas, et transferendas ad tempus Caniculae vacationes, stabit in *Alt<issi>mo* Arbitrio Suae *Ma<jes>t<a>tis*, adductis rationibus *D<omi>n<or>um* Protestantium adsentiri. Catholici tamen receptae per Universas Ditiones haereditarias uniformi consuetudini, et Rescripto inhaerebunt, ac etiam illa Gymnasia sua, quae hucusque mense Augusto vacationes habebunt, pro quibus eadem, quae pro Scholis *D<ominorum>* Protestantium rationes militarent, ut Cantense, et *C<sik>*-Somlyoviense *B<enigno>*. Rescripto Regio iam accomodarunt. Nec obstant calores Caniculares, qui ne Cancellarias quidem a laboribus dispensant, et in Transylvania aliis aetatis partibus passim calentiores esse non solent.

Ad 7-mum. Si Literarum Studiosi a laboribus agrestibus non tempore feriarum sed tempore duntaxat Studiis destinato prohibeantur, huic prohibitioni cum hac distinctione, ex recepto inter illos etiam usu libenter subscribent Protestantes. Quoad tempus indulgendarum vero feriarum suis inhaerent. Argumentis tamquam ex interna Scholarum suarum Constitutione petitis, quam non ad similitudinem Scholarum Cantensis, aut Somlyoviensis, sed ad rationem conformari cupiunt.

Ad 8-<vum>m. In hoc puncto illa Commissionis membra, quae jam alias Systemata probarunt, in Sententiam *D<omi>n<o>r<u>m* Protestantium nunc abire non possunt. Ceterum Normam in pure litterariis acerbius impetere prohibet Reverentia Rescripti *R<egii>*. Systema hoc non modo adprobantis, sed etiam laudantis, quod certe tam Cibinii quam Wiennae per defaecatas Crises transivit; Neque multitudo, neque permixtio materiarum consideranti nimia adparebit, quae etsi in tabella in plures partes divisae sint, si tamen rite considerentur, ad pauca capita revocantur, et confuse plane non tractantur, sed objectum alterum, alteri apti succedit, et variatio quaedam adhibetur, ne pueri uni rei ad taedium inhaereant, apud quos animi alacritas, et hilaritas semper in vigore conservanda est. Favet huic rei exemplum omnium Scholarum per Ditiones haereditarias, et Systema tam Austriacum, quam Ungaricum: quin adeo ipsum exemplum *D<ominorum>* Protestantium, qui altro fatentur non modo has omnes, sed plures etiam disciplinas in suis Scholis tractari. Accedit Sententia peritissimorum Criticorum, quos inter Celeberrimus Fleuri aperte pronunciat: varietas

hanc aetatem (puerilem) maxime delectat: pueri multo libentius duabus horis quator diversis materiis se impendunt, quam uni materiae unica hora. Studium unum servit alteri ad oblectationem, et quo plures sunt lectiones, eo minus metuenda est confusio. Ita Fleuri: vid<e> Chalatais Essai d' education nationale. Et tamen in hoc Systemate una hora semper uni rei se Discipuli impendunt, cui deinde alia, aut faciliior, aut cum proportionem difficiliior succedit. Quare confusionis, et taedii metus omnis abest.

Ad 8-*v<u>m*. Laudi quam Doctissimus *D<omi>n<u>s* Novi Systematis Auctor jure suo, meritoque nactus est, quidquam detrahere nunquam Adsessores *H<elveticae>*. *C<Confessionis>* addicti in animum induxerunt suum; confidunt ex adverso: eundem Reverendum aequo animo laturum, si Protestantes in propria Causa Sententiam suam de ratione Studiorum maiori cum fructu instituenda, jussu *Alt<issi>mo* dicturi jure suo, ac libertate ipsis Clementer indulta utantur: hancque ipsorum ingenuitatem nomine acerbae impetitionis sine iniuria traduci non posse. Fallerent certe suoque deessent officio, si in mixta diversi generis argumentorum pertractatione ea dissimularent, quae ipsis non probantur. Verum quidem est in Scholis Protestantium illa, quae in Tabellis Novi Systematis recensentur, immo plura etiam pertractari Argumenta, sed longe alio Ordine, diversisque temporibus.

Ad 9-*m*. Librorum hoc puncto recensitorum, qui contra primos Reformatores eorumque doctrinam liberius dicta quaedam contineat, ne unus quidem juxta novum Systema Scholis destinatus est. Quod facile patet, si libri hi cum Systemate contenduntur. Opuscula Rudimentorum historiae conscripta, et in Scholis usitata fuerunt iis temporibus, quibus diversae religiones palam, et libere se mutuo insectabantur, qua in re Catholici primi non fuerunt. Verum quoniam hi libri, ut dictum est Scholis destinati non sunt, omnes reflexiones, et difficultates contra hos libros motae hinc emanere debent. Verum quidem est, hos libros a Cancellaria Aulica huc submissos fuisse: cum enim Regia voluntas esset, ut Scholae Transylvanicae Ungarico Systemati conformarentur, et Cancellaria libros ab Directore Archigymnasii Budensis expetiisset, is quidem reposuit, juxta novum Systema Ungaricum libros novos nondum esse praeparatos; mitti tamen veteres, si quis eorum usus esse possit. Ex his vero, ut dictum est, rudimenta historica nec in Scholis Catholicis recepta sunt. Palmae notitia in Bibliothecis duntaxat in usum docentium adservatur. Grammatica Graeca Patavina ob nimiam molem nec Scholis Catholicis apta est. Enchiridion Sacrum, ut inspecta pagina exhibet, Theologiae candidatis, non pueris destinatum est. His consideratis, Commissio docentes die 12 *<Decem>bris a<n<ni> p<rateriti>* per circulares monuit, ut in exigendis ad novum systema libellis manua-

libus operam locarent. Unde patet, hos libros minime obtrudi *D<omi>nis* Protestantibus.

De historia Sacra, seu veteris, seu novae legis reflexio institui nulla debuisse, qualis enim cunque nexus Catholicas inter, et Protestantes Scholas unquam fuerit, nunquam tamen Doctrinae capita ad religionem attinentia communia proponentur. Sequitur reflexio in Mythologiam Hollii. Haec quoniam ob iter mentionem de purgatorio, miraculis, et Sacrificio facit, absque ulla difficultate indulgeri potest, ut in Scholis Protestantium non recipiatur. Cujus loco si libuerit Pantheum mythicum Pomaii adhibere possunt, quo Figurini utuntur, non obstante eo, quod Author Catholicus fuerit.

In reflexiones litterarias contra Chrestomatiā Latinā factas contra reflexiones facere ex nominatissimis per Orbem literatam institutis Scholasticis facile est; et quidem non solum Domesticis Austriaco, et Ungarico, sed etiam Gallicis, aliisque, quae inter celeberrimi Chalatais Systema, et Chompréi Chrestomathia notissima sunt. Quin adeo novimus instituta, et Chrestomathias Figurinorum, Göttingensium, et Lipsiensium, aliorumque. Quare Catholica Commissionis membra Rescripto *R<egio>* inhaerebunt, quo Chrestomathia huius probatur, et ipsi Chompréianae praefertur. Notum alioquin esse debet Chrestomathias pro parvalis esse, qui non integras scientias, non Systemata Authorum, sed praeviam quandam notitiam, et praegustum optimorum Scriptorum haurire debent: nec aetatis huius ingenium fert, in criticam disciplinarum, et Authorum notitiam altius immergi, et uni Authori constanter inhaerere. Pro adultioribus, ut *v<erbi> g<ratia>* Humanitatis Auditoribus longe alia Chrestomathia apparabitur, quippe qui vim, et Energiam Authoris nosse, et certam Artem ex illo condiscere, atque adeo non cursim quaepiam ex illo delibare sed illum praecipua parte exhaurire debent.

Restant Alvari Grammatica Latina, et Soarii Rhetotica. Contra Crisim in hos autores latam, eodem, quo lata est, jure excipere licet. Quod ut rite intelligatur, notandum est: Institutiones Grammaticas ab Emmanuele Alvaro conscriptas in usum Scholarum praescribi, atque adeo, ut ab Alvaro concinnatae, non vero ut per diversas editiones deinde auctae ac pene in alias mutatae sunt. Opus porro ab Alvaro conscriptum tale est, quid et compendii, et accurationis titulo ab omnibus laudatum est, non obstante Crisi, quam Sanctius in Aristarcho, et Vossius in Minerva aemulationis studio tulerunt, qui tamen ut quosdam exploserunt, ita ab aliis explosi sunt. Usi sunt eodem Perizonius, aliique Protestantes, et e domesticis complures, ipseque Molnarius regulas ejus metris mnemonicis illigatas adoptarunt, quales versus memoriales non solum in Grammatica, sed etiam in aliis disciplinis usitati sunt, et notum est, quam alte memoriae inhaereant. Vitia

sermonis Germanici, quae quibusdam Alvari editionibus irrepserunt iis temporibus tribuenda sunt, quibus hodierna linguae Germanicae cultura ad has terras nondum peragraverat, quod et in Antiquiore Donato Protestantium videre est. Haec autem omnia in nova editione emendabuntur, et Alvarus verus in usum Scholarum proponetur.

Objectiones contra Soarii Rhetoricam allatae facile diluuntur iudicio eruditorum Galliae, aliorumque, qui Cyprianum Soarium norunt. Eruditorum iudicium est sequens: Une Rethorique des plus commodes, et les meilleur pour l'usage des Classes, qui peut meme etre utile a d'autres personnes, qui a' des Ecoliers 'e est celle du Pere Cyprien Soare. Ingemens des Savans Tom 2. pag. 397. quae Crisis tam luculenta, quam a partium studio remota est. Hac de Rhetorica, quae ex Aristotele, Cicerone, et Quintiliano summis utique Praeceptoribus pene ipsorum verbis concinnata est, qui iudicium ferre velit, eum nosse oportet, Rhetoricam, quae passim sub nomine Soarii circumfertur, esse duntaxat Tabulas e Soario per Ludovicum Carbonem a Costaciario Professorem Theologiae Perusinum excerptas, quibus deinde per Franciscum Wagnerum notae additae, sunt prolixae. Jam vero pro Scholis ipsa Rhetorica Soarii rescissis Tabulis, et notis proponetur, quod opus iudicio petitorum est absolutissimum in suo genere. Denique ii qui Normam Regiam jam receperunt, *B<enigno>* Rescripto Regio, quo se Systemati Ungarico conformare jubentur, inhaerebunt, et Alvarum, ac Soarium in Ungaria receptos, quorum nova, et correcta editio adparabitur, retinebunt.

Ad 9-m. Nunc primum inaudiunt Adsessores *H<elveticae>* *C<onfessionis>* addicti: Librorum hoc puncto recensitorum ne unum quidem juxta novum Systema Scholis destinatum esse: quos alioquin singulos Scholis etiam Protestantium destinatos fuisse procul omni dubio sibi persuaserant, postquam illos ex praescripto Novi Systematis Buda allatos *I<ncllyta>* Commissio Studiorum Adessoribus *H<elveticae>*. et *A<ugustanae>*. Confessionis addictis, tamquam Scholis destinatos, pro inspectione transposuit illorumque Catalogum medio Decreti Gubernialis sub 7-ma Aug<usti>. 1781 *N<ume>ris* 5734 et 5809 emanati Consistoriis *H<elveticae>* et *A<ugustanae>* Confessionis addictorum eo fine transmitti voluit: ut (juxta verba Decretii) Directoribus, et Rectoribus Scholarum communicetur, ab iisque Informatio intra quindenam petatur quonam pro singulis locis, et cujusvis Libri quot exemplaria pro anno futuro Scholastico necessaria sint? quo hac ratione per *I<ncllytam>* Commissionem Studiorum de illorum procuratione tempestive provideri possit. Unde non vanus Protestantium Animos incessit metus fore: ut hi libri praetextu Novi Systematis ab ipsis invitis recipiantur; auxitque metum, quod scirent, jam nonnullos ex his libris jussu *I<ncllytae>* *Co<mmi>ssionis* in Typographiis Cibiniensi, et Claudiopolitana

in usum Scholarum praelo commissos esse. Alioquin certe de Auctoribus his vix de nomine ipsis notis ne cogitassent quidem.

Etsi ergo pergrata sit Protestantibus spes de libris his ipsis non obtrudendis hoc loco per Rev<erendum> D<ominum> Referentem injecta; quoad tamen per Altissimas Ordinationes spei accedat Confirmatio depromtis suis de Libris Scholasticis Reflexionibus, et exceptionibus inhaerere coguntur.

Operae vero pretium se minime facturos existimant, si spe jam ipsis de non obtrudendis libris injecta, grammaticis porro disputationibus, probandisque hic exceptionibus suis immorentur.

Quibus ita comparatis

Quoniam e porrectis reflexionibus punctum 1-mum 3-tium, 5-um, et 6-um emanere debent, reliqua, quae locum habere videntur, ad haec summa capita revocantur: 1. De administratione politica. 2. De administratione oeconomica. 3. De feriis. 4. De libris.

De administratione politica triplex sese offert via, obmotas difficultates complanandis quarum quaevis in *Alt<issi>mo* arbitrio *S<a>c<ratissi>mae* Suae *Ma<jes>t<a>tis* sita est. a) Si tota haec Scholarum, et educationis administratio politica apud *D<ominos>* Protestantes in statu hactenus usitato relinquatur: et tunc *Co<m>missione* studiorum mixta opus non erit. b) Si administratio politica quidem concernentibus Consistoriis, aliisque, qui pro more praesunt, una cum nominatione Curatorum, Rectorum, et Professorum integra relinquatur, confirmatio tamen ab *E<xcelso> R<egio>* Gubernio pendeat, et *S<acratissimae> Suae Ma<jes>t<a>ti* per idem Excelsum Regium Gubernium de omnibus semestris informatio exhibeatur. Neque hoc casu Commissio Studiorum mixta necessaria erit. c) Denique si sua *M<a>jes>t<a>tis* priori suae voluntati stricte inhaerere, et per Commissionem mixtam politicam omnium Scholarum administrationem dirigere velit, favere tamen *D<omi>nis* Protestantibus in eo poterit, ut Consistoriis, aliisque, qui praesunt, vel nominationem ipsam, vel saltem praesentationem Praesidum, et Docentium, instar ordinum Religiosorum, liberam relinquat, horum tamen Confirmatio per Commissionem, atque adeo per *E<xcelsum> R<egium>* Gubernium fiat. Atque hoc casu a paritate argumenti, ac etiam ab exemplo Religiosorum Ordinum, pro iis quoque Gymnasiis in quibus Clerus Catholicus docet, saltem praesentatio Episcopo committi posset, cum alioquin ob tenuitatem fundi, et salariorum multorum, et Selectorum concurrentium spes esse aegre possit.

De administratione oeconomica nulla videtur esse sollicitudo necessaria, cum sua *Ma<jes>tas* quidem, *B<enigno>* ut suo Decreto *d<a>to* 15 Maji *a<nni>. c<urrentis>.* declaravit, redditus Scholasticos Protestantium scire ve-

lit; minime autem seu per Normam Regiam, seu per Rescriptum administrationem eorundem sibi vindicare se velle hactenus innuerit.

De feriis circa festa Solemnia *D<omi>ni*, et de vacationibus, quoniam adducta *D<omi>n<oru>m* Protestanium argumenta cum progressu, et flore Status Ecclesiastici, atque adeo Religionis eorundem nexum habent, clementiae *S<acratissimae> Suae Ma<est<a>tis* non repugnabit, cum iis hac in parte dispensare, aut vero si uniformitas in omnibus Ditionibus haereditariis retinenda videatur, de inveniendis amplioribus mediis intertenendorum pauperum in Scholis eorundem cogitare, quin tamen Catholici ab usu omnium ditionum haereditariarum hac in re sibi recedendum putent.

De libris quoniam principia grammatica, Rhetorica, Poetica, Historica, Geographica, et Mathematica in quibusvis bonis authoribus eadem sunt, neque vera doctrinae, capita discrepant, et quoniam neque pro Scholis Catholicorum adhucdum juxta novum Systema omnes libri manuales parati sunt, nihil obesse videtur, quominus Protestantes propriis uti libris sinantur, modo si Directioni publicae Commissionis, aut *R<egii>*. Gubernii subfuerint, libri noti, et probati sint. Quae omnia *S<acratissimae> Suae Ma<est<a>tis Alti<ssi>mae* decisioni subjiciantur.

Si vero literariae reflexiones contra Normam factae ad Augustam Aulam promovendae sunt, aequum est, ut Commissio in Publico Ecclesiasticis Ordinata, quo Normam elaborari jussit, et adprobavit, de iis prius audiat, ne ex allatis contrariis Argumentis Catholici non auditi condemnentur, praesertim cum Catholici ne verbum quidem contra aliorum Systemata fecerint, et in Norma Regia externas duntaxat quasdam regulas pro Scholis inferioribus praescripserint quibus illae ex dissimili, et passim arbitrario tractandi modo ad certum, ac uniformem ordinem redigerentur. Ubi deinde ordinem, et leges pati Scholae didicerint, in ipsa Norma pluribus locis promittitur uberior tractatio, de ipsa substantia educationis, de methodo institutionis, de disciplinarum ordinata distributione, de Prothomethiis, seu libris elementaribus emenandis, ac perficiendis, denique de toto instituto Scholastico in dies ad majorem florem perducendo: nec enim unius libelli, aut unius anni labor iste est, sed temporum, quibus agnoscatur, negotium educationis non esse humilem privatarum, et Ecclesiasticarum personarum occupationem tantum, sed esse negotium Status. Quo minus exhibitae Adsectorum *H<elveticae> C<onfessionis>* addictorum Reflexiones, ad quatuor duntaxat capita iuxta hanc partitionem revocari possint, obstant rationes in superioribus allegatae, quibus et locum, et gratiam superesse confidunt. Quoad administrationem Politicam Lyceorum suorum in Conclusionem Reflexionum suarum mentem suam declararunt, nec aliam inire possunt viam, quam quae ipsos ad propositam in Benigna Resolutione Regia metum inoffenso pede ducit. Agnoscunt nempe ultro, et

venerantur in regendis etiam Litterarum Studiis Supremum *Ma<jes>t<a>tis* Jus; censentque inter caetera administrationem quoque Politicam Scholarum suarum iuxta morem Legibus Patriis, usuque receptum, et Regiis Diplomatribus confirmatum porro etiam per Supremum Consistorium ex placitis *Ma<jes>t<a>tis* ordinandam esse.

Quoad administrationem Oeconomicam vero, ne minimam quidem unquam solicitudinem ipsis attulit *B<enignum>* Decretum Regium de consignatione fundorum suorum Scholasticorum emanatum, verum id duntaxat sollicitos ipsos habuit, quod praeter sensum *B<enigni>* Decreti Regii, Normae Studiorum typis vulgatae Cap. 1. § 2. de redditibus Scholarum sine discrimine Religionum, et ex aequo Camerali administrationi subijcendis post confirmationem Regiam cum insigni reddituum imminutione accessit.

De feriis, et libris deprompta est in serie Reflexionum opinio. Cupiunt denique Adsesores *H<elveticae> C<onfessionis>* addicti propositas sub *N<ume>ro* 3555 Reflexiones suas, tamquam *Alt<issi>mo* jussu ad exigentiam *B<enigni>* Rescripti Regii die 8-va *Novemb<ris>* 1781 exarati depromptas, suo tempore Regio substerni Oraculo. Inclytam autem Commissionem in publico Ecclesiasticis ordinatam (cuius Judicium alioquin reverentur) super Reflexionibus suis audiri supervacaneum censent, si quidem Reflexiones suas non disceptandi, aut litem aliquam ingrediendi, sed *B<enigno>* Rescripto Regio die 8. *Novemb<ris>* 1781 emanato obsequendi studio exhibuerint, eo duntaxat fine: ut constarent *Ma<jes>t<a>ti* impedimenta, quae obstant, quo minus Novum Studiorum Systema, ita ut nunc typis vulgatum est, Scholis quoque Protestantium cum optato successu, ac citra Jurium, Libertatisque Religionis suae imminutionem pro Norma praescribi possit. Cuius quidem Quaestionis Suprema Decisio, ad Solius Majestatis Arbitrarium pertinet; nec disquisitio Jurium, et Libertatis Religionis Protestantium (de quibus scilicet quaeritur) pro objecto *I<ncllytae>* Commissionis Catholicae haberi potest.

Mártonfi József Bánffy Györgyhöz írt leveleiből

Kolozsvári Állami Levéltár, Fond Bánffy, nr. inv. 1247.

1. 1782. szept. 27.

Illustrissime Domine Comes V<ice>Cancellarie, et Camerarie,
Domine, ac Patrone Gratosissime!

Benignas Illustritatis Vestrae literas, die 20. Septembr<is> ad me datas, quibus Magister Wenceslaus Mattusch pro meliore adcommo-
datione commendatur, instar gratiosi mandati accepi, neque apud Commissionem
viribus omnibus agere praetermittam, ut gratioso huic mandato fiat satis.
Debeo sane id officii genus Illustritati Vestrae, in qua et meae et Instituti
Scholastici, totiusque Transilvaniae Juventutis spes omnes conquiescunt.
Ad spes has confirmandas omnia quidem mea fatigia tendunt; sed cum-
primis Planum illud, quod nuper ab Excelso Regio Gubernio, satis quidem
sero, submissum est; quod si nota Illustritatis Vestrae gratia, ac benevo-
lencia suffultum, et in effectum deductum fuerit, de politioris educationis
norma per Provinciam propaganda utcunque certi esse poterimus. Verum
non desunt ingrati rumores, qui animum meum percellunt, et spes meas
aliqua ex parte inturbant. Ac primum quidem audio, fundum ab Au-
gustissimo Pincipe ad incrementum Scholarum destinatum in alios fines
conversum esse. Quod quidem etsi pro ea, quam Altissimis ordinationibus
debeo, reverentia non summopere probare non possim; confiteri tamen
cogor, educationis nostratis emendationem aliquam sine publico ejusmodi
subsidio sperari vix posse: ubi enim Ludimagistri media vitae aut nulla,
aut tenuissima suppetunt, viros praeclaros, et ad instituendam Juven-
tutem aptos reperire tam arduum est, ut aegre unquam sperari possit. Alte-
rum, quod Scholis nostris multum detrimenti minatur est, quod Residenti-
am sublatae Societatis Cibirii ad usus Cameraticos denique convertendam
audiamus. Domus quidem haec diversis Rescriptis, et Decretis Regiis ad
certos fines jam destinata est, ut: pro Parochia Professoribus Gymnasii, et
Schola Normali. Si autem hac commoditate privati fuerimus, haud scio,
an, et quando ad statum aliquem certum, ac commodum nos reducturi
simus, praesertim sine Altissimi aerarii detrimento, quod, ut mihi quidem
videtur, multo minus oneris poteretur, si pro Thesaurariatu peculiaris do-
mus emeretur. Ceterum quemadmodum haec omnia Illustritati Vestrae
melius perspecta sunt, ita a me eum dumtaxat in finem commemorantur,
ut pateat, et sollicitudines, et spes meas omnes in sinum Illustratis Vestrae
tuto effundi.

Annuam Scholarum visitationem hoc anno serius, quam alias, inchoare coactus sum, impredientibus me iis, a quorum nutu pendere debeo. Interim relationem de illa, una cum consueta semestri informatione his diebus porrecturus sum. Quae si, pro more, tardius, quam deberet, ad Augustam Aulam pervenerit, non mea culpa, sed ob multitudinem negotiorum, quae in Excelso Regio Gubernio scribuntur, id accidet.

His me, fortunamque meam gratiae, ac potentissimo patrocinio Illustritatis Vestrae demississime commendo, et submississime cum reverentia persevero

Illustritatis Vestrae
humillimus, et obsequentissimus servus, et Capellans
Mártonfi mp.
Cibinii, 27. <Septem> <is> 1782.

2. 1782. okt. 16.

Illustrissime Domine, Domine Comes Camerarie, et V<ice>Cancellarie, Domine, ac Patrone Gratiostissime!

Pro ea, quam in benignitate Illustritatis Vestrae collocavi, fiducia, secure, ac sincere, in negotiis muneris mei ad eandem benignitatem me confugere grosse confido.

B<enigno> Decreto Aulico de 30. Jan<uarii> a<nno> c<urrentis>. sub N<ume>ro 29. demandatum erat, ut Schola Normalis Cibinii ad statum plenum perducatur, et ad artium, ac opificiorum incrementum, ac ad Civium melioris sortis, meliusquae moratorum, qui tamen scientiis se consecrare non possunt, educationem quarta classis erigatur. Id ipsum mihi ab Excelso Regio Gubernio injunctum erat, ut dispositiones praevias adornarem, antequam ad Planum meum Altissima resolutio subsequeretur. Imminet jam initium anni Scholastici, et facere adhuc eorum nihil potui, quae fieri debebant, tum quia hic ab superioribus nulla subsidia subministrantur; tum etiam quia Altissima resolutio nondum adest: ac praeterea novum plane ex integro Scholarum systema Scholasticum praescribendum certa fama accepimus. Dispositiones etiam, siquae hic fieri deberent, nimium retardantur, cum Commissio raro admodum celebretur. Inde ab hyeme bis duntaxat, 24-ta Apr<ilis>. et 27. Julii habita est, et his feriis ante 13. Novembr<is>. consessura non speratur. Quid jam mihi agendum sit ignoro. Illud duntaxat demississime observo, ne ego de neglectu Altissimi jussus

arguar, qui certe fideliter, et diligenter semper ea, quae jubebantur, pro recta patriae Juventutis educatione praestare conatus sum.

Morae etiam, quas *D<omi>ni* Protestantes nectunt, multum impedi-
menti rei Scholasticae objiciunt. Hi quidem *D<omi>ni* a nobis ita tractantur,
ut omnia omnino pro lubitu suo agere possint. Nihilominus tamen contra
me querelas movent, et acumen calami mei se ferre non posse quiritantur.
Quin adeo unus a *D<omi>nis* Consiliariis Protestantibus juravit, se quemad-
modum Episcopum a Commissione literaria amovit, ita effecturum, ut ego
quoque amovear. Sane quemadmodum laborem pro publico bono nullum
recuso, ita si ab eo dispenset, aegre minime feram. Dolebo tamen Catholi-
cos ubique premi. De rebus *D<omi>norum* Protestantium semel duntaxat
in Commissione pauca retuli (nam praeterea nihil unquam porrexerunt) et
id quidem ad *N<ume>ros* 3555, et 3780 a<nni>. c<urrentis>. quae acta sub
N<ume>ro Protocolli 3846 ad Augustam Aulam non integra pervenerunt.
In his si de acerbitate calami mei *D<omi>ni* Protestantes conquesti fuerint,
nihil aliud orabo, quam ut Scripta tam mea, quam illorum inter se conten-
dantur, et si vel minus acerbiter illorum ego aequavero, triumphent.
Non inficior, me rationes rationibus, idque brevissime, obposuisse; hoc
autem facere utique debebam. Neque id nego, in negotio studiorum pro
Catholicis quidquid hactenus factum est, per me factum esse, cujus rei ad-
probationem ab Augustissimo Principe factam contra cavillationes intolera-
ntium sane tueri debeo, etiamsi ipsum Systema erroribus non caret: nam
profecto si liber fuisset, ac essem, neque ego nescirem, imo ostenderem,
quale educationis systema e consideratione naturae humanae, e considera-
tione Status, et artium, ac scientiarum providi possit, ac debeat. Sunt mihi
ad manum optimi et Galliae, et Germaniae scriptores his de rebus tractan-
tes, non deest qualis qualis [sic!] experientia in terris Austriacis, diversissi-
mis in Scholis hausta; et si modo nutum Altiorum videam, polliceor, me ad
omnem gustum seculi moderni laborare posse. Interim siquid feci adhuc,
et quidem cum Altissima adprobatione feci, ob id per inimicitiam eorum,
qui se vinci aegerrime ferunt, puniri fortasse non merebor, facturum etiam
melius, dummodo liceat, et regula proponatur, quam, qualiscunque sit,
semper religiose sequi soleo. Haec Illustritati Vestrae confidenter propono,
illud unum obsecrans, ne non auditus condemner. Quod quidem alioquin
certo spero, et me, meaue humillima servitia omni cum submissione, ac
reverentia commendans persevero

Illustritatis Vestrae
humillimus, et obsequentissimus servus
Mártonfi mpr.
Cons<iliarius> Et Canon<icus>
Cibinii, 16. <Octo>br<is>. 1782.

3. 1782. december 18.

Illustrissime Domine Comes Camerarie, et V<ice>Cancellarie Aulice,
Domine, ac Patrone Gratosissime!

Benignis votis Illustritatis Vestrae, quibus Wenceslaum Mattusch pro meliore adcommoatione commendare dignabatur, me obsequi nondum potuisse, hisce demississime significo. Adcommoatio enim illa alia esse haud potuisset, quam Directoratus penes Scholam principalem Coronensem, qua de re in Plano Scholarum Nationalium anni superioris mentionem feceram. Jam vero Benignum illud Decretum Aulicum, quo mediante a Plano illo recedebatur, mihi nulla in parte communicatum est, nec apud Commissiones hujates impetrare adhuc potui, ut e propositionibus illic factis quidquam effectui daretur. Aliud quoque Benignum Decretum, quo novum Planum pro anno 1783 confici jubetur, nuperrime primum 16-ta Decembr<i>. in Commissione Publico-Ecclesiastica relatum est. Cum autem quis contenta praevis mihi innotuerint, Planum opportune adparavi, ac eodem, quo Decretum referendum erat, tempore porrexi, ut negotium acceleraretur. Verum non modo relatum non est, sed etiam ita dilatum, ut vescar, ne idem huic Plano eveniat, quod alteri contigit, quod 7-ma Januarii porrexeram, et 20-ma Junii Augustae Aulae submissum est. Non desunt alioquin indicia, e quibus colligo, ab nonnullis in eo elaborari, ut incrementum Scholarum Nationalium, quod potest, remotam patrat, atque etiam impediatur. Cui fini multum opitulabatur nuperum Conclusum Commissionis Pub<lico>-Ecclesiasticae, quo 3000 flor<eni>. e fundo Scholarum Nationalium pro aedificio Scholarum Latinarum A<lba>Carolinensium adsignata sunt. Quae quidem adsignatio per Commissionem projectata, et per Augustam Aulam adprobata fuit: verum interea, dum haec agerentur, pars fundi Praetoriani 6000 f<loreni> (quae anno superiore Scholis Nationalibus addicta fuerat) in alios fines conversa est; et ex his 6000 f<lore>nis 3000 pro Scholis A<lba>Caroliensibus propositi erant, ac praeterea pars aedificii pro Scholis Nationalibus destinabatur. Interim et aedificii, et Magistri sustentationem pro Schola Nationali ibidem Communitas Civica in se adsumsit, et fundus non amplius praesto fuit. Quibus tamen non obstantibus fundus Scholarum Nationalium 3000 f<loreni> perdere debuit, et cum de utilitate, ac necessitate harum Scholarum, de nimio numero Gymnasiorum, et Semilatinorum verba facere instituissem, pene male acceptus sum. Ultimum etiam B<enignum> Decretum, quo quaeritur, quaenam dispositiones de 4-ta Classe, aliisque ad meam propositionem factae sint? mecum non est communicatum, et Commissio respondit id ipsum, quod in Protocollo

sessionis mense Septembri (ad quam Decretum venit) scriptum erat; sed cuius maxima pars in charta duntaxat, et non in re ipsa effectui data est.

Absit, *Ill<ustrissi>me D<omi>ne Comes*, ut quidquam horum accusandi quenquam, et deferendi Studio proponere videor: nos enim et pacifice hic vivimus, et ego, ut par est, altioribus potestatibus cedere soleo. Cum tamen mihi, meisque, quas candide revelandas haberem, propositionibus omnes aditus ad aures Lumini Principis praeclusus sit, importunitati meae parcere dignabitur Illustritas Vestra, si saltem aliquam earum partem optimo optimi Principis administro detegam.

Optimam educationis formam, qua intellectus humanus obsoletis praeiudiciis depressus, a teneris erigeretur, illustraretur, ad recte cogitandum, et agendum informaretur, ad summi Principis, publicique, et communis boni obsequia institueretur exemplo totius, qua recta sapit, polioris orbis Augusti nostri Principes etiam apud nos inchoarunt. Praeter linguarum necessarium studium earum rerum doctrina hic pro scopo est, quibus boni, solertes, et utiles cives formantur, contra, ac per veterem educationem adolescens pro Monacho duntaxat apud nos aptabatur. Instrumenta ipsa doctrinae, libelli videlicet, totaque methodus institutionis ita hoc tempore conformari deberet, et conformaretur, ut homines intellectu se praeditos esse norint, eoque uti discant, non vero solum machinae instar ad quod vitae otiosae genus adpulsi fuerint, in eo aetatem publico gravem conterant. In ipsis adeo sacris rebus cogitare, et sapere aliquando etiam nos oporteret. In hos fines qualescunque meos conatus ego quoque sub Augustis auspiciis dirigere deberem, et sane cuperem; sed viribus destitutor. Contemnuntur haec ab iis, quibus ego resistere nequeo, et conatibus obex ubique ponitur, mihi vero solum superest silentium, aut ruina.

De Directore Coronae constituendo (cujus summa est necessitas) in novo Plano rursus mentionem feci. Ad hoc genus officii praeter Wenceslaum Mattusch alii quoque Magistri nostri Vienna missi eluctari caperent, et jus praetendere videntur. Sunt autem ii: *Jos<ephus>*. Stibor, *Nicol<aus>*. Steigentesch, Casparus Vogel, et *Franc<iscus>*. Kern, qui ultimus quidem munus Magistri resignavit, sed Directoratum petit. Horum scientia pene aequalis esse videtur. Applicationem, et aptitudinem maximam ostendit Mattusch, qui tamen omnibus junior est. Steigentesch multis prolibus, et debitis onustus est, quam causam petitionis suae allegat; sed ab aptitudine non est prae ceteris commendandus. Haec idcirco Illustritati Vestrae humillime propono, ut si ad rem ventum fuerit, potius Augustae Aulae, quam meo Suffragio Director ille nominetur, ut omnis a competentibus invidia amoveatur.

Molestus forem, si multis exponere pergerem, quae de educatione nostrate, ejusque impediētis dicenda forent. Me proinde fortunamque meam submississima cum reverentia commendo, et ad cineres esse cupio

Illustritatis Vestrae
humillimus, et obsequentissimus servus,
Mártonfi mpr.
Cibinii, 18. <Decem>bris. 1782.

4. 1783. április 2.

Illustrissime Domine Comes Camerarie, et V<ice>Cancellarie Aulice,
Domine, et Patrone Gratosissime!

Vereri deberem, ne taedium Illustritati Vestrae identidem facessam; nisi animus boni publici studiosissimus, et in me benignissimus me excusatum redderet. Expedire praeterea arbitror, multa hic silentio, et patientia dignere, ut quies, et harmonia per me nunquam turbetur; eadem tamen ad eum, qui mederi potest, sine ullius detrimento, nullo meo commodo, sed unice boni publici emolumento referre, ne summa rerum periclitetur.

Negotia nostra Scholastica perinde, uti prius, lento gressu procedunt. Illi, qui omnia, quae nova videntur, oderunt, et occultis viis subprimere nituntur, partem negotiorum Scholasticorum ad novam Commissionem Ecclesiasticam derivare conantur, cui cum vi recentis Rescripti ego interesse non possim, me inscio ea facile perficere poterunt, quae dudum proposita habent. Etsi autem hoc cum B<enigno> Decreto de 20. Octobr<is>. 1779, sub N<ume>ro 1300 pugnet, dilere tamen hic malo; quin idcirco Illustritatem Vestram ea de se celem. Literaria Commissio tandem ultima Martii rursus celebrata est, cujus Referentem se Protocollista quidam fecit. In hac primum, nescio quo fato, relatio mea de visitatione anni praeteriti adsumta est sub N<ume>ro. 8140. In hac etiam adsumtum est B<enignum>. Decretum de 19. Febr<uarii>. a<nni>. c<urrentis>. circa impedimenta Scholae Normalis, et 4-tae classis: qua de re privatim a me informatio petita quidem est, et data; sed ea tota silentio praeterita per Referentem, ut in concluso patebit. Impedimenta omnia reduxi ad dilationem relationis, et executionis Regiarum ordinationum, silentio tamen praeteritus, causam finalem hujus dilationis esse, rerum subpressionem. Interim imperfecte inchoavi jam 4-tam classem, ut vel invitis inimicis Altissimae voluntati satisfaceret. In hac eadem Commissionem Planum meum adsumtum est, in quo Referens anteactarum, et Systematis, ac totius oeconomiae Scholarum ignarus

varias inanes difficultates quaesivit, de quibus in Plano anni superioris Excelsum *R<egium>*. Gubernium ne minimum quidem cogitavit. Has ego in danda rursus informatione dilucidabo; sed qui aut nescit, aut non vult incrementum Scholarum, ei omnia perinde obscura vidabuntur. Omnia, quae proposui, in Altissimis ordinationibus fundantur, et si cupimus melius incrementum educationis, ista non retardari quaerendisin scirpo nodis, sed accelerari deberent. Quae de 3000 f<loreni> pro Gymnasio *A<lba>* Carolinensi adsignatis Referens addidit, ex iis, quae alias Illustritati Vestrae demisse retuli, facile diluuntur. Cetera eo tendunt, ut salaria Magistrorum imminuantur. Viros autem praestantes, et ad politioem educationem aptos haud scio, an unquam habituri simus, si vitae honestae media illis non suppeditemus: et praestat paucas Scholas egregie instructas habere, quam multas male. Denique qui priora saecula suis qualibuscunque studiis, et scientiis contenta solus in animo habent, hodierna ut perversa, et periculosa depraedificant, ac omnia nova instituta in odium, vel saltem suspicionem vocant, in cuncta jam eo disposita habent, ut me una cum conatibus meis subprimant, Regias ordinationes quoquomodo retardent, enervent, ac eludant. Mea causa non multum me angit: non enim deforent alii, qui mea opera uti vellent. Patriae causam Illustritas Vestra meliorum, et cultiorum principiorum ductu certe tuebitur, et obsoletis praejudiciis succumbere haud patietur. Ego interim me gratiae, ac favoribus demississime commendo et profundissima cum reverentia persevero

Illustritatis Vestrae
humillimus, et obsequentissimus servus,
Mártonfi mpr.
Cibinii, 2. *Apr<ilis>* 1783.

5. 1783. június. 7.

Illustrissime Domine Comes Camerarie, et *V<ice>* Cancellarie,
Domine, ac Patrone Gratosissime!

Heri a meridie post sex dierum moram Augustissimus Imperator hinc Coronam versus discessit. Dum hic commoraretur, fortunam accedendi ad suam Majestatem nactus sum. Qua occasione de rebus scholasticis interrogatus, non dissimulavi, esse quaedam adhuc, quae partim introducenda, partim emendanda sint; quin tamen ulla ratione vel Dicasterium, vel personam ullam tangerem, quippe qui similia nulli unquam, nisi Illustrati Vestrae (in cujus benignitate, et sapientia omnis mea fiducia conquiescit)

pro privata notitia, et commodo usu detegere soleam, et reverentiam superioribus meis debitam semper prae oculis habeam. Interim sermo noster cum Augustissimo eo delapsus est, ut Sua Majestas mihi Viennam eundi facultatem clementer indulserit. Dum id ipsum, ut oportebat, *Excell<entissi>mo D<omi>no* Baroni Gubernatori insinuarem, sua Excellentia locuturam se cum Augustissimo ea de re pollicita est, post quod colloquium mihi retulit, rem hanc ordine suo procedere debere, scripturamque se hodierno cursore *Excell<entissi>mo D<omi>no* Comiti Cancellario pro facultate. Cum autem norim, hac in re plurimum ab authoritate, et consiliis Illustritatis Vestrae pendere, submississimis cum precibus supplex accedere praesumo, ut voti compos efficiar. Multum sane in rem Scholasticam commodi hac mea experientia me collecturum sperarem, et fortasse multa fieri possent, quae secus nunquam futura sunt.

Hac occasione in egressu, et reditu meo maximam partem Scholarum mearum commode visitare possem; nam ex quo interiores Provinciae partes visitavi, nondum annus elapsus est. Quem in finem cum per Excelsum Regium Gubernium, diurnis jam cessantibus, certi quidam itineris sumtus mihi dandi Augusto Throno propositi sint, quemadmodum etiam preces meae, ut ad consuetum Inspectorum Salarium reponeret, favorabili cum opinione promotae, oro rursus quam demississime Illustritatem Vestram, ut scire mihi quantocius liceat, an horum impetrandorum spem certam habeam?

Spe optima fretus, humillimas meas preces ab Illustritate Vestra non rejiciendas, me submississima cum reverentia commendo, et maneo

Illustritatis Vestrae
humillimus et obsequentissimus servus
Mártonfi mpr.
Cibinii, 7. *Jun<ii>*. 1783.

6. 1784. június 1.

Ilustrissime Domine Comes *V<ice>*Cancellarie,
Domine, ac Patrone Gratosissime!

Occasionem mihi oblatam esse, Illustritatis Vestrae cumprimis causa, Joanni Petro Winkler beneficium aliquod praestandi, jam tum gratularabar, quum ipse Winkler me ea de re interpellavit. Quare etsi conjugatus ejusdem status ob nonnullas circumstantias prioribus annis in domo Scholastica Claudiopolitana enatas obstare videretur; scripsi nihilominus

illico Patri Directori Josepho Jäger, qui datis ad me literis fatetur, primam utique supplicantis rationem vel propterea habendam fuisse, quod cliens sit Illustritatis Vestrae, si ceterum ad hoc officii genus idoneus esset. Cum igitur *Pater*. Director eas in illo dotes, et linguarum Hungaricae, Valachicaeque, quas requirit, notitiam sufficientem haud compererit, alium interea sub spe rati ipsemet adcommodavit, ac etiam repraesentavit. Quare elapsam mihi hanc occasionem vel hac in re gratum meum animum testandi eo vehementius doleo, quo pluribus, majoribusque beneficiis me Illustritati Vestrae obstrictum esse novi; cupiens interim seu in fortuna boni hujus viri promovenda, seu alio quocunque modo adminicula mihi suppeditari, defectum hunc sarcienti.

De rebus Scholasticis Rescripta quaedam Regia adesse inaudivi; sed ea neque adhuc relata, neque mihi visa sunt. Incommoda procul dubio e tarditate hac nonnulla rursus nascentur: nam neque visitatio opportuno tempore peragi, neque dispositiones pro futuro anno Scholastico mature satis adornari poterunt, id quod multas hucusque rerum progressui moras interjecit, sed non mea culpa. Opinor negotiorum molem, et multitudinem obstare, quo minus Scholastica frequentius, uti mandatum est, resumantur.

Ceterum me, meaque omnia gratiae, ac patrocinio Illustritatis Vestrae summa cum demissione commendans, inter singularia profundae venerationis officia persevero

Illustritatis Vestrae
humillimus, et obsequentissimus servus,
Mártonfi mpr.
Cibinii, 1. Jun<ii> 1784.

GYÉL, Pp. Levéltár, 24–1769. sz.

Instructio

Prohibeantur Libri omnes, qui Domui Augustae, Regiminis formae, ac bonis moribus quocunque modo adversantur.

Qui Religiones in hac Provincia receptas conviciis laceant.

Qui Religionem Catholicam impugnant ex instituto.

Qui Atheorum, Deistarum, indifferentium, ac generatim omnium Religionum iis, quae istic receptae sunt, adversarum doctrinam tumentur, aut viam quacunque ratione ad eandem sternunt.

Qui res novas dogmati, disciplinae, ritibusve Religionum istic receptarum addunt.

Qui in Doctrina morali, Doctrina item Juris, Naturae, ac Gentium, novas, periculosasve sententias tradunt.

Qui scientias, artesve damnatas ut sunt: Astrologia judiciaria, Magia, quam nigram vocant, Cabala, Sortilegia, praestigiae, veneficia, Chyromantia, Necromantia, & aliae harum similes, docent, nisi eas ideo solum tradent, ut convellant.

Qui sine Auctoris nomine, aut censura facultatis, medicamenta morbis depellendis produnt, quod constet multos eis in perniciem usos esse, ac propterea salutis publicae intersit ea solum, quae probata, explorataque omni ex parte sunt, vulgari.

Qui continent principia, vel exempla, quae ex fundamento Libertatis naturalis ad Autonomiam, seditiones, aut qualemcumque mutationem status publici vergunt.

Demum, qui Ordines, Consilia publica, vel privatas etiam personas contumeliis proscindunt.

Quamquam porro haec de iis tantum Libris, qui afferuntur in Provinciam, vel eduntur typis, dicta videantur, intellegenda tamen sunt de iis etiam reipsa, qui manu scripti sunt, vel pridem in Provinciam allati, si nempe manibus terantur multorum, aut in multorum usus exemplaria conscribantur.

Ut autem exacte, summaque cum diligentia res procedat, conficiendi sunt ante omnia per Actuarium Catalogi duo, in quorum uno Libri omnes, qui censurae submittentur, in altero vero, qui prohibiti, vel damnati fuerint, conscribantur.

Idem Actuarius Protocollum ducat, quo cujusvis consessus acta consignentur, illudque Anno exeunte Augustae submittatur.

Censores, ut primum Libros a Praeside receperint, diem receptionis, Libri titulum, editionis locum, et Annum, Auctoris item, ac Typographi nomen connotabunt. Quum autem eum in consessu recensebunt, praemittent quam brevissime poterunt, summam totius operis, tum quae pro Institutionis capitibus damnanda, vel configenda judicaverint, adductis iudicii, sive opinionis suae argumentis, eo, quo tractantur, ordine conscribent, ac declarabunt.

Praesidis vero partes erunt 1. Curare diligenter, ne labores cumulentur, quamobrem ad manus habebit Catalogum Librorum Viennae prohibitorum, quod ii in hac pariter provincia prohibitorum numero sint futuri.

2. Libros prohibitos in domicilio suo, vel ubi Augusta jusserit, diligenter asservare, eos autem, qui prohibiti non fuerint, Possessoribus reddere sine mora.

3. Eisque quoque reddere actutum Libros passim cognitos, probatosque.

4. Si quis forte Liber in Provincia clam ederetur, vel jam editus fuisset, qui res in Instructionis Capitibus notatas contineret, Gubernio Regio denunciare, ut ubi Leges Patriae locum habent, earum praescripto adversus auctorem procedatur, ejusdem exemplaria omnia corradantur, & si rei gravitas postularet, in Foro, aut alio quodam loco publico manu Carnificis comburantur.

Ne autem hoc malum in Provincia grassetur, Edicto Regio sanciundum esset, ne Libri sine Censura, et approbatione Praesidis, & Actuarii nomine subscripta, operisque initio praefigenda edantur.

Caeterum si Libri fuerint nimis cumulati, in Praesidis arbitrio situm erit, quos, & quot ipse judicaverit, inter alios etiam viros probos, *doctosque* repartiri, ita tamen, ut eorum observationes denique a Collegii Censoribus recitentur, & quid statuendum sit, ejusdem suffragiis decernatur.

KÁL, Aranka György-gyűjtemény, 95. iratcsomó

Mártonfi József Aranka Györgyhöz
Kolozsvár. 1798. febr. 7.

Méltóságos Királyi Tábla Biro Ur,
Különös tiszteletű Jó Uram!

A Méltóságos Urnak érdemes levelére, dato. 17. Jan. a. c. mellyet P. Bolla által vettem, nem halasztottam volna ennyire engedelmes feleletemet, ha a Kérdésben forgó dolgoknak fő tárgyát előbb kezemhez kaptam volna. Ez most jövén hozzám, látom, hogy a Püspök Ur Ö *Excellentiájának* tulajdon kezétől szély-jegyzésekkel meg bővítettett, mellyekhez én semmit sem tehetek most egyebet, hanem *Nro VIII ad 2-dum* csak azt veszem észre, hogy diplomatica mentio de Siculis régibb is vagy, mint a Szászok privilegiumában de anno 1224; ugymint 1203 esztendőben in Decanatu de Sebus, és 1213-ban, quod de Hungaros, vel Siculos ad dietam tetram transire contigerit ex Szereday, Series Episcoporum Transsilvaniae. pag. 5, et 7. Kétség kívül többet is találhatnak a' félét, a *Kiknek* módjok, idejek, 's kedvek van az ilyenekre. Még azt is ugyan *Numero VIII ad 1-um* nem láthatom által, miért a Püspök Ur Ö *Excellentiája*, Schlözerrel úgy annyira megveti a Lörintz Püspök levelét de anno 1096, csak azért hogy nem diploma; holott sok olyan régi irások fordulnak a Historicusoknál elő, mellyeket ha mind meg vetünk, mely nagy rések esnek a történetekben! Mi oka is lehetett volna valakinek, hogy azt a levelet költené? fordult é valaha az a kérdés elő, vagy gyanithatta é valaki, hogy elő fordulhatna, mellyet Schlözer inditta a Székellyek régisége ellen? Miért csak a Szászoknál maradt meg ez a levél? miért költöttek volna ők magok ellen? De ez a levél nem csak simplex scartera. Vannak rajta igen régi Notariusoknak hiteles jegyzései, a kik bizonyították, hogy transumálták, etc. Aki azt állította, hogy ez költött levél, bizonyítsa meg. Nékünk hitelességére éppen annyi támogató okaink vannak, mint más ezer ilyen levelek iránt. Mind ezekről a Kritikusok többet elmélkedhetnek. Én bátorkodom a hozzám utasított levélnek pontjaira szállani.

Először a Székellyek petséttyének nyomtatványán, meg vallom, nem irányozhatom gondolatommal, mit tégyen az a szótag, mely felől a szemem most is kétségben hagytak, HA, vagy KA legyen é? Ha három nemzetből álló Erdély Országáé, miért kellett volna csak két nemzetek petséttyére metteni ezen körülírást? etc. Az Ország Rendjei között az elsőségért, az az, hogy első helyen neveztessek, heába tusakodnék akár mellyik más nemzet is, mert a' bizonyoson a Magyaroké. etc. Én az egész petsét dől-

gáról más vélekedésben vagyok, melynek nyomára ama nagy emlékezetű néhai Thesaurariustól, B. Bánffy Farkastól vezéreltettem, midőn 1790ben a mostani Evangelicus Superintendens ama munkájában, Die Siebenbürger Sachsen, éppen a petsétek dőlőgát fel melegíté. Tudni illik, régen a nemzeteknek, mint nemzeteknek, nálunk különös petséttyeik nem voltak. Az Országos végzéseket a Vármegyék, Székek, 's Városok, sőt fő képpen kinek kinek személyes petséttyével erősítették meg. A Vármegyék modja szerint volt pro Comitatu, vagy Provincia Cibinensi is petsét. A Királyok, és Fejedelmek Erdélyt némelykor egy sassal jelentették tzimmerekben. Báthori Gábor volt az első, a ki a három nemzeteknek, mint nemzeteknek, különös tzimmeret rendelt, és ezeket egy petsétre metztette, úgy hogy fellyül jobbról a sas, balról a nap, és hől, álló a hét torony állott három különös tzimmerben, mindenikén fel lévén a diák körülírás, Sigillum Comitatum, Sigillum Nationi Siculicae Sigillum Nationi Saxonicae de ezen kívül a Magyar körülírás fel osztatván, úgy hogy a Magyarokén a karimája alsó részén kezdődött: Há, a Szászokén mindjárt álló folytattatott: rom nemzetből ál, és a Székellyekén fellyül balról végződött, ló Erdély Országáé. E volt az Ország rendjeinek petséttye, mellyel az országos végzéseket kellett petsételniek. A Fejedelmeké is olyan forma volt, a mint máig is úgy vagyon; tsak hogy a familiájok petséttyét közönségesen a közepébe tették, és sok egyéb tziaraságok is járulván idővel hozzá, symmetriának okáért a napot, és hóldat a két oldalra kezdték tenni; a körülírás pedig tsak a Fejedelmeké volt, mint most is vagyon. Meg vallom, nem találtam még az Ország Rendjeinek olyan egy petséttyét, de annak valósága bizonyosnak láttzik lenni; mert más képpen a petsét egy nem lett volna: egynek pedig kellett lenni; a mint a körülírás és a tzel mütattya. De nem is lehetett sokáig élni ezzel a petséttel: mert a nemzetek, kiki maga fazaka mellé szitván, vetelkedni kezdték, 's azt állították, hogy két nemzet végzése Ország végzése légyen, ha a harmadiknak nem tettik is. Innen származott a petsétnek eltartása, és hogy azért mindenik nemzet külön metztette a magáét, meg tartván az egész körülírást. Ettől fogva a hol mind a hárman petsételtek is valamit, nem talállyuk a Szászokét a közepében, jóllehet a körülírás, ha ők a harmadik helyre esnek, el veszi az értelmét. Tsekély okoskodás tehát az, hogy mivel a Magyar körülírásnak közepe a Szászok petséttyére esik, az ők petséttyének a közép, az az, vagy a leg méltóbb, vagy a leg alább a második hely adatott, 's következőképpen a nemzetnek is (mellyet éppen Báthori Gáborról gondolni nem lehet) mert régen álló volt az ők petséttyek, mint az Ország tzimmeriben is vagyon; az után pedig aztot a közép helyre nem eresztették.

Szabad legyen itten, mivel B. Bánffy Farkasról tettem emlékezetet, egy kevéssé az útból ki térnem, és még egy dologot emlitenem, melyet ugyan attól a nevezetes, és a régiségekben igen jártas költés Urtól hallottam. Látta, tudni illik, (ugy beszéllette) azon irásokat, melyekben fel volt jegyezve, mennyi, és minémü munkásokat, vecturákat, materiálékat, és fizetéseket adtak a Vármegyék Szász-Sebes kőfalainak építésére, és nevezetesen, hogy akkor a Vármegye Tisztjának tsak két garas diurnuma volt. Több e félét is lehetne talám kapni. Ebből azt hozzuk ki, hogy a Szászok nem tsak magok erejekkel, és nem tsak magok számokra építették a Városokat. A Báthori Sigmund Rudolf Császárral való egyezésében láttyuk, hogy bizonyos summa pénzt kért arra is, hogy Szebent meg erősíttethesse, melyet a fő bástyákon az ő tzimere ma is bizonyit. Brassót Sigmund Király a 14dik Században erősítette meg. Besztértének kőfalai a 15dik Században építették azon kövekből, melyekből a Magyarok vára Besztérce mellett épült volt, a mint Eder is meg vallya. Nem olly nagy tehát a régiségek ezen erősségeknek, hogy tsak ezek által vették volna meg Erdélyt a Királyok, a mint Schlözer álmadozik. Nem tsak magok erejekkel építették ezeket a Szászok, nem tsak magok számokra. Just tartottak ezekhez, és tarthattak is a más nemzetek, ha magokat a békesség idején a kőfalak közé nem záratták is. A hatalmasabb Uraságnak voltak a más nemzeteknél is várai. Vóltak, 's vannak is a Székellyeknek is a Templomok körül erősségek. De a szegényebb Nemességnek, 's a Községnek vagy számára, háboruság idejében, a Városokat magokénak is tartották, 's tarthatták is. Nevetségés az, mint küszködik Schlözer magával, midön a Szász Városok régiségéről beszéll, és a Honter Chronicáját egészszen meg veti. Kétség kívül nem azért, mintha nem akarná oly régieknek tartani azon Városokat, mivel éppen ez az ő systemája: hanem fél, hogy a szerént igen iffiak ne legyenek. De ha az ő tudós levelezői nem tsak a falakra irt chronicákat, hanem a kövekre metzett irásokat, 's tzimereket is néki szorgalmatosabban meg irnák, meg láthatná, hogy azok az építmények nem oly régiek, hogy tsak azok által vették volna meg Erdélyt a Királyok, etc. etc. etc. Gyermeki indulat ollyan Tudósokban, a magok tulajdon ditsiretekre annyi szót, 's könyvet vesztegetni, és majd annyira menni, mint ama Lengyel, hogy ha az Isten örömében nevetni akar, lyukat tsinál az égen, 's a Szászokra néz. Illyen indulatból Schlözer az első részében az ujjabb Dietáknak, 's udvari Deputatiónak minden munkáit el halgattya, tsak a Soterius gyáva irását veszi elő, melyekben ollyan lelki kenetéssel hazud a Szászok ditsiretére, mintha azt gondolná, hogy ezeket tsak ollyanok fogják olvasni, a kik minket nem ismérnek. Ha igasságot keres Schlözer miért hozza tsak egyik rész allegatióját világ elejébe? etc. etc.

Második pontja a tisztelt levélnek a Diplomaticáról vala. Ezzel, jóllehet az ideája igen szép, tsekény vélekedésem szerént nem kellene sietni. De miért is kellene? Az olvasó világ két féle részből áll: azokból, a kiknek a polgári, 's törvényes igazgatás kezekben vagyon; és az úgy nevezett Tudósokból. Az elsők számára nem szükséges mindent ki nyomtatattatni. Azok a hol kell, tudnak élni a régi levelekkel; 's úgy is a sarkalatos kérdésekben nem a nyomtatott brochurákból, hanem az eredeti levelekből itilnek. A Tudósokra nézve miért kellene a mi dólgaikat minden brochuristának tudni? miért lehessen mindennek azokban gázolni? Én félek, hogy a Szászok is valaha meg bánnyák, hogy minden leveleiket a vásárba küldik. Sokszor jut eszembe ama tyuk, mely addig vakart egy régi szemét dombon, a mig egy rosdás kést vakart ki; mellyet az után a szakáts meg fennt, 's a tyúknak nyakát el vágta vélle. – De talám a nemzetnek ditsősége kívánna, hogy sok könyv legyen rólla? –

Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit, et intra

Fortunam debet quisque manere suam.

Ovid.

Minél több levelei vannak valamely nemzetnek az Uralkodóktól, jele, hogy annál többet uralkodtak rajta. Annál tisztább Székellyek vólnánk mi is, minél kevesebb adomány leveleink vólnának az Uralkodóktól. Nem mutathatja egy nemzet bizonyosabb jelét maga uraságának, mint ha senki annak eredetét, 's ajándékozóját meg nem bizonyíthattya; de birtokát sem tagadhattya. Bár a törvényes könyvünkben is tsak annyi articulus se vólna róllunk! Nem mintha szerentse keresésben hasznos az embernek a keresztelő levelét elő mutatni. Némelykor ugyan könyvben is, ha a szükség kívánna, puskázni az ellenség ellen, szükséges: de ötöt a fegyverházba bé vezetni, 's ott mutogatni néki mindent, a mivel ellene élni akarnak, káros lehet. Még a nemzetek törvénye szerént való biztossait is az ellenségnek tsak bé kötött szemekkel szoktuk táborunkba, vagy várunkba botsátani etc. Azt vitattya Schlözer, hogy a Magyarok, 's Székellyek nem mutathatnak diplómát, mint a Szászok, a nékik adatott földről: hol van tehát a jussok? Erre az igaz Magyar, és Székelly örömmel meg valya, hogy nem mutathat, 's éppen ez az ő maga uraságának (autonomiájának) jele. De mutathat arról, mit, és mikor adott a Fejedelmeknek. A Magyar nemzet nem a Királytól vette a birtokát, hanem ő adta a Királynak is, a mi a Királyné. – És még is Eder (in notis ad Sches) censiticus fundussá teszi a Székelly földet, mint a Szászoké! ez in MS. nem fordult meg a Tanács előtt. Lássák Nagyságtok! én az országnak 's nemzetünk ügyét soha brochurákra nem biznám. Más Német Ország, a hol a summam tribunal mindenütt az Akadémia. Ott azok a sok apró nagy Urak semmit sem akarnak tudni. Mért fizettyük, úgy mondanak, a sok Professort; azért ott minden Professor Hofrath, és Statsrath etc. és ezeken 's a brochurákon fordul meg minden jus, minden igasság.

De minket az egek meg őrzöttek még attól, hogy a depositum omnium jurium, et omnis scienciae statisticae az iskolákba 's a brochurákba szorult volna. etc. etc.

A harmadik tikkely a Milkói Püspökség régiségét illeti. Erről kétség kívül Benkő Ur többet fog, 's tartozik is, felelni. Azért, hogy tsak a 13dik Századból van kezünkben diploma rólla, valamint Erdélyi Püspököt is diplomákban tsak a 12dik században találunk, nem következik, hogy tsak akkor kezdődött, hanem hogy akkor már volt: sőt mivel bizonyos, hogy akkor volt, és a kezdetéről levél nintsen, bizonyos, hogy az előtt is már volt. Tsak az a kérdés, mikor kezdődött? és arról, ha diploma nints kezünkben, egyéb környüállásokból kell itilnünk. A P. Fekete könyvetskéjét (Acta S. Nycetae) mellyen Benkő Ur építi vélekedését, és mellyet Schlözer úgy annyira meg vet, én sem tartom egyedül a dolog talpkövének. De Nycetást, és Paulinus Nolánust, a ki vélle a 4dik századnak végén, és az ötödiknek kezdetén barátságoson élt, és a kinek irásit senki kétségbe nem hozza, abban a kérdésben nem lehet meg vetni. Igaz, ugyan, hogy Nycetus egy conciliumban Romatzariae Urbis is Dacia Episcopus subscribáltatik, és ez a város is Dacia Aureliana volt a Duna mellett. De az is igaz, hogy Nycetas omnium Dacicorum Episcopus volt. Igy írja néki Paulinus:

Te patrem dicit plaga tota Boreae,
Ad tuos fatus Schyitha mitigatur,
Et sui discens fora te magistro
Pectora ponit.

Et Getae currunt, et uterque Dacus,
Qui colit terrae medio, vel ille,
Divitis multo bove pelleatus
Accola ripae.

Sőt hogy a sok Daciák között ezt a miénket is Apostoli fáradozásával világositotta, nyilván ki tettzik Paulinus^k ama verseiből:

Callidos aurilegulos in aurum
Versis, et versos imitatis ipse.
E quibus vivum fodiente verbo
Erris auram.

Én más Daciát, melyben arany bányák lettek volna, nem tudok. Itt pedig nem tsak az arany mosókra, hanem a bányászokra mutat Paulinus. – Már pedig bizonyos a Romai Anyaszentegyháznak szokásából az, hogy ahol egyszer rend szerint Püspökség állittatott, az soha el nem múlt, hanem mindenkor tétetett azon nevezet alatt Püspök, ha mindjárt a tartományban nem lakhatott is. Máig is mind fenn maradnak a titulusok, és conferáltatnak. Tsak abban a történetben szünik meg némely titulus, midőn éppen abban a tartományban a régi helyett más Városban új Püspök-

ség állittatik, valamint a Milkóival történt, melynek titulussa már senkinek sem conferáltathatik, mivel annak territoriumában idővel más Püspökségek állittattak, ugymint a Bakovi, és rész szerént az Erdélyi. – Bizonyos tehát, hogy ezeken a tartományokon a 4dik század után Püspökség volt, akár minémü helységektől vette a magának a titulust, a hol, 's mikor meg telepedhetett, és Cathedrális Ecclesiát tarthatott, akár Romatianainak, Milkoinak, Argisinak, etc. hitták, akár pedig szegény módon imitt amott Missionariuszkodott az akkori leg több példák szerént. Mikor kezdődött pedig állandoul Milkóban lakni, és onnan neveztetni, ha a Lörintz Püspök levelénél régibbet nem kapunk, nem tehetünk rólla. De hogy kellett itt Theodericus előtt is valamely Püspökségnek lenni, abból is ki tettzik, hogy Theodericus ideje előtt már régen állott az Erdélyi Püspökség, és még is Szeben, 's Brassó, cum surrogatis Decanatibus, az Erdélyihez nem tartozott mind addig, mig 1768bann B. Bajtay az Esztergomi Érsekségnek, 's a Bétsi és Romai Udvaroknak egyezéséből meg nem nyeré. Ez az egész, magában egyéb iránt tsekély foglalata, kérdés tsak két okokból támadott: először, hogy a Lörintz Püspök levele meg vettethessék, és az által a Székellyek régisége ne bizonyíttathassék. Erről a levélről ki nyilatkoztattam már itiletemet; és ettől a Székellyek régiségének bizonyítása éppen nem függ. Másodsor abból, hogy a Szászoknak minden Püspökségtől való függetlenségek meg mutattassék: mely engemet vezet a levélnek

Negyedik pontyára, és ugyan azon függetlenségnek vizsgálására. – Dioecesis, Decanatust, Parochiat, Plebaniát, Papságot cum cura animarum Püspöki hatalom nélkül képzelni, annyit tenne, mint igazgatást igazgató nélkül, törvény széket biró nélkül képzelni. És erre nem szükség az egész jus canonicumot ki irni. Tsak a lehet a kérdés, ha a Püspöki hatalom magoknál a Szász Papoknál volt é? Erre könnyü a felelet: mert 1211 előtt nem volt: más képpen akkor nem kérték volna. Akkor nem adatott, a mint ki tettzik az Innocentius Pápa bullájából. Hogy az után nem volt, ki tettzik ezer leveleiből a Szász Clerusnak, mellyek bizonyítták, hogy a Szerdahellyi, Szászvárosi, Selyki, Medjesi Clerus az Erdélyi Püspök alatt volt. A Szebeni, és Brassai cum surrogatis mindenkor magát nevezi: Dioeceseos Milkoviensis, és mikor Milkói Püspök nem volt, Dioeceseos Milkoviensis et Juris dictionis Strigoniensis, mert el töröltetvén a Püspökség, a jurisdictio de jure a Metropolitára szállott: hogy pedig Milkónak Metropolitája az Esztergomi Érsek volt, láttuk abból, hogy Theodericust maga vitte, 's installálta Milkóban az Esztergomi Érsek, midön a keresztes hadba indúlt volt; és fő képpen a következő időkből, mellyekben diplomatica láthatni, hogy nem lévén Milkói Püspök, a jurisdictio Esztergomon volt mind 1768ig. Igen vigyázva irták mindenkor a Szebeni, és Brassai Szász Papok, cum surrogatis, Dioecesis Milkóviensis, et jurisdictionis Strigoni-

ensis; és láttjuk, mint ellenzették, 's Roma ellen a Király által is véghez vitték, hogy Dioecesis Milkoviensis, ne uniáltassék az Esztergomival, hanem csak a jurisdictio, mint Metropolitánál, maradjon; mert Püspökjök nem lévén, a dézmákból nem kellett Püspöki részt adni. Hogy pedig a Decanusok generalis Vicariusok voltak nálok, az úgy volt, és szükséges is volt a Metropolitának távol léte miatt: de éppen azért, hogy Vicariusok voltak; nyilvános, hogy más volt felettek, cujus vicaria potestate fungebantur. Ez is pedig csak quoad potestatem jurisdictionis volt: mert quoad potestatem ordinis mindenkor utasítottak a közelebb való Püspökhöz, a ki az Erdélyi volt. Nints tehát arról kérdés, ha Püspök nélkül csak Érseki hatalom alatt lehettek é? mert az Érsek is in Dioecesanis csak Püspök, és azért amikor a Milkói Püspök el töröltetett is, Püspöki hatalom alatt voltak, nem pedig függetlenek. A Praepositura executa mindenkor meg lehet, mert annak ex natura sua jurisdictioja nintsen, hanem csak a templomba teszi az Isteni szölgálatot. De hogy valaha egy Szebeni Prépostnak Püspöki, vagy Vicariusi hatalma lett volna, nem igaz; sőt a Vicariusok többire falusi Plebanusok voltak: hanem ha némelykor talám történt, hogy a Praepost egyszersmind Szebeni Plebanus, Decanus és Vicarius lett volna, de akkor sem független volt, hoc ipso, hogy vicarus volt. Történik ugyan, hogy sede Episcopali vacante a Káptalanra száll a jurisdictio, és az generalis Capitularis vicariust választ, a ki akkor mástól nem függ; de ez nem perpetuum, 's nem proprium, hanem a törvény időt szab, mely alatt Püspök választassék. Az olyan devoluta jurisdictio is pedig sede vacante csak Capitulis Cathedralium Ecclesiarum competit, non autem Collegiatis, ubi sunt Praepositurae, aut ruralibus, ubi sunt Decanatus rurales. Capitulum Cathedralis Ecclesiae pedig soha sem volt a Szászokál, 's Innocentiustól is a Király által heába sollicitálták. etc. etc.

A Milkói Püspöknek, úgy láttzik, nem volt Cathedrale Capitulum; vagy vélle együtt el töröltetett, mivel a jurisdictio mindenkor a Metropolitára szállott. A talám csak olyan szegény, és sokszor csak olyan titularis volt, mint most a Serbiai.

Ezek volnának, mellyeket a nékem tett kérdésekre sietve, és talám szokásom szerint restetskén is, válaszolhattam; de a mellyekkel még is bizonyosságot akarok tenni azon mély tiszteletről, mellyel állandóul lenni kívánok

A Méltóságos Urnak
alázatos szolgálója
Mártonfi mp.

P. S. Mivel látom, hogy a papirosomon még üresség vagyok, és azon kívül is többet vétettem már, a fel tett kérdéseken kívül kerengvén, 's azokra pedig nem igen fontoson felelvén; mérészlek még itten egy hibát ejteni, és Schlözerre a Méltóságos Urat emlékeztetni. Sokszor említi, tudni illik, Schlözer, hogy in fundo Regio 300.000-400.000 Szász vagyok, és a Comesnek Uraságát nagyobbra viszi a Modenai, Pármai etc Hertzege-kénél. Itten az archivumban meg vannak a leg szorgalmasabban véghez vitt populationis tabellák de anno 1786, etc. Ezekből az egész Regius funduson Provincialistát ki nem lehet ütni többet 253.689nél. A mi pedig a Regius funduson militarizáltatott, a nem sok, és nem Szász. A 253.689 Provincialisták közül is talám majd annyi, a mi nem Szász, mint a Szászok. Ezekben a tábellákban ugyan a nemzetek nem különböztetnek meg egymástól: de tudva vagyok, mely sok Magyar, Görög, és kivált Oláh lakik a Regius funduson. 1766ban nemzeti conscriptio vólt, és akkor Oláh találtatott itten 83,411, és pedig a Bartaságot ide nem számlálván. Abból fogva, hogy az Oláhok szaporodtak, és a Szászok kevesedtek panaszolnak szüntelen a Szászok (Charakter der Siebenbürgischen Nationum, etc. etc.) Ha tehát most is fel vesszük az Oláhokat, Magyarokat, Görögöket a Regius funduson, bizonyosan 150,000 Szásznál többet nem találunk. Még is azt hánnya Schlözer, hogy a Székely föld fél annyira sints népesítve, mint a Szászoké. Ugyan az említett tabellák szerint 1786ban találtattak a Székely földön Provincialisták 179,173. A Katonaság conscriptioját meg nem kaphattam. De ha fel vesszük egész Gyergyót, Csikot, Kászont, Háromszéket, Miklosvárt és Bardotzt, a hol a Katonák Székelyek, bizonyosan az egész népesség száma nem fog kisebb lenni a Szász földénél. Oláhság a Székely földön több nem találtatott 30.000nél. Innen ki lehet hozni, hogy a székely föld éppen olyan népes, ha nem népesebb, és hogy Székely több van, mint Szász; értvén tsak a *Regius* fundust, amint Schlözer érti. A jobbágy Szászság azon kívül sem tartozik az ő systemájához. etc.

Wladislausnak egy levelét de anno 1511, a mint vettem Professor Dem-ién Urtól, úgy ide zárom. Nem kétlem ugyan, hogy az meg van a Méltóságos Urnál. De dat priora, dat poea, qui *non* habet alia dona.

KÁL 205. 41.

Copia 8730.

Sacratissimae etc. etc.

Consignationes librorum per Commissionem Censoriam Aulicam, partim juxta stabilita recenter principia rejectos partim admissorum, mittuntur plaudato *R<egio>*. Gubernio pro sua et Revisoratus directione atq<ue> Instructione, ea cum ulteriori declaratione, S<ac>r<atissi>mam Sua<m> Maies<t<a>tem observato eo, quod Commissio Censoria Praeagensis, opus polemicum hic loci tantum toleratum sub titulo: Luthers / Dr. Martin/ *Kathegismus zur Warnung aller Verführten dem grundfalschen Vorgeben des Hr. Doktor Gottfried Schüzens aus Lutheri eigenem Schriften entgegen gestellet von J. Christoph König*. Prag 1781. 8 prelo subjici admiserit, benigne resolvisse, ut opera simili stylo concinnata, quae adversarios exacerbant magis, quam erudiunt, deinceps non tam facile typis vulgari permittantur, <prae>terea autem Sacram intentionem eo vergere, ut libri miracula ficta, apparitiones, revelationes, aut his similia continenter quae plebem ad superstitionem inducunt, eruditis nauseam ipsis vero acatholicis ansam: Religionem Catholicam de ineptiis arquendi suppeditant, dum e Provinciis exoticis in Ditiones haereditarias inferuntur, solummodo ad Classem toleratorum referantur, in mox dictis Provinciis haereditariis autem prelo subjici haud admittantur, quin potius manuscripta et libri similes errores et defectus evideneter in se continentes, supprimantur, aut dubio occurrente Co[m]missione Censoriae Aulicae pro ulteriori inviatione submittantur. Altesfata in reliquo etc. etc.

Datum Viennae die 7-a M. Nov<embris>. A<nno>. 1781.

T. B. a Reischach mp.

Leopoldus de Haan mp.

KÁL 205. 43.

Excellentissime, ac Illustrissime *S<acri> R<omani> I<imperii>* Comes
Cancellarie,
D<omi>ne Patrone Gratosissime!

Jussu Excellentiae Vestrae Catalogum librorum Joannis Nemegyeyi (quem ut accepi, hic reverenter adcludo) contuli cum catalogis librorum prohibitorum, quos prae manibus habeo, et comperi; nullum ex hic connotatis libris inter prohibitos recenseri quidem; verum ut alias iam Excelso Regio Gubernio humillime declaravi, e solo titulorum conspectu dijudicari haud posse, an aliquis eorum talia non contineat, propter quae, vi instructionis meae, prohibendus foret. Sunt enim ex his libris nonnulli, quos mihi ignotos esse fateor, et quidem eo tempore scripti, quo partes in religione dissidentes nondum ad hodiernam humanitatem excultae liberius sese mutuo proscindebant. Scio praeterea Calvini institutiones sub *N<ume>ro* 36 adnotatas ex eo esse genere, quae religionem Catholicam systematice adgrediuntur, et acerbioribus scommatibus insectantur: sed quia hic liber Classicus est Reformatorum, hoc titulo fortasse prohibitus non est. Universe Catalogi librorum ad revisionem in duplici exemplo submitti, et editionis formam, locum, tempus adcurate indigitare deberent, ut hac ratione eo facilius cum catalogo prohibitorum conferri possint: quamquam ne sic quidem pientissime *S<acratiss>s<im>ae* Suae *Ma<jes>t<a>tis* intentioni, religionem ab omni scommatica insectatione sartam, sertamque conservare volenti satisfieri poterit, nisi libri ipsi revisioni subjiciantur.

Excellentiae Vestrae

humillimus, et obsequentissimus servus
Mártonfi mpr.

Cibinii, 21. *Dec<embris>*. 1781.

KÁL, 205. 46.

1706.

Sacr<atissim>ae Cae<sare>o Re<gi>ae et Apostolicae Ma<jes>t<a>tis A<r-chi>Ducis Austriae M<agni> P<rinci>pis Tran<sylva>niae et Siculor<um> Comitum Domini Domini N<ost>ri Clementissimi Nomine!

Inclyta Co<muni>ssio!

Salutem et Gratiae Cae<sare>o Re<gi>ae Incrementum! Sua Ma<jes>tas S<acratis>s<i>ma tenore B<enigni> die 6-a hujus mensis emanati Decreti Regii clementer resolvere dignata est, ut ii, qui libros protestantium non clancularie inducunt, verum similes libros in stationibus Limitaneis Tricesimalibus debite indigitant, nulla amplius poena teneantur. Id quod I<nclyt>ae Commissioni pro sui directione intimatur. Sic facturis Altefata Sua <Majes>tas S<acratis>S<i>ma Benigne propensa manet. E<xcelso> Regio M<agni> P<rinci>p<a>t<u>s Tran<sylva>niae Gubernio Cibinii die 21-a Febr<uarii> 1782.

B. Sch. Bruckenthal
Carolus C. Teleki

KÁL, 205. 57.

6168.

Sacr<atissim>ae Cae<sare>o Re<gi>ae, et Apost<olicae> Ma<jes>t<a>tis, Archi Ducis Austr<iae> M<agni> Pr<inci>pis Tran<sylva>niae, et Siculorum Comititis, Domini Domini Nostri Clementissimi Nomine!

Incluta Commissio! Salutem & Gr<ti>ae Cae<sare>o Re<gi>ae incrementum! Advolutum sic Benigni Decreti Regii d<ie> 16-a M<ensis> Julii a<nni> c<urrentis> ad preces Collegii Reformatorum Claudiopolitani, Catechismum Heidelbergensem ut et Compendium ejusdem reimprimendi facultatem errantis, nuper Suae Ma<jes>t<a>ti Sacr<atissi>mae pro ulteriori Determinatione abhinc humillime repraesentatas, emanati exemplar, una cum adnexis eidem modificationibus per Consistoria Superintendentia<rum> Helveticae Confessioni addictorum anno praeterito in Regno Hungariae susceptis; I<nclutae> Commissioni eum in finem transponitur, ut occasione reimpressionis modofati Catechismi ad modificationes has reflectat, neque aliter nisi sub illis ejus impressionem admittat. In reliquo atefata Sua Ma<jes>tas Sacr<atissi>ma benigne propensa manet. E<xcelso> Reo Magni Tran<sylva>niae Pr<inci>patus Gubernio Cibirii Die 28. Augusti, A<nno> 1783.

B. Sch. Brukenthal mp.

KÁL, 205. 58.

Copia 6168.

Sacratissimae etc.

In ordine ad Informationem praelaudati Regii Gubernii *d<at>o*. 20-a Junii *a<nmi> c<urrentis> N<ume>ro*. 3866. submissam, qua mediante Collegii Reformatorum Claudiopolitani preces, Catechismum Heidelbergensem, ut et Compendium ejusdem reimprimendi facultatem orantis, pro ulteriori Determinatione repraesentaverat, Altefata Sua *Ma<jes>tas* clementer jubere dignata est, ut impressio praedicti Catechismi non aliter quam correctis propositionibus Catholicae Religionis injuriosis et Christianae Tolerantiae plane contrariis, neque cum Catholicae Fidei dogmate cohaerentibus, atque adeo sub modificationibus per Consistoria Superintendentiarum Helveticae Confessioni addictorum Anno praeterito in Regno Hungariae susceptis, in Transylvaniae quoque Principatu admittatur.

Modificationes proinde hae eidem Regio Gubernio in advoluto eo addito transmittuntur, ut cum § 80. qui juxta praedeclaratam Superintendentiarum modificationem sic sonat: In missa autem docetur, quod missa sit reipsa placatoris Sacrificium, in qua missam dicentes Sacerdotes hodie, et omni die pro remissione peccatorum vivorum, et mortuorum, atque obtinendis aliis necessitatibus Christum Sacrificant; praeterea id etiam docetur, quod Christus secundum suum etiam Corpus praesens sit sub specie panis, et vini, et ideo in his debeat etiam ille adorari, non satis determinatus, quin ambiguo sensu expressus sit, sequenti modo alteretur: De Missa autem id docetur, quod 1-mo Missa sit reipsa placationis Sacrificium, in qua Missam dicentes Sacerdotes Christum, ut Hostiam unicam, infinitumque illud pretium quod is, pro Nobis semel in Cruce persolvit, Deo praesentant, et offerunt: praeterea id etiam docetur, quod Christus vere, et realiter praesens sit sub speciebus panis, et vini, et ideo ille debeat etiam ibi adorari.

Id quod praelaudato Regio Gubernio pro sua directione, instruendisque Helveticae Confessioni addictis eo fine intimatur, ut vigili attendat oculo, ne Catechismus Heidelbergensis seu major, seu minor aliter, quam juxta modificationes Superintendentiarum Helveticae Confessioni in Hungaria addictorum subsecutamque hujus in superius citato §pho alterationem imprimatur. Eadem Altissima in reliquo eidem Regni Gubernio Gratia Sua Caesareo Regia ac Principali benigne propensa manet. Datum Vienna Austriae die 16-a Mensis Julii Anno 1783.

Comes Franciscus Eszterházi mpr.

Josephus Donáth mpr.

Extractus quaestionum Catechismi Heidelbergensis B<enigno> Decreto Regio de d<at>o. diei 10-ae Augusti Anni 1781 emanato notatarum, et modificari clementer demandatarum.	Extractus quaestionum Catechismi Heidelbergensis in obsequium B<enigni> Decreti R<egii> d<at>o diei 10-ae Aug. A<nni> 1781. emanati per Consistoria Superintendentiarum Helveticae Confessionis addictorum in Hungaria modificatarum.
---	---

KÁL, 205. 136-137.

Consignatio

Librorum antea prohibitorum, nunc vero jam admissorum juxta Decretum *Guberniale* Die 13-a <Novem>bris A<nno> 1800. sub N<ume>ro. 9896. supremo Consistorio Reformatorum, ex Off<ici>o Censurae Librorum ad Manus Clarissimi D<omi>ni Francisci Szilágyi alterius Censoris extraditorum.

Joannis Coccei opera omnia Theologica. Tom. 6. edit. Francof. Ad Moe-num Ao. 1689.

Ejusdem Commentarius in Psalmos. Amstellod. Ao. 1673.

Joannis Franc. Budei Institutiones Theologiae Moralis. Lipsiae. A. 1712.

Augusti Pfeiferi Dubia Vexata. Dresda. A. 1713.

Friderici Spannseimii Introductio ad Historiam, et antiquitates Sacras. Tom. 2-dus Lugduni Batavor. Ao. 1687.

Joannis Braunnii Systema Theologiae. Amstellod. A. 1691.

Adolphii Lampe Commentarius in Psalmos Graduum. Basileae. A. 1742.

Joannis Coccei. Summa Doctrinae de Foedere, et Testamento Dei. Amstellod. 1691.

Libros praesignificatos ad manus meas recepisse praesentibus recognisco. Claudiopoli d<ie> 13. Februarii. 1801.

Franciscus Szilágyi mpr.

Librorum Censor.

KÁL, 205. 164.

Copia ad Nrum 8637. 1798.

Ad Excelsum Gubernium Regium.

Erga Praesidiales Litteras sub 9-na Augusti, et N° 5960 anni labentis ad Comitem Cancellarium Tran^{nico}-aulicum e Concluso Excelsi Gubernii Regii exaratas, iisdem^{ue} acclusam Librorum Revisoratus Claudioplitani Repraesentationem isthic adjacentem, et in illa petitam super tribus punctis ulteriorem inviationem; Die 26-ta praeteriti Mensis <Octo>bris, et N° 3152. ejusdem praedicti anni praesidialiter mihi responsum esse, et quidem:

Ad 1-um Librum sub titulo Jakobs allgemeine Religion, inter Libros prohibitos contentum, Theologiae candidatis Samuelis Köteles, et Alexio Filep pro privato, et proprio eorundem, usu admissum esse.

Ad 2-dum Curam in futurum impendi, ut Individua, quibus pro privato eorundem usu Liber alias de Regula prohibitus concessus fuerit, in Transilvaniam descensura Testimonio per Revisoratus Viennensis Officium superinde expediendo provideantur. Deniq^{ue}

Ad 3-ium Quo tanto certius, et securius clancularia Librorum prohibitorum illatio praeverti, ac praecaveri valeat, Revisoratus Officiis Transilvanicis commitendum esse, ut Libri omnes, et singuli seu et Ditionibus exteris, seu Vienna allati, et Testimonio Revisoratus Viennensis desuper haud muniti, quod ejati Revisoratui jam submissi fuerint, strictissime, et curiosissime revideantur; cum id Peregrinantibus Libros suum habentibus liberum esse debeat, an res suas Viennae, vel in Transilvaniae revideri malint? et in casu illo, quo Libri eorundem in Transilvania revideri debuerint, iidem alioquin obsignati ad concernentem Revisoratum semper invientur.

Quod ipsum pro desiderata repraesentantis ad etiam reliquorum Revisoratus Officiorum Transilvanicorum necessaria inviatione edenda, et respective per ipsius Excelsi Gubernii Regii Notitiae ...⁶²⁶ significo.

Claudiopoli die 8-va N^{ovem}bris 1798.

G. C. Bánffi mp.

---

⁶²⁶ Hiányzik ez a rész.

KÁL, 205. 181.

2320.

Sacratissimae Caesareo Regiae et Apostolicae Majestatis, Archi Ducis Austriae, *M<agni> Principis Tran<sylva>niae* et Sicularum Comitum Domini *D<omi>ni* Nostri Clementissimi Nomine. Revisoratui Librorum intimandum.

Dignata est sua Majestas Sacratissima medio Benigni *d<at>o* 23-a Februarii *a<nni> c<urrentis>* emanati Decreti Regii clementer ordinare, ut ad conservandam publicam tranquillitatem non minus, quam securitatem *manutenendumq<ue>* rectum Status Publici Ordinem, circa Suffocanda et praecavenda factionis Gallicanae perniciosa Principia, abominandaq<ue> horum praestigia omnis adhibeatur Vigilantia, et Praecautio.

Quemadmodum proinde Regium hocce Gubernium congrue illis, quorum intererat, eatenus sub hodierno disposuit; ita Eidem Commissioni praesentibus de Benignamente serio committandum esse duxit, quo semet in Censura Librorum, *edendorumq<ue>* Operum, praevigentibus Altissimis Normalibus strictissime accomodet, eamq<ue> in censura habeat rationem, ne ulli ejusmodi Libri aut folia, sive in hac Provincia imprimantur, aut reimprimantur, seu vero peregre inferendi admittantur, qui Revolutionis Gallicae Principia commendarent, vel favorabili quadam praefiguratione insinuarent, aut vero de ejusmodi Status Publici immutatione, et de talibus mutationum Principiis tractarent, quae cum fundamentalibus bene ordinatae cujusdam Monarchiae et signanter Principiis Status Ditionum Austriacarum contrariarentur. Casu vero in eo, quo praevigentem Instructionem suam, ad singularem hunc scopum assequendum haud quaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse, e re Boni Publici et huic Praedeclaratae Altissimae Intentionis fore censeret de illis Planum suum Regio huic Gubernio *usq<ue>* 15-ma affuturi Mensis inominis exhibeat. E Regio *M<agni> Principatus Tran<sylva>niae* Gubernio. Claudiopoli die 16-d Martii 1793.

Gh. Bánffy
Bedeus de Scharberg

KÁL, 205. 189.

3007.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcopo, et Consiliarie Gubernialis Frater Nobis Observandissime!

Siquidem per translationem Regii Gubernii Individua ad Officium Librorum Revisoratus fine Censurae Constituta Cibirii manserint necessarium invenit Regium Gubernium in locum illorum alios Revisores in Persona Reverendissimae *D<ignitati>V<estr>rae*, Francisci item Szilágyi Professoris Phylologiae in Collegio Claudiopolitano Helveticae Confessionis Addictorum, Andreae Thorvechter Ministri Evangelicae Confessionis Claudiopolitani, et Josephi Pakei Professoris Philosophiae in hujate Unitariorum Collegio constituti sub Praesidio *Praet<itulatae> R<everendissimae> D<ominationis>* Vestrae determinare; Quae determinatio pro Notitia et directione eo addito nota redditur, quod praenominata Individua ad *Praetitul<atam> R<everendissimam> D<ominationem>* Vestram inviata habeantur. In reliquo solita observantia manemus.

Praetitulatae *R<everendissimae> D<ominationi>* Vestrae obligatissimi

Gh. Bánffy mp.

Dávid Székely mp.

Ladislaus Csedő mp.

E Regio M<agni> Principatus Tran<sylva>niae

Gubernio Claudiopoli die

24-ta Aprilis 1798.

R<everendi>ssimo D<omino> Josepho Mártonffi Ep<isco>po Serbiensi

Restauratur Off<ici>um Revisoratus Praeside Conciliaria Jos<epho>

Mártonfi.

1798.

Példatár a cenzori bejegyzésekről

SZERZŐ	MŰ	HELY	ÉV	CENZOR	BEJEGYZÉS
	1791-béli diaetalis provisionális articulusok.	Kv., Kir. Líc., Gutman János.	1813.	A Kir. Főigazgató Tanács nevében Mikó Antal	4376-os sz. Resolutio.
	A közönséges historiáknak rövid summája	Kv.	1777.	Biró Antal	Imprimatur Cubinii, 25-ta Novemb. 1776. Antonius Biro, m.p., Actuarius Commiss. Libr. Censor
	A' Szentseges Pápa Hatodik Pius eleibe terjesztett Irás. (De Laurier Fr. Irásából ford. Ném. Nyelvre Rautenstrauch, nyomt. Bécsben 1782-ben)	Kv., Ref. Koll.	1783.	Bruckenthal Mihály	Reimpressionem admitti. E Consilio Regii per M. Transilvaniae Principatum Gubernii Cibinii die I-a Mensis Maji A. 1783. Per Mich. De Bruckenthal Secr. Gubern.
	Az egésséges hoszszu életről való szabad elmélkedések.	Kv. Ref. Koll.	1792.	Esterházy Nep. J.	Claudiopoli. Die 17. Januar. 1792. Imprimatur. C. Joannes Nepom. Esterházi m.p.
	Báró Radák Poliksenia haláláról készített versek.	Kv.	1804.	Mártonfi József	Imprimatur. Claudiopoli 16.ta Jan. 1804. Mártonfi m.p.
	Bethlen Gergely és Bánfi Susána ... szerets házassági egyben-keléséek aláztos megitztelésére írott menyegzői versek.	Kv. Ref. Koll.	1792.	Esertházy Nep. J.	Die 7. Aprilis 1792. Claudiopoli, Imprimatur C. Esterházi m.p.
	Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen.	Szeben, Hochmeister M.	1790.	Soterius J. Mihály	Imprimatur. E Commissione Librorum Revisorie Cibinii. Die 16. Apr. 1790. Joh. Mich. Soterius. Cons. Gubern.

Emlékezet Köveiből épült Tisztelesség Temploma. (Hal. besz. Kemény Miklós f.)	Kv., Ref. Koll.	1778.	Horváth Antal	Imprimatur Cibini. 6-ta Febr. 1778. Antonius Horvát de M. Sákod. Protocolista Gubernialis et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius.
Erdély ország gazdaságbeli Tárháza.	Kv., Hochmeister M.	1801.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 12. Februarii 1799. J. Mártonfi. m.p.
Halotti Tanítás, mellyel ... Mária Terézia' Ő Felségének ... utolsó Tisztelességet kívánt tenni a' Szigeti Helvétika Konfessziót tartó Keresztény Gyülekezet 1781-dik Eszt.	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Ádám által.	1782.	Horváth Antal	Imprimatur. Cibinii die 9-a August 1781. Antonius Horvát de M. Zsákod Registrator Gubern. et Comm. Libr. Censor. Actuar. m.p.
Halotti Tanítások, mellyek ... Teleki László ... és ... Teleki Esther ifjú és Úr Aszszonyinak ... Torotzkai Sigmond ... Társának ... el-mondattak.	Kv., Ref. Koll.	1779.	Horváth Antal	Imprimatur. Cibinii die 6-a M. Maji An. 1779. Antonius Horvát de Magyar Sákod Registrator Gubernialis et Commis. Libr. Censor. Actuar. m.p.
Hazaifui tisztelet a' jo Példa adásaért Ujlag Bároczi hamvalhoz.	Kv., Ref. Koll.	1811.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 3. Julii 1811. Mártonffi mp.
Házassági szokott szeretetnek ... utolsó jegye. (Hal. Besz. Nagy Sigmond felett)	Kv., Ref. Koll.	1787.	Esterházy Nepom. J.	Imprimatur Cibinii Die 8 Novembris 1786. Joannes Nepom. Esterházi m.p.
Hív Előljáró, és Hív Szolga Fáradozásának Jutalma két halotti elmékedésekben ... Petrityevith Horváth Ferentz Urnak ... örök emlékezetére.	Kv., Hochmeister M.	1805.	Lázár István	Meg-visgálta, 's ki-nyomtatathatónak találta Kolosvárat 1805-dik Eszterendöben, Sz. Iván-Havának 14-dik Napján. Lázr István m.p. Unitáriusok Superintendense.
Jó hazaif Bároczi Neve és Munkái Fenn maradnak.	Kv., Ref. Koll.	1811.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 1-a Martii 1811. Mártonfi mp.

	Nemes Erdély Ország' külső törvények székén perfolyta leveleinek formájai.	Budán, Kir. Univ. bet.	1813.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli. 18. Martii 1802. Mártonfi m.p.*
	Notitia Parochiae Jegenyensis.	Kv., Hochmeister M.	1794.	Esterházy N. J.	Die 18-va April. 1793. Claudiopoli Imprimatur. C. Joannes Nepom. Eszterházi mp.
	Serkentő Egyházi Beszéd, mely ... a Kolosvári Királyi Akadémia Templomában tartatott.	Kv., Kir. Líc.	1813.	Kosztá István	Imprimatur. Claudiopoli 10. July. 1813. Stephanus Koszta, Consil. Gubernialis.
	Summa universae Theologiae Christianae secundum unitarias.	Kv., Ref. Koll.	1787.	Escherich	Imprimatur. Die XIII. Aprilis. MDCCCLXXXV. Escherich. Concipista.
	Szigeti Helvétika Konfessiót tartó Gyülekezet: Halotti tanítás ... Mária Thérézia ő Felségének.	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Á.	1782.	Horváth A.	Imprimatur die 9-a August. 1781. Antonius Horváth de M. Zsákod Registrar Gubern. Et Comm. Libr. Censor. Actuar. m.p.
	Utolsó tisztesség tétel. Néhai Mélt. Nagy Ertsei Gróff Toldalagi László ... emlékezetére.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini Die 12-ma Julii 1806. Joannes Abats. Eccl. Helv. Conf. Addictar. Superintendens.
Almási Ádám, Márkos György	Halotti elmélkedések Henter István fölött.	Kv. Ref. Koll.	1790.	Esterházy Nep. J.	Imprimatur Cibinii Anno 1790. Die 20. Apr. Johannes Nepom. Eszterházi. M.pr.
Antal Mihály és Szilágyi Ferenc	Utolsó tisztesség tétel ... gr. Toldalagi László Ur ... emlékezetére.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Abats János	Imprimatur. N. Enyedini. Die 12-ma Julii 1806. Joannes Abats. Eccl. Helv. Conf. addictar. Superintendens.
Aranka György	A Magyar Nyelv-mivelő Társaság' Munkáinak első darabja.	Szeben, Hochmeister M.	1796.	Mártonfi J.	Imprimatur Claudiopoli, die 16. Maji 1796. Jos. Mártonfi m.p.

Aranka György	Az Erdélyi Kézírásba lévő Történet Írók kiadására feláldandó Társaságnak Rajzolatlya.	Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy N. J.	Imprimatur Die 24. Febr. 1791. Claudiopoli. C. Eszterházi m.p.
Aranka György	Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése.	Kv. Hochmeister M.	1790.	Bedeus de Scharberg	Imprimatur. Ex Commissione Libror. Censoris. Cibinii. Die 6ta Septembris 1790. I. Bedeus de Scharberg. Secretarius M.p.
Aranka György	Apro Munkáji. I. Darab.	Mvhely, Ref. Koll.	1805.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 25. April. 1805. Mártonfi m.p.
Aranka György	Egy Erdélyi Magyar Nyelv Mivelő Társaság felállításáról való Rajzolat.	Kv. Ref. Koll.	1791.	Esterházy Nep. J.	Die 29 Januarii 791 Claudiopoli. Imprimatur. C. Eszterházi m.p.
Aranka György	Erdélyi Magyar Nyelv-Mivelő Társaság. Újjabb elmélkedés.	--	--	Esterházy Nep. J.	Die 1. Augusti 1791. Claudiopoli. Imprimatur C. Eszterházi mp.
Aranka György	Két értekezés. Az 1809dik eszt. el-tetése. Gub. Hunyadi Jánosról.	Kv. Ref. Koll.	1811.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 10a Aprilis 1810. Mártonfi mp.
Balia Sámuel	Erdélyi Ország' közönséges nemzeti törvényeinek I. része.	Kv. Ref. Koll.	1791.	Esterházy Nep. J.	Reviso Opere hoc erudito Imprimendi facultas conceditur. Claudiopoli 18-va Junii 1791. C. Joannes Nepom. Eszterházi m. p.
Ballmann Johann Michael	Statistische Landeskunde Siebenbürgens in Grundriss. (Erstes Heft)	Szeben	1801.	Mártonfi J.	Imprimatur Claudiopoli 19. Octobr. 1800. Mártonfi mp.
Baló Bálint	Novissima homagialis devotion. Mária Terézia felett mondott hal. besz. 1780. dec. 24.	--	1781.	Baththyány Ignác	Imprimatur die 7ma Martii 1781. Ignatius Comes de Baththyan Episcopus Transylvaniae m.p.

Bathány Ignác	Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium. Tom. I.	Gyfvár, Püsp. Bet.	1785.	Szekeres és Hoffinger	Admittitur. Viennae 1784. Oct. 22da. Szekeres mpria. Imprimatur. Die 23. Octob. 1784. Secr. Hoffinger mpria.
Uő	Sancti Gerardi episcopo Chanadiensis Scripta et acta hactenus inedita cum serie episcoporum Chanadiensium.	Gyfvár, Püsp. Bet.	1790.	Esterházy N. J.	Die 24. Octobris 1789. Imprimatur. C. Joannes Nep. Eszterházi m.p.
Beaumont Mária	Kisdedek tudománnyal tellyes tárháza. Ford. Fr-ból Derzsi Ö. János és Tordai Sámuel.	Kv. Ref. Koll.	1781.	Horváth Antal	Imprimatur. Cibinii. Die 9. Decembr. 1780. Antonius Horvát de M. S. Regesrt. Guber. Et Commis. Libr. Cens. Actuarius.
Benkő Ferenc	Magyar Géográfia. IV. rész. Amerika.	Kv., Hochmeister M.	1802.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 16. Junii 1800. J. Mártonfi m.p.
Benkő Ferenc	Magyar minerologia.	Kv. Ref. Koll.	1786.	H. Fichtel, Fr. Esterházy, J. Donáth, St. Koszta, Gyulai Fr.	Külön-külön mindenik írt, összesen 3 oldal.
Benkő Ferenc	Parnassusi időtöltés. 5. db.	Kv., Hochmeister M.	1798.	Mártonfi J., Abats János	Admittitur impressio orationum sub Nris 7mo, et 8vo Reliquae cum sint Sacrae, inductu Art. Nov. 56. anni 1791. reliquantur censurae respectivorum Antistitorum Ecclesiasticorum. Claudiopoli 7. Julii 1797. J. Mártonfi m.p. Nem lévén semmi ellenkező Sz. Vallásunk Hitbéli ágazatival ezekben a' Tanításokban, azoknak ki-nyomtatások szabados lészen. N. Enyed. 17. October. 1797. Abats János m. p. Ref. Püspök.

Benkő József	Imago inclutae in Transilvania nationis siculiae historico-politica.	Szeben és Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy Nep. J.	Die 5. Mai. 1791. Claudiopoli, Imprimatur. C. Joann. Nep. Eszterhazy mpt.
Benkő József	Közép-Ajtai dohány.	Szeben és Kv., Hochmeister M.	1792.	Esterházy Nep. J.	Imprimatur. C. Joann. Nep. De Eszterházi m.p. Claudiopoli, die 23. April 1792.
Benkő József	Téli bokréta (Halotti préd. Cserei Miklósné Tornya Borbála f.)	Szeben, Hochmeister M.	1781.	Horváth Antal	Cibinii die 6. M. Martii 1781 Antonius Horváth de M. Sakod, Registrator Guber. Et Commis. Libr. Censor. Actuar. m.pr.
Benkő László	Virtusok systemás rendel rakott táháza. I.	Kv. Ref. Koll.	1805.	Abats János	IMPRIMATUR n. Enyedini Die 24-ta Januarii 1805, Joannes Abats m.p. Eccl. Helvet. Conf. addictarum Superintendens.
Bethlen Imre	A posta tzung vagy a nemes uralkodó indulatok. 2 felv. vígjáték.	Mvhely	1793.	Esterházy Nep. J.	Die 2. Martii 1794. Claudiopoli. Imprimatur C. Joannes Nepomuc Esterházi mp.
Bethlen Miklós	Ifjúkori életének úgy Erdély ország történeteinek ... leírása.	Kv. Ref. Koll.	1804.	Mártonfi József	Imprimatur. Claudiopoli. 5. Apr. 1804. Mártonfi
Biró Márton	A' bölts, és egyenes lelkű tanácsos képe egy hal. beszédben (Gál János)	Kv., Ref. Koll.	1804.	Mártonfi J	Imprimatur. Claudiopoli 4. Decembr. 1804. Mártonfi mp.
Biró Márton	A maga nevét bé-töltő keresztény nemes-asszony... Nemes Anna emlékezete.	Kv., Ny. Erős és Pap	1807.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 15. Febr. 1807. J. Mártonfi
Biró Márton	Halotti besz. Teleki Tamás felett	Kv.	1807.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 11 Sept. 1807. Mártonfi m.pr.
Biró Márton	Sarkadi Türi László emlékezete.	Kv., Kir. Líc.	1812.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 23-tia July 1812. J. Mártonfi. m.p

Bodolala János	Tiszta és fényes biborba fel- öleözött aszszony (Vesselényi Anna)	Mvhely, Ref. Koll.	1808.	Abats J.	Imprimatur. Nagy Enyedini die 23-tia Decembris 1807. Joannes Abats Ecclar. Helv. Conf. addictorum Superintendens.
Boér Sándor ford.	Bárkláj Árzenisse.	Szeben és Kv.	1792.	Esterházy Nep. J.	Imprimatur, 20 Februarii 1792. Claudiopoli, C. joannes Nepom. Esterházy m.p.
Bolla Márton	Éneki szerzemény, mely musikához alkalmaztatva ... Bánfi György ... tiszteletére kiadatott.	Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy Nep. J.	Imprimatur. Claudiopoli Die 20. April. 1791. C. Esterházy m.p.
Bolla Márton	Historia universalis (in usum studiosae iuventutis Claudiopolitanae)	Kv., Hochmeister M.	1798.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 7. Jan. 1798. Mártonfi mp.
Bolla Márton	Historia universalis. Tom. III.	Kv., Hochmeister M.	1799.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli die M. Martii. 1799. J. Mártonfi m.p.
Borsos János és Baló József	Hal. préd. Dobai Susánna tiszteletére	Hochmeister M.	1803.	Abats János	Imprimatur. Nagy-Enyed 2. Decemb. 1803. Joannes Abats Superintend. Reform.
Böllöni Sámuel ford.	Mária: vagy a' nemes gondolkodásu paraszt leány egy igen szomorú történet.	Kv., Ref. Koll.	1794.	Esterházy Nep. J.	Imprimatur. Die 2-da Januarii 1794 C. Joannes Nepom. Esterházy m.pr.
Buczy	Nagy méltóságu Maros Némethi Groff Gyulay Ignácz ... tiszteletére.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 9. Julii 806. Mártonfi m.p.
Burián Mihály	Dissertatio Historico-Critica de Duplici Ingressu in Transilvaniam Albo-Carolinae.	Typ. Conventus Csikiensis.	1806.	Mártonfi J.	B. L. Singula, quae hac in Dissertatione, et signanter S. I. legeris verba, B. Decreto R. Tolerantiae fulminate, non mea, nec e me ullo modo adoptata, sed precise Auctorum ad calcem ubique citorum esse scito. Imprimatur. A. Carolinae. Apr. 1806. J. Mártonfi m.pr.

Cserai Farkas	A Fekete Ember (egy tréfa két felv.)	Kv., Hochmeister M.	1800.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli die 30-ma Decembris 1799. Jos. Mártonfi m. pr.
Cserey János	Positiones circa materiam tributi ex principiis juris naturae methodo mathematica deductae et cum jure Transylvaniae combinatae.	Kv., Hochmeister M.	1793.	Esterházy Nep. János	Die 10-ma Máj 1793. Claudiopoli. Imprimatur: C. Joannes Nepom. Esterházi m.p.
Csernátoni Sámuel	Az emberi értelemnek természeti históriája, vagy olyan philosophia vizsgálás, a mely az emberi elmék tulajdonságainak és azoknak a tapasztaláson fundált okait adja elő. Jegyzetekkel és magyarázatokkal bővíve. Flógel német eredetije után magyarítva.	Kv., Ref. Koll.	1795.	Esterházy N. J.	Die 7-ma Novembris 1794. Claudiopoli. Imprimatur: Joannes Nepom. Esterházi m.pr.
Csomos (Tsomos) Mihály	Dissertatio juridica, ad decreti tripartiti partis I mat. Titulum LVII.	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai által.	1784.	Bruckenthal Mihály	Imprimatur. E Consilio Regii per M. Trans. Principatum Gubernii. Cibinii die 20. Mensis Junii Anno 1783, per Michaellem de Bruckenthal Secretar. Guber.
Daniel István	A' mostani ditsóségesen uralkodó ... N. Szebeni Ref. Templomnak fel-szentelésekor mondott Szent Tanítások.	Kv., Ref. Koll.	1787.	Esterházy N. J.	Die 27 Julii Anno 1787 Cibinii. Imprimatur: C. Joannes Nepom. Esterházy m.p.
Dési József	Keresztény paradijsom.	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Ádám	1782.	Horváth Antal	Imprimatur. Cibinii die 7-a Augusti 1781. Antonius Horvát, de M. Zsákod Registrator Gubernialis et Commissionis Libr.ensoriae Actuarius. m.p.
Dési József	Világi és ekklesiái vizsgálódás.	Kv., Ref. Koll.	1784.	Esterházy N. J.	Imprimatur, Die 24-ta Decembris 1783. C. Esterházi m.p.

Eder József Károly	Erdélyország ismertetésének sengéje.	Szeben, Hochmeister M.	1796.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 27. Octobr. 1795. Jos. Mártonfi m.p.
Eder József Károly	Supplex libellus valachorum Transilvaniae.	Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy N. J.	Imprimatur. C. Eszterházi m.p. Claudiopoli, die 10. August: 1791.
Ferenczi András	Igasság és Kegyelemesség Mária Theréziának ...	Szeben, Hochmeister M.	1781.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii die 5. Januarii Antonius Horváth de M. Sákod, Registrator Guber. et Commis. Libr. Censor. Actuar. mpr.
Ferencti János (és Füzi János, ld. o.) ^{**}	A jó sénátor le-írása ... Ágoston Márton ... utolsó ... tisztfeletére.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Lázár István	Meg-visgálta, 's ki-nyomtatathatónak találta. Kolosvárat, Bőjt-más Havának 13-dik napján, az 1806-dik esztendőben. Lázár István m.k. Unitáriusok' Superintendense
Ferencti János (és Körmöti János, ld. o.) ^{**}	Két halotti tanítások ... Agh Klára aszszonynak.	Kv., Ref. Koll.	1800.	Lázár I.	Imprimatur. Claudiopoli 4-a Septembris 1800. Stephanus Lázár. M.p. Superintendens Unitariorum in Transylvania.
Körmöti János (és Ferentzi)	Két halotti tanítások ... Agh Klára aszszonynak.	Kv., Ref. Koll.	1800.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 14-a Septembris 1800. Mártonfi m.pr.
Fronius Mátyás	Statuta Jurium Municipium Saxonum in Transilvania.	Kv., Kir. Lic.	1815.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii Die 26-ta Mensis Junii, A. 1779, Antonius Horváth de M. Zsákod, Registrator Gubernialis, et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius. M.p.
Füzi János (és Ferencti)	A 'Valóságos ember' képének két fő vonásai (Halotti préd. Ágoston Márton felett).	Kv.	1806.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 21 Martii 1806. Mártonfi.
Uó	Halotti beszéd Lázár István felett.	Kv., Hochmeister M.	1812.	Körmöti J.	Imprimatur. Claudiopoli die 13a Sept. 1812. Joannes Körmöti mp. Superintendens Unitariorum et Revisor Libr. Cae. Reg.

Gál	Conjugium et victoria dependet a Deo. Applausus epithalamicus ... de Bona Parte ... Napoleonis ... nec non ... Mariae Ludovicae ... (Carmen Lat.-Hung).	Kv., Kir. Líc.	1810.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 31. Julii 1810. J. Mártonffi m.p.
G. B. E. (Bethlen Elek)	A halálító három felvonásban.	Kv., Szeben, Hochmeister M.	1793.	Esterházy N. J.	Die 21. Martij 1793 Claudiopoli Imprimatur C. Eszterházi.
Goedri János	A nőtelen és nehézkesekek az az anyáknak és gyermekeknek az ő különös nyavalyájokban és változásaikban való gyógyításokról és gondviselésekről való oktatás. A leányoknak, anyáknak és gyermekeknek orvos- asszonyjok. Vagy a köz- és faluhelyt lakó népnek számára iratott könyv, mely főképen a faluhelyt levő bába asszonyoknak kedvéért készített, de minden jó anyáknak is az olvasásra hasznos és nekik mint-egy ajándék az ő leányjaiknak férjhez menetelekor ajánlatik. Dr. Marschal Henrik György által, németből magyarra ford.	Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy N. J.	Imprimatur D. Martij 1791. Claudiopoli, C. Joannes Nepom. Eszterházy mp.
Gombási István	Harmintz-négy Prédikációk.	Kv., Ref. Koll.	1784.	Kemény F.	Imprimatur, Die 28. Junij 1784. Wolfgangus C. Kemény mp.

Gombási István	Tisztesség temploma	Kv., Ref. Koll.	1778.	Horváth A.	Imprimatur Cibinii. 6-ta Febr. 1778. Antonius Horvát de M. Sákod. Protocolista Gubernialis et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius. Imprimatur. Claudiopoli 3. Dec. 805. Mártonfi m.p.
Gyarmati Gábor	Mesterséges gyűjtemény.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 3. Dec. 805. Mártonfi m.p.
Gyöngyössi János	A' magyar Sionnak felséges aszszonya' ... a' nagy Mária Therézia' ... Halhatatlan emlékezetű Debora.	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Á.	1782.	Horváth A.	Imprimatur Cibinii die 2-a Mens. Augusti A. 1781. Antonius Horváth de M. Zsákod Registrator Gubern. Et Comm. Libr. Censoriae Actuarius m.p.
Gyöngyössi János	Halottakkal való társalkodás.	Kv., Ref. Koll.	1805.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli: 30. Julii 1805. Mártonfi m.p.
Gyöngyössi János	Temetési tanítás mellyel ... Domokos Anna aszszonyinak ... Utolsó Tiszteségét meg-adni igyekezte.	Kv., Ref. Koll.	1791.	Esterházy N. J.	Die 8. Martz Claudiopoli 791. Imprimatur. C. Joannes Nepom: Esterházy m.pr.
Gyöngyössi János és Hegedűs Sámuel	Versek Kemény Farkas emlékezetére.	Kv., Ref. Koll.	1805.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli: 30. Julii 1805. Mártonfi. m.p.
György László	Árokalyi Énekek.	Kv., Ref. Koll.	1811.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 3. Julii. 1810. Mártonfi m.p.
György László	Találmányok a 11. századbeli hazai történetekből. I-II.	Kv., Ref. Koll.	1811.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 3. Julii. 1810. Mártonfi m.p.
Gyújtó István	Az Életnek Mestersége.	Kv., Hochmeister M.	1800.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 12. Februarii. 1799. J. Mártonfi m.p.
Halmágyi István	Aprobata és Compilata constitutioknak mutató táblája.	Kv.	1815.	Kosztá I.	Imprimatur. Claudiopoli die 23 Mensis Septembris 1815. Stephanus Koszta m.p. Consiliarius Gubernialis.

Halmágyi István	Index Novellarium Art. Diaet. Ab A. 1744. u. ad 1792.	Kv., Kir. Líc.	1816.	Kosztá I.	Imprimatur. Claudiopoli die 26-ta Aprilis. 1816. Stephanus Koszta. M.p. Consiliarius Gubernialis.
Hari Péter	Közönséges gyülekezetben mondott beszéd az életnek betűlléséről.	Kv., Ref. Koll.	1802.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli. 4-ta Martii 1802. Mártonfi m.p.
Hegedűs Sámuel	Mi a templom?	Kv.	1814.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini 20-ma Augusti 1813. Joannes Abats. Ecc. Helv. Et quar. Aug. Confess. Addictarum Superintendens.
Herpepi János	Halotti besz. Kabos Ferenc felett.	Kv. Ref. Koll., Török I.	1807.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyed. 17-a Sept. 1806. Joannes Abats. M.p. Esslar. Helv. Conf. Addictarum Superintendens.
Horatius Flaccus	Opera. Curante Petrus Joannes.	Kv., Ref. Koll.	1780.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii die 29-a M. Julii A. 1779. Antonius Horváth de M. Sákod Registrator Gubernialis et Commissionis Censoriae Actuarius m. prop.
Josintzi Sándor	A Fő Hadi-Vezérnek tanításai.	Kv., Ref. Koll.	1781.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii. Die 28. Decemb. 1780. Antonius Horvát. de M. S. Registr. Guber. et Commis. Libr. Cens. Actuarius.
Kampe I. H.	Amerikának fel-találásáról. I-III.	Kv.	1793.	--	--
Kandó Mihály	Szomorú versek, melyekben Hat esztendő kedves Aniko Leányának az 1790-dik Esztendőbe, Mind Szent Havának tizenötödik Napján történt halálán vett Érzékeny Fájdalmait fejezi ki édes Attya Dálgjai Kando Mihály.	Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy N. J.	Imprimatur Die 16. Julii 1791. Claudiopoli. C. Eszterházi m.p.

Kenderesi Mihály	A Kozón és Lysimach aranyokrol.	Kv., Ref. Koll.	1812.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 25. Julii 1812.
Kenderesi Mihály	Ártatlan erkölcsű és szelíd jó lelkű, néhai kedves élete párjának, Balia Rebekának áldott emlékezetére.	Kv., Ref. Koll.	1802.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 7. Martii 1802. Mártonfi mp.
Kenderesi Mihály et a.	A' tudomány és virágzó nemzeti nyelv hazánk' boldogságának Talpkövei.	Kv., Ref. Koll.	1805.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli. 22. Jan. 1805. Mártonfi
Keresztes István	Egy haza-támasza ... Türi László ... emlékezetére.	Kv., Kir. Líc.	1813.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini Die 18-va Decembris 1812. Joannes Abats m.p. Ecclesiasticarum Helvetiae et quarundam August. Confessionibus addictarum Superintendens.
Kovachich Márton György	Disquisitio an, et quid discriminis interfuerit inter nobiles regni, servientes Regis, et milites, olim apud Hungaros.	Kv., Kir. Líc.	1814.	Halmágyi I.	Imprimatur Claudiopoli die 1. July 1814. Stephanus Halmágyi m.p. Secr. Gubernialis
Kovachich Márton György	Specimen cognitionis decreti comitalis Ludivici I.	Kv., Ref. Koll.	1814.	Kosztá I.	Imprimatur. Claudiopoli die 19-na Julii 1814. Stephanus Koszta, mp. Consiliarius Gubernialis.
Kovácsnai Sándor (ford.)	M. T. Cicerónak Catoja, Laeliusa, Paradorumai és Scipió álma.	Kv., Kapronczay Á.	1782.	Teleki K.	Ut amoevissima haec Opuscula Ciceronis Terentii, et Plauti elegantier per Cl. D. Alexandrum Kovásznai in Ungaricum versa inprimi possint indulgetur. Cibinii d: 26 Maji 1782. Carolus C: Teleki mp.
Kovácsnai Goltz József	Virtusokkal énekeskedő Keresztyén VIII. Elmékedések.	Kv., Ref. Koll., Török I.	--	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini Die 18-va Februarii 1807. Joannes Abats m. pr.

Kováts Antal J.	Utasítás a Fak Betegségeiről Gyógyításairól és a' természet mivoltáról munkáiról.	Mvhely, Ref. Koll.	1809.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 1 Julii 1806. Mártonfi m.p.
Kozma Gergely	Congregatio Mixta marcalis Moralis. Avagy ... Halotti Tanítás ... Nagy S'ánna ... aszszonyak.	Kv., Hochmeister M.	1802.	Lázár I.	Imprimatur. Claudiopoli 20 Octobris 1802. Steph. Lázár m.p. Superintendens Unitar. In Transyl.
Uó	Az emberség megtanulásának iskolája.	Kv., Ref. Koll.	1802.	Kosztá I.	Imprimatur. Claudiopoli die 10. Aprilis 1802. Stephanus Koszta mp. Consiliarius Gubernialis.
Uó	Az hív előjáró, és hív szolgál fáradozásának jutalma. Két halotti elmélkedésekben ... melyek ... irattak 1805-ben.	Kv., Hochmeister M.	1805.	Az első Esterházy, a második Mártonfi hagyta jóvá.	Imprimatur, Claudiopoli 6-ta Aug. 1805. J. Mártonfi m.p.
Uó	Az Istenség két leányának a' vallás és a' jozanokosságnak költönös viaskodásai és győzedelmei.	Kv., Hochmeister M.	1800.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 7. Januarii 1800. J. Mártonfi m.p.
Uó	Az erkölcsi filozofiának eleji. I.	Mvhely	1815.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 5. Decembris 1814. Martonfi m.p. Eppis. Trans.
Uó	Halotti beszéd Sombori Ádám tanuló felett.	Mvhely, Ref. Koll.	1813.	Abats J.	Imprimatur. Joannes Abats m.p. Eccl. Helvet. Et quarund. August. Confessionibus addictar Superintendens. N. Enyedini die 3-tia Julii 1813.
Lange Martinus	Leányoknak, anyáknak, gyermeknek orvossz- aszszonyok.	Kv., Hochmeister M.	1791.	Esterházy N. J.	Imprimatur 10. Marty 1791. Claudiopoli, C. Joannes Nepom. Eszterházy mp.
Laskai Sámuel	Erkölcsti Katekezis.	Kv., Ref. Koll.	1804.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 27. Febr. 1804. Mártonfi mp.

Uó	Pragmatica közönséges historia az ótestamentomi időre.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Mártonfi J.	Admittitur impressio. Claudiopoli 6. Augusti 1805. Mártonfi m.p.
Laurier (De)	A szentséges Pápa hatodik Pius elejbe terjesztett írás. De L. frantzia írásból fordította német nyelvre Rautenstrauch, nyomtatott Béttsben, 1782. esztendiben. Difficile est veritatem non dicere. Ezen német fordításból pedig magyar nyelvre fordított, és nyomtatott.	Kv., Ref. Koll.	1783.	Bruckenthal M.	Reimpressionem admitti. E Consilis Regii per M. Transilvaniae Principatum Gubernii Cibinii die I-a Mensis Maji Ai. 1783. per Mich. De Bruckenthal Secr. Gubern.
Lázár József	Egy szó az erdélyi nemes ifjúsághoz.	Mvhely, Ref. Koll.	1812.	Aranka György	Ki-nyomtatthatik M. Vásárhely 11-dik Aprilis 1812. Aranka György Censor.
Uó	Versuch einer Erdbeschreibung von Siebenbürgen.	Szeben, Hochmeister M.	1804.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli die 3. Sept. 1801. Mártonfi m.p.
Lubomirsky Stanislao	De vanitate consiliorum.	Kv.	1795.	Esterházy N. J.	Reimprimatur Claudiopoli, Die 17-ma. Febr. 1795. C. Joan. Nep. Eszterházi mp.
Málits György	Az Istenben való megnyugvásról.	Kv., Kir. Lic.	1814.	Mártonfi J.	Imprimatur. Datum in K. Monostor 18. Augusti. 1814. J. Mártonffi mp.
Uó	Serkentő egyházi beszéd.	Kv., Kir. Lic.	1813.	Koszta I.	Imprimatur. Claudiopoli 10. July 1813. Stephanus Koszta. Consil. Gubernialis
Mártonfi József	Az író egy barátjának levele (Naláczy Józsefhez).	--	--	Mártonfi J.	Mártonfi J. Imprimatur. A. Carolinae. 2. Apr. 1812. Mártonfi mp.
Medve Mihály	A bójtnak meg magyarázása és modgya.	Kv., Püsp. Ny.	1784.	Szekeres, Hoffinger	Praes. Die 13. Novemb. 1783. Admittitur. Viennae 1783. Nov. 17-ma Szekeres m.pr. Imprimatur. Die 20 Nov. 1783. Hoffinger m.pr. Secret.

Mikó György	A tiszta szeretet. Mikes Borbálának gyászos sirhalma.	Mvhely, Ref. Koll.	1806.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 21 Apr. 1806. Mártonfi. M.pr.
Molnár Borbála	Barátsági vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal ... folytatott ... levelezései.	Kv., Ref. Koll.	1804.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiop. 21. Novemb. 1803. Mártonfi m.p.
Uó	Szerentsétlen Indulat, vagy Sarolta és Sándor, mellyet versebe szedett Molnár Borbála.	Kv., Ref. Koll.	1804.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli Die 4-ta Jan. 1804. Mártonfi m.p.
Molnos Dávid	A vallásnak a nemzettek sorsára való bé-folyásáról.	Kv., Ref. Koll.	1807.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 11. Sept. 1807. Mártonfi m. pr.
Uó	Halotti beszéd Sándor Mózes felett.	Kv., Ref. Koll.	1809.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 19. Apr. 1809. Mártonfi
Nagy György	Az érdeme szerint megtiszteltetett katonája. (Hal. besz. Damjén László f.)	Kv.	1814.	Szilágyi F.	Imprimatur. Claudiopoli 20-ma Octobris 1814. Franciscus Szilágyi. M.p.
Nagy József	A szent írás szükségessé váltának ... megmutogatása.	Mvhely, Ref. Koll.	1805.	Abats J.	Imprimatur N. Enyed 12-ma Juny 1805. Joannes Abats m.p. Ecclar, Helv. Conf. addictarum Superintendens.
Nepos Cornelius	Vitae excellentium imperatorum.	Kv., Ref. Koll.	1780.	Manzador Pius	Imprimatur. Cibirii. Die 16. Julii. 1773.
Uó	Kolosvári tehén himlő.	Kv., Hochmeister M.	1802.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 31. Januarii 1802. J. Mártonfi m.p.
Osterwald Frid. János	A papi szent hivatal gyakorlásáról. (Gombási István ford.)	Kv.	1784.	Esterházy N. J.	Imprimatur Cibirii Die 25. Martii 1784. C. Eszterházi m.p.
Papp Basilius	Elegia ad indyotos status et ordines trium nationum Magni Principatu Transilvaniae.	Kv., Ref. Koll.	1810.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 23. Julii 1810. Mártonfi
Uó	Elegia ... Carolo Michaeli ...	Kv., Ref. Koll.	1808.	Mártonfi J.	Potest imprimi. Claudiopoli. 25-ta Martii. 1808. Mártonfi

Úó	Elegia ... Emerico Wass...	Kv., Ref. Koll.	1809.	Mártonfi J.	Imprimatur. Caludiopoli 19-na Junii. 1809. Mártonfi m. pr.
Potyó Ferenc	Úr vatsorája. Egy ünnepi beszédben.	Kv., Kir. Lic.	1815.	Koszta I.	Imprimatur Claudiopoli die 12-ma Septembris 1815. Stephanus Koszta m.p Consiliarius Gubernialis.
Roa Márton	A' Purgatoriumbéli elkeknek Állapotya, s' azoknak a' jó-tévőjekhez való Hála-adása.	Csiki Kolostor	1781.	Horváth A.	Imprimatur: Cibinii Die 10. Mensis Octob. 1780. Antonius Horváth de Magyar Zsákod Registrator Gubernialis, et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius m. pria
Roboz Lajos	A' Duna s a' Tisza' versengése ... Nádor Ispánnya' József tiszteletér.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 19. Junii 1806. Mártonfi
Sala Mihály	Halotti beszéd Hertzeg Borbála felett.	Kv., Ref. koll.	1807.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini Die 10-ma Januarii 1807. Joannes Abats, m. pr. Ecclar. In M. Transilvaniae Principatu Helv. Conf. addict. Superintendens.
Samosatensis Lucianus	Colloquia selecta et Timon Cebetis Thebani Tabula.	Kv., Ref. Koll.	1780.	Horváth A.	Imprimatur, Cibinii die 29. M. Julii, An. 1779. Antonius Horváth, de M. Sákod, Regestrator Gubernialis, et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius. Mp.
Seelmann Károly	Minden Európában, Ásiában és Afrikában való és mostan virágzó Vitéz Rendeeknek, Ordóknak Tükör.	Kv., Szeben, Hochmeister M.	1793.	Esterházy N. J.	Die 15-ta Maji 1792. Claudiopoli Imprimatur. C. Joannes Nepom. Eszterházi m.p.
Sombori József	A haza szeretete egy beszédben, melyet a m.-vásárhelyi róm. kath. nagy templomban pünkösöd hava 22. 1809-ben elmondott.	Mvásárhely, Ref. Koll.	1809.	Aranka Gy.	Ki-nyomtatthatik. M. Vásárhely, 8-va Jinii 1809. Aranka György m.p.

Uó	Egy szó a felkelő magyar nemességhez T. N. Kükküllő-vármegye Zászlóinak felszenteltetése alkalmatosságával. Sz. Mihály hava 1. napján.	Mvásárhely, Ref. Koll.	1809.	Mártonfi J.	Imprimatur Claudiopoli 16. Septemb. 1809. Mártonfi m.p.
Uó	Istennek Mária által ... mutatott nagy jótéményei egy ünnepi beszédben.	Kv., Kir. Lic.	1813.	Mártonfi J.	Imprimatur. F. Gáld. 28-va August. 1813. J. Mártonfi m.p. Episcopus Transylvaniae.
Uó	Néhai mélt. g. Tancsi Földvári Terézia asszonynak, mélt. g. Göncz-Ruszkai Kornis János úr... házastársának dicséretes emlékezete, egy halotti beszédben.	Kv., Ref. Koll.	1816	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 27. Martii 1811. Mártonfi m.p. Epis. Trans.
Uó	Tizenkét egyházi beszéd, melyeket anyai ünnepekre készített és el mondott... 1808.,	Csiksomlyó	1810.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli. 28. Febr. 809. Josephus Mártonfi, Episcopus Trans.
Uó	Tizenkét keresztényi elmélkedések, melyeket készített és elmondott... 1810.,	Kv., Kir. Lic.	1811.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli. 16-ta. Januarii 1811. Jos. Mártonfi, Episc. Transyl.
Szabó János	A Szent Írás és a természet szava a földnek és az emberi nemnek némely főbb változásairól.	Kv., Hochmeister M.	1803.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 30. Januarii 1803. J. Mártonfi. m.p.
Szabó János	Baththyány Ignác ... halotti dicsérete.	Kv., Hochmeister M.	1799.	Fangh I.	Imprimatur. Claudiopoli, die 20-ma Aprilis. 1799. Stephanus Fangh m.p. Vicarius Capitularis.

Uó	Néhat Mélt. L. báró branyitzkai Jósika Antal... Kolosvármegye... főispánjának... emlékezete egy halotti beszédben.	Kv., Hochmeister M.	1803.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 30. Januarii 1803. J. Mártonfi m.p.
Szabó Márton	A világnak Közönséges Historiája.	Kv., Ref. Koll.	1799.	Mártonfi és Abats	Cum huic operi complura Inserta sint Theologica, et Ecclesiastica controversa, in ductu Artic. Nov. 56-ti anni 1791 inviatur D. Author ad Censuram Antisuitus suae Religionis. Ex Officio Revis. Lib. Claudiopoli, 5. Apr. 1797. Mártonfi m. p. Manuscriptum sub titulo: Közönséges Historiája a' Világnak & cet. Készítette Régi Szabó Márton cum nihil contra Receptas in Patria Religiones contineat. imprimi licebit, Claudiopoli 16-ta Aprilis 1798. Joannes Abats. Ecclesiarum Helveticae Confessionis addictarum Superintendens.
Szabó Sámuel	A megjutalmazott hivatás ... Préd. Petritzevith Horváth Ferenc halálára.	Kv., Hochmeister M.	1805.	Lázár I.	Meg-vissgálta. s ki-nyomtatathatónak találta. Kolosvárat 1805-dik Eszterházi Napján, Sz. Iván-Havának 14-dik Napján. Lázár István m.p. Unitáriusok Superintendense.
Szathmári Pap Mihály	Atyafiúi Egyenesség az 1791- iki erdélyi országgyűlésre készített beszéd.	Kv.	1791.	Esterházy N. J.	Die 12-da Martii Claudiopoli. Imprimatur C. Joannes Nepom. Esterházi m. pr.
Uó	Halotti beszéd Bánffy László felett.	Kv., Ref. Koll., Káptalántei Ádám	1784.	Esterházy N. J.	Imprimatur, die 22. Decembr. 1783. C. Esterházi m.p.

Uó	Halotti beszéd Mária Terézia felett.	Kv.	1781.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii die 14. Julii 1781. Antonius Horváth de Zsákod Registrator Gubern. Et Comm. Libr. Censor. Actuar.
Uó	Halotti beszéd Nagy Sigmund felett.	Kv., Ref. Koll.	1787.	Esterházy N. J.	Imprimatur Cibinii Die 8 Novembris 1786. Joannes Nepom. Eszterházi m.p.
Uó	A vallást tanítónak (úgy vévén őket, a mint kellene lenni) két fő tökéletességei.	Kv., Ref. Koll.	1809.	Lázár I.	Imprimatur. Claudiopoli die 4 Augusti 1809. Stephanus Lázár Superintendens Unitariorum in Transylvania.
Uó	Halotti beszéd... ajtai Lázár István felett.	Kv., Ref. Koll.	1812.	Körmötzi J.	Imprimatur. Claudiopoli die 5-a Aug. 1812. Joannes Körmötzi mp. Superintendens Unitariorum is Transylvania.
Uó	Halotti beszéd... enlaki Sala Mihály felett.	Kv., Kir. Lic.	1815.	Körmötzi J.	Imprimatur. Claudiopoli 13-a February. 1815. Joannes Körmötzi m.p. Unitarior in Transylv. Superintendens.
Uó	Halotti beszéd... homoródkarácsonfalvi Demjén László felett.	Kv.	1814.	Körmötzi J.	Imprimatur. Claudiopoli 11-ma Octobris 1814. Joannes Körmötzi m.p. Unitariorum Superintendens.
Uó	Halotti beszéd Lázár István felett.	Kv., Hochmeister M.	1812.	Körmötzi J.	Imprimatur. Claudiopoli die 5a Aug. 1812. Joannes Körmötzi mp. Superintendens Unitariorum in Transylvania.
Uó	Haza oltalmazására serkentő beszéd.	Kv., Kir. Lic.	1813.	Körmötzi J.	Imprimatur. Claudiopoli 14. Junii 1813. Joannes Körmötzi m.p. Unitariorum Superintendens.
Szeredai Antal	Collectio Continens Tabulas vetustorum.	Gyfvár, Püsp. Bet.	1791.	Hoffinger	Admittitur Viennae 1788. Septembr. 4ta. Imprimatur Hoffinger mp. Secret.
Uó	Series antiquorum et recentiorum Episcoporum Transilvaniae.	Gyfvár, Püsp. Bet.	1790.	Szekeres, Hoffinger	Admittitur Viennae 1788. Septembris 6ta Szekeres m.p. Imprimatur, Hoffinger m.p. Secretarius

Szilágyi Ferenc	Az életnek tündéres viszontagsága.	Kv., Ref. Koll.	1806.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini Die 12-ma Julii 1806. Joannes Abats. Eccl. Helv. Conf. addictar. Superintendens.
Uó	Az Isten emberének esmértető jegyei.	Kv., Hochmeister M.	1800.	Kosztá I.	Imprimatur. Claudiopoli die 26-ta Martii 1800. Stephanus Koszta m.p. Consiliarius Gubernialis.
Uó	Chrestomathia Latina.	Kv., Ref. Koll.	1805.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiop. 13 Aug. 1805. Josephus Mártonfi.
Uó	Utolsó tisztesség tétele (Toldalagi László)	Kv., Ref. Koll.	1806.	Abats J.	Imprimatur. N. Enyedini Die 12-ma Julii 1806. Joannes Abats. Eccl. Helv. Conf. addictar. Superintendens.
Tordai Sámuel	Halotti tanítás (Dániel Mihály Urnak).	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Á.	1783.	Josika A.	Imprimatur: Cibinii die 6-ta Martii 1783. e R. M. T. P. Gubern. Perr B. Antonium Josika, mp. Secr. Gubern.
Uó (ford.)	Beaumont Mária: Kisdedek Tudományának tellyes Tárháza.	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Á.	1781.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii die 9. Decembr. 1780. Antonius Horvát de M. S. Registr. Guber. Et Commis. Libr. Cens. Actuarius.
Török Damascenus	Succursus Rhetoricus ad Artem Rhetoricam.	Gxfvár, Püsp. B.	1792.	Esterházy N. J.	Die 21. Aprilis 1792. Claudiopoli Imprimatur. C. Joannes Nepom. Eszterházy m.p.
Verestői György	Hazánk' feje Koronájának El-esése. (Halotti préd. Mária Thérédia f.)	Szeben	1781.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii die 14. M. Julii, 1781. Anton. Horváth, de M. Sákod. Registrator, et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius. m.p.
Uó	Holtakkal való barátság ...	Kv., Ref. Koll., Kaprontzai Á.	1783.	Teleki K.	Imprimi potest, Cibinii fig. d. 8. xbris, 1782. Carolus C. Teleki m.p.

Vergilius Maro	Opera.	Kv., Ref. Koll.	1780.	Horváth A.	Imprimatur Cibinii die 4-ta M. Xbris A. 1778. Antonius Horváth de M. Sákod Registrator Gubernialis et Commissionis Librorum Censoriae Actuarius m. prop.
Vesselényi Susánna (ford.)	Fenouillot Falber: Gallya rab.	Kv., Ref. Koll.	1785.	Esterházy N. J.	Imprimatur. Cibinii 10 Junii Ao 1785. C. Eszterházi m.p.
Uó (ford.)	Littleton György:Szent Pál apostol meg-téréséről.	Kv., Ref. Koll.	1785.	Esterházy N. J.	Imprimatur. Cibinii 10 Junii Ao 1785. C. Eszterházi m.p.
Viski Pál	Jókasta. Szomorújáték 5 felv.	Mvhely, Ref. Koll.	1805.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 22. Sept. 1800. Mártonfi m.pr.
Uó	Ovidius: Az által-változásokról.	Kv., Ref. Koll.	1802.	Mártonfi J.	Imprimatur. Claudiopoli 22. Sept. 1800. Mártonfi m.pr.
Wesselényi Mária	Windheim Ch. Ernest: Szüntelen való örvendezésnek mestersége.	Kv., Ref. Koll.	1784.	Kemény F.	Imprimatur, Die 28. Junii 1784. Wolfgangus C. Kemény: mp.
Wolf András	Beschreibung des Furstenthums Moldau.	Szeben, Hochmeister M.	1805.	Mártonfi J.	Claudiopoli die 22. Januarii 1805. Imprimatur. Mártonfi m.p.
Zoltán József (ford.)	Fénelon: Telemakusnak az Uliisses Fiának Bujdosásai.	Kv., Ref. Koll.	1783.	Horváth A.	Imprimatur. Cibinii die 2-da Augusti 1781. Antonius Horváth de Magyar Zsakod. Registrator Guber. Et Commission. Libror. Cens. Actuar.
Uó (ford.)	Ali Echelebi Ben Saleh Bidpai és Lokman indiai historiai és költött beszédei.	Kv., Ref. Koll.	1783.	Donáth J.	Imprimatur E Reg. M. Princ. Transil. Gubernio Cibinii, die 12. Xbris 1782. Extrad. per Jos Donáth mp. Secr. Gubern.
Zrínyi Miklós	Ne bántsd a' Magyarat.	Mvhely	1790.	Hoffinger	Imprimatur. Vien. 8. August. 1789. Hoffinger. m.p. Secret.

* A kötet a mű 1806-os kolozsvári kiadásának az újranyomása.

** Mindkét szerző beszéde együtt jelenik meg, bár más-más cenzor jóváhagyásával.

*** Mind Ferenczi, mind Körmöczy unitárius pap, halotti prédikációjuk is ugyanott jelenik meg egy kötetben, mégis különböző a cenzoruk. Ezért tüntetem fel külön a két beszédet.

**** Mártonfi Józsefnek címzett ajánlással az elején.

REZUMAT

ACTIVITATEA DE INSPECTOR ȘCOLAR ȘI DE CENZOR AL LUI MÁRTONFI JÓZSEF

Prin activitatea sa de inspector și cenzor, József Mártonfi a jucat un rol deosebit de important în viața științifică și culturală a Ardealului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Cu cât privim mai în profunzime relațiile sale și responsabilitatea de care a dat dovadă, cu atât mai clar ne apare în fața noastră portretul unui funcționar și om de știință, care a desfășurat o activitate complexă, cu mare seriozitate și devotament, portretul profesorului care a reformat viața școlilor catolice din Transilvania.

Mártonfi a cunoscut foarte bine decretul imperial de la litera cărora nu a vrut să se îndepărteze, interpretându-le însă în favoarea educării tineretului din Transilvania. Personalitatea sa ne este cunoscută atât prin intermediul corespondenței sale cu György Bánffy cât și prin activitatea sa de organizator. În ceea ce privește activitatea sa oficială, Mártonfi nu s-a abătut niciodată de la decretul imperial, folosindu-le ca punct de referință în tot ceea ce făcea. Legalitatea și consecvența au reprezentat coordonatele de bază a activității sale de inspector și de cenzor, de la care nu s-a abătut și pe care le pretindea și celor din jurul său.

Prin munca depusă în favoarea tineretului și a culturii, Mártonfi a respectat barierele fixate de către decrete, căutând însă prin acestea să slujească în primul rând semenilor săi și în plan secundar autorității imperiale. Din perspectiva urmașilor săi, fidelitate lui Mártonfi față de autoritatea imperială a condus la neînțelegeri privind personalitatea sa. Astfel, a fost acuzat de intenția de germanizare, numai pentru că a recunoscut avantajul învățării limbii germane în școli. Mártonfi a văzut în deprinderea acestei limbi o modalitate de înlesnire a accesului tineretului către cunoștințele științifice moderne precum și către cultura de un nivel mai înalt, comparativ cu cele oferite de limba latină predată până în acel moment. Înțelegerea limbii germane a deschis poarta către ample cunoștințe, fiindcă cele mai multe opere filozofice, pedagogice scrise inițial în limba franceză sau engleză au fost de obicei traduse în limba germană, devenind disponibile pentru cei care cunoșteau această limbă. Totodată, în timpul lui Iosif al II-lea circulația cărților a devenit mai intensă, iar cărțile au devenit mai ușor de procurat de către cititori.

Mártonfi a subordonat reformarea educației aceleiași ideologii dualiste: în primul rând, educația trebuie să servească interesul statului prin educarea unor cetățeni utili societății; în al doilea rând, idealul estetic trebuie să se înalțe peste utilitarism, învățând tineretul să valorizeze științele mai presus de orice.

Mártonfi a contribuit la întocmirea raportului privind modurile de restaurare a educației la valorile sale anterioare, iar, cum conflictul s-a mărit, tot el a fost autorul inovațiilor, fapt care poate fi dovedit și prin asimilarea ideilor prezentate în aceste documente și în scrisorile sale scrise către György Bánffy. De multe ori își exprimă opinia proprie, afirmând că nu statul trebuie să depindă de regulile unui ordin, ci invers, membrii ordinului trebuie să se supună decretelor. În opinia sa, dreptul de control al statului trebuia extins și asupra școlilor din Cluj; prin acesta, tinerii care studiază în această școală ar avea șansa de a avansa și de a obține o catedră în Cluj.

Prin montarea și extinderea observatorului astronomic din Cluj, Mártonfi a urmărit cu minuțiozitate formarea unei vieții științifice a tineretului. Tocmai de aceea a introdus astronomia ca materie în învățământul gimnazial, și își dorea să obțină sprijinul episcopului Ignác Batthyány. A cheltuit foarte mult din chiar veniturile sale proprii pentru a susține această cauză. Dotarea observatorului l-a costat o avere, iar, când observatorul a ars, l-a reconstruit în folosul cercetării științifice. Prin acest institut el a dorit să formeze tineri savanți, care să lege viața științifică a Transilvaniei de cea din marile centre din străinătate.

Analizând activitatea sa de cenzor putem demonstra că, spre deosebire de ceea ce se credea până acum, în 1781 Mártonfi nu a fost numit cenzorul cărților creștine, ci a fost însărcinat cu examinarea cărților non-catolice aduse din străinătate. La această concluzie am putut ajunge pe baza documentelor care se află în Arhivele de Stat din Cluj, între un document al comisiei de revizuire a cărților conține tocmai numirea lui Mártonfi în această funcție. Din aceste documente reiese foarte clar rolul lui Mártonfi în cenzura de la începutul anilor '80 ai secolului al XVIII-lea. Activitatea cenzorială a Comisiei de revizuire a cărților este prezentată pe baza documentelor care s-au păstrat în Arhivele Naționale din Cluj-Napoca. Aceste documente ilustrează foarte clar faptul că, în comparație cu comisia centrală din Viena, comisia de la Sibiu era doar o organizație executivă, iar responsabilitatea cenzorilor era de a lua cunoștință de decretul regal și de a le executa, întrucât cea mai mare parte a acestor documente sunt decrete. Doar câteva dintre aceste documente ne vorbesc despre atitudinea cenzorilor din Transilvania față de cărțile recenzate, adică despre operele care au trecut prin mâinile cenzorilor.

Prin cercetările noastre s-a clarificat și faptul că introducerea în țară a cărților protestante nu a devenit mai ușoară nici către sfârșitul secolului al XVIII-lea. De aceea era necesară în unele cazuri intervenția Consistoriului Reformat în vederea redobândirii unor cărți protestante. Nu avem informații suficiente ca să putem vedea clar cine au fost revizorii care l-au urmat pe Mártonfi și care dintre ei s-au ocupat cu cărțile non-catolice introduse din străinătate. În majoritatea cazurilor nu cunoaștem detalii nici despre posesorii acestor cărți care au fost supuse cenzurii. Cerințele Consistoriului nu au rămas fără efect, fiindcă Guberniul a luat măsuri în vederea restituirii acestor cărți posesorilor în cazul în care cenzorii nu au găsit nimic de respins în acestea. Despre restituirea cărților am găsit într-un caz un document doveditor.

O parte a concluziilor noastre le-am tras pe baza cercetărilor în Biblioteca Teleki Téka din Târgu Mureș a cărților tipărite în Transilvania între anii 1780-1815. În aceste cărți am examinat existența imprimatur-ului, numele cenzorului și data admiterii acestor cărți. Am fi ajuns la niște concluzii și mai importante dacă în același timp am fi putut examina și exemplarele cenzoriale ale manuscriselor, dar acest lucru se pare un angajament imposibil, fiindcă din aceste manuscrise s-a păstrat numai o mică parte. Prefețele operelor ne dau informații utile privind circumstanțele editării cărților. Din diferitele imprimatur reies numele cenzorilor acestei perioade, iar, împreună cu datele din prefețe, aflăm că în unele cazuri s-a scurs o perioadă destul de lungă între data aprobării cenzoriale și publicarea efectivă a operelor, astfel că de multe ori cărțile au ieșit mai târziu din tipografie nu din cauza cenzorilor, ci din cauza tipografului. O altă remarcă este că nemulțumirea față de cenzori era justificată, căci în anumite cazuri – ca al lui Antal Böjthi - cenzorul a admis manuscrisul la patru ani după ce l-a primit spre avizare.

La Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca între manuscrisele catolice am găsit mai multe exemplare cenzoriale, care ne-au ajutat la înțelegerea procedurii de revizuire, prin diferența între manuscris și exemplarul tipărit, rezultat al corectării cenzorului. Sunt dezvăluite și acele cazuri în care cenzorii au respins o serie de opere, care – chiar din acest motiv – nu erau cunoscute până acum.

ABSTRACT

JÓZSEF MÁRTONFI'S ACTIVITY
AS A SCHOOL INSPECTOR AND CENSOR

As the analysis of his activity as school-inspector and censor shows, József Mártonfi played an essential role in the scientific and cultural life of Transylvania between the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. Focusing on the extent of his social network and the responsibility he showed through his work, we have a better the picture of an official and a scientist who showed the greatest dedication and honesty in his work of reforming the life in the catholic schools.

Mártonfi accurately knew the regal decrees, which he did not intend to break. But he wanted to exploit all the possibilities offered by the king's orders regarding the Transylvanian youth. Through the letters written to the governor György Bánffy, we get to know the clerk and patriot who considered serving the country his most important assignment. He also expected the same attitude from the others around him. Mártonfi always kept in mind the decrees as a guideline for his actions. These principles he always proudly referred to in his letters were the coordinates of his inspectoral and censorial function.

In the reorganization of education, Mártonfi relied on a double set of principles. Firstly, the education had to serve the interest of the state through educating future useful citizens. Secondly, the education had to be based on utilitarianism, centered on the esthetical idea, because the youth was supposed to be taught that they should keep nothing in their hearts higher than the sciences.

Mártonfi expresses many times his ideas in the discussions with his peers. He supports his arguments with the help of modern pedagogical works. This way he highlights his scientific abilities and his extensive readings.

Mártonfi prepared advisedly the development of scientific and cultural life of Transylvania through the improvements to the Astronomical Observatory's equipment. Same purpose served the introduction of Astronomy into the curriculum of the higher education. He also tried to gain the support of the Bishop Ignác Batthyány for this cause. Mártonfi spent much of his earnings endowing the Observatory, even completely rebuilding after it burned down, to ensure the possibility of future research. He planned to gather young scientists, who would be able to disseminate Transylvania's scientific achievements abroad.

For Mártonfi, the idea of serving the country is visible not only in his teaching; it extends across all areas of his life and activity. He sees the knowledge of the past important in the creation of the present. He wants to serve his country by helping to draft the documents about our history. In his opinion, the history as a science should create its narrative using the auxiliary sciences, as only this way can we get a clearer picture of the centuries past from which we do not have enough documents or resources to inquire.

Researching Mártonfi's censorial activity we proved that, contrary to what was previously thought, he was not appointed censor of the religious books in 1781, but he was assigned with the task to review the non-catholic books brought from foreign countries.

Our research uncovered that the introduction of protestant books wasn't easier at the end of the 18th century either; that is why, in some cases, the interfering of the Reformed Consistorial Council was necessary for the sake of their books. We don't have enough information to see clearly who the censors were after Mártonfi, who had the task to examine the protestant books, or the owners of the books the censors had taken away. The claims of the Consistorial Council were not unanswered, as the Gubernium took measures on every case. If the book did not contain any injurious parts, they would be returned to their owners. We could find proof of one such case where the books were eventually returned.

A part of our conclusions were based on the books we could find in the Teleki Téka Library from Târgu Mureș, redacted between 1780 and 1815. We searched for the existence of an imprimatur, the name of the censor assessing the work and the date of the ratification. It would have been more effective if we could have examined the censorial copy of these works in all cases, but this seems almost impossible, as only a little part of the manuscript survived and can be analyzed. The prefaces gave us complementary information about the circumstances of the editions. The imprimaturs revealed who were the key-personalities of the censorship at the end of the 18th and the beginning of the 19th century.

In the Library of the Romanian Academy from Cluj-Napoca we could find among the catholic manuscripts censorial copies, too, which their writer sent to the Gubernium for examination. Through these manuscripts, we can follow the process of examination: we can compare the original copy with the redacted one and see all the differences between them, all these illustrating the way the decrees enforced.